

ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНИЙ ТУРИЗМ: УКРАЇНСЬКИЙ ТА ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД

Збірник матеріалів

Другої Міжнародної науково-практичної конференції

Київський національний університет імені Тараса Шевченка
Історичний факультет
Кафедра етнології та краєзнавства
Софійський університет «Св. Климент Охридський»
Історичний факультет
Кафедра етнології
Національна спілка краєзнавців України
Київська міська організація

ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНИЙ ТУРИЗМ: УКРАЇНСЬКИЙ ТА ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД

*Збірник матеріалів Другої міжнародної
науково-практичної конференції*

Київ
Видавництво Ліра-К
2022

Затверджено Вченою радою історичного факультету
Київського національного університету імені Тараса Шевченка.
Протокол № 10 від 21 березня 2022 р.

Редакційна колегія

Патриляк Іван, голова редколегії, декан історичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка, доктор історичних наук, професор

Маркова Міра, співголова редколегії, декан історичного факультету Софійського університету «Св. Климент Охридський», доктор наук, доцент

Рєснт Олександр, співголова редколегії, заступник директора з наукової роботи Інституту історії України НАН України, доктор історичних наук, професор, член-кореспондент Національної академії наук України, голова Національної спілки краєзнавців України

Капелюшний Валерій, завідувач кафедри етнології та краєзнавства Київського національного університету імені Тараса Шевченка, член-кореспондент Національної академії педагогічних наук України, доктор історичних наук, професор

Лісєв Лія, завідувач кафедри етнології історичного факультету Софійського університету «Св. Климент Охридський», доктор наук, доцент

Гончаров Олександр, кандидат історичних наук, доцент кафедри етнології та краєзнавства Київського національного університету імені Тараса Шевченка, голова Київської міської організації Національної спілки краєзнавців України

Казьмирчук Марія, доктор історичних наук, професор кафедри етнології та краєзнавства, Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Конта Ростислав, доктор історичних наук, професор кафедри етнології та краєзнавства Київського національного університету імені Тараса Шевченка,

Коцур Анатолій, доктор історичних наук, професор кафедри етнології та краєзнавства Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Пилипенко Віктор, кандидат історичних наук, доцент кафедри етнології та краєзнавства Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Терес Наталія, кандидат історичних наук, доцент кафедри етнології та краєзнавства

Історико-культурний туризм: український та зарубіжний досвід. Збірник матеріалів Другої міжнародної науково-практичної конференції (Київ, 11 лютого 2022 р.). / Редкол.: І. Патриляк (голова), М. Маркова, О. Рєснт, В. Капелюшний, І. Лісєв, О. Гончаров, М. Казьмирчук, Р. Конта, А. Коцур, В. Пилипенко, Н. Терес. Київ : Видавництво Ліра-К, 2022 .462 с.

ISBN 978-617-520-385-9

- © Київський національний університет імені Тараса Шевченка, історичний факультет, кафедра етнології та краєзнавства, 2022
- © Софійський університет «Св. Климент Охридський», історичний факультет, кафедра етнології, 2022
- © Національна спілка краєзнавців України, Київська міська організація, 2022

Пленарне засідання

Томенко Микола

Історико-культурний туризм як складова державної гуманітарної політики та формування іміджу України у світі 10

Олюнина Ірина

Актуальные проблемы развития этнографического туризма в Республике Беларусь 17

Маньковська Руслана

Історико-культурний туризм в Україні – сучасні тренди та перспективи..... 23

Бобіна Олег

«Туристичні магніти» Миколаєва і Миколаївщини: промислова архітектура і технічні споруди..... 35

Орлова Тетяна

Новітні фактори світової економіки й австралійський туризм..... 40

Громова Наталія

Етнографічні аспекти гірського пішохідного туризму в українських Карпатах 49

СЕКЦІЯ 1

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ІСТОРИЧНОГО ТУРИЗМОЗНАВСТВА

Капелюшний Валерій, Чубата Марина

Висвітлення проблем розвитку історико-культурного туризму в новітніх публікаціях вітчизняних істориків та правознавців..... 59

Кузіна Наталія

Стратегія сталого розвитку як основа функціонування туристичної галузі України 66

Вакулишин Сергій

Проблема картографічного забезпечення екскурсійно-туристичної діяльності 71

Чекаленко Людмила

До питання методики і практики туризмознавства 74

<i>Кисельова Валентина</i>	
Бібліотеки України та історико-культурний туризм: досвід роботи.....	74
<i>Сморжевська Оксана</i>	
Езотеричні аспекти туризму в Україні	84
<i>Автушенко Ірина</i>	
VIP-туризм: реалії сьогодення	88
<i>Терес Наталія</i>	
Історичні та релігійно-міфологічні образи в історико-культурному туризмі	94
<i>Черевичний Геннадій</i>	
Історико-культурні ресурси через призму декомунізації: європейський та вітчизняний досвід формування постколоніальної ідентичності	100
<i>Медвідь Федір, Твердохліб Анатолій, Урбанський Максим</i>	
Національно-патріотичне виховання молоді в рамках історико-культурного туризму	102
<i>Белова Анастасія</i>	
Українські незалежні медіа та тревел-блоги як спосіб залучення до українського туристичного простору.....	109

СЕКЦІЯ 2

ІСТОРІЯ ТУРИЗМУ ТА ЕКСКУРСІЙНОЇ СПРАВИ В УКРАЇНІ ТА СВІТІ

<i>Чорна Людмила</i>	
Думки і настрої відвідувачів могили Тараса Шевченка в період української революції та під час «хрущовської відлиги»: історичні паралелі.....	113
<i>Роїк Юрій</i>	
Діяльність Кабінету виучування Поділля у розвитку туристсько-екскурсійної справи на Вінниччині.....	121
<i>Гончаров Олександр, Пилипенко Віктор</i>	
Екскурсійна робота кафедри етнології та краєзнавства Київського національного університету імені Тараса Шевченка зі студентами під час навчальних практик	126
<i>Іваницька Лілія</i>	
Українська національна система бронювання в туристичній сфері: проблеми розвитку (на прикладі успішного стартапу)	135

<i>Мушта Олександр</i>	
Екскурсійна подорож на човнах Тясминським каньйоном: витоки, особливості, сьогодення	141
<i>Ткаченко Катерина</i>	
Промисловий, фестивальний та спортивний туризм Горішніх Плавнів: історія, розвиток, перспективи	150

СЕКЦІЯ 3

ДОСВІД ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН З РОЗВИТКУ ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНОГО ТУРИЗМУ

<i>Яковенко Наталя</i>	
Колоніальний простір музеїв Великої Британії в сучасному туризмі.....	155
<i>Ціватий Вячеслав</i>	
Туристична дипломатія, міжкультурна комунікація та концепт «історико-культурний туризм» в сучасних міжнародних відносинах: інституціональний і регіональний дискурси	161
<i>Михтуненко Вікторія</i>	
Національний державний музей Аушвіц-Біркенау (Освенцим) як туристичний об'єкт Польщі	171
<i>Мотрук Світлана</i>	
Чеська туристична індустрія: система державного регулювання, проблеми та перспективи	175
<i>Малацай Ірина</i>	
Розвиток туристичної галузі в Албанії	183
<i>Миронюк Олена</i>	
Світовий досвід з розвитку історико-культурного туризму у використанні мобільних додатків у музейній галузі	192
<i>Романів Яна</i>	
Пам'ятки мавританської спадщини в сучасному туризмі Іспанії	195
<i>Теплюк Олександр</i>	
Досвід Словаччини з розвитку історико-культурного туризму.....	201
<i>Лютій Святослав</i>	
Досвід правового регулювання історико-культурного туризму у Норвегії	206

<i>Босенко Ростислав</i>	
Охорона історико-культурної спадщини в Норвегії на прикладі ставкірок	211
<i>Тверда Раїса</i>	
Скульптури вигаданих персонажів як вагомий елемент у розвитку культурного туризму Японії	216
<i>Зимовець Максим</i>	
Процес декомунізації через призму музеєфікації: досвід Угорщини	220
<i>Липавка Сергій</i>	
Сучасний досвід Сполучених Штатів Америки в галузі культурного туризму	223
<i>Смолій Михайло</i>	
Об'єкти колоніальної архітектури В'єтнаму. Історико-культурне значення і туристичний потенціал	228

СЕКЦІЯ 4

ЕТНОТУРИЗМ: УКРАЇНСЬКИЙ ТА ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД

<i>Витанова Елена Христова</i>	
Інтеркультурална перспектива в дейността на етнографския и историческия музей (рефлексивни аспекти)	231
<i>Ігнатенко Ірина</i>	
«Оброчні» хрести як об'єкти пізнавального туризму в духовній культурі Полісся	238
<i>Родінова Наталія</i>	
Народознавчі аспекти педагогічної й просвітницької роботи Бориса Грінченка та їх популяризація в екскурсійно-туристичній справі	242
<i>Лагунова Ольга</i>	
Етнографічні нотатки Аг. Кримського під час подорожі до Лівану	245
<i>Симоненко Ірина</i>	
Об'єкти туристичного показу Середньої Наддніпрянщини другої половини ХХ ст.: перспективи використання у туризмі	249
<i>Плакида Валерій</i>	
Ферми Хельсінгланду – від сільського двору до світової спадщини ЮНЕСКО. Історико-культурне значення та туристичний потенціал етнографічної пам'ятки краю	256

<i>Дмитренко Алла</i>	
«Ягідний туризм» як інноваційна форма туристичної діяльності: український та зарубіжний досвід	262
<i>Шевчук Ірина</i>	
Гастрономічний туризм як складова історико-культурного: український досвід	272

СЕКЦІЯ 5

ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНИЙ ТУРИЗМ ЯК ЧИННИК СТАЛОГО РОЗВИТКУ РЕГІОНІВ УКРАЇНИ

<i>Смирнов Ігор</i>	
Місто Кам'янець-Подільський як дестинація історико-культурного туризму національного та світового значення	279
<i>Аксьонова Наталя</i>	
Використання історико-культурної спадщини Харкова в екскурсіях: реалії та перспективи	285
<i>Оліцький В'ячеслав</i>	
Церква Святого Миколая села Боброве Сумського району як потенційний об'єкт релігійного туризму Слобожанщини	293
<i>Михайліченко Микола</i>	
Красназавчо-туристичні ресурси Шосткінського району Сумської області	296
<i>Бех Микола</i>	
Культурні бренди міста Коростеня: сучасний та історичний погляд	301
<i>Голяченко Олександр, Голяченко Тетяна</i>	
Туристично-рекреаційний потенціал Новоборівської територіальної громади	306
<i>Ніколаєва Тетяна, Ільченко Дар'я</i>	
Історико-культурний спадок Потоцьких у туристичному ресурсі Правобережжя та Західної України	311
<i>Романько Ірина</i>	
Авіаційний музейний комплекс як об'єкт історико-культурного туризму	320
<i>Фесовець Олег</i>	
Історичні об'єкти залізниць України як перспективний напрям розвитку історико-культурного та індустріального туризму	328

<i>Ярова Єлизавета</i>	
Індустріальний туризм Криворіжжя: розвиток і перспективи	332
<i>Скред Марія</i>	
Меморіальні музеї та місця Київщини, пов'язані з життям та діяльністю дослідників-етнографів, митців як ресурс вітчизняного історико-культурного туризму	336
<i>Пирог Валерія</i>	
Слідами УГА: історичний шлях Галицької Армії часів польсько-української війни як перспективний напрямок внутрішнього туризму	342
<i>Попова Юлія</i>	
Пам'ятки єврейської культурної спадщини як основа для розвитку туризму у Жмеринському районі Вінницької області	349

СЕКЦІЯ 6

РОЛЬ ТУРИСТИЧНОГО КРАЄЗНАВСТВА У ВИВЧЕННІ ТА ПОПУЛЯРИЗАЦІЇ ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ УКРАЇНИ

<i>Бабушко Світлана, Попович Сергій</i>	
Знайомство майбутніх фахівців сфери туризму з історико-культурними туристичними ресурсами засобами віртуальних екскурсій.....	352
<i>Уварова Олена</i>	
Історико-культурна спадщина грецької громади Одеси як привабливий туристичний маршрут.....	359
<i>Ростока Марина</i>	
Інформаційно-аналітичний супровід підготовки наукових кадрів засобами музейної педагогіки.....	363
<i>Снігурьова Лілія</i>	
Бібліотека – туризм – культурна спадщина	369
<i>Парацій Володимир</i>	
Урочище «Монастирок» (на околиці м. Бережани): ландшафтний витвір, фольклорний символ, екскурсійний об'єкт	378
<i>Беденко Владислав</i>	
Стан та проблеми історичного туризму в місті Чигирин.....	389

<i>Процько Дар'я</i>	
Потенціал та перспективи розвитку історико-культурного туризму в Миргородському районі. Огляд культурної спадщини.....	393
<i>Погрібняк Ольга</i>	
Військово-історичний потенціал Богуславщини та його вплив на розвиток туризму	397

СЕКЦІЯ 7

ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНА І РЕЛІГІЙНА СПАДЩИНА КИЄВА ТА ЇЇ ВИКОРИСТАННЯ В ТУРИСТИЧНО-ЕКСКУРСІЙНІЙ ГАЛУЗІ

<i>Ірчак Ірина, Мордвінцев В'ячеслав</i>	
Паломництво до київських жіночих монастирів у XVIII-XIX ст.	404
<i>Kizlova Antonina</i>	
Kyiv Monument to St. Volodymyr the Baptistin Pilgrimage-Educational Tours (Early 20th Cent.)	411
<i>Зуденкова Катерина</i>	
Жіночі заклади освіти Києва XIX ст. в сучасній екскурсійно-туристичній діяльності	421
<i>Климова Софія</i>	
Київські графіти та їх туристсько-екскурсійний потенціал.....	428
<i>Криштопа Марія</i>	
Київський живопис як засіб візуалізації історичного простору і культурної спадщини в контексті туристично-екскурсійної діяльності	435
<i>Петасюк Олена</i>	
Леви фронтона НХМУ як невід'ємна частина мистецької історії Києва.....	444
<i>Певнева Альона</i>	
Історичні цвинтарі Києва як об'єкти меморіального туризму.....	447
Відомості про авторів	456

ПЛЕНАРНЕ ЗАСІДАННЯ

Томенко Микола

*Київський національний університет
імені Тараса Шевченка*

ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНИЙ ТУРИЗМ ЯК СКЛАДОВА ДЕРЖАВНОЇ ГУМАНІТАРНОЇ ПОЛІТИКИ ТА ІМІДЖУ УКРАЇНИ У СВІТІ

Розвиток туризму неодноразово оголошувався важливим пріоритетом державної гуманітарної політики та складовою формування позитивного іміджу України у світі. Вперше правові засади для державної діяльності у сфері туризму було закладено в Законі про туризм ще в 1995 році. Цей Закон чинний і нині, щоправда в редакції з низкою змін та доповнень. Остання зміна була внесена в 2020 році в контексті прийняття законодавства про державне регулювання у сфері грального бізнесу.

Документом стратегічного характеру, що є досі чинним, є «Стратегія розвитку туризму та курортів на період до 2026 року» затверджена Кабінетом Міністрів від 26 березня 2017 року і в Законі і в Стратегії відсутній термін «історико-культурний туризм». Натомість є визначення «культурно-пізнавального туризму». Нині ведеться робота над розробкою нового Закону в галузі туризму. На сьогодні, а саме 29.04.2021 року, ухвалено у першому читанні Законопроект про основні засади розвитку туризму. Даний документ фактично є новим Законом, який більш детально прописує загальні терміни, інститути та механізми державної політики у сфері туризму. Так, культурно-пізнавальний туризм визначено як «ознайомлення з пам'ятками природи, історії і культури, побутом і традиціями місцевого населення та досягненнями у різних сферах життя населення певної країни, регіону, міста або місцевості, розширення культурного кругозору та задоволення власних пізнавальних інтересів» [1].

На жаль, визначення надто розмите і акцентоване більше на етнографічний рівень туризму, а варто було б говорити передовсім про відвідування та пропагування національних та місцевих історико-архітектурних та історико-культурних пам'яток України. Окрім того, цей

Законопроект передбачив і новий термін «сентиментальний туризм» [2] – «відвідування місцевості, пов'язаної з історією рідного народу, життям батьків, пращурів або особистим перебування у минулому для отримання емоцій, почуття ностальгії». Наведений напрямок туризму також переплітається з історико-культурним та сільським або зеленим туризмом. Тому переконаний, що до другого читання варто узаконити саме «історико-культурний туризм».

На інституційному рівні, управління у сфері туризму нині здійснює Державне агентство розвитку туризму. Нагадаю, що протягом останніх, щонайменше десяти років орган центральної виконавчої влади у сфері туризму знаходився у координації Міністерства культури, Міністерства транспорту, Міністерства економіки та Міністерства інфраструктури. Управлінська невизначеність державного інституту, що опікується питаннями туризму збережена й на сьогодні. Так, у чинній програмі діяльності Уряду та в плані заходів по виконанню цієї програми завдання для Державного агентства розвитку туризму, передбачені в розділі за який несе відповідальність Міністерство культури та інформаційної політики [3]. Натомість, згідно діючої постанови Кабінету Міністрів, вищезгадане агентство у частині використання бюджетних коштів підпорядковується Міністерству інфраструктури. Тож бачимо, що й на інституційному рівні Уряд досі не визначив оптимальну модель управління галуззю туризму.

Ще більшою проблемою є відсутність супроводу фахівцями та експертами будівництва та реставрації об'єктів історико-культурної спадщини. Попри наше позитивне ставлення до активізації фінансування проекту «Велика реставрація» у професійному середовищі виникають питання до завдань та місця цих об'єктів в контексті просвітницької та туристичної діяльності. Для прикладу, після завершення першої черги будівництва Шевченківського культурного центру у Каневі було ухвалено рішення перейменувати цей історико-культурний та просвітницький заклад в «Шевченко HUB». Подібні нарікання щодо необґрунтованих модерністсько-урбаністичних ідей висловлюються і щодо так званого «Кола єдності», що його встановлено на козацькому кургані Національного заповідника «Хортиця». Як бачимо, добра ідея проекту «Велика реставрація» потребує активного залучення істориків, краєзнавців, етнологів... до адекватного змістовного оформлення та наповнення збудованих та відреставрованих об'єктів.

Співпраця з ЮНЕСКО в контексті формування позитивного іміджу України.

Нагадаємо, що Україна співпрацює з Центром всесвітньої спадщини ЮНЕСКО у рамках Конвенції про охорону всесвітньої культурної і природної спадщини, яку було ратифіковано Верховною Радою України у 1988 році.

До Списку всесвітньої спадщини ЮНЕСКО на 2022 рік входять сім українських культурних та природних пам'яток: «Київ: Собор Святої Софії і прилеглі монастирські споруди, Києво-Печерська Лавра» (1990 р.); «Ансамбль історичного центру м. Львів» (1998 р.); Транскордонний об'єкт науково-культурної спадщини «Дуга Струве» (геодезичні пункти Баранівка, Катеринівка, Старонекрасівка, Фельштин, 2007 р.) об'єднує 10 країн: Білорусь, Естонія, Латвія, Литва, Молдова, Норвегія, Росія, Фінляндія, Швеція та Україна; «Резиденція Буковинських та Далматинських митрополитів» (нині будинок Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича, (2011 р.); «Дерев'яні церкви Карпатського регіону України і Польщі» (спільна українсько-польська номінація, 2013 р.); «Стародавнє місто Херсонес Таврійський та його хора» (2013 р.); «Букові праліси і давні ліси Карпат та інших регіонів Європи» (2007 р.).

У ході 44-ї сесії Комітету всесвітньої спадщини ЮНЕСКО (16–31 липня 2021 р.) ухвалено рішення про третє розширення транскордонного об'єкту природної спадщини «Букові праліси Карпат», який було внесено до Списку всесвітньої спадщини ЮНЕСКО як спільну українсько-словацьку транскордонну номінацію у 2007 році під назвою «Букові праліси Карпат». Відтепер учасницями цього об'єкту є 18 держав-членів Австрія, Албанія, Бельгія, Болгарія, Боснія і Герцеговина, Італія, Іспанія, Німеччина, Північна Македонія, Польща, Румунія, Словаччина, Словенія, Франція, Чехія, Хорватія, Швейцарія та Україна.

Станом на 2022 рік Уряд України запропонував внести до переліку Світової спадщини ЮНЕСКО 17 об'єктів культурної спадщини: «Історичний центр м. Чернігів», IX–XIII століття (1989 р.); «Культурний ландшафт каньйону у Кам'янці-Подільському» (1989 р.); «Бахчисарайський палац кримських ханів» (2003 р.); «Кам'яна Могила» (2006 р.); «Миколаївська астрономічна обсерваторія» (2007 р.); «Комплекс пам'яток Судацької фортеці», VI – XVI століття (2007 р.); «Астрономічні обсерваторії України»

(2008 р.); «Історичний центр і порт м. Одеса» (2009 р.); «Київ: Собор Святої Софії з прилеглими монастирськими спорудами, Кирилівська та Андріївська церкви, Києво-Печерська лавра» (2009 р., розширення об'єкту «Київ: Собор Святої Софії з прилеглими монастирськими спорудами, Києво-Печерська лавра»); «Пости та укріплення на торгових шляхах генуезців від Середземного до Чорного морів» (2010 р.); Культурний ландшафт «Печерні міста Кримської Готії» (2012 р.); «Історичне середовище столиці кримських ханів у місті Бахчисарай» (2012 р.); «Тіра – Білгород (Аккерман) – на шляху від Чорного до Балтійського морів» (2019 р.).

Змішані об'єкти культурної, природної, індустриальної спадщини: Канівський заповідник «Могила Тараса Шевченка» (1989 р.); Дендрологічний парк «Софіївка» (2000 р.); Держпром (Будинок Державної промисловості) (2017 р.).

Об'єкт природної спадщини: Біосферний заповідник «Асканія-Нова» (1989 р.).

Як бачимо, від 2013 року від України ЖОДЕН об'єкт не отримав статус номінанта репрезентативного списку всесвітньої спадщини ЮНЕСКО, а за період з 2012 року до попереднього списку ЮНЕСКО Україна запропонувала лише два об'єкти – Держпром (Будинок державної промисловості у Харкові) в 2017 році та «Тіра – Білгород (Аккерман) – на шляху від Чорного до Балтійського морів» у 2019 році.

Окрім того, Міністерство культури поінформувало, що завершує підготовку номінаційного дос'є для включення Чорнобильської зони до списку Світової спадщини ЮНЕСКО. На даний час офіційне повідомлення про направлення номінаційного дос'є щодо Чорнобиля не оприлюднено.

Також ще у 2017 року бюро Українського національного комітету Міжнародної ради з питань пам'яток і визначних місць (ІКОМОС) пропонувало підготувати номінаційне дос'є та внести до Попереднього списку об'єктів всесвітньої спадщини ЮНЕСКО «Трипілля. Кукутень. Перекукутень» – перша землеробська цивілізація Європи як спільний проект України, Румунії та Молдови [4]. На сьогодні інформація про офіційне подання цього об'єкту відсутня.

Симптоматичним, з огляду на хаотичний та не фаховий відбір та відповідну підготовку українських об'єктів до списку ЮНЕСКО є і рішення КМДА про виділення 1.8 млн. грн. на виготовлення науко-

во-проектної документації з метою включення вулиці Хрещатик до списку всесвітньої спадщини ЮНЕСКО [5]. Нагадаємо, що лівова частина знаменитих історико-архітектурних будівель Хрещатика була знищена підривниками Сталіна у вересні 1914 року [6]. За період активної та хаотичної забудови центральної частини Києва в період Незалежності було також втрачено ті будівлі кінця 19 – початку 20 століття, які збереглися після пожеж та вибухів часів Сталіна і Гітлера. Відреставровані або перебудовані за часів Радянської України нині залишилися лише кілька банківських та бізнесових будівель 1911–1916 років. Решта домінуючих будинків Хрещатика зведено у так званому стилі «сталінського ампіру» та оточені численними кафе та ресторанами зорієнтованими на туристів з Туреччини та інших арабських країн.

Якщо йдеться про історико-архітектурну та культурну спадщину Києва, то вона найбільш збережена на території Подолу. Саме «Давній Поділ» міг би більш адекватно і значимо презентувати українську історію, культуру та архітектуру, щонайменше від часів Гетьмана Івана Мазепи та знаменитих архітекторів Івана Григоровича-Барського й Андрія Меленського.

У 2008 році Україна приєдналася до Конвенції про охорону нематеріальної культурної спадщини, яка була прийнята ЮНЕСКО у 2003 році.

Термін «нематеріальна культурна спадщина» означає ті звичаї, форми показу та вираження, знання та навички, а також пов'язані з ними інструменти, предмети, артефакти й культурні простори, які визнані спільнотами, групами й у деяких випадках окремими особами як частина їхньої культурної спадщини.

У справі підтримки та популяризації нематеріальної культурної спадщини Україна діє більш активно. Нині створено Експертну раду з питань нематеріальної культурної спадщини при Міністерстві культури та інформаційної політики України. Зокрема, 3 червня 2020 року за поданням Українського центру культурних досліджень було запропоновано включити до Національного переліку елементів нематеріальної культурної спадщини ще 3 об'єкти. Після відповідного Наказу МКІП від 5 серпня 2020 року до цього реєстру віднесено 26 об'єктів.

Водночас до Репрезентативного списку нематеріальної культурної спадщини людства внесені такі елементи української

культури: Традиція Косівської мальованої кераміки (2019); Петриківський декоративний живопис як феномен української орнаментальної народної творчості (2013).

До Списку нематеріальної культурної спадщини, що потребує термінової охорони включено: Козацькі пісні Дніпропетровщини (2016) [7].

Окрім того, кримськотатарський орнамент «Орьнек» за поданням Уряду України 15 липня 2020 року був включений до Попереднього списку ЮНЕСКО, а 16 грудня 2021 року на 16 сесії Міжурядової комісії з охорони нематеріальної спадщини ЮНЕСКО ухвалено рішення про включення кримськотатарського орнаменту «ОРЬНЕК» до репрезентативного списку нематеріальної культурної спадщини людства від України.

В березні 2021 року Уряд України подав також номінаційне дос'є щодо «Культури приготування українського БОРЩУ».

Оцінюючи активність України у пропагуванні своєї нематеріальної спадщини, а йдеться про унікальний і неповторний скарб народних традицій та національної культури, можемо визначати її як несистемну і неефективну. Більш за те, деякі пропозиції носять суб'єктивний характер і пов'язані не лише з пропозиціями та напрацюваннями етнографів, філологів, істориків чи краєзнавців, а – з активністю владних очільників областей. Так, сумнівним виглядає коректність подання та просування «козацьких пісень» лише Дніпропетровщини, бо цей феномен національної спадщини України асоціюється з набагато більшим ареалом поширення.

Загалом, як свідчить вищезгаданий аналіз, Україні бракує визначеної стратегії у просуванні в світі через програми ЮНЕСКО своєї національної культурної, природної та нематеріальної спадщини.

Дискусійним є рішення про діяльність Національної комісії у справах ЮНЕСКО як постійно діючого міжвідомчого органу при Міністерстві закордонних справ на громадських засадах, окрім секретаріату. Для розуміння ефективності роботи Національної комісії наведемо факти активності її офіційної фейсбук-сторінки. На 20 грудня 2021 року за нею стежили загалом 1 070 осіб, а за листопад – грудень цього року матеріали сторінки подобалися лише 1–5 відвідувачам?!

Постійне представництво України при ЮНЕСКО має свій сайт, де можна прочитати, для розуміння, всього 2 новини за грудень, 2 новини за листопад і 1 новину за жовтень 2021 року.

Український державний інститут культурної спадщини, який належить до сфери управління Міністерства культури та інформаційної діяльності покликаний займатися збереженням і захистом культурної спадщини, підвищувати інтерес громадськості до культурного надбання держави. На сайті Інституту [8] за 2021 рік міститься всього 6 новин про його діяльність і лише дві опосередковано пов'язані із історико-культурною спадщиною України в контексті програм ЮНЕСКО.

Висновки

З огляду на вище викладений аналіз, варто було б:

на законодавчому рівні визначити напрям «історико-культурний туризм»;

на інституційному рівні, врегулювати діяльність Державного агентства розвитку туризму в координації Міністерства культури та інформаційної політики;

створити науково-експертну раду із числа істориків, етнологів, краєзнавців, реставраторів тощо, для визначення цілей та завдань об'єктів, що входять до Державної програми «Велика реставрація»;

забезпечити координацію всіх державних та наукових інституцій, які опікуються просуванням об'єктів історико-культурної, природної та нематеріальної спадщини України до програм ЮНЕСКО.

Джерела та література

1. Проект Закону про внесення змін до Закону України «Про туризм» та деяких інших законодавчих актів, щодо основних засад розвитку туризму. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://itd.rada.gov.ua>

2. Проект Закону про внесення змін до Закону України «Про туризм» та деяких інших законодавчих актів, щодо основних засад розвитку туризму. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://itd.rada.gov.ua>

3. Програма діяльності Кабінету Міністрів України. 2020. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://kmu.gov.ua>

4. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.icomos-ukraine.com>

5. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://kyivcity.gov.ua>

6. Українське слово. 1941. 21 жовтня. С. 4.

7. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://unesco.mfa.gov.ua>

8. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://spadshina.org.ua>

Олюнина Ирина

Белорусский государственный университет

АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ РАЗВИТИЯ ЭТНОГРАФИЧЕСКОГО ТУРИЗМА В РЕСПУБЛИКЕ БЕЛАРУСЬ

В первой трети XXI века этнографический туризм в Республике Беларусь получил интенсивное развитие, обусловленное совокупностью целого ряда факторов культуры и истории. Культурный ландшафт Беларуси имеет свойство универсальности, аутентичности и целостности как объект культурного и природного наследия. Основным средством комплексного познания культурного ландшафта является этнографический туризм (этнотуризм). В научной литературе принято считать этот вид туристической деятельности частью культурного туризма / туризма культурного наследия («ethnocultural tourism», «cultural heritage tourism», «heritage tourism»). Этнотуризм часто относят к подвиду исторических (историко-культурных) туров, либо смешивают с фольклорным и экологическим, или даже аборигенным или джайлоо-туризмом. Иногда выделяют этнокультурный туризм и включают в него как подвиды этнографический, антропологический, этнический и ностальгический туризм / туризм диаспоры («nostalgic tourism», genealogy tourism, ancestral tourism «diaspora tourism» – туризм с целью посещения мест рождения либо проживания предков. Основной проблемой является комплекс туристических предложений, включающих элементы различных видов туристической деятельности. При этом базовой составляющей является мотивация туриста, а именно – ознакомление с бытом, культурой, традициями, обычаями людей, которые живут в гармонии с окружающей природной средой [1, с. 298–299].

Данная мотивация позволяет туристу лучше понять сложность современного мира, обогатить свои представления о нем, получить уникальный культурный опыт. Характерными тенденциями современного этнографического туризма появляются повышение требований к качеству туристического продукта, его индивидуализация и адаптация под потребности туриста. Основой этнографических туров является этнокультурное наследие историко-этнографических регионов Беларуси, представленное

в этнографических музеях: Белорусский государственный музей народной архитектуры и быта, Музейный комплекс старинных народных ремесел и технологий «Дудutki», этнографический комплекс «Млын» в Заславле, Ветковский музей старообрядчества и белорусских традиций, Музей народного творчества «Бездежский фартушок», этнографический комплекс «Белорусская этнографическая деревня XIX века» в Буйничах, Музей народного быта и старинных технологий в Беловежской пуще. Данные объекты являются центром формирования, продвижения и реализации локального туристического продукта на рынке въездного и внутреннего туризма Беларуси. Первым этнографическим музеем под открытым небом стал Белорусский государственный музей народной архитектуры и быта в деревне Озерцо под Минском. Он был открыт в 1976 году в целях сохранения и популяризации памятников народной культуры в природном ландшафте. Скансен демонстрирует традиционную культуру Беларуси в единстве ее региональных и локальных особенностей и относится к музеям этнографического комплексного профиля республиканского значения. Здесь можно узнать о традициях и быте белорусов, принять участие в праздничных мероприятиях и народных обрядах, послушать фольклорные песни и освоить белорусские танцы, побывать на мастер-классах и изготовить сувениры, а в корчме попробовать блюда и напитки национальной кухни.

Одной из самых актуальных проблем развития этнографического туризма в Республике Беларусь сегодня является интерпретация как искусство трактовки культурного ландшафта. Презентация этнокультурного наследия должна быть интерактивной, комплексной, оригинальной и доступной. Особенно важной в такой ситуации становится роль гида, отвечающего за интерпретацию наследия и профессиональную подачу знаний, а также избегание коммерциализации и упрощения «поставленных на поток» этнографических элементов национальной культуры. Задача туриста – целостное восприятие культурного ландшафта дестинации, как единого, своеобразного природно-культурного территориального комплекса, сформировавшегося в результате эволюционного взаимодействия природы и человека, и состоящего из характерных сочетаний природных и культурных компонентов, находящихся в устойчивой взаимосвязи и взаимообусловленности. В Беларуси подобные программы предлагают скансен «Дудutki и экомузей «Мир пчёл».

Основными объектами этнографического туризма Беларуси сегодня стали агроэкоусадьбы. Динамика количества усадеб составила рост от 34 субъектов агроэкотуризма в 2006 году до более чем 3000 в 2021 году. Такая ситуация уникальна, ни в одной из соседних стран не наблюдалось подобной динамики, обусловленной комплексом причин: прогрессивная нормативно-правовая база, государственная поддержка, активность общественных региональных советов и местных энтузиастов, льготная программа кредитования ОАО «Белагропромбанк», проекты международной технической помощи. За 20 лет развития агроусадьбы сегментировали виды услуг, каждый субъект выбрал свою специализацию – гастрономия, крафт-туризм, этнография, оздоровление, активный отдых, аграрный туризм, анимация и т.д.

Современный белорусский агроэкотуризм развивается по нескольким основным моделям: развитие малого и среднего семейного бизнеса, работа этнографических комплексов (экомузей, деревни, дворянские усадьбы), создание частных и государственных сельскохозяйственных парков. Приоритетами развития стали четыре основных направления: «Природа и здоровье» (организация зелёных маршрутов с посещением природных территорий и соблюдением принципов устойчивого туризма); «Национальная кухня» (организация туров с ознакомлением, приготовлением и дегустацией национальных блюд согласно народным традициям питания белорусов); «Спорт» (создание сети активных туристических маршрутов с использованием спортивной инфраструктуры, тематических парков, палаточных городков); «Культурное наследие» (формирование турпродукта на основе материального и нематериального историко-культурного наследия). Программы крафт-туров реализуются на базе домов ткачества и вышивки, центров народных промыслов и ремесел, гончарства, соломоплетения, а также на базе этнографических музеев.

Опросы туристов показывают рост популярности гастрономических (этнокулинарных) туров. Во время подобного путешествия туристы знакомятся с особенностями кулинарных традиций туристической дестинации. Среди мотивов подобных визитов могут быть посещения гастрономических фестивалей, ярмарок, кулинарных шоу. Объектами могут являться фермерские хозяйства, пищевые производства, пекарни, сыроварни и т. д. Способ организа-

ции путешествия может варьироваться от экскурсии с дегустацией до семинаров, мастер-классов и обучения профессионалов производству и приготовлению продуктов и блюд. Важным аспектом таких туров следует считать этнокультурный аспект, связанный с историей и гастрономической культурой страны. Белорусский этнолог, знаток традиций питания белорусов, доктор исторических наук Тадеуш Новогородский считает, что потенциал Беларуси в данном виде туристической деятельности весьма высок. Более 10 лет в деревне Мотоль Ивановского района Брестской области проходит кулинарный фестиваль «Мотальскія прысмакі», который демонстрирует богатство и разнообразие полесских блюд, а также способствует активизации интереса к изучению уникальных традиций питания региона.

Одной из разновидностей этнографического туризма является этнический (ностальгический, аборигенный, сентиментальный) туризм, предполагающий посещение туристами мест детства или юности, могил родственников либо возвращение эмигрантов в места исторического проживания. Программы таких туров могут включать элементы ритуального либо некропольного туризма при посещении кладбищ и мест памяти. Принято считать, что культура и этническая принадлежность коренного населения туристической дестинации в таких случаях является основной туристической достопримечательностью [2, с. 48–51].

Таким образом, традиционная белорусская культура сегодня выходит на первый план среди предложений на туристическом рынке. Этнографический турист может познакомиться с ней на базе этнографических и краеведческих музеев, этнографических комплексов (деревень) под открытым небом, агроусадеб, расположенных в сельской местности с национальным белорусским колоритом, в центрах народного творчества, традиционной культуры и быта, домах фольклора и домах ремесел. Наиболее полным это знакомство будет в кластерных этнотуристических дестинациях (таких, как «Муховэцька кумора» kumora.by), так как предлагаемый здесь комплексный турпродукт способствует сохранению и популяризации местного историко-культурного и природного наследия, а также задействует весь спектр восприятия туриста и обеспечивает пребывание, основанное на принципах устойчивого развития.

Основой активного развития современного этнографического туризма являются следующие факторы: рост услуг для туристов «золотого возраста», повышение экологической сознательности туристов, повышение качества туристических услуг, предпочтение краткосрочного отдыха и туров выходного дня. Преимущества выбора данного вида туристической деятельности очевидны: покой, уединенность, чистый воздух, природный ландшафт, сельская культура. В деревне гораздо меньше транспорта, он более экологичен; возможно наблюдение за животными. При этом есть и очевидные проблемы – затрудненность в досягаемости, недостаточное предложение и низкая плотность туруслуг, неквалифицированные кадры, отсутствие занятий в плохую погоду, проблемы с инфраструктурой.

При построении локальной стратегии развития этнотуризма необходим SWOT-анализ всех ресурсов региона и инвентаризация всех потенциально интересных для туристов объектов. Включение регионального музея в туристический кластер предусматривает развитие государственно-частного партнерства, гибкое использование бюджетов всех уровней и внебюджетных средств при создании музейно-туристических комплексов, которые предоставляют конкурентоспособный музейный продукт и создают туристскую инфраструктуру. Для развития локального туризма необходимо максимально задействовать все потенциальные туристические объекты, так как это обеспечит возможность выбора для туристов и повысит конкурентоспособность комплексного продукта. При этом все объекты кластера должны активно включиться в разработку программ регионального развития, позиционирования и продвижения территории, конструирования ее образов и брендов. Кроме того, необходимо применять ряд методов регионального планирования: экономический, рекреационный, межотраслевой, маркетинговый и др. При выборе дестинации необходим комплексный подход с учетом четкого сегментирования услуг.

В Беларуси наблюдаются лишь редкие случаи сотрудничества агроэкоусадеб с туроператорами, так как, по сути, все функции туроператоров усадеб выполняют сами. Кроме того, часто в усадьбах невозможно поселить группу в связи с ограниченным количеством комнат. Однако на уровне индивидуального приема субъекты агроэкотуризма справляются с задачей продвижения своего региона. Хозяева усадеб формируют турпродукт в соответ-

ствии с нормативной базой, при этом основной задачей является знакомство гостей с локальным природным и культурным наследием. В событийном сегменте приоритет отдается местным этнокультурным фестивалям, таким как «Вишнёвый фестиваль» в Глубоком, «Жураўлі і журавіны Міёрскага краю», «Зов Полесья» и др.

Таким образом, ведущим фактором возрождения современного внутреннего туризма Республики Беларусь является расширение интерактивных экскурсионных программ за счет увеличения актуализации этнографических туров с показом специфических региональных особенностей природного и этнокультурного наследия Беларуси, а также совершенствование содержания экскурсий путем применения современных технологий: участия туристов в народных праздниках и обрядах, обучение традиционным ремеслам и промыслам, дегустации блюд и напитков национальной кухни

Кроме того, в условиях возрастающей эмоциональной ценности путешествия приоритет в развитии должен быть отдан построению региональных стратегий и дифференциации безопасного и инклюзивного туристического продукта для всех категорий туристов.

Источники и литература

1. Олюнина И. В. Роль этнографического туризма в функционировании туристической дестинации // Питанні мастацтвазнаўства, этналогіі і фалькларыстыкі. Вып. 25 / Цэнтр даследаванняў беларускай культуры, мовы і літаратуры НАН Беларусі; навук. рэд. А. І. Лакотка. Мінск: Права і эканоміка. 2018. С. 298–304.

2. Олюнина, И. В. Виды туристической деятельности в Республике Беларусь. Учебное пособие. Минск: БГУ, 2021. [Электронный ресурс]: пособие. Минск: БГУ. 2021. 1 электрон. опт. диск (CD-ROM). ISBN 978-985-881-111-2. 105 с. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <https://elib.bsu.by/handle/123456789/270982>

Маньковська Руслана

Інститут історії України НАН України

ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНИЙ ТУРИЗМ В УКРАЇНІ: СУЧАСНІ ТРЕНДИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

Туристична галузь справедливо визнана дієвим імпульсом соціально-економічного зростання та входить у п'ятірку найбільш прибуткових у світі. Сфера туризму пов'язана з діяльністю більш як 50 галузей, а її внесок до світового валового внутрішнього продукту становить 10% [16]. Не зважаючи на збитки, які туристична індустрія понесла в зв'язку з поширенням коронавірусної пандемії та дією обмежувальних заходів, за прогнозами Всесвітньої туристичної організації ООН її 70% падіння вдасться здолати вже в 2023 р. Україна, володіючи потужним туристичним потенціалом: вигідне географічне та геополітичне розташування, розвинена транспортна мережа, природно-рекреаційні та історико-культурні ресурси, здатна отримувати від туризму значну користь для власного розвитку. Однак актуальними для української туристичної сфери залишаються організаційно-управлінська ефективність: впровадження сучасних менеджерських практик, розвиток інфраструктури: дороги, транспорт, готелі, місця відпочинку, дозвілля, та туристично-інформаційної мережі: відкриття туристично-інформаційних центрів, створення багатомовного туристичного порталу.

Важливо наголосити про вдосконалення нормативно-правової бази розвитку туризму в Україні. У квітні 2021 р. Верховна Рада України за поданням парламентського Комітету з питань гуманітарної та інформаційної політики ухвалила законопроект № 4162 про внесення змін до Закону України «Про туризм», які були розроблені на виконання рекомендацій Всесвітньої туристичної організації UNWTO та імплементації положень Директив та Регламентів Європейського Союзу в сфері туризму. Зауважимо, що необхідність таких змін спричинена сучасними реаліями, востаннє зміни до Закону України «Про туризм» (1995 р.) вносилися у 2003 р. У проєкті Закону внутрішній та в'їзний туризм визначено пріоритетними напрямками, передбачено 7-річне стратегічне планування галузі, створення Єдиного туристичного реєстру (ЄТР), туристичного порталу України, приділено увагу безпеці та захисту

туриста. Передбачено створення місцевих фондів розвитку туризму з тим, щоб туристичний збір від подорожуючих спрямовувався лише на потреби туризму [3]. Нагадаємо, що з червня 2020 р. працював єдиний інформаційний портал для туристів, які подорожують Україною, а також для українців, які їдуть за кордон. На порталі VISIT Ukraine Today розміщено актуальну інформацію, пов'язану з пандемічною ситуацією [1].

З метою створення умов щодо забезпечення прискореного розвитку сфери туризму і курортів, перетворення її у високоефективну, інтегровану в світовий ринок галузь у 2017 р. Кабінетом міністрів України було затверджено Стратегію розвитку туризму та курортів на період до 2026 р., якою передбачається створення сприятливих умов для залучення інвестицій у розбудову туристичної інфраструктури, удосконалення системи професійної підготовки фахівців сфери туризму, формування та просування позитивного іміджу України, як країни привабливої для туризму [16]. Вочевидь, що позитивний імідж країни значною мірою пов'язаний із туристичним брендом України, невід'ємною складовою якого є її історико-культурне надбання. Зауважимо, що повсюдне та ефективне залучення культурної спадщини в туристичній індустрії є важливим чинником генерування міжнародних і локальних туристичних потоків. Більше того, розвиток історико-культурного туризму, який поєднує сфери культури та туризму, спонукає до суспільних синергій вищі та місцеві владні структури, професійні та громадські суб'єкти широкого спектру туристичної діяльності.

Пріоритетним напрямом для українського туризму є відкриття нашої країни як для світу, так і для українців. Наша країна майже повністю відсутня в міжнародному інформаційному просторі як дестинація для подорожей, мало запитаною вона є і для громадян нашої країни. Для розвитку внутрішнього та в'їзного туризму, посилення конкурентоспроможності України на світовому туристичному ринку Міністерство культури та інформаційної політики України в 2021 р. розробило Концепцію Державної цільової програми розвитку внутрішнього та в'їзного туризму «Мандруй Україною» на 2021–2026 рр. Структурні компоненти документу передбачають «підвищення індексу конкурентоспроможності України в сфері подорожей та туризму ... в категоріях: сприятливе середо-

вище, політика в галузі подорожей та туризму і сприятливі умови, інфраструктура, культурні та природні ресурси» [13].

Перші підсумки реалізації Програми були представлені громадськості в грудні 2021 р. міністром відомства О. Ткаченком: у 2021 р. на 9-му засіданні держав-учасниць Другого протоколу до Гаазької конвенції ЮНЕСКО 1954 р. Україну було обрано членом Комітету із захисту культурної спадщини у випадку збройного конфлікту терміном на 4 роки до 2025 року. Такий крок в умовах збройної агресії з боку РФ, постійних спроб привласнити собі українську культурну спадщину, сприятиме посиленню захисту наших пам'яток в анексованому Криму та на тимчасово окупованих територіях Донецької та Луганської областей. До Комітету входять 12 країн, серед яких поряд з Україною нові учасники – Фінляндія, Азербайджан, Ель-Сальвадор, Японія та Катар [21].

Історико-культурна спадщина України поступово займає належне місце в світових набутках людства. У 2021 р. до списку нематеріальної культурної спадщини ЮНЕСКО внесено традиційний кримськотатарський орнамент «Оринек». Для збереження культурної спадщини важливим є завершення оцифрування понад 100 тис. нерухомих пам'яток по всій Україні та створення Національного реєстру пам'яток [2]. Промоцією туристичного потенціалу всіх регіонів України став перший фестиваль-виставка народно-художніх промислів та туристичних маршрутів «Мандруй Україною», який проходив у серпні 2021 р. на території Національного музею народної архітектури та побуту України. На дискусійних панелях обговорювалися туристичні маршрути, історико-культурні туристичні магніти та інклюзивний туризм у країні. Можемо констатувати, що стратегією держави в туристичній сфері виступає внутрішній туризм з формуванням традиції мандрувати власною країною.

Сучасним світовим трендом у туристичній індустрії стає внутрішній туризм. Згідно з дослідженням, проведеним Всесвітньою радою з подорожей та туризму, приблизно половина мандрівників по всьому світу планує подорожувати всередині своєї країни протягом 2022 року. Економічні розрахунки фахівців доводять, що внутрішні подорожі стали тривалішими та більш витратними, що характерно й для світу, й для нашої країни [19]. Зауважимо, що зростання особистого споживання населення на 2,5% збільшує

витрати на туризм на 4%, а зростання особистого споживання на 5% – на 10%. Поза сумнівом, що туристична сфера відчутна до змін в економіці, залежить від матеріального та соціального стану громадян країни [17].

Важливим чинником розвитку внутрішнього туризму є модернізована інфраструктура. Слід відзначити державні проекти «Велике будівництво» та «Велика реставрація». Відновлення доріг до туристичних об'єктів, безперечно, значно збільшує їх відвідування. У межах проєкту «Велике будівництво» транспортну доступність отримали Національний літературно-меморіальний музей Г. С. Сковороди в селі Сковородинівка на Харківщині, Шевченківський національний заповідник на Черкащині, форти Першої світової війни на Львівщині, географічний центр Європи поблизу села Ділове на Рахівщині. Відновлення дороги Кам'янець-Подільський – Стара Ушиця відкриє широкому загалу мальовничу Бакоту. Триває відновлення доріг «Малого Карпатського кола» [8].

Для історико-культурного туризму в Україні актуальним залишається питання реставрації, консервації, ремонту нерухомих пам'яток культурної спадщини, переважна більшість яких вкрай потребують відновлення. Лише за 2021 р. у понад п'ятдесяті об'єктів проведені реставраційні роботи, серед яких: Троїцька надбрамна церква Національного Києво-Печерського історико-культурного заповідника, Галицький замок Національного заповідника «Давній Галич», Державний історико-архітектурний заповідник «Хотинська Фортеця», будівля Національного художнього музею України, частина приміщень Національного заповідника «Софія Київська», Національна музична академія України імені П. І. Чайковського, Жовківський замок, Замковий комплекс в Підгірцях «Підгорецький замок» Львівської національної галереї мистецтв імені Б. Г. Возницького, Будинки музею Т. Г. Шевченка Шевченківського національного заповідника в м. Каневі на Черкащині, Національний заповідник «Замки Тернопілля» в Збаражі, Чорткові, Національний історико-культурний заповідник «Качанівка», Державний історико-архітектурний заповідник у Бережанах [11]. Зокрема, у Львові на реставрацію Львівського музею історії релігії з держбюджету було виділено 20 млн гривень [20]. Зазначимо, що в 2021 р. на Програму було виділено 711,1 млн грн., у 2022 р. в бю-

джеті заплановано 3 млрд грн. Впродовж наступних трьох років до неї долучать близько 150 об'єктів [9].

Програма з відновлення пам'яток культурної спадщини торкнулася усіх регіонів України і сприятиме перетворенню об'єктів матеріальної культурної спадщини на один з основних ресурсів розвитку історико-культурного туризму в Україні. Окрім того це налагодження інфраструктури, туристичних потоків, нові робочі місця та збереження історико-культурної спадщини України.

Розглядаючи внутрішній туризм, останнім часом виділяють міський туризм, як особливий вид, де об'єктом туристичного інтересу виступає місто. У час повсюдної урбанізації, коли більша половина людства акумульована в містах, туристична індустрія міста залишається привабливою для мандрівників. Специфіка міського туризму відзначається різноманіттям вражень від поєднання історико-культурних, індустріальних, соціальних, природних об'єктів, місць відпочинку й ділової активності. Зміст міського туризму обумовлений особливостями міського середовища, його атмосферою та ритмом життя. Міські тури поєднують різноманітні напрями туристичної активності та задіяють специфічні проблемами розвитку туризму в міському просторі [7].

Міська влада опікується питаннями розвитку міського туризму. З метою зацікавити історією міста та розвивати культуру подорожей серед молоді Управління культури та туризму Чернігівської міської ради спільно з туристичною компанією «Ukrainian Explorer» презентували в формі художнього перфомансу проморолик про історико-культурні магніти Чернігова [12]. В Ужгороді за ініціатииви Чеського центру Києва започатковано проєкт «Чеський спадок в Ужгороді» про чеську культурну спадщину в сучасному ландшафті міста. Туристичний маршрут містом охоплює 30 пам'яток історії, культури, архітектури, включаючи урядово-житловий квартал Малий Галагов [22].

Впродовж останнього десятиліття спостерігається актуалізація проблем туристичної галузі в регіональному вимірі, що певною мірою обумовлено реформою місцевого самоврядування та децентралізації влади в Україні. Створення Об'єднаних територіальних громад (ОТГ), їх пошук шляхів до економічного зростання помітно активізували розвиток регіонального туризму. У регіонах посилюється увага до збереження національних культурних цінностей і тра-

дицій, розробляються та реалізуються місцеві програми та проекти з врахуванням природних, історичних, соціокультурних ресурсів свого регіону. Створені регіональні структури з питань розвитку туризму розробляють цільові програми з розвитку туристичної індустрії, як стратегічні документи комплексної реалізації програмних заходів та перспективного розвитку туристичної галузі в регіоні.

Місцеві органи влади почали виявляти ініціативи проведення тематичних форумів для обговорення назрілих питань розвитку. Навесні 2020 р. на Херсонщині відбувся інвестиційний форум, у межах якого відбулися зустрічі з туроператорами й представниками готелів з питань розвитку внутрішнього туризму, щодо співпраці для створення якісного туристичного продукту. Перед місцевими органами державної виконавчої влади, органами місцевого самоврядування та ОТГ постали важливі стратегічні завдання послідовного розвитку туристичної галузі на локальному – регіональному – національному щаблях і вихід на міжнародний рівень, а також, працюючи на довгострокову перспективу, переосмислити проблеми культури подорожей, якості надання туристичних послуг [14].

Водночас постала проблема використання громадами пам'яток, які перебувають в управлінні державою. Глибоке та системне вирішення такої ситуації потребує налагодження якісної комунікації та співпраці між державним сектором та територіальними громадами з питань відновлення туристичної інфраструктури та промоції культурного надбання. Питанням внутрішнього туризму в області був присвячений перший туристичний форум на Кіровоградщині, який ініціювала влітку 2021 р. Кіровоградська обласна державна адміністрація. На ньому обговорювалися нагальні проблеми перспектив туристичної галузі на території області [10].

Актуальним трендом для туризму в Україні стає соціальний туризм, який передбачає створення умов та можливостей для отримання туристичних послуг певними соціальними групами. Такий формат туристичних пропозицій вимагає залучення фінансової підтримки державного бюджету, цільових фондів чи грантових програм [4]. Туристична індустрія має враховувати потреби усіх членів суспільства. Інклюзивний туризм – це комплексний процес забезпечення безбар'єрності в отриманні туристичних послуг осіб з особливими фізичними потребами з урахуванням їхніх індивідуальних особливостей.

Нині все активніше заклади культури приділяють увагу інклюзивним характеристикам суспільства. Музеї України роблять усе можливе, щоб перетворити заклад на відкритий простір для кожного його громадянина. Мова йде не лише про вільний доступ до музеїв, але і про створення середовища, в якому відвідувач з обмеженими можливостями буде відчувати себе вільно і комфортно серед музейної експозиції. Наприклад, Літературно-меморіальний будинок-музей Т. Г. Шевченка «Хата на Пріорці» в Києві розширює доступ до інформації про візуальний конструкт через картки зі шрифтом Брайля та завдяки дотику до музейного експонату. Також за допомогою екскурсовода відвідувач з особливими потребами відкриває функціональні можливості музейного предмету. Програма інклюзивного мистецтва впроваджена в музеї Івана Георгія Пінзеля у Львові.

Іншим прикладом інклюзії можна назвати Музей темряви в Києві. Відомо, що 80% всієї інформації людина пізнає через органи зору. Завдяки концепції «неможливості бачити» музей допомагає розвивати інші органи чуття: дотик, смак, запах, відчуття балансу та пропріоцепції (відчуття власного тіла в просторі). Але головне, що музейний простір допомагає усім іншим зрозуміти світ незрячих людей. Візуальний конструкт невидимий, однак він внаслідок такого підходу викликає співпереживання, співчуття, співучасть та інші відчуття. Музеї використовують образність, сенси та емоції, пропри те, що вчені активно дискутують щодо ступеня використання візуальної інформації чи інтерпретації для аудиторії з вадами зору [6, с. 48]. Соціальний туризм передбачає розробку і застосування тих методів, які можуть дозволити кожній людині рівноправно та активно брати участь у суспільному житті.

Розглядаючи головні напрями розвитку сучасного туризму в Україні, і зокрема історико-культурного, можна стверджувати, що в перспективі українська культурна спадщина, безумовно, буде запитана на міжнародному рівні. Одним із таких аргументів можна навести важливу міжнародну культурологічну подію, що відбулася в межах практичної реалізації положень Угоди про асоціацію між Україною та ЄС. У лютому 2021 р. Верховною Радою України був прийнятий Закон «Про приєднання України до Розширеної часткової угоди про культурні маршрути», що, безперечно, сприятиме через приєднання до міжнародних туристичних проєктів просуванню історико-культурної спадщини України в світі.

Програма «Культурні маршрути» заснована в 1987 р. Радою Європи, щоб засобами туризму знайомити світове співтовариство з культурним надбанням різних спільнот. «Культурні маршрути» стали інструментом культурного, соціального та економічного єднання європейської громадськості на принципах демократичних цінностей поваги і збереження культурного різноманіття кожного народу, сприяють розвитку культурного діалогу в Європі та просування транскордонного туризму. Зазначимо, що угода об'єднує 34 країни та включає 40 європейських культурних маршрутів, які проходять більш ніж 50 країнами [15].

Потужний ресурсний потенціал історико-культурного надбання України потребує широкого представлення в світі. Територією України нині пролягають три європейські культурні маршрути. Один із найдовших та найстаріших шляхів – «Via Regia», який із раннього середньовіччя поєднує Східну та Західну Європу. У 2006 р. шлях було відзначено як «Великий культурний шлях Ради Європи». Маршрут пролягає через вісім європейських країн і має протяжність 4500 км, пропонуючи різноманітні туристичні опції – від паломництва до подорожей потягом. В Україні він проходить через 11 міст у п'яти областях: Київ (Софійську площу, Золоті ворота, Десятинну церкву, Національний Києво-Печерський історико-культурний заповідник), Радомишль, Житомир, Новоград-Волинський, Корнець, Острог, Рівне, Клеваний, Олику, Луцьк, Дубно, Броди, Підгірці, Олесько, Буськ, Львів, Самбір, Добромил, Нижанковичі [5].

Культурний маршрут «Європейський маршрут індустриальної спадщини», який представляє спільну європейську пам'ять про зрушення в Європі, пов'язані з індустриальною революцією, приваблює туристів до індустриальних локацій. Нині маршрут промислової спадщини налічує понад 1800 місць у всіх європейських країнах, які висвітлюють наукові відкриття, технологічні інновації та історію життя робітників. У 2018 р. до асоціації «Європейський маршрут індустриальної спадщини» доєднався Кривий Ріг на Дніпропетровщині. П'ять промислових об'єктів міста ввійшли до маршруту індустриальної спадщини Європи: два кар'єри, коксохімічний завод, музей просто неба гірничого заводу та скансен гірничої техніки [5].

Третій європейський культурний шлях, який проходить Україною, пов'язаний з ім'ям сина видатного композитора Вольфганга Амадея Моцарта – талановитим піаністом, диригентом, компози-

тором і педагогом Францом Ксавером, який жив і творив у Львові. Місто офіційно включене в культурний маршрут «Європейські стежки Моцарта», який об'єднує 11 країн [5].

Розвиток історико-культурного туризму має значні перспективи в Україні, що зумовлено високими досягненнями та національною самобутністю української культури. Транскордонні культурні маршрути засобами туризму демонструють культурне багатоманіття в єдиному європейському просторі, формують могутній потенціал культурного взаємозбагачення, виконують колосальну гуманістичну роль та зміцнюють зв'язки між країнами.

У XXI ст. трансформації в постіндустріальному та інформаційному суспільстві формують модерні підходи до туристичних сенсів. У світовій туристичній практиці з'явилося нове поняття – філантуризм (philantourism). Новий термін відображає сучасні тенденції суспільного життя, прагнення подорожуючих окрім ознайомлення з новими місцями, долучитися на волонтерських засадах до підтримки локальної економіки, проведення різних заходів, реалізації суспільно важливих проєктів. Розвиток волонтерського туризму, коли мандрівники свідомо обирають місце для підтримки місцевих громад, має значні перспективи в українських реаліях.

Значний вплив на всі сфери суспільного життя мають глобалізаційні процеси, які активізують міжнародний туризм. Серед шанувальників подорожей з'явилася нова тенденція – періодично змінювати місце проживання в різних країнах світу, пробувати себе в різноманітних видах діяльності. Такий напрям в постмодерному просторі отримав назву – номадизм, який теж поступово набирає поширення серед молоді [18].

Аналізуючи сучасні тренди в розвитку туристичної галузі України, зокрема її історико-культурного напрямку, можна стверджувати, що пріоритетними завданнями туристичної індустрії виступають: просування України, промоція її туристичних дестинацій в світі та всередині країни з всебічною реалізацією її потужного туристичного потенціалу, розвиток внутрішнього туризму зі створенням конкурентоспроможного на світовому та внутрішньому ринках туристичного продукту, який би відповідав туристичним потребам сучасного споживача та сприяв комплексному вирішенню соціально-економічних, культурологічних та екологічних проблем регіонів, місцевих громад та міст, а також привернення

уваги до соціального туризму як важливого напрямку соціальної адаптації людини в суспільстві. Для реалізації означених завдань важливо удосконалювати державне регулювання цієї сферою, активізувати маркетингові та рекламно-інформаційне забезпечення туристичної галузі на регіональному, державному та міжнародному рівнях. Перспективи історико-культурного туризму нерозривно пов'язані з суспільними процесами глобалізаційного та постіндустріального світу. Міжнародний фактор поряд з внутрішніми чинниками управлінського, економічного, соціального, екологічного та культурного характеру впливатимуть на розвиток внутрішнього та в'їзного туризму в Україні.

Джерела та література

1. В Україні запустили єдиний інформаційний портал для туристів // Хмарочос. 01. 07. 2020. URL: <https://hmarochos.kiev.ua/2020/07/01/v-ukrayini-zapustyly-yedyniy-informatsijnyj-portal-dlya-turystiv/>
2. «Велика реставрація», туризм та медіаграмотність: Ткаченко підбив підсумки роботи МКІП у 2021 році // Укрінформ. 28.12.2021. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-culture/3376584-velika-restavracija-turizm-ta-mediagramotnist-tkachenko-pidbiv-pidsumki-roboti-mkip-u-2021-roci.html>
3. Євгенія Кравчук: Новий закон про туризм можуть ухвалити вже навесні. URL: <https://sluga-narodu.com/yevheniia-kravchuk-novyy-zakon-pro-turyzm-mozhut-ukhvalyty-vzhe-navesni/>
4. Звіт про результати проведення електронних консультацій з громадськістю щодо проекту Державної цільової економічної програми розвитку галузі туризму «Мандруй Україною» на 2022–2026 роки // Міністерство культури та інформаційної політики України. URL: <https://mkip.gov.ua/files/pdf/%D0%97%D0%92%D0%86%D0%A2%20%D0%BF%D0%BE%20%D0%94%D0%A6%D0%9F%20%D1%80%D0%BE%D0%B7%D0%B2%D0%B8%D1%82%D0%BA%D1%83%20%D1%82%D1%83%D1%80%D0%B8%D0%B7%D0%BC%D1%83.pdf>
5. Литвинова Н. Як Моцарт, Кривий Ріг та перлини Via Regia назавжди пов'язали Україну з Європою // Mind. 17.04.2021. URL: <https://mind.ua/style/20224918-yak-mocart-krivij-rig-ta-perlini-via-regia-nazavzhdi-pov-yazali-ukrayinu-z-evroпой>
6. Маньковська Р. В., Бабушко С. Р. Інноваційні підходи у вищій туристичній освіті // Туризм та гостинність: створення конкурентоспроможного туристичного продукту. Колективна монографія / за науковою редакцією С. Р. Бабушко. К.: Вид-во ФОП Гуляєва В. М., 2022. С. 12–64.

7. Міський туризм // National Tourism Organization of Ukraine. URL: https://courses.prometheus.org.ua/courses/coursev1:Prometheus+TOUR101+2022_T1_10/about

8. МКІП оголошує проекти, що будуть реалізовані в рамках програми «Велика Реставрація» в 2021 році // Офіційний сайт Міністерства культури та інформаційної політики України. URL: <https://mkip.gov.ua/news/5464.html?fbclid=IwAR3OKBjVwaxdczg3x7XflmoiGawZvxxRQNLmczA6THj-4OotGPkE5laTAY0>

9. На «Велику реставрацію» у бюджеті-2022 заклали 3 мільярди // Укрінформ. 9.02.2022. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-culture/3375243-na-veliku-restavraciu-u-budzeti2022-zaklali-3-milardi.html>

10. На Кіровоградщині відбувся перший туристичний Форум // Офіційний сайт Державного агентства розвитку туризму. URL: <https://www.tourism.gov.ua/blog/na-kirovogradshchini-vidbuvsya-pershiy-turistichniy-forum>

11. Наказ МКІП від 11.08.2021 р. № 639 «Про внесення змін до наказу Міністерства культури та інформаційної політики України від 18 травня 2021 року № 337» // Офіційний сайт Міністерства культури та інформаційної політики України. URL: <https://mkip.gov.ua/documents/235.html>

12. Офіційний веб-портал Чернігівської міської ради. URL: <https://chernigiv-rada.gov.ua/sp-ukt-holovna/>

13. Офіційний сайт Міністерства культури та інформаційної політики України. URL: <https://mkip.gov.ua/content/gromadske-obgovorennya-proektu-koncepcii-derzhavnoi-cilovoi-programi-rozvitku-vnutrishnogo-taviznogo-turizmu-mandruy-ukrainoyu.html>

14. Перспективи розвитку туристичної галузі під час та після карантину обговорили на «TAVRIAN ONLINE HORIZONS» // Офіційний сайт херсонської обласної державної адміністрації. 29.04.2020. URL: <https://khoda.gov.ua/perspektivi-rozvitku-turistichno%D1%97-galuz%D1%96-p%D1%96d-chas-ta-p%D1%96slja-karantinu-obgovorili-na-%C2%ABtavrian-online-horizons%C2%BB>

15. Про приєднання України до Розширеної часткової угоди про культурні маршрути // Офіційний сайт Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1235-20#Text>

16. Про схвалення Стратегії розвитку туризму та курортів на період до 2026 року Офіційний сайт Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/168-2017-%D1%80#Text>

17. Сінгуцький О. В. Державна підтримка туризму в Україні: перешкоди та передумови розвитку // Вчені записки ТНУ ім. В. І. Вернадського. Серія: державне управління. Том 30 (69). 2019. № 6. С. 71–75. DOI <https://doi.org/10.32838/2663-6468/2019.6/13>

18. Туризм 2020 – тренди, які неможливо було уявити 20 років тому // URL: <https://mind.ua/publications/20208210-turizm-2020-trendi-yaki-nemozhlivo-bulo-uyaviti-20-rokiv-tomu>

19. У ДАРТ назвали туристичні тренди 2022 року // Укрінформ. 30.01.2022. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-tourism/3394215-u-dart-nazvali-turistichni-trendi-2022-roku.html>

20. У межах «Великої реставрації» тривають ремонтні роботи у Львівському музеї історії релігії // Офіційний сайт Львівської обласної державної адміністрації. URL: <https://loda.gov.ua/news?id=65363>

21. Україну обрано членом Комітету із захисту культурної спадщини у випадку збройного конфлікту ЮНЕСКО // Урядовий портал. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/ukrayinu-obrano-chlenom-komitetu-iz-zahistu-kulturnoyi-spadshchini-u-vipadku-zbrojnogo-konfliktu-yunesko>

22. «Чеський спадок в Ужгороді»: 30 об'єктів увійдуть до нового туристичного маршруту // Укрінформ. 10.02.2022. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-tourism/3289191-ceskij-spadok-v-uzgorodi-30-obektiv-uvijdut-do-novogo-turistichnogo-marsrutu.html>

Бобіна Олег

*Національний університет кораблебудування
імені адмірала Макарова*

«ТУРИСТИЧНІ МАГНІТИ» МИКОЛАЄВА І МИКОЛАЇВЩИНИ: ПРОМИСЛОВА АРХІТЕКТУРА І ТЕХНІЧНІ СПОРУДИ

Кожен район України унікальний і має свої цікавинки, більші або менші, але які можуть привабити туристів. На наш погляд, Миколаїв і Миколаївщина має ряд територій, будівель, інженерних споруд промислового або спеціального призначення які можуть стати об'єктами промислового (індустріального, урбаністичного) туризму. В Україні ідея і реалізація практики промислового туризму, в силу ряду причин знаходиться в зародку. Про цей вид туризму трохи знають, трохи пишуть, будують певні плани, пишуть концепції розвитку [1]. Але інформація про активний розвиток відсутня. Зазвичай об'єктами індустріального туризму вказують м. Прип'ять, кар'єри м. Кривий Ріг, частково, заводи м. Дніпро. Ми пропонуємо поширення інформації про низку об'єктів Миколаєва і Миколаївщини, які мають особливі архітектурні риси і свої технічні, інженерні особливості.

Промислова архітектура цікава тим, що, відображає публічні смаки і естетику інженерів, технарів-архітекторів, які роблять вибір між чистою функціональністю і можливістю краси і привабливості. По-друге, промислова архітектура відображає пануючі смаки і естетику конкретного місця, а по-третє, відображає історію соціуму. Саме тому історик, складаючи пазли минулого має враховувати і феномен промислової архітектури, промислового дизайну. На нашу думку архітектурне середовище Миколаєва не надто яскраве, але і йому притаманні свої особливості які можна полюбити. Це стосується як міської, так і промислової архітектури. На жаль миколаївські історики приділяються недостатньо уваги останньому феномену. Окремі відомості про зразки промислової архітектури можна знайти на е-ресурсі «Архітектура Миколаєва» (archmykolaiv.com), який підтримують Е. Васюків і Я. Ружинська. Цей ресурс, створений за зразком одеського, являє собою фото-каталог пам'яток, що збереглися і які вдалось зафіксувати. В каталозі

120 об'єктів. Ряд відомостей можна знайти в статті старшого наукового співробітника Музею суднобудування і флоту Васель О. Н. «Архітектурні стилі містобудівництва Миколаєва» [2]. Щодо архітектури промислових об'єктів на Миколаївщині, то маємо лише окремі роботи присвячені залізничним мостам і мостам м. Первомайськ. Найбільшими по кількості на території області є залишки водяних млинів, великі радянські елеватори. Але описи цих споруд відсутні, не говорячи про каталогізацію.

Якщо рухатись з півночі, по Миколаївській області то, самі давні пам'ятки промислової архітектури розташовані в м. Первомайськ. Там зберігаються залишки цехів пивного заводу збудованого в 1870 р. на березі річки Південний Буг. Завод працював до середини 90-х рр. XX ст. Там же, частково збереглась будівля контори (фасадні стіни) заводу Гейне (нині завод «Дизельмаш») збудованого в 1875 р. На території міста і поблизу нього збереглися залишки водяних млинів збудованих в кінці XIX ст. на рр. Південний Буг і Сінюха. На р. Сінюха водяний млин працював до 50-х рр. XX ст. За переказами місцевих мешканців, він був спалений напередодні ревізії. З того часу і до 2012 р. стояв занедбаний і руйнувався. На сьогодні викуплений в приватну власність, і на його території будується розважальний комплекс. Власник частково зберіг залишки будівлі і відновив греблю. В селищі Конецполь, млин працює до сьогодні, але використовує електричну енергію. В с. Мигія частково збережена гребля і водяний млин збудований поміщиками Скаржинськими на початку XX ст. За даними О. Лаврик і В. Цимбалюк над р. Південний Буг виявлено, в 2008–2018 рр., 44 недіючих млина [3]. В м. Первомайську в 1928 р. стала до ладу гідроелектростанція на три турбіни. На сьогодні вона є приватною власністю, але продовжує подавати струм в мережу міста. Ми не маємо інформації про агрегати, які генерують електричний струм. Але зовнішній вигляд електростанції є зразком промислової архітектури радянського періоду, і дає уявлення про будівництво електростанцій на степових річках України.

Важливою пам'яткою сучасної промислової архітектури і індустриального туризму є Південноукраїнська АЕС. За замовленням, на атомній електростанції проводять екскурсії. Але туристам потрібно знати, що Південноукраїнська АЕС це не лише атомні реактори, а і комплекс гідро-технічних споруд. В цей комплекс входить велике Ташлицьке водосховище, гідроакумулююча електростанція

та Олександрівська гідроелектростанція, разом з Олександрівським водосховищем.

Звичайно, що найбільша кількість пам'яток промислової архітектури і індустриального туризму зосереджена в Миколаєві.

Дореволюційні (1917–1921) пам'ятки промислової архітектури можуть бути представлені таким об'єктами як: 1) трамвайна підстанція – використовується як приміщення банку; 2) морська астрономічна обсерваторія – використовується за призначенням; 3) депо карт – музична школа; 4) головна поштово-телеграфна контора – офісне приміщення; 5) будівля станції телеграфної лінії Лондон – Делі – офісне приміщення; 6) пекарня Бурхачова з готелем і трактиром – працює досьогодні; 7) будівля товариства парової пекарні – використовується за призначенням; 8) стіна і головні ворота адміралтейства (завод імені 61 комунара); 9) силові електричні підстанції на перехрестях центральних вулиць – використовуються за призначенням. Але «родзинкою», на нашу думку, є комплекс будівель – цехів колишнього заводу товариства корабельних верфей, майстерень і ливарень. Завод будувався за зразками європейської промислової архітектури (Бельгія, Франція) в 1895–1897 рр. З 1897 р. працює під назвами «Наваль», «Марті», «Носенка», «ЧЗС». На території досьогодні збереглися старі цехи, їдальня для робітників та інші приміщення. Нажаль ми не можемо надати докладнішої інформації про стан цієї пам'ятки

Найвідомішою пам'яткою промислової архітектури міста є водогінна башта збудована за проектом інженера В. Шухова. Башта стала до дії в січні 1907 р. Висота башти – 26 метрів (84 фути). Ємність бака – 50 тис. відер. Башта гіперболоїдної конструкції. В середині башти – гвинтові сходи, навколо бака – металевий балкон. Башта «пережила» революцію і громадянську війну 1917–1921 рр. В 1944 р. підірвана германським військовими. Відновлена і функціонувала до початку 50-х рр., до введення в дію водогону р. Інгулець – Миколаїв. З того часу не експлуатується, не реставрується, і руйнується. В 2000-х рр. була спроба за допомогою міжнародних товариств її реставрувати, але справа не зрушила з місця.

Без сумніву пам'яткою архітектури радянського періоду є комплекс будівель Миколаївської ТЕЦ збудованої в 30-ті рр. На території морського торговельного порту Миколаєва чудово зберігся (ззовні) Миколаївський портовий елеватор збудований

у 1930 р. На час будівництва він був третім за ємністю у світі і був розрахований на 41 тис. тон збіжжя (зараз 61 тис. тор)ю 3 боку річки відкривається чудовий вид на цю величну споруду. Пам'яткою промислової, інженерно-технічної думки та індустріальної потуги може стати крейсер проєкту 1164 «Атлант» («Адмірал флоту Лобов», «Україна»). Він стоїть у причальній стінки найстарішого промислового підприємства України Миколаївського суднобудівного заводу («Адміралтейство», завод імені 61-го комунара)). Територія цього заводу, в центрі міста, сама може стати об'єктом туристичної інфраструктури. Важливим об'єктом туризму можуть стати мости Миколаєва. Місто – єдине в Україні, яке омивається водами двох річок – р. Інгул та р. Південний Буг, і має три мости. За кожним з цих мостів стоїть своя цікава історія. Ряд споруд що з'явилися після війни теж можна віднести до пам'яток промислової архітектури. Серед них РЛС «Дуга» поблизу Миколаєва, комплекс споруд т. зв. острова «Майський», комплекс споруд Інгулецької гідротехнічної зрошувальної системи та ряд інших споруд.

Таким чином справа збереження промислової спадщини і використання її у якості культурно-історичних об'єктів є надзвичайно актуальною. На нашу думку в цьому мають зацікавлені місцеві громади. Саме вони мають стати рушійною силою у справі збереження пам'яток та їх використання як туристичних об'єктів.

Джерела та література

1. Колосінський С. Ю., Колосінська М. І. Концепція розвитку промислового туризму в Україні. Науковий вісник Полтавського університету економіки і торгівлі. Сер.: Економічні науки. 2012. № 2. С. 76–79. [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvpusk_2012_2_17; Кривенкова Р. Ю., Ковнір Д. С. Сучасні тенденції та перспективи розвитку промислового туризму в Україні. Теоретичні і прикладні напрямки розвитку туризму та рекреації в регіонах України: матеріали VI Міжнарод. наук.-практ. конф. (Кропивницький, 5–6 квітня 2018 р., напрям: «Економічні проблеми, менеджмент та маркетинг в туризмі»). Кропивницький, 2018. С. 83–92; Індустріальний туризм в Україні отримає дорожню карту розвитку. Укрінформ. 29.09.2020. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.ukrinform.ua/rubric-tourism/3108685-industrialnij-turizm-v-ukraini-otrimae-doroznu-kartu-rozvitku.html>

2. Архітектура Миколаєва: веб-сайт. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://archmykolaiv.com/> (дата звернення: 13.01.2022); Архи-

тектура Николаева. Николаевский Базар. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://bazar.nikolaev.ua/content/%D0%B0%D1%80%D1%85%D0%B8%D1%82%D0%B5%D0%BA%D1%82%D1%83%D1%80%D0%B0-%D0%BD%D0%B8%D0%BA%D0%BE%D0%BB%D0%B0%D0%B5%D0%B2%D0%B0-0>; Вассель Ольга. Архітектурні стилі забудови міста Миколаєва (1790 р. – початок ХХІ ст.). Агора. Перспективи соціального розвитку регіонів. Випуск 7. Київ: Стило, 2008. С. 111–119. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.wilsoncenter.org/sites/default/files/media/documents/publication/Agora07.pdf>

3. Лаврик Олександр, Цимбалюк Валентина. Водяні млини у долині Південного Бугу: стан за матеріалами експедицій 2008–2018 років. Ukrainian Molinological Journal, 2. 2019. С. 133–144. [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://dSPACE.udpu.edu.ua/bitstream/123456789/11605/1/133-144lavryk_tsymb.pdf

*Орлова Тетяна**Київський національний університет
імені Тараса Шевченка*

НОВІТНІ ФАКТОРИ СВІТОВОЇ ЕКОНОМІКИ І АВСТРАЛІЙСЬКИЙ ТУРИЗМ

Третє тисячоліття вже почалося, і темпи історичного розвитку прискорюються, вносячи безліч радикальних змін у всі сфери життя, зокрема, до сфер економіки і туризму. Не вдаючись у детальний економічний аналіз, варто виявити ті тенденції і фактори, які нині впливають на туризм. Серед них – посилення позицій так званої креативної економіки. Перехід до креативної економіки називають «Четвертою хвилею» після тих, про які писав у своїй всесвітньо відомій книзі Е. Тоффлер [1]. Концепція «креативної економіки» була розроблена на початку 2000-х рр. британцем Дж. Хоукінсом, професором Шанхайської школи креативності [2]. Ця концепція характеризує економічну систему, де цінність продукту, що виробляється, вперше залежить не від традиційних ресурсів (праці, капіталу, землі), а від інтелектуальних і творчих: нових ідей та креативності.

В наш час креативність у розвинених країнах стає постійною практикою і основним джерелом конкурентних переваг. Також у науковий обіг увійшло поняття «креативна система», під якою можна розуміти суспільство в цілому і його елементи, економіку, підприємство, фірму, колектив і навіть окрему особу. Креативність системи визначається як її здатність створювати нове шляхом об'єднання в одному контексті двох або більше різнорідних елементів з метою надання продукту (результату) додаткової цінності [3, с. 46]. Туризм нині розглядається як важливий сектор креативної економіки [4]. А посилення значення креативних індустрій є однією з провідних тенденцій розвитку сучасних економік.

Аналіз феномену креативної економіки не є предметом пропонуваної до уваги розвідки. Тому акцентуємо лише одну із її характеристик: задоволення вже існуючих потреб людей і одночасне формування нових потреб, форм і стилів споживання. Немає потреби говорити про те, що в цьому плані важливо враховувати мега-тенденції сучасного світу, зокрема зростання важливості нематеріальних цінностей – знань, досвіду, вражень, які неможливо просто

купити в магазині наче сувенір. Наразі доречно вказати про появу терміну «економіка вражень», яка йде за аграрною, промисловою та економікою послуг. Цей термін вперше вжили Б. Дж. Пайн II та Дж. Г. Гілмор у своїй одноіменній книзі, яка починається словами: «Час – це валюта, якою споживач платить за враження... клієнти дедалі частіше хочуть отримувати в обмін на свій час, увагу та гроші не просто товари й послуги. Сьогодні люди значно більше прагнуть особливих вражень, які запам'ятають надовго» [5, с. 7–9]. Будь-яка подорож – це сама по собі маленька пригода, сповнена новими емоціями і враженнями. Люди, які займаються дослідженням феномену туризму і організацією туристичного бізнесу, вже усвідомили, що туризм є важливим сектором економіки вражень [6].

Туризм дозволяє поєднувати відпочинок із пізнанням життя, історії, культури, традицій, звичаїв свого народу та інших народів. Мандри розширюють горизонти, розвивають інтелект, формують естетичний смак і допомагають краще усвідомити реальну картину світу. Разом із тим сектор туризму пов'язаний практично з усіма сферами економіки і верствами суспільства. У 2019 р. глобальна індустрія туризму забезпечувала (прямо або опосередковано) 334 млн. робочих місць, що еквівалентно 10,6% від загального рівня зайнятості, тобто одному з десяти робочих місць в світі, а також давала 10,4% світового ВВП, що в американських доларах становить 9,2 трлн [7].

Пандемія COVID-19 має руйнівний вплив на економіку і зайнятість в світі. Чи не найбільше від заходів, які запроваджені для її стримування, страждає індустрія туризму: скорочення міжнародної економіки туризму оцінюється в межах 45–70%. За оцінками Міжнародної організації праці, пандемія може призвести до втрати 305 млн. робочих місць, багато з яких – саме у секторі туризму [8]. Генеральний секретар Всесвітньої туристичної організації (United Nations World Tourism Organization) З. Пололікашвілі заявив: «Перерва у міжнародних поїздках, викликана пандемією, з усією ясністю продемонструвала, наскільки туризм важливий для нашого суспільства» [9]. Відповіді на глобальний виклик шукалися і шукаються на всіх рівнях. На позачерговій зустрічі міністрів туризму країн групи G-20, яка проходила 24 квітня 2020 р. під головуванням Саудівської Аравії, було прийнято міністерську заяву стосовно COVID-19 [10], відповідні заяви були прийняті у міністерствах туризму багатьох країн світу. В них не тільки констатуються втрати

і проблеми, а визначаються шляхи їх подолань. Промовиста сама назва одного з досліджень: «To Recovery & Beyond: The Future of Travel & Tourism in the Wake of COVID-19» [11]. Фахівці дійшли висновку: пандемія коронавірусу висунула на перший план взаємопов'язані тенденції, які у найближчому майбутньому визначатимуть основні напрямки розвитку туристичного сектору: зростання популярності внутрішнього туризму; підвищення уваги до безпеки і гігієни; прискорення впровадження інновацій; підвищення значущості стабільного, інклюзивного розвитку і захист довкілля.

Австралія із своєю географічною віддаленістю довгий час була наче Terra incognita для більшості країн світу та їх туристів. Слід зазначити, що колись напівпустельний континент, на якому де не де блукали нечисельні групки аборигенів, куди потім почали привозити кримінальний елемент, який вже не вміщувався в британських в'язницях, зараз є однією з найрозвиненіших країн світу. Вона є членом групи G-20, а нащадки тих, хто прибував на Зелений континент від кінця XVIII ст., називають його «щасливою країною». Австралія не входить до десятки країн, найбільш привабливих з точки зору історичного туризму. Цей рейтинг очолюють Франція, США і Китай. Саме із Сполучених Штатів і Китаю сюди останніми роками прибувало найбільше візитерів. Австралійці ж ведуть статистику в цілому, яка показувала стабільне зростання показників, пов'язаних із туризмом. У березні 2018 р. виявилось, що кожної години до країни прибувало 1004 особи з туристичною метою, а у 2017 р. іноземці витратили на туризм 41,3 млрд. доларів [6]. У 2019 р. сюди приїхали 9,5 млн. туристів [12]. У 2019 р. економіка туризму принесла 166 млрд. доларів, в ній працювало 660 тис. осіб [13]. Такі успіхи були досягнуті завдяки роботі спеціальних урядових інституцій. Департамент ресурсів, енергії і туризму у 2009 розробив Національну довготермінову туристичну стратегію (National Long-Term Tourism Strategy) [14] і з наполегливістю, притаманною австралійцям, впроваджував її в життя. Усвідомлення значення туристичної індустрії відбилось у реформуванні державного апарату, в якому згодом з'явилося Міністерство торгівлі, туризму та інвестицій, яке продовжувало ефективно працювати. І це – не єдина інституція, яка опікується розвитком туристичної сфери на континенті.

Крім економічної вигоди віддалена країна має користь від розвитку туристичної сфери ще і з огляду на посилення позицій

у міжнародній політиці завдяки так званій «м'якій силі». Концепція «м'якої сили» була запропонована американським політологом Дж. С. Наєм і нині розглядається в якості важливого важелю впливу і досягнень національних інтересів у внутрішній і зовнішній політиці. Головна ідея полягає у тому, аби інші прагнули результатів, які ініціатор волів би отримати, користуючись при цьому здатністю привертати на свій бік. Дж. С. Най виокремив декілька основних механізмів/інструментів, які, з його погляду, є найбільш дієвими та ефективними: культурна привабливість, ідеологічна привабливість, приваблива внутрішня політика, приваблива зовнішня політика [15]. «М'яка сила» працює із свідомістю людини, має через інформацію, знання і культуру.

Щорічно англійський незалежний Інститут управління (Institute for Government) складає Світовий індекс м'якої сили, у якому держави ранжуються за використанням її інструментів. Це такі інструменти: бізнес і торгівля (економіка, бізнес, бренди, оподаткування, торгівля, інвестування, інфраструктура); управління (правління закону, права людини, рівень злочинності, безпека, конституція, політична еліта); міжнародні відносини (дипломатичні відносини, міжнародні організації, розв'язання конфліктів, міжнародна допомога, кліматична діяльність); культура і спадщина (туризм, спорт, харчування, мистецтва, література, музика, кінематограф, ігри, мода); медіа і комунікації (традиційні медіа, соціальні мережі, маркетинг); освіта і наука (вища освіта, наука, технології); людинність і цінності (цінності, характер, віра). У 2020 р. цей рейтинг, який охоплював 60 країн, починався із США і виглядав так: на першому місці – США, далі Німеччина, Велика Британія, Японія, Китай, Франція, Канада, Швейцарія, Швеція, Росія [16, р. 21]. У 2021 р. оцінювалися вже 100 країн, і ситуація змінилася: першість виборолла ФРН, Японія піднялася на друге місце, а США опустилася на шосту позицію. До топ-десятки вдалося увійти Австралії. Країна одержала зиск із позитивного сприйняття її привабливого способу життя, товариськості людей і популярності в якості місця для мандрів, а також набула визнання у міжнародних колах за успішну протидію COVID-19 [17].

Але пандемія серйозно вразила і австралійську туристичну сферу. Загальне туристичне споживання впало на 33,1% або на 41,3 млрд доларів у 2020–2021 рр. Зайнятість у цій сфері зменшилася на 20,3% з 636 200 осіб у 2019–2020 рр. до 507000 осіб

у 2020–2021 рр. Від 2018–2019 рр. чисельність зайнятих у сфері туризму в Австралії скоротилася на 24,8% або на 167 400 осіб. У 2018–2019 рр. на туризм припадало 5,3% місцевої робочої сили або одне з дев'ятнадцяти робочих місць [18]. Наведені дані свідчать, принаймні, про дві обставини: по-перше, майже вдвічі менша, ніж світова зайнятість у туристичній сфері; по-друге, падіння обсягів послуг зачепило австралійську економіку менше, ніж в тих країнах, де туризм для економіки вагомий.

В урядовому звіті за 2020–2021 рр. підбили підсумки експорту та імпорту туризму. Зокрема зазначається, що експортна вартість туризму визначається витратами іноземних відвідувачів на австралійські товари та послуги. Вартість туристичного експорту у 2020–2021 рр. склала 1,7 млрд. доларів, тобто на 94,9% менше, ніж у 2019–2020 рр. Це відповідає зменшенню на 97,8% кількості міжнародних відвідувачів (тих, хто прибуває і від'їжджає за кордон) і зменшенню витрат на 96,8%. Туризм імпортується з австралійськими жителями, які витрачають гроші під час іноземних вояжів. Вартість туристичного імпорту у 2020–2021 рр. склала 1,5 млрд доларів, себто на 96,3% нижче, ніж імпорт у розмірі 40,8 млрд доларів у 2019–2020 рр. і на 97,4% менше, ніж у 2018–2019 рр. у розмірі 58,1 млрд доларів. Це відповідає скороченню поїздок за кордон на 97,5% у порівнянні з 2018 – 2019 рр. [18].

Майже заклавшись від зовнішніх відвідувань, австралійці переорієнтувалися на внутрішній туризм, що відповідає загальносвітовим тенденціям. Більшість країн найближчим часом будуть наголошувати саме на внутрішньому туризмі. Якщо немає можливості мандрувати світом, а потреба у мандрах існує, люди мають привід вивчати власну країну. В Австралії заявлено про намір всіляко розвивати регіональний туризм. Велике значення в цьому плані надається культурно-історичному туризму. У 2021 р. урядом країни запущено Регіональну туристичну програму із культури, спадщини та мистецтва (Culture, Heritage and Arts Tourism Program). Проголошено, що програма «спрямована на просування внутрішнього туризму в регіональні і віддалені частини Австралії, аби допомогти мистецьким і культурним організаціям, включаючи музеї, галереї та історичні товариства, подолати наслідки COVID-19» [19]. З погляду публічної /практичної історії варто акцентувати ту обставину, що гранти програми надаються громадським організаціям,

які займаються культурою, спадщиною та мистецтвом, з метою просування культурного туризму в регіональну Австралію через збереження культурної спадщини країни, зокрема, через розповіді історії місцевих спільнот. Тобто наочне втілення дослідження локальної історії і реалізація гасла публічної історії: «Публічна історія – це історія для публіки, про публіку, разом із публікою».

Не дивлячись на географічну віддаленість, австралійці намагаються «бути в тренді». Так, у них вельми розвиненою є галузь публічної історії з усіма її напрямками. Та ж локальна історія, яка досліджує культурну спадщину місцевих спільнот. Як зазначив у своїй розвідці Дж. Партридж: «Не дивлячись на економічні вигоди від глобалізації, які прощтовхуються бізнесом, урядами і медіа, вплив втрати культурної ідентичності зараз усвідомлюється і відчувається багатьма людьми» [20, р. 31].

Зміни у міжнародному і національному культурно-історичному туризмі враховуються урядовцями і громадськими організаціями на різних рівнях заради «задоволення потреб нового туриста», який все більше схиляється до так званого «креативного туризму» – новації в економіці вражень. У такому туризмі «досвід стає все більш індивідуальним і заснованим на місцевій культурі. Головне – відвідувач уносить із собою дещо більше, ніж просто сувеніри і фото із смартфона» [6]. Згідно оцінкам, понад 50% туристів по усьому світу нині мотивовані бажанням познайомитися з культурою і спадщиною тієї чи іншої країни. А «креативний туризм» надає відвідувачам можливість розвивати свій творчий потенціал через справжній обмін й взаємодію з місцевим населенням а також за допомогою різноманітних курсів із опанування місцевою культурою. Називаються такі категорії, які сприятимуть реалізації такого бажання: ремесла та образотворче мистецтво; гастрономія і кулінарія; соціальні практики, ритуали і святкові заходи; музика і виконавське мистецтво; усні традиції і фольклор; знання та практики, які стосуються природи [6].

Люди прагнуть унікальних вражень, які вони зможуть набути самі. Тому фахівці закликають скористатися такою нагодою і перетворити креативний туризм у свою перевагу. В Австралії розробляються літературні маршрути для місцевих жителів і туристів з віддалених країв [21]. Для креативного туризму створюються «креативні локації» [22]. Все більшої популярності набуває «при-

годницький туризм», який поєднується з історичним, і з'являються нові захоплюючі маршрути. Для Австралії яскравим прикладом може бути Стежина Кокода. До 2001 р. лише поодинокі туристи здійснювали походи вузькою стежкою у джунглях, яка тягнеться 96 км через гірські хребти Оуена Стенлі в Папуа-Новій Гвінеї. Відтоді цей маршрут приваблює вже тисячі мандрівників. Як зазначає Дж. Хокінс, який дослідив цей феномен: «Крім вираження національної ідентичності, міфологія, пов'язана із Стежиною Кокода, важлива австралійським туристам для усвідомлення власних цілей особистого розвитку і трансформації: сенсів, котрі беруть початок в історії цього місця, але виходять за його межі» [23].

Окремо слід сказати про захоплення австралійців історичними реконструкціями. Хоча Австралійський Союз має свою специфіку: наймасштабніші історичні фестивалі та реконструкції присвячені не історії самої держави, а періоду Середньовіччя в Європі (ймовірно, дається взнаки популярність мідеєвієвізму, особливо серед людей західної культури, а переважна більшість місцевого населення має європейські коріння). Від 1981 р. Австралія є членом Товариства Творчого Анахронізму (Society for Creative Anachronism) під назвою Королівство Lochas. Це Королівство від квітня 1983 р. організовує тижневий середньовічний фестиваль Rowany Festival, який зазвичай проводиться на Пасху. Іншим масштабним фестивалем історичної реконструкції, що збирає масу учасників і глядачів, є Abbey Medieval Festival, що відбувається у липні і є важливим засобом збору коштів для Музею мистецтва і археології Абатства в Кабултурі. В країні функціонує кілька організацій, які також влаштовують видовищні реконструкції. Серед таких організацій найвідомішою є The Company of the Wolf.

Люди прагнуть цікавих вражень, про які можна розповісти, аби самим бути цікавими. Адже в наш час storytelling набуває особливого значення як в особистому житті, так і у громадському та бізнесовому.

На прикладі Австралії можна побачити зміни моделей розвитку ринків туризму, які зазнали суттєвого впливу у 2020–2021 рр. Головною тенденцією став розвиток внутрішнього туризму. Західний менталітет диктує необхідність методично підходити до оцінки ситуації і прогнозів на майбутнє. Цікавим в цьому відношенні є документ «Domestic Tourism Forecasts 2021–22 to 2025–26» [24].

Головна ідея полягає у тому, що індустрія туризму пропонує чимало можливостей кожному, у кого є новаторська ідея, а держава готова надавати підтримку у її реалізації, бо це державу і кожного громадянина тільки зміцнює.

Джерела та література

1. Тоффлер Е. Третья хвиля /З англ. пер. А. Євса. К.: Вид. дім «Всесвіт». 2000. 480 с.
2. Howkins J. The Creative Economy. How People Make Money from Ideas. N.Y.: Allen Lane, Penguin Press, 2001. 288 p.
3. Журавлев В. А. Новая волна. Креативное общество – новая парадигма развития стран в XXI веке //Креативная экономика. 2008. № 11. С. 42–49.
4. Tourism and the Creative Economy //OECD Studies on Tourism, OE Publishing [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://dx.doi.org/10.1787/9789264207875-en>
5. Пайн Дж. Б.ІІ., Гілмор Дж. Г. Економіка вражень: битва за час, увагу та гроші клієнта /Пер. з англ. А. Цвіри. Х.: Віват, 2021. 416 с.
6. Fairley G. Feeling the impact of cultural tourism beyond the majors. [Електронний ресурс]. Режим доступу: www.artshub.com.au/news/features/feeling-the-impact-of-cultural-tourism-beyond-the-majors-256541-2360895/
7. Economic Impact Report – World Travel & Tourism Council. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://wtcc.org/Research/Economic-Impact>
8. Вестник МОТ, выпуск 3: Covid-19 и сфера труда, 29 апреля 2020 г. [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---europe/---ro-geneva/---sro-moscow/documents/briefingnote/wcms_743625.pdf
9. Туризм в эпоху Covid-19 и изменения климата //Новости ООН: Глобальный взгляд на человеческие судьбы. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://news.un.org/ru/story/2021/09/1410742>
10. G20 Tourism Ministers' Statement on COVID-19/ Ministerial Statement Virtual Meeting – April 24, 2020. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.g20.utoronto.ca/2020/2020-g20-tourism-0424.html>
11. Wyman O. To Recovery & Beyond: The Future of Travel & Tourism in the Wake of COVID-19 //World Travel Tourism Council – September 2020. [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://www.oliverwyman.com/content/dam/oliver-wyman/v2/publications/2020/To_Recovery_and_Beyond-The_Future_of_Travel_and_Tourism_in_the_Wake_of_COVID-19.pdf

12. Австралия – Международный туризм, число прибытий 9 466 000 (количество) в 2019. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://knoema.ru/atlas/>
13. Reimagining the visitor economy // Minister for Trade, Tourism and Investment. Media release 25 November 2021
14. National Long-Term Tourism Strategy/ Australian Government Department of Resources, Energy and Tourism. 2009.
15. Nye J.S. Soft Power. The Means to Success in World Politics. New York: PublicAffairs, 2004. 192 p.
16. Global Soft Power Index 2020. The world's most comprehensive research study on perception of soft power. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://brandirectory.com/globalsoftpower/download/brand-finance-global-soft-power-index-2020.pdf>
17. Глобальный индекс мягкой силы: Австралия вошла в топ-10. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://brandfinance.com/press-releases/global-soft-power-index-australia-breaks-into-top-10>
18. National Tourism Satellite Account 2020–2021. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.tra.gov.au/data-and-research/reports/national-tourism-satellite-account-2020-21/national-tourism-satellite-account-2020-21>
19. Culture, Heritage and Arts Tourism Program. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.arts.gov.au/funding-and-support/culture-heritage-and-arts-regional-tourism-program>
20. Partridge J. Local History in Australia: Supporting Cultural Heritage // INSPEL 34 (2000)1. P. 31–39.
21. Practices of literary tourism: An Australian case study // International Journal of Culture, Tourism and Hospitality Research. 2013. № 7(1). P. 42–50.
22. Richards G. Designing creative places: The role of creative tourism // Annals of Tourism Research. 2020. Vol. 85. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://doi.org/10.1016/j.annals.2020.102922>
23. Hawkins J. What better excuse for a real adventure: History, Memory and Tourism on the Kokoda Track // Public History Review. 2013 Vol. 20. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://express-lib-uts-edu-au>.
24. Domestic Tourism Forecasts 2021–22 to 2025–26. [Електронний ресурс]. Режим доступу: tra.gov.au/domestic/domestic-tourism-forecasts

Громова Наталія

*Київський національний університет
імені Тараса Шевченка*

ЕТНОГРАФІЧНІ АСПЕКТИ ГІРСЬКОГО ПІШОХІДНОГО ТУРИЗМУ В УКРАЇНСЬКИХ КАРПАТАХ

Піші походи у горах – дуже популярний і розвинений вид туризму в українських Карпатах. Адже на відміну від сусідніх європейських країн у нас мало обмежень для туристів (мандрувати можна практично всюди, крім заповідника «Горгани»), всюди безкоштовно можна ставати на ночівлю з наметами, а контрольно-пропускних пунктів, які вимагають оплату за вхід, порівняно небагато.

Також походи в гори приваблюють своєю доступністю з позиції фізичної форми мандрівника. Це не альпінізм, який вимагає спеціального спорядження і навичок скелелазіння. При дотриманні техніки безпеки (врахування погодних умов, наявності трекінгових палиць і трекінгового взуття) травматизм тут порівняно низький.

В залежності від тривалості і складності піші походи можна поділити на 2 види:

Хайкінг (hiking) (від англ. to hike – ходити пішки заради задоволення) – це одноденна піша подорож маркованими стежками без важкого спорядження.

Трекінг (trekking) (від англ. to trek – ходити в дальні походи) – це тривала, кількаденна подорож із ночівлею у кемпінгах, наметах чи інших відведених для ночівлі місцях із важкими наплічниками.

Коли туристи ідуть в гори, вони мають на меті помилуватися красою природи, і перевірити свої фізичні можливості, вдасться чи не вдасться «підкорити» ту чи іншу гору. Мету побачити і відчути етнокультуру регіону, в якому вони знаходяться, піші туристи не ставлять. Навпаки, природу хочуть побачити первозданною, без антропогенного впливу. Але оскільки гуцули і бойки живуть не лише в селах у низинах, а освоїли і висоти, передовсім високогірні полонини, то волею-неволею туристи стикаються із традиційною культурою карпатських горян і під час гірських походів. Часто в сфері екології спостерігається протистояння місцевого населення і туристів, оскільки туристи ставляться до природи переважно більш бережно, а горяни – по-споживацьки. Місцеві жителі вис-

пають сміття у річки (аргументуючи це словами «*прийде велика вода – забере*») – а туристи на противагу влаштовують екопоходи по збору сміття; у великих кількостях збирають на схилах гір лишайник, чорниці, вирубають ліси, надають серед туристичних послуг джипінг, квадроциклінг, які спричиняють ерозію ґрунтових доріг [1]. Все це шкодить горам, але для місцевого населення це способи заробітку.

Етнографічними аспектами у гірських походах я вважаю наступне:

- 1) міфологія, вірування і забобони самих туристів;
- 2) сприйняття туристами фольклору, пов'язаного із горами, який вони чують від місцевого населення і туристичних гідів;
- 3) спільне використання високогірних споруд – колиб – які в сезон випасу овець і корів слугують як місце ночівлі горянам-вівчарам, а взимку – туристам;
- 4) релігійні споруди (хрести, статуї Ісуса і Богородиці, каплички) гуцулів на вершинах гір і високогірних полонинах і реакція на них туристів;
- 5) користування послугами місцевого населення у сфері проживання і харчування, в ході якого відбувається ознайомлення із місцевою матеріальною і духовною культурою.

Джерельною базою даного дослідження є *власні спостереження автора* під час гірських походів, *опитування туристів у фейсбуку*, а також *пости і коментарі* до них у гірських групах у фейсбуку (найбільша група – «Хочу в гори», яка нараховує 66 тисяч учасників [2]), де туристи активно обмінюються інформацією, запитують у більш досвідчених поради і отримують їх, описують свої курйозні ситуації, і в тому числі обговорюють ті аспекти гірських походів, які цікаві з позиції етнології.

1. Міфологія, вірування і забобони самих туристів

Як і будь-яка субкультура, туристична спільнота має свої *вірування і табу, забобони і стереотипи*. А також своєрідну лексику, яка відображає їх світоглядні уявлення про гори. Наприклад, словосполучення «*підкорення гори*» в туристичній спільноті, по суті, є лайливим, оскільки відображає зверхнє ставлення до гір, яке останні не вибачають.

До певної міри туристи вважають гори живими істотами – подібно до того, як у традиційне суспільство антропоморфізувало стихії (воду, землю, вогонь). Так, прийнято говорити «*гора пустила до себе*» і «*гора не пустила*» (вдалося чи не вдалося піднятися з огляду на погані умови). Така термінологія притаманна більше для альпіністів у горах висотою понад 4–5 тис метрів, наприклад, у горах Тянь-Шаню чи у Гімалаях, проте і до Карпат такі вислови добралися теж. Оскільки погана видимість (в мові туристів – «*молоко*») і надпотужний вітер, який збиває з ніг, або високий сніг (по пояс) іноді не дають можливості пройти по запланованому маршруту навіть при хорошій фізичній формі туристів. Відповідно, якщо турист злегковажив попередженнями рятувальників і пішов гори попри погані погодні умови, через що травмувався і змушений був звернутися до тих же рятувальників за допомогою, кажуть «*гори помилок не вибачають*», «*гори не люблять легковажних*», «*гора покарала*» – як про живу істоту.

Коли гори застеляють низькі хмари, тобто після дощу випаровується волога, таке явище називається «*ведмідь люльку курить*». Якщо вийти на вершину, а внизу долини вкриті суцільними хмарами – туристи це явище називають «*карпатське море*».

Широко відоме у туристичній спільноті табу – не купатися у високогірних озерах (Бребенескул, Несамовите), тому що це, за віруваннями гуцулів, яке перейняли туристи, викличе гнів предків або грозу. Цьому є раціональне пояснення: використання миючих засобів дуже псує екологію цих озер.

Містичним місцем у Карпатах вважається невисока вершина Писаний камінь. У виїмках на ній завжди тримається вода, навіть у суху погоду. Туристи вірять, що якщо скаламутити воду одночасно у всіх цих виїмках, погода різко зіпсується і піде дощ. Є ті, які це свідомо перевіряли – і прикмета справдувалася.

Якщо комусь доводиться заблукати (що зараз трапляється значно рідше, оскільки піші мандрівники користуються не паперовими картами і компасами, як раніше, а навігаторами і мобільними додатками в телефонах, які чітко показують актуальне місцезнаходження і запланований маршрут), то таке явище трактують як «*блуд водить*», «*блуд узяв*». В розповідях можна почути такі речення: «*Перестріла блуд, але якийсь він був виснажений, тому швидко мене відпустив*» (Маруся Амеліна), «*Нас зловив гуцульський Блуд*

і дорогу ми не запам'ятали» (Руня Солоджук). Причому така халепа може трапитися не лише із новачками, а і з бувалими туристами, з великим досвідом [3].

Туристів також хвилює ймовірна зустріч і з іншими міфічними персонажами: лісовиком, чугайстером, мавками, повітрулями, песиголовцями, неясними персонажами із людським голосом, із неупокоєними мертвими душами, лякають їх і просто «недобрі місця, де ніяка квітка не росте, і кругом так тихо, що навіть пташок не чути». Для власної безпеки туристи радять один одному наступне: знати місця, де водиться нечисть, і туди не ходити; задобрювати нечисту силу залишеною на ніч їжею поряд з наметом (щоправда, інші відкидають цей вид захисту, бо він приваблює ведмедів); помічною вважається і християнська атрибутика: молитва, хрест, ікони [4].

Але найбільше туристи остерігаються в походах реальної небезпеки: лавин, штормових вітрів вище 25 м/с, переохолодження, скотитися/зірватися зі схилу, і диких звірів (вовка, ведмеда, рисі, гадюки).

2. Сприйняття туристами гуцульського фольклору, пов'язаного із горами

У випадку, коли туристи йдуть у гори не самостійно, а з місцевим гідом, їм розповідають під час привалів для перепочинку цікаві історії про локальну флору і фауну, історію, а також – народні легенди і перекази, передовсім топонімічні, у яких мова йде про походження місцевих оронімів. Так, від мукачівського екскурсовода Сергія Прокіпа я почула легенди про походження назв Шаян, Шаяниха і Шаянчик біля села Шаян Хустського району Закарпатської області, про походження назви найвищої в Україні гори Говерла (2061 м) і річки Прут, яка бере початок на силах цієї гори; від екскурсовода Василя Васильовича в с. Синевирська Поляна – про походження назви усього гірського масиву Карпати і про озеро Синевир.

В соціальних мережах регулярно розгортаються дискусії про правильну назву гори Піп Іван, Попіван чи Чорногора (2028 м). При цьому спираються на джерела: як називають гори самі гуцули, і яка назва фігурує на найдавніших картах, де вона підписана.

Викликає інтерес у туристичної спільноти і *Терношорська Лада* – 10-метрова кам'яна фігура на горі Терношора (989,9 м. над рівнем моря). Своїми обрисами вона нагадує вагітну жінку. Складається з трьох поставлених один на один каменів, явно витесаних

людиною. Деякі туристи вважають її богинею родючості з іменем Велика матір з багатотисячолітньою історією. Як і згаданий вище Писаний камінь, це місце вважається місцем сили [5].

Також у Карпатах багато місць, пов'язаних із перебуванням там (дійсним або легендарним) славетного опришка *Олекси Довбуша* (1700–1745 рр.): скелі Довбуша біля Бубнища і біля Яремче; гора Довбушанка над Буковелем, Довбушева криниця біля Бистреця; печери Довбуша біля Шешорів і біля Вишніці, Довбушеві комори – скельний каньйон на вершині гори Синиці біля Верховини, Писана Криниця між селами Волосянка і Верхня Рожанка на Сколівщині та ін. Оскільки, за легендами, Довбуш десь у Карпатах заховав свої скарби, їх пошуки додають мотивації туристичним мандрівкам слідами народного месника.

3. Гуцульське полонинне господарство. Колиби

Ведення полонинського господарства у гуцулів Карпат є сезонним, з травня по вересень. Приблизно з 15 травня депутат (ватаг) – людина, яка керує полонинським господарством, разом із своїми помічниками приймають від господарів овець і корів. Кожен господар жене на полонину худобу сам. Там депутат проводить доїння худоби і визначається мірка: скільки кожна вівця, корова дає молока, щоб потім знати, скільки сиру віддавати господарю. Цей процес називається «залучення». Це є святом для навколишніх сіл. Приблизно 15–20 вересня худобу спускають із гір назад у села.

Господарські споруди, необхідні для полонинного тваринництва, наступні: 1. Відкриті (обгороджені) *загони*. 2. *Хліви* для худоби. 3. *Стаї* – виробничі приміщення, де проходить варіння сиру, і також часто виконує функції житлового приміщення, ватра розкладається на підлозі, а дим виходить через отвір в даху (це так звана «курна» споруда). 4. *Колиби* – приміщення для життя пастухів, з спеціально збудованими печами, столами і лежанками.

Спільне використання колиб на полонинах і вівчарями з карпатських сіл, і туристами – це своєрідне неписане звичаєве право сучасності. Переважно туристи використовують колиби пастухів без узгодження з власниками і безоплатно. Власники колиб не мають ніяких важелів для того, щоб не пускати в них туристів, тому що взимку господарство ніяк не охороняється. Більшість колиб не закриваються через те, що все одно бувають випадки, коли збива-

ють замки, вибивають двері, або виймають шибви у вікнах, щоб потрапити всередину. Адже туристам ночувати просто неба в наметі, під вітром – дуже некомфортно, а за складних погодних умов – навіть небезпечно для життя і здоров'я.

Тому туристи в карпатських спільнотах у фейсбуці уточнюють один у одного, в якому стані та чи інша колиба: чи не замкнена чи є в ній пічка, чи не дошкуляють миші. Порядні туристи підтримують у колибах чистоту, забирають з колиб своє (а часто і чуже) сміття з собою. Також вони, використавши дрова господаря, мають перед виходом з колиби нарубати нових і залишити наступним туристам. На жаль, трапляються випадки, коли туристи, не знайшовши готових дров, рубають столи, лави чи дошки з підлоги, чи сусідні стаї.

Крім дров, окремі туристи також для наступних відвідувачів залишають аптечки [6]. Це вже висока культура взаємодопомоги і турботи про ближнього в горах.

Вільну колибу туристи займають за принципом «хто перший прийшов – того і колиба». Способів забронювати колибу наперед, як готель, не існує. Але коли в уже зайнятій колибі приходять інші туристи, то їх за неписаними гірськими законами гостинності теж треба пустити ночувати (адже і першоприбулі не у себе вдома). Це спосіб врятувати життя і здоров'я людей, особливо якщо за вікном лютує сильний вітер, який рве і зносить намети. Пустити треба навіть тоді, коли прийшла велика компанія, а місць мало – краще розкласти на підлозі свій намет, ніж ночувати в наметі у снігу, під вітром просто неба. Такий спосіб спільної ночівлі нерідко є конфліктним, оскільки у різних груп туристів буває різне уявлення про ночівлю – хтось хоче виспатися в тиші, а комусь кортить поспівати, чи послухати гучну музику (шансон), повживати алкоголь тощо.

Колиби ремонтують самі пастухи, за потреби, заводячи необхідні матеріали на полонину. Якщо колиба спалена (наприклад, колиба при підйомі на гору Ротило, на полонині Германівка) – небайдужі туристи (Олександр Бондаренко) через інтернет збирають кошти на відбудову колиби.

Влітку взаємодія туристів із власниками колиб інакша – купівля сиру у вівчарів на полонинах. *Бринза, вурда, будз* – це різновиди гуцульського сиру. Відрізняються вони за кольором, смаком, текстурою і технологією приготування. І туристи діляться один

з одним інформацією, де купити найсмачніший сир (наприклад, у «Молочній хаті» на полонині Смотрич).

Не всі хатинки в горах – це колиби. Є мисливські хатки, які так само відкриті і використовуються туристами. І є ще *туристичні притулки*, побудовані заповідником або волонтерами. Високо в горах за влади Польщі, в 1930х роках, було побудовано спеціально для піших туристів було досить багато притулків [7]. Але після приходу радянської влади вони були нею знищені.

Зараз притулки теж спеціально будуються, фактично як готелі на великій висоті, куди неможливо добратися легковою машиною. На відміну від готелів в низинах, у селах, де є електрика і вода, у високогірних притулках електрика береться від сонячних батарей і подається дозовано. Ці притулки платні (на відміну від колиб), але в них значно простіший сервіс, ніж у готелях.

Таких притулків поки дуже мало, мені відомі лише три: на полонині Нижня Гаджина біля с. Бистрець – «Білий Слон Гаджина», на полонині Смотрич біля с. Дземброня – «Туристичний притулок Смотрич», на полонині Струнги поряд із горою Піп Іван Мармароський – «Marmaros Rescue Hut».

4. Релігійні споруди (*хрести, статуї Ісуса і Богородині, каплички*) гуцулівна вершинах гір і високогірних полонинах і реакція на них туристів

Населення Карпат дуже набожне, і на ознаку віри в Бога, а також для захисту від всього лихого, встановлює хрести і каплички – і у себе на подвір'ях, на початку/закінченні села, і, відповідно, в горах – на вершинах і на полонинах.

Ставлення до цього явища в середовищі піших туристів полярно різниться: ревно віруючі християни це схвалюють, представники інших релігій і атеїсти – засуджують, оскільки це спотворює гори. Скептично налаштованих більше. Як тільки заходить мова про погане місце (по енергетиці) в горах, колибу – іронічно радять «поставити там капличку і статую Ісуса на додачу».

Ставлення до капличок більш поблажливе, оскільки в них можна перечекати дощ і сильний вітер. Так, капличка на Петросі вже не виконує своїх першопочаткових функцій, а служить лише прихистком.

Значно рідше за хрести і каплички на вершинах встановлюють статуї. Мені відомі дві – статуя Богородиці на горі Хом'як та Ісуса

Христа на горі Пікуй. Статуя Ісуса Христа на Пікуї загадково зникла навесні 2021 року. І в групі «Хочу в гори» розгорілася дискусія [8] про причини її зникнення: винні погодні умови (статую знесло вітром, оскільки вона була легка, із вуглепластику), чи винні «вандали-антихристи». Більшість туристів вважають, що релігійній символіці, особливо великій і громіздкій, не місце в горах («Навіщо на вершини ідоли ставити? Невже природній вигляд гори не достатньо?»), і відверто раділи тому, що статую на Пікуї вже нема («Нарешті природа подбала про цей непотріб. Може, вірунами це буде сприйнято як знак?»).

Ось позиція активного туриста Андрія Калініченка з Києва: «На рахунок хрестів, статуй і капличок. Особливо в горах Прикарпаття дуже часто зустрічав каплички – будівлі невеликих розмірів приблизно 2 на 2 метри, іноді взагалі маленькі, в які немає входу, тільки маленькі двері на рівні грудей. Обладнання каплички стандартне. Декілька ікон. Скринька для пожертв, місце для свічок. Ікони, як правило, прикрашені рушниками. На самих вершинах рідко можна зустріти капличку. Наприклад Петрос, Піп Іван Чорногірський. Але здебільшого каплички розміщені на полонинах і зовсім не псують фон. На багатьох вершинах Карпатських гір є хрести. Різні. Деякі органічно вписуються в навколишні краєвиди, вершина гори Горган Явірник, Малий Горган, деякі зовсім ні – Дзьомбик. Окрім того, на деяких вершинах крім того встановлено статую Христа або діви Марії, і ще якісь пам'ятні таблички. Моя особиста думка, якщо хрест виконаний в гарному стилі, невеликий і вписується в загальну панораму – нічого страшного, але буває з цим перебор, крім того встановлюють статуї гора Пікуй, Хом'як які спотворюють гори – я проти» [9].

В червні 2020 року на гору Піп Іван Чорногірський планували побудувати хресну дорогу, за аналогією до шляху святого Якова на півночі Іспанії, і освятити її в серпні 2020 року. «Ідея створення екуменічної Хресної дороги, яка має стати однією із нових туристичних перлин Прикарпаття, належала ректору і проректору Прикарпатському національному університету імені Василя Стефаника. Планувалося побудувати стації, у вигляді камінних брил у зріст людини із вмонтованими у них таблицями, відображати-муть останні моменти життя Ісуса Христа на його шляху до Голгофи. Мета проекту пояснив ректор Ігор Цепенда: «Ця Хресна

дорога сприятиме взаєморозумінню між християнами різних конфесій та робиться для всіх людей, аби їх сходження до вершини Чорногори, яка є давнім святилищем, супроводжувалося відпочинком та молитвою біля стацій, роздумами про Христове Воскресіння. Хочемо таким чином подарувати всім відвідувачам нашої Обсерваторії радість та віру. Насамперед, віру кожного в себе! Впевнений, що Хресна дорога, яку ми створимо, відкриє кожному, хто її пройде до кінця, нові горизонти і додасть сил для подолання життєвих вершин!» [10].

Туристична спільнота відреагувала різко негативно, і не лише в соцмережах [11, 12], але і через петиції до президента [13] та зустрічі активістів-противників будівництва із його ініціаторами. Туристи висловлювали своє обурення в наступний спосіб: «*Неторкана людиною природа є найбільшою цінністю*», «*Навіщо??? Дістали вже з тими каплицями і хресними дорогами, це НЕ ПОТРІБНО. Не порушуйте природній гірський ландшафт!*», «*Це не потрібно! Чим менше ми втручаємся – тим краще для Карпат*», «*Буду на вершині, обов'язково постараюсь скинути ті камні додолу*», «*Шо за маячня? Задовбали вже із своїми хрестами і мадоннами на пам'ятках історії та природи*».

В результаті цей проект так і не був втілений у життя.

5. Користування послугами місцевого населення у сфері проживання і харчування, в ході якого відбувається ознайомлення із місцевою матеріальною і духовною культурою

За умов одноденних походів (*хайкінг*), коли турист ночує в нині, в селі, а не в наметі на вершинах і на хребтах, ознайомлення із гуцульської традиційною культурою стає ще глибшим. Хоч це, напевно, і не було свідомо заплановано туристами – це, так би мовити, побічний ефект від походів у гори. Мова йде про ночівлі у гуцульських садибах і готелях, і харчування у гуцульських ресторанах.

Яскравим прикладом є ресторан «Стара Ворохта» у Ворохті. Тут два зали, один оформлений у гуцульському сільському стилі (Полонинський), другий – у стилі міста Ворохта XIX століття, тобто там розвішані фотографії міста цього періоду. В ресторані грають гуцульські тріости музики. Подають традиційні страви, серед яких (як і в інших ресторанах Карпат – місцеві страви *бограч* і *банаш*, а також багато страв із білими грибами.

Деякі садиби, серед інших послуг, пропонують сфотографуватися у гуцульському національному строї (наприклад, садиба «Гостинна хата» у с. Бистрець), скористатися *ліжниками* (ковдрами з овечої вовни), скупатися у *валилі* (водяному пристрої, у якому гуцули вимочують ліжники від овечого запаху), катають на возі, запряженому конями. Тут же на базарах (особливо в містах Косів, Яремче, Ворохта) продаються вироби народних майстрів – передовсім із вовни (шкарпетки, ліжники).

Таким чином, під час походів у гори туристи на практиці ознайомлюються із локальною духовною та матеріальною культурою гуцулів Карпат.

Джерела та література

1. <https://varosh.com.ua/dumky/dzhyping-cze-verhivka-slabkosti-lyudyny-pered-velychchyu-gir-yak-modnyj-vidpochynok-rujnuye-gory/>
2. <https://www.facebook.com/groups/728887703876309>
3. <https://www.facebook.com/groups/378005173542456/posts/545147423494896/>
4. <https://www.facebook.com/groups/728887703876309/posts/4319211094843934/>
5. <https://spadok.org.ua/megality-karpat/ternoshorska-lada-skelne-svyatylyshche-v-karpatakh>
6. <https://www.facebook.com/alinafortunaATO/posts/3260957814126972>
7. <https://kapnatu.blogspot.com/2020/10/blog-post.html>
8. <https://www.facebook.com/groups/728887703876309/posts/3760850534013329/>
9. <https://www.facebook.com/profile.php?id=100022096453180>
10. <https://galka.if.ua/na-gori-pip-ivan-sporudyat-khresnu-doro/>
11. <https://www.facebook.com/CaptainDzembronia/posts/3333067600050820>
12. <https://www.facebook.com/volodimir.pritula/posts/1355303601342156>
13. <https://petition.president.gov.ua/petition/98086>

СЕКЦІЯ 1. КОНЦЕПТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ІСТОРИЧНОГО ТУРИЗМОЗАВСТВА

Капелюшний Валерій, Чубата Марина
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

ВИСВІТЛЕННЯ ПРОБЛЕМ РОЗВИТКУ ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНОГО ТУРИЗМУ В НОВІТНІХ ПУБЛІКАЦІЯХ ВІТЧИЗНЯНИХ ІСТОРИКІВ ТА ПРАВОЗНАВЦІВ

Досить довгий час туристична галузь та туризмознавча проблематика приваблювали інтерес в основному представників сфери обслуговування, бізнесу, а також географів, економістів і міжнародників. Проте останнім часом зростання дослідницького інтересу до різних аспектів туризмознавства стало притаманним також для багатьох істориків, правознавців, політологів, культурологів та філософів. Історіографічний огляд наявних публікацій дає нам підстави стверджувати, що в цьому розмаїтті літератури проблематика розвитку історико-культурного туризму чітко окреслюється як самостійний напрям туризмознавчих досліджень. Спробуємо стисло охарактеризувати ті аспекти проблеми, які привернули до себе увагу дослідників, а також виокремити ті, які все ще залишаються малодослідженими і потребують подальшого вивчення.

В публікаціях багатьох дослідників висвітлюються різні підходи авторів до класифікації видів туризму, зокрема за метою, часовими характеристиками та територіальними ознаками. Дискусійним залишається сам перелік видів туризму, адже він варіюється в діапазоні від 15 (мінімальна кількість) – до 85 видів туризму, серед яких для проблематики нашого дослідження найбільш близькими є археологічний, військовий, етнічний, історичний (історико-культурний), культурний, музейний і релігійний туризм, адже спільною метою останніх є ознайомлення з історико-культурною спадщиною. Науковці наголошують, що сьогодні зафіксовано понад 200 визначень поняття культура, тому не дивно, що визначення поняття «культурний туризм» є також дискусійним. В зв'язку з цим його складовими

називають культурно-пізнавальний, літературно-художній, історико-археологічний, військово-історичний, історико-архітектурний, релігійно-пізнавальний, культурно-етнографічний та деякі інші види туризму. Що стосується понять історичний та історико-культурний туризм, то вони однозначно трактуються дослідниками як синоніми (більш детальну інформацію про ці аспекти викладено нами в одній з попередніх статей [1, с. 50–59]).

Одним з перших в незалежній Україні монографічних видань, присвячених історії туризму в Україні, стала книга В. Зінченка, в якій автором вміщено фактичний та аналітичний матеріал про основні тенденції розвитку туризму в Україні з найдавніших часів до проголошення незалежності [2]. Автор наголошує, що становлення міжнародного туристичного обміну стало дієвим засобом культурного співробітництва народів планети, а також констатує, що туризм в Україні пройшов ті ж етапи розвитку, що й туризм в країнах Європи [2, с. 25].

Важливу інформацію про досвід розвитку історико-культурного туризму вміщено дослідниками в узагальнюючих працях, присвячених історії туризму [3]. Серед них варто виділити два видання Ігоря Смаля за 2019 рік: «Історія туризму в іменах, подіях, термінах» та «Нариси історії туризму» [4].

Значну увагу дослідниками приділено й такому аспекту проблеми як роль і значення історико-культурного потенціалу у розвитку історико-культурного туризму. Так, наприклад, у книзі за редакцією Марти Мальської «Міжнародний туризм і сфера послуг» вміщено окремий підрозділ 10.4. під назвою «Історико-культурні туристичні ресурси». Автори наголошують, що «Історико-культурний потенціал, матеріальні та духовні пам'ятки народу дуже важливі для формування світогляду народу, для задоволення матеріальних, у тому числі туристичних, потреб. У розвинених країнах світу цей туристичний ресурс активно використовують для отримання прибутку. Деякі країни, наприклад, Італія, Франція, значну частину прибутків, які дає рекреаційне господарство, отримують від вмілої експлуатації історико-культурного потенціалу. Цьому сприяє велика кількість пам'яток, їхня висока художня цінність, добра збереженість, вміла організація туристичних послуг. Всесвітньо відомі пам'ятки історії та культури Риму, Венеції, Флоренції, Парижа приваблюють щороку сотні тисяч туристів» [5].

Ця констатація авторів не може не викликати думки «А що, неже в Україні подібне не можливе»? Звичайно можливе! Адже в Україні під охороною держави перебувають понад 70 тис. пам'яток історії та культури, серед них понад 12 тис. особливо цінних у туристичному плані пам'яток архітектури, які є зразками монументальних витворів мистецтва, починаючи від III ст. до н. е. [5].

В сучасних дослідженнях з історико-культурного туризму наголошується, що пам'ятки історії та архітектури на території України розміщені нерівномірно. Більшість із них знаходиться в західних областях України, а також у Київській, Хмельницькій, Вінницькій, Чернігівській, Сумській областях та в Республіці Крим. Східні й південні області не є настільки багатими на пам'ятки архітектури, – найдавніші з них датуються XVII ст., що пов'язано з пізнім освоєнням території. Відомо, що найбільше пам'яток історії та архітектури розміщено у Львові (2500) та Львівській області. Це пояснюється давнім освоєнням цієї території, віддаленістю від театрів воєнних дій минулого, порівняно високим економічним розвитком та значною густотою населення. У Львові збереглися визначні пам'ятки, починаючи від XII ст.

Досить ґрунтовно цей аспект проблеми висвітлено в статті «Культурно-історичні ресурси міста Львова як складова туризму» [6, с. 74–77].

Цікавий фактичний та аналітичний матеріал з досліджуваної проблеми знаходимо в статті С. Кузика та Д. Литвина «Історико-культурні ресурси українсько-польського прикордоння та особливості їх використання для туристичних цілей» [7, с. 475–482]. На думку авторів «Історико-культурні ресурси – це сукупність пам'яток матеріальної та духовної культури, які створені у процесі історичного розвитку суспільства на певній території, мають пізнавальну цінність і можуть бути використані для туристичної діяльності [7, с. 475]. За проведеними С. Кузиком та Д. Литвином підрахунками, найбільшим за кількістю нерухомих пам'яток на українсько-польському прикордонні є місто Львів (2398). За цим показником обласний центр знаходиться на першому місці серед усіх міст України. На другому місці є місто Перемишль Підкарпатського воєводства, яке можна розглядати як одне із найпопулярніших міст на шляху переміщення туристів із Європи в Україну. Перемишль має показник 326, що, порівняно зі Львовом, набагато менше, хоча у регіональному масштабі це є значний історико-культурний центр. Понад 300 нерухомих пам'яток має також Жовківський район Львівської

області, де історико-культурним центром виступає місто Жовква. Якщо підсумувати нерухомі пам'ятки в областях і воєводствах, то Львівська область за цим показником знаходиться на першому місці (понад 5 тис. пам'яток), на другому місці – Підкарпатське воєводство (понад 2 тис. пам'яток), у Волинській області і на Люблінщині приблизно по півтори тисячі пам'яток [7, с. 476].

Не менш важливу інформацію подано в статті Тетяни Скутар «Історико-культурні туристичні ресурси як основа розвитку пізнавального туризму в Чернівецькій області». Авторка констатує, що у Чернівецькій області на державний облік взято понад 2080 історико-культурних пам'яток у т. ч. 241 об'єкт (або 11,6%) – загальнодержавного значення [8].

Своєю ґрунтовністю серед багатьох публікацій з досліджуваної нами проблеми виділяється також стаття Х. Дорофєєвої «Аналіз впливу наявності об'єктів культурно-історичної спадщини на туристичну привабливість регіону». Авторкою не лише охарактеризовано основні історико-культурні об'єкти, розміщені на території України, але й проаналізовано туристичні потоки в областях країни, що мають визначні історико-культурні пам'ятки. Дослідницею за допомогою кореляційно-регресійного аналізу встановлено вплив наявності об'єктів культурно-історичної спадщини на туристичну привабливість областей України [9, с. 184–190].

Ще один аспект нашої проблеми пов'язаний з ґрунтовним дослідженням музеїв України та їх значенням в розвитку вітчизняного історико-культурного туризму. Це, насамперед, монографія Руслани Маньковської «Музеї України у суспільно-історичних викликах ХХ – початку ХХІ століть», де в підрозділі 3.1 подано унікальну інформацію про новітні моделі інтерпретації історико-культурної спадщини [10, с. 169–179] та розділ «Музеї як об'єкти краєзнавчо-туристичної діяльності» книги Василя Петранівського та Михайла Рутинського «Туристичне краєзнавство» [11, с. 441–531].

Добре відомо, що Україна багата не лише на об'єкти історико-культурної спадщини, а й на національні природні парки. В зв'язку з цим хочу віддати належне та наголосити на тому, що нещодавно, протягом 2019–2021 років Володимиром Гетьманом не лише видано 4 монографії, зокрема, «Ландшафтне різноманіття і репрезентативність природно-заповідного фонду України», «Українські Карпати і Полісся у національних природних парках», «Екотуризм: національні природні парки і біосферні заповідники»

і «Національні природні парки Лісостепу і Степу України», а й фактично вперше ґрунтовно здійснено комплексний аналіз природних і історико-культурних рекреаційних ресурсів України [12].

На завершення хочу наголосити, що незважаючи на суб'єктивні і об'єктивні фактори, які сьогодні гальмують поступальний розвиток вітчизняної туристичної сфери, дякуючи допомозі меценатів, а також фінансовим зусиллям місцевих органів влади, хоч і зрідка, але все ж продовжують видаватися шикарні видання, які популяризують історико-культурну спадщину регіонів і таким чином сприяють розвитку туризму в Україні. Це, зокрема, відноситься до двох ілюстрованих видань «Сім чудес міста Полтави» (2019 рік) і «Полтава – туристичний проспект» (2020) [13].

За останні роки опубліковано значну кількість видань, присвячених проблемам правового регулювання туристичної діяльності, серед яких не лише десятки статей, а й підручники, навчальні посібники, монографії (більш детально про це див.: [14, с. 50–59]).

Слабкі сторони нормативно правової бази в контексті проблематики дослідження проаналізовано в статті О. М. Кушнірчук-Ставнічої «Нормативно-правове забезпечення використання і охорони туристичних ресурсів Карпатського регіону України» [15, с. 72–75].

Науковий аналіз становлення та формування законодавства, що закріплює правовий режим земель історико-культурного призначення ґрунтовно проаналізовано в дисертації О. В. Донець [16]. Дослідницею запропоновано класифікацію земель історико-культурного призначення в залежності від їх історико-культурної цінності та місця розташування пам'ятки України, з'ясовано сутність права власності на землі історико-культурного призначення та його суб'єктний склад, а також розроблено пропозиції стосовно правової охорони земель історико-культурного призначення, які передбачають поєднання охоронних заходів, що здійснюються під час експлуатації нерухомих пам'яток України та проведення певних видів дослідних робіт.

Що стосується узагальнення та осмислення зарубіжного досвіду державного регулювання розвитком туризму, то варто виокремити публікацію О. Давидової, в якій досліджено моделі державного регулювання туристичною діяльністю у країнах-лідерах надання туристичних послуг. Дослідниця наголошує, що світова практика виділяє чотири моделі державного регулювання розвитку туристичної діяльності. Першій моделі притаманний принцип саморегулювання, друга модель характеризується наявністю централізованого органу

управління в державі, де туризм є основним джерелом надходження в бюджети країн; третя модель ґрунтується на взаємодії державного і приватного партнерства, що є досить актуальним для України; четверта модель характеризується поєднанням елементів другої та третьої моделей – наявність централізованого органу управління галуззю, визнання туристичної діяльності як пріоритетної галузі для країни [17].

Ця тема отримала своє продовження у дослідженні А. Карпенка та Ю. Гурбика «Сучасні моделі державного регулювання туризму», на думку яких в сучасних складних соціально-економічних та посткоронавірусних умовах, коли постраждали усі туристичні напрямки й підприємства, а також були вжиті жорсткі безпрецедентні заходи щодо обмежень на подорожі при поширенні пандемії COVID-19 запровадження в Україні централізованої моделі державного регулювання туризму сприятиме зменшенню впливу кризових явищ на досліджувану галузь. Дана модель визначає туризм пріоритетною галуззю національної економіки і характерна для держав, які відносять його до одного з основних джерел фінансових надходжень до бюджету [18, с. 26].

Розгляд матеріалу про моделі державного регулювання розвитку туристичної діяльності в країнах-лідерах свідчить про те, що окремі елементи механізмів державного регулювання доцільно використовувати в розвитку туристичної галузі України з урахуванням її історико-культурного та природного потенціалів. Все це свідчить, що багато аспектів досліджуваної нами проблеми потребують більш ґрунтовного вивчення, узагальнення і осмислення.

Джерела та література

1. Історико-культурний туризм: український та світовий досвід. Збірник матеріалів Міжнародної наукової конференції. К.: Фоліант, 2019. 331 с.
2. Зінченко В. А. Молодіжний туризм в Українській РСР у 70–80-х рр. XX ст. К.: Інститут історії України НАН України, 2004. 240 с.
3. Абрамов В.В. Історія туризму. Харків: Форт, 2010. 286 с.; Остапчук В. В. Історія туризму. Ніжин, 2008. 143 с.; Устименко Л. М., Афанасьєв І. Ю. Історія туризму. К.: Альтепрес, 2005. 320 с.; Абрамов В. В., Тонкошкур М. В. Історія туризму. Харків: Харківська національна академія міського господарства, 2010. 294; Кузишин А. В. Історія туризму. Тернопіль: Редакц.-видавн. відділ Тернопільського нац. пед. ун-ту ім. Володимира Гнатюка, 2007. 232 с.; Остапчук В. В., Коваль П. Ф., Андреева Г. П. Історія туризму. Ніжин: В-во НДУ ім. Миколи Гоголя, 2008. 162 с.; Федорченко В. К., Дьорова Т. А. Історія туризму в Україні. Київ: Вища школа, 2002. 195 с. та ін.

4. Смаль І. В. Історія туризму в іменах, подіях, термінах. Івано-Франківськ: Місто НВ, 2019. 160 с.; Смаль І. В. Нариси історії туризму. Івано-Франківськ: Місто НВ, 2019. 220 с.

5. Мальська М. П., Антонюк Н. В., Ганич Н. М. Міжнародний туризм і сфера послуг. Київ: Знання, 2008. 661 с.

6. Завадовський Т., Незюлик О., Каднічанський Д. Культурно-історичні ресурси міста Львова як складова туризму // Географія, економіка і туризм: національний та міжнародний досвід / Матеріали XI наукової конференції з міжнародною участю. Львів, 2017. С. 74–77.

7. Кузик С., Литвин Д. Історико-культурні ресурси українсько-польського прикордоння та особливості їх використання для туристичних цілей. Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. 2012. №21. С. 475–482.

8. Скутар Т. Історико-культурні туристичні ресурси як основа розвитку пізнавального туризму в Чернівецькій області. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://buk-visnyk.cv.ua/naukova-dumka/727/>

9. Дорофєєва Х. М. Аналіз впливу наявності об'єктів культурно-історичної спадщини на туристичну привабливість регіону. Економіка і суспільство. 2017. №13. С. 184–190.

10. Маньковська Р. В. Музеї України у суспільно-історичних викликах ХХ – початку ХХІ століть. Львів: Простір-М, 2016. 408 с.

11. Петранівський В. Л., Рутинський М. Й. Туристичне краєзнавство. К.: Знання, 2008. 576 с.

12. Гетьман В. І. Ландшафтне різноманіття і репрезентативність природно-заповідного фонду України. К.: Талком, 2021. 108 с.; його ж. Українські Карпати і Полісся у національних природних парках. К.: Талком, 2020. 216 с.; його ж. Екотуризм: національні природні парки і біосферні заповідники. К.: Талком, 2019. 143 с.; його ж. Національні природні парки Лісостепу і Степу України. К.: Талком, 2020. 284 с.

13. Сім чудес міста Полтави. Полтава: ФОП Говоров С. В., 2019. 56 с.; Полтава – туристичний проспект. Полтава: ФОП Говоров С. В., 2020. 112 с.

14. Капелюшний В. П., Чубата М. В. Історико-культурний туризм в Україні та країнах Європи: висвітлення в літературі його суті, змісту, історії розвитку та досвіду правового регулювання // Історико-культурний туризм: український та світовий досвід. Збірник матеріалів Міжнародної наукової конференції (Київ, 5 квітня 2019 р.). К.: Фоліант, 2019. С. 50–59.

15. Кушнірчук-Ставніча О.М. Нормативно-правове забезпечення використання і охорони туристичних ресурсів Карпатського регіону України. Економіка та держава. № 8. 2015. С. 72–75.

16. Донець О. В. Правовий режим земель історико-культурного призначення. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук. Харків. 2010. 218 с.

Кузіна Наталія

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

СТРАТЕГІЯ СТАЛОГО РОЗВИТКУ ЯК ОСНОВА ФУНКЦІОНУВАННЯ ТУРИСТИЧНОЇ ГАЛУЗІ УКРАЇНИ

Сучасний розвиток в умовах інтенсифікації глобалізаційних процесів обумовлює актуальність дослідження концепції сталого розвитку як домінантного вектору розвитку людської цивілізації. Концепція сталого розвитку в результаті тривалої еволюції знайшла своє відображення у важливих міжнародних документах і деклараціях, які окреслюють пріоритети подальшого розвитку світу.

В умовах загострення глобальних екологічних проблем у другій половині XX століття та із започаткуванням конференцій ООН з питань захисту довкілля виникла ідея поступального переходу людської цивілізації до стану «глобальної динамічної рівноваги». «Глобальна динамічна рівновага» виражається у сталому балансі між окремими компонентами світової еколого-соціально-економічної системи, який зберігається як сьогодні, так і в майбутньому, не зважаючи на дію різноманітних факторів. Романчукевич В. В. виділяє такі складові «глобальної динамічної рівноваги»: економічна рівновага (баланс між різними економічними регіонами світу), соціальна рівновага (баланс між різними верствами населення і соціальними групами) та екологічна рівновага (баланс екосистем у природі). [1, с. 56]

В основу концепції сталого розвитку закладено підхід до моделі економічного зростання через розвиток у межах господарських можливостей навколишнього природного середовища, який гармонізує людське втручання у природу і не створює загрози для тривалого існування людини як біологічного виду. Сучасний етап розвитку концепції сталого розвитку розпочався у вересні 2015 року, коли на засіданні Генеральної Асамблеї ООН 193 країни-члени затвердили «Перетворення нашого світу: порядок денний для сталого розвитку на період до 2030 року». Згідно з документом, країни-підписанти взяли на себе зобов'язання забезпечувати стійкий, усе охоплюваний і поступальний розвиток, соціальну інтеграцію та захист навколишнього середовища в умовах партнерства та миру [1, с. 57].

До десяти країн світу, які мають найкращі позиції за індексом сталого розвитку, належать Фінляндія, Ісландія, Швеція, Норвегія, Швейцарія, Люксембург, Данія, Канада, Ірландія та Австралія. Умови сьогодення характеризують економіку України за індексом сталого розвитку як таку, що потребує активізації інноваційно-інвестиційного розвитку усіх галузей народного господарства. За сукупним показником національна економіка України займає 45 місце у світі серед 233 країн [2].

У проєкті закону України про стратегію сталого розвитку України до 2030 року дається таке визначення: сталий розвиток (англ. sustainable development) – розвиток, який дає змогу задовольнити потреби теперішніх поколінь і залишає можливість майбутнім поколінням задовольнити їхні потреби. Це збалансований розвиток країни і регіонів, за якого економічне зростання, матеріальне виробництво і споживання, а також інші види діяльності суспільства відбуваються в межах, які визначаються здатністю екосистем відновлюватися, поглинати забруднення і підтримувати життєдіяльність теперішнього і майбутніх поколінь [3].

Україна не залишилась осторонь від глобальних світових процесів у сфері розбудови підходів до сталого розвитку. Однак соціально-економічна та екологічна система України мають власні особливості й умови, які були враховані у проєкті закону України, де визначено сім національних стратегічних цілей сталого розвитку, які базуються на 17 глобальних. Таким чином, метою Стратегії сталого розвитку України до 2030 року (згідно з проєктом закону України) є забезпечення високого рівня та якості життя населення України, створення сприятливих умов для діяльності нинішнього і майбутніх поколінь та припинення деградації природних екосистем шляхом упровадження нової моделі економічного зростання, що базується на засадах сталого розвитку [3]. Перехід України на засади сталого розвитку сприятиме забезпеченню партнерської взаємодії органів державної влади, органів місцевого самоврядування, бізнесу, науки, освіти та організацій громадянського суспільства; досягненню високого рівня освіти та охорони громадського здоров'я; упровадженню регіональної політики, яка базуватиметься на гармонійному поєднанні загальнонаціональних і регіональних інтересів; збереженню національних культурних

цінностей і традицій [3], що, на нашу думку, є важливою основою для розвитку туристичної галузі в Україні.

Туристична галузь, поєднуючи економічні, соціальні, екологічні та культурні аспекти має колосальний потенціал, навіть в умовах пандемії залишаються перспективи для її сталого розвитку. Тому дана проблема стала предметом дослідження вітчизняних науковців, зокрема у працях: Бейдик О. О.; Дмитрук О. Ю.; Кузик С. П.; Мальської М. П.; Міщенко О. В.; Рутинський М. Й.; Зінько Ю. В.; Любіцевої О. О.

Зростання значимості туризму та загострення проблем, пов'язаних з його розвитком стало причиною спроб адаптації головних положень і принципів концепції сталого розвитку до контексту туризму. Перша спроба визначення сталого туризму була зроблена ще у 1988 році, де сталий туризм розглядався як напрямок, що веде до управління всіма ресурсами таким чином, що економічні, соціальні й естетичні потреби можуть задовольнятися при одночасному збереженні культурної самобутності, основних екологічних процесів, біологічної різноманітності і систем підтримки життя [4, с. 426].

Одним із перспективних напрямів розвитку сталого туризму в сучасних умовах є екотуризм, основною ідеєю якого є гармонізація стосунків людини з навколишнім природним середовищем, при збереженні довкілля, що використовується в туристичних цілях, що сприятиме підвищенню екологічної свідомості суспільства. Саме Україна має великий потенціал для розвитку екотуризму, оскільки площа її рекреаційних територій становить 12,8% території країни і розподіляється відповідно до природних особливостей регіонів: Карпатський, Придністровський, Донецько-Приазовський, Поліський, Причорноморський, Кримський [5, с. 123]. Головними засадами розвитку екологічного туризму в Україні є 6737 спеціально відведених територій та об'єктів природного заповідного фонду, їх загальна площа перевищує 2,8 млн. га і складає 3,9% території держави [2].

Основним центром екотуризму є Карпатський регіон, що включає чотири області – Івано-Франківську, Закарпатську, Львівську та Чернівецьку. В Карпатському регіоні існують хороші передумови для розвитку туризму: вдале географічне положення; розвинена транспортна інфраструктура, природні багатства – мінеральні води, гори, водоспади; історико-культурна спадщина, збережені традиції та самобутнє народне мистецтво; розмаїття національних

кухонь; можливість спілкування з природою та заняття спортом. Однак, варто погодитись з думкою В.Хименця, що наявний та унікальний природно-ресурсний потенціал Карпатського регіону на сьогодні не достатньо використовується для розвитку туристичної індустрії. Зокрема, туризм гальмується саме через погіршення екології та будівництва небезпечних виробництв. Тому стратегічна мета сталого розвитку території полягає в тому, щоб на основі оптимального використання природи, матеріально-технічних, трудових та інтелектуальних ресурсів створити ефективну туристичну систему, яка забезпечить матеріальний добробут населення і екологічну безпеку Карпатського краю [4, с. 427].

При визначенні основних напрямів державної політики в галузі розвитку туризму необхідно брати до уваги її дію на стан навколишнього середовища, оскільки туризм може впливати на нього як позитивно, так і негативно, а саме навколишнє середовище може впливати на розвиток туризму.

Аналіз досвіду світових країн-лідерів свідчить про те, що основні ініціативи стосовно забезпечення сталості в розвитку належать органам місцевого самоврядування. Саме територіальна громада володіє відповідними ресурсами та потенціалом для того, щоб стати найбільш впливовим елементом розвитку сучасного суспільства. Таким чином, для того, щоб урбанізація не завдавала шкоди навколишньому середовищу, необхідно на регіональному рівні враховувати, який вплив на стан навколишнього середовища матимуть темпи росту виду діяльності, у тому числі і туризму. За таких умов, туризм не тільки не буде погіршувати стан навколишнього середовища, а й перетвориться на його захисника.

Підсумовуючи, необхідно зазначити, що перспективи розвитку туристичної сфери в Україні лежать у площині реалізації концепції сталого розвитку та 17 цілей сталого розвитку. Дотримання концепції, яка полягає у збереженні навколишнього середовища та максимального скорочення негативного впливу від зростаючих туристичних потоків, дозволить розвинути туристичний потенціал України.

Джерела та література

1. Романчукевич В.В. Державна фінансова політика сталого розвитку: монографія. Київ: ДВНЗ «Університет банківської справи». 2019. 308 с.

2. Офіційний сайт Державного комітету статистики України. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>
3. Проект Закону України про Стратегію сталого розвитку України до 2030 року. Верховна Рада України [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=64508
4. Химинець В. В. Сталий розвиток Карпатського регіону в євроінтеграційній стратегії України: монографія. Київ: Державна установа «Інститут економіки природокористування та сталого розвитку Національної академії наук України». 2013. 528 с.
5. Савіцька О. П., Савіцька Н. В., Погребняк Л. В. Екотуризм як важлива складова стратегії сталого розвитку України. Глобальні та національні проблеми економіки. 2017. № 15. С. 122–128.
17. Давидова О. Г. Моделі державного регулювання розвитку туристичної діяльності: світовий досвід. Ефективна економіка. 2012. № 10. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=1480>
18. Карпенко А., Гурбик Ю. Сучасні моделі державного регулювання туризму. Регіональні аспекти розвитку продуктивних сил України. 2020. Вип. 25. С. 23–30.

Сергій Вакулишин

Святошинський центр позашкільної роботи м. Києва

ПРОБЛЕМА КАРТОГРАФІЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКСКУРСІЙНО-ТУРИСТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

В наш час усі охочі мають доступ до друкованих та електронних мап – будь-якого терену і будь-якого масштабу. Проте кілька десятиріч тому це становило неабияку проблему.

Прикладом можуть бути три картографічних посібники з фондів музею історії Святошинського району столиці: рудий відбиток тиражувального апарату з відтворенням одного з лісництв Святошинського лісопаркового господарства («навчальна карта №3», М 1:25000, 60-ті роки), чорно-білий фотовідбиток з відтворенням урочища в районі Окружної Дороги (М 1:5000, 70-ті роки), рудий відбиток тиражувального апарату зі схемою урочища Любка (27 квітня 1986 р.). Призначення всіх – орієнтування школярів на місцевості у складі спеціалізованих груп спортсменів-орієнтувальників чи (останній приклад) у складі тимчасових команд районних змагань.

На пам'ятці 1960-х років збережено масштаб, але зафарбовано поправку в дирекційний кут для переходу до магнітного азимуту. Авторські креслення другої та третьої пам'яток створено педагогами – інструкторами дитячо-юнацького туризму.

Для з'ясування загальної ситуації забезпечення мапами користувачів 1963 року видано закриту постанову Ради міністрів СРСР про спотворення цивільної картографічної продукції. 1967 року для потреб народного господарства було централізовано виготовлено спотворені службові мапи, якими вимушено користувалися аж до кінця 1980-х років. Так само й для широкого загалу офіційно друкували т. зв. туристичні схеми – яскравий безмасштабний непотріб.

Фальшивість такого державного підходу стала очевидною напередодні падіння СРСР. Учасник «маршу миру» (США, 1990 р.) С. Кічігін, повернувшись до Києва, виступив перед активом Будинку вчителя. Зокрема, його вразило те, що на межі кожного штату учасникам заходу вручали комплект друкованих мап із детальним позначенням усіх військових баз. «Це – правильно, – підкреслював журналіст. – Адже, намічаючи позапланову зустріч у фермерсько-

му господарстві чи просто маючи бажання одноосібної прогулянки, ви грамотно побудуєте свій маршрут».

Автор цих рядків, саме в той час зайнятий підготовкою прогулянкових походів для школярів, наштовхувався на перепони геть несподівані. Голосіївський лісничий, до якого я звернувся з проханням уточнити нумерацію лісових кварталів, пропик мене поглядом контррозвідника й поцікавився походженням примітивної саморобної схеми... Вивчаючи одне з лісництв Святошинського лісопаркового господарства, я раптом побачив вежу з вартовим, озброєним автоматом Калашнікова, а десть як із неба загавкав гучномовець, попереджаючи туриста: якщо він ступить ще крок лісовою стежиною, в нього стрілятимуть! Це я наблизився до того самого «дома отдыха», штаб якого контролював 150-гектарний «піонерській лагерь» – секретну базу артилерійського озброєння...

У першій половині 1988 р. до книгарень надійшов «Атлас туриста. Киев», випущений під московською егідою київським підприємством (відпов. ред. Ю.Лоза). Форзацевий оглядовий твір «Місто й околиці» мав непроминальну перевагу – точне відтворення міських меж. Спотворення мали місце біля важливих військових об'єктів, наприклад, броварської бази ППО, васильківського летовища. Поза сторінками розділу «Сфера послуг», де найповніше охоплено київські терени, залишено віддалені лісові клапті, якими я згодом проклав кілька прогулянкових маршрутів. На с. 122 («Природні заповідні об'єкти») допущено грубі помилки в локалізації двох лісопарків та Романівського болота. Безмасштабні схеми приміських зон відпочинку (с. 141, 142, 144) запрошували до «будинків відпочинку», про які йшлося вище.

Влітку 1990 р. я придбав «Атлас юного туриста-краєведа Киевской области», випущений під московською егідою київським підприємством (відпов. ред. І.Руденко). Столичні терени прикро вразили майже повною відсутністю картографічної інформації (с. 34 – 35), хоча вибраний масштаб 1:300000 дозволяв деталізувати й урбанізовану, й природну складові. Маршрутні схеми київських лісів на с. 41 – 43, подані, очевидно, на допомогу організаторам шкільного туризму, грішили тією самою «класикою жанру». Щоправда, замість «будинку відпочинку» юних туристів-краєзнавців запрошували до неіснуючого меморіалу Другої світової війни...

Вже наступного року київський клуб «Озор» продавав охочим установам мапи околиць Києва в масштабі 1:200000 (твір 1986 р. московського таки ж Генерального штабу). Я негайно заходився збільшувати їх до пристойного і зручного масштабу 1:50000. Відтепер творча діяльність з розроблення лісових подорожей набула належної солідності.

Насамкінець згадаю і про пішохідні екскурсії історичним центром міста. В чому полягала проблема? Бібліотека Київського бюро подорожей та екскурсій пропонувала низку розробок, але жодну пішохідну екскурсію не було підкріплено хоча б схематичним планом. (Креатив з удосконалення існуючих та створення нових, авторських екскурсій має спиратися на достовірну картографічну продукцію.) Несподіваним джерелом точних, неспотворених планів Києва стали виставкові планшети Будинку архітектора. У середині 1980-х років це підштовхнуло мене до нових продуктивних ідей.

Чекаленко Людмила
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка

ДО ПИТАННЯ МЕТОДИКИ І ПРАКТИКИ ТУРИЗМОЗНАВСТВА

Опанування відповідними компетентностями і методологією туризмознавства є вихідною передумовою успішного вирішення різноманітних проблем, пов'язаних з реалізацією завдань цієї сфери. Важливе місце в цій царині займає вивчення загальної і приватної методології, використання методів таких наукових дисциплін, як економіка, менеджмент, право, соціологія, психологія, інформатика, медико-біологічна наука, спрямована на оздоровлення людини, тощо.

Опанування сучасними методами, що застосовуємо в науковій практиці туристичного сегменту, сприятиме виробленню стратегії туристичної галузі. Серед таких засобів – метод менеджменту і маркетингу, прогнозні методи, методи визначення стратегічних альтернатив, виявлення конкурентної переваги та ін. Запровадження відповідних варіантів сприятиме не тільки поширенню знань про туристичну галузь, а й стане дотичним до впровадження логістики туристичної діяльності в практику, економічному та політичному розвитку вітчизняної індустрії туризму.

Особливе місце в системі туристичних координат, як доводить практика, посідає культурна дипломатія та її складова – дипломатія туризму. Саме цей напрям має широкий спектр можливостей: впливати на формування міжнародного іміджу держави і фірми, стимулювати розвиток культури та економіки, зміцнювати і захищати національну ідентичність, просувати систему демократичних цінностей тощо.

Розуміння культурної і туристичної дипломатії як ефективної зброї й водночас стратегії в неоголошеній антиукраїнській інформаційній війні позиціонуватиме Україну на міжнародній арені. Водночас, у зв'язку з потребою протидіяти агресивній політиці Російської Федерації, сформує і підготує висококваліфікованих фахівців з практичної історії, історії світового українства, країнознавства до виконання ролі носіїв і розповсюджувачів світом об'єктивних знань про Україну та наше суспільство.

Наукове дослідження туризму у першу чергу сприяє розкриттю законів цієї сфери, а саме законів розвитку людини, суспільств, держави, природи. І не тільки розкриває закони розвитку, а й обґрунтовує механізми їхньої дії, виявляє конкретні форми і результати, врешті формулює принципи туристичної діяльності.

Сьогодення диктує теорію туризму спрямовувати на підготовку підприємств до ведення і реалізації цієї царини – тобто до туристичного бізнесу. Туризм перетворився на індустрію з відпочинку. Для розв'язання будь якої туристичної програми професіонали-практики починають з логістики. Це означає поетапну роботу, покрокове посунання з розв'язання таких питань, як логічна організація туризму, виявлення конкурента, підготовка спеціалістів – фахівців турбізнесу, що сприятиме творенню якісного туристичного продукту і в кінцевому рахунку досягненню вигоди – прибутку.

Логіка опанування туризмознавством диктує необхідність запроваджувати принципи туризму, такі як принцип якісного обслуговування, принцип доступної ціни на турпакет, принцип позитивної оцінки людей за відпочинок, принцип отримання прибутку тощо. При цьому бажано не забувати, що якість послуг залежить від: кількості спеціалістів і технічних засобів, що реалізують програму; оперативності у прийнятті рішень, взаєморозуміння команди і користувачів по тис. слугами.

Серед методів якості послуг фахівці виокремлюють спостереження (вимагає певної підготовки: розвивати уважність, мати практичні знання, бути об'єктивним), практику реалізації, інтерв'ю, усне і письмове (анкетування) опитування. За результатами наданих послуг, а також для звітності застосовується метод аналізу і синтезу (аналіз – розподіл на складові, або частини).

У результаті успішного вирішення всіх зазначених вище питань, туризм виконуватиме свої функції на високому професійному рівні, зокрема естетичні, оздоровчі, нормативні, інформаційні, правові та економічні, і навіть виховні.

Кисельова Валентина

Національна історична бібліотека України

БІБЛІОТЕКИ УКРАЇНИ ТА ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНИЙ ТУРИЗМ: ДОСВІД РОБОТИ

Про актуалізацію проблем туризму у науковій та практичній сферах культурної галузі в останні роки свідчить збільшення інформаційного потоку з даної теми. Аналіз змісту проблемно-орієнтованої бази даних «Теорія, методика і практика бібліотечно-го краєзнавства», створеної фахівцями Національної історичної бібліотеки України (далі – НІБУ), показав, що у 2010–2020 рр. на науково-практичних конференціях та у фахових виданнях активно висвітлювався досвід туристичної діяльності бібліотек. Проведене у 2021 році працівниками сектора науково-дослідної роботи НІБУ дослідження ролі краєзнавчих ресурсів бібліотек України у розвитку місцевого туризму показало неабияке зростання інтересу бібліотечних установ до туристичної діяльності: цій тематиці присвячувалися бібліотечні проекти, в рамках яких створювалися нові інформаційні продукти та надавалися відповідні послуги користувачам [1, с. 92].

Мета повідомлення – на основі джерельної бази цього дослідження розглянути досвід роботи провідних бібліотек України у сфері туризму.

Передусім, слід зазначити, що національні книгозбірні України, як методичні центри, надають належну увагу підтримці туристичної бібліотечної діяльності. Наприклад, про новітні напрацювання бібліотек України зі сприяння реалізації Цілей сталого розвитку ООН, зокрема, й про краєзнавчу та туристичну привабливість територій йдеться у окремому розділі нового методичного видання Національної бібліотеки України ім. Ярослава Мудрого [2].

32-й випуск щорічного інформаційного бюлетеня НІБУ «Краєзнавча робота в бібліотеках України» містить основні результати вже згаданого раніше наукового дослідження «Краєзнавчі ресурси бібліотек України як підґрунтя для розвитку місцевого туризму» [1]. Крім того, фахівці НІБУ Н. О. Волошінська та О. В. Покропивна на першій міжнародній науковій конференції «Історико-культурний туризм: український та світовий досвід» (Київ, 5 квіт.

2019 р.) презентували історико-краєзнавчі видання туристичного спрямування, які є у фонді НІБУ, умовно розділивши їх на категорії: паломницько-релігійні, статистично-довідникові, практичні, стандартні, мистецькі, тематичні путівники та видання, що спонукають до подорожей [3].

Про досвід роботи з висвітлення туристичного потенціалу нашої країни за допомогою документно-інформаційних ресурсів Бібліотеки у відділі обслуговування користувачів НІБУ йшлося у повідомленні Л. Величко та І. Строкач на Шостих краєзнавчих читаннях, які відбулися у НІБУ в листопаді 2021 року [4].

Підготовлений у 2017 році працівниками Одеської національної наукової бібліотеки методичний посібник призначений для організаторів екскурсій бібліотекою містить поради з проведення такої екскурсії та контрольний її текст [5].

Переважає більшість регіональних книгозбірень України приділяє особливу увагу якості формування ресурсного потенціалу з підтримки вітчизняного туризму відповідно до сучасних потреб користувачів. Зокрема, Волинська ОУНБ імені Олени Пчілки популяризує історико-краєзнавчий туризм, використовуючи книжкові виставки, відео презентації, проведення екскурсій поза бібліотекою, обговорення різних тем з історії краю у соціальних мережах. Ця книгозбірна упродовж 2017–2019 рр. реалізовувала проєкт «Пройдімося рідним містом» [1, с. 21]. Мета проєкту – поєднання наукових, пізнавальних, історичних досліджень про місто Луцьк з розважальною програмою – екскурсійними маршрутами, пішою ходою вулицями і майданами міста. Пошук та надання відповідної інформації є основою співпраці книгозбірні з екскурсійними та туристичними організаціями.

У Дніпропетровській ОУНБ ім. Первоучителів слов'янських Кирила і Мефодія роботу у туристичному напрямі очолює краєзнавчий підрозділ, здійснюючи при цьому вивчення інформаційних потреб користувачів та туристичних організацій регіону. Головну увагу фахівці книгозбірні приділяють створенню баз даних туристичної тематики та співпраці з іншими установами. У пріоритеті також бібліографічна діяльність, підготовка масових заходів і книжкових виставок. Бібліотекарі ведуть туристичну вебсторінку, надають методичну допомогу з питань туризму. За останнє десятиріччя Бібліотека видала чимало бібліографічних видань туристичного спрямування.

тичного спрямування: «Безцінна скарбниця. До 100-річчя Дніпропетровського художнього музею» (2014), «Всі чудеса рідного краю» (2016), «Почино-Софіївка. Село на Кільчені» (2016), «Дніпро – місто трьох фортець» (2017), «Містечко Новий Кодак – предтеча Дніпра» (2020)» і т. ін. [1, с. 22].

Запорізька ОУНБ у збірнику «Туризм як тренд» [6] об'єднала кілька публікацій про досвід роботи бібліотек Запорізької області, зокрема, й практичні матеріали щодо реалізації проєкту з велотуризму – одного із цікавих напрямків діяльності Кам'янсько-Дніпровської центральної бібліотеки, бібліотечного проєкту «Запорізька феєрія мандрів» та ін.

Івано-Франківська ОУНБ у розділі свого вебсайту «Туристу на замітку» пропонує рубрики «Яремчанщина», «Тисмениччина», «Глумаччина», «Снятинщина», «Косівщина» та ін., де в науково-популярній формі з відповідними ілюстраціями подається історико-краєзнавча інформація про туристичні перлини краю. Зазначено також, що інформацію для туристів допомогли підготувати центральні районні бібліотеки Івано-Франківщини, до яких мандрівники та гості краю можуть звертатися з різноманітними краєзнавчо-туристичними запитами. Виділено рубрику «Пошуково-рятувальні пункти», де є відомості про контакти гірських рятувальних загонів [1 с. 15].

Суттєво розширили роботу в напрямку краєзнавчого туризму бібліотеки Кіровоградської області, і це засвідчено у 11-му випуску збірника «Бібліотечна орбіта Кіровоградщини» ОУНБ ім. Д. І. Чижевського м. Кропивницький, що містить матеріали семінару «Краєзнавчий туризм у бібліотечному форматі» [6]. Про особливості розвитку туризму в регіоні та перспективи для бібліотек йшлося у доповіді М. Григор'євої на цьому форумі [7]. О. Гаращенко у виступі «Бібліотеки і туризм у новому часі і просторі» проаналізувала види туризму, до яких можуть долучитися бібліотеки, а також проілюструвала викладене прикладами з досвіду роботи бібліотек Кіровоградщини та інших регіонів України [8]. Підсумовуючи викладене, доповідач окреслила напрями, за якими може впроваджуватись індустрія туризму у діяльність бібліотек та зазначила, що процес взаємодії сфери туризму і бібліотек останнім часом набуває широкого значення для місцевої громади, адже дозволяє вирішити важливі завдання: об'єднання громад сіл та міст облас-

ті довкола ідей культурного й економічного відродження регіону; виховання патріотизму місцевої молоді, стимулювання інтересу та поваги до традицій малої Батьківщини; сприяння збереженню та популяризації народних традицій регіону шляхом актуалізації та відтворення зникаючої народної культури; залучення туристів та потенційних інвесторів [8, с. 177]. На цьому семінарі С. Роздобудько висвітлила роль бібліотечних екскурсій в системі краєзнавчої діяльності [9], у повідомленні Н. Підгірної йшлося про роль краєзнавчої бібліотечної діяльності у формуванні та реалізації нових туристичних проєктів у краї [10].

Луганська ОУНБ (м. Старобільськ) є партнером у проєкті «Дослідницька артрезиденція «Аура міста», який розпочато у 2019 році. Метою проєкту визначено дослідження ідентичності, переосмислення культурної спадщини та пошук нового образу міста Старобільська через синтез нових форм мистецтва. В процесі реалізації проєкту передбачено, що митці (краєзнавці, літератори, художники, фотографи, музиканти тощо) проводять деякий час у місті, досліджують його історико-культурну спадщину, проводять по одному творчому заходу для місцевої спільноти та створюють мистецький продукт, який залишається у місті й надалі презентується для широкого загалу. Проміжним результатом проєкту є культурне мапування міста Старобільськ [1, с. 35].

Досвід Миколаївської ОУНБ вирізняється активною видавничою діяльністю: ця бібліотека в останні роки підготувала чимало змістовних бібліографічних видань туристичної тематики, наприклад, бібліографічні покажчики: «Фольклорно-етнографічні традиції Миколаївщини» (2018), «Відомчі музеї м. Миколаєва» (2019), «Районні історичні та мистецькі музеї» (2020) та буклети-путівники: «Німецькі адреси Миколаєва» (2019), «Польські адреси Миколаєва» (2019), «Єврейські адреси Миколаєва» (2020).

Одеська ОУНБ ім. М. Грушевського у 2020 році брала участь у реалізації соціального локального проєкту м. Одеси «Цифрові культурні маршрути. Інструменти з розвитку туристичного сектору» [1, с. 48]. Ця книгозбірня також має позитивний досвід щодо репрезентації ресурсів історико-краєзнавчого туризму у блозі «Одеський краєзнавець».

На сайті Полтавської ОУНБ ім. І. П. Котляревського привертає увагу розділ «Полтавщина туристична»: за лінками «Скарбничка

мандрів», «Мандруй Полтавщиною», «Стара Полтава». «Туристичні маршрути» користувачі Фейсбуку мають змогу знайти відповідну цим назвам тематику, перелік екскурсій та ціни на них. Наприклад, сторінка «Стара Полтава» мала станом на серпень 2021 р. понад 13 тисяч користувачів [1, с. 40]. Змістовним є і блог відділу краєзнавства цієї книгозбірні «Калинове намисто», в якому за відповідними тематичним мітками користувач може ознайомитися з інформацією про книжкові виставки та масові заходи, описами туристичних об'єктів Полтавщини (наприклад, про Спаську церкву, споруда якої увійшла до списку 7 чудес Полтави, адже її не оминають численні туристичні маршрути центром міста, вона має статус найстарішої дерев'яної пам'ятки сакральної архітектури міста і області [1, с. 50]. Нещодавно книгозбірня опублікувала методичне видання «Розвиток туризму – через послуги бібліотеки», в якому розкриті питання нормативно-правового регулювання туристичної галузі, вказані форми бібліотечної роботи із популяризації туризму [11]. В окремих підрозділах зібрана інформація щодо участі бібліотек у подієвому, літературному (книжковому), сільському (зеленому), бібліотечному видах туризму, екскурсійній діяльності.

Рівненська ОУНБ також є позитивним прикладом бібліотечної діяльності з розкриття та популяризації туристичного потенціалу свого регіону. Бібліотекарі Рівненської ОУНБ входять до бази гідів Інформаційно-туристичного центру міста та пропонують екскурсії двома мовами (українською, англійською). Це одна з небагатьох ОУНБ, яка підтримує професійно-діловий туризм, а також створила «Аудіо-екскурсії», які можна прослухати через вебсайт бібліотеки. Рівненська ОУНБ бере участь у міжнародних та регіональних проектах туристичного напрямку, створила та модерувала туристичний сайт «Рівненщина туристична», який з 2020 року передає до обласної райдержадміністрації [1, с. 62].

У публікаціях Ю. Ходаревої висвітлено досвід створення експозицій, музейних кімнат туристичної тематики Харківської державної наукової бібліотеки імені В. Г. Короленка (далі – ХДНБ) [12, 13]. У цих статтях Бібліотека розглядається як туристичний об'єкт, розкрито основні результати меморіальної діяльності цієї книгозбірні за останні роки, висвітлено історико-культурну значущість будівлі бібліотеки – пам'ятки архітектури, окреслено перспективні напрямки розвитку бібліотечного туризму. Про краєзна-

вчі ресурси та послуги ХДНБ у культурно-туристичному просторі міста йшлося також у повідомленні Г. Лях на Шостих краєзнавчих читаннях, які відбулися у НІБУ [14].

Херсонська ОУНБ ім. Олеся Гончара створює власні електронні ресурси про туристичні об'єкти та туристичну інфраструктуру регіону: це, передусім, інформаційний вебпортал «Арт-кавун», де на головній сторінці розміщено проєкт «Туризм, відпочинок, і розваги Херсона на одному порталі». Проєкт містить розділи, за якими легко зорієнтуватися та вибрати необхідне, наприклад, види туризму – зелений, водний, кінний, екстремальний тощо, а також інформацію з рубрик «Заповідники Херсону», «Музеї», «Бази відпочинку» тощо.

Інший проєкт – «Краєзнавство Таврії» теж популяризує краєзнавчу інформацію туристичної тематики, наприклад, «Вулицями Херсону», «Краєвиди Херсонщини», вікторина «Старовинні будівлі Херсону» тощо. У 2021 році ця книгозбірня започаткувала ще один цікавий онлайн-проєкт – веб-ресурс «Херсонщина: Туристичний навігатор», який містить розділи «Херсонщина», «Види туризму», «Де зупинитися», «Де поїсти», «Що подивитися», «Транспорт», «Маршрути» тощо [1, с. 77].

Користувачі вебсайту Черкаської ОУНБ ім. Т. Г. Шевченка у розділі «Краєзнавство Черкащини» за рубрикою «Черкащина віртуальна» можуть ознайомитися з цікавими й актуальними ресурсами: «Віртуальні мандрівки Черкащиною» [1, с. 84]. На сайті також розміщені методичні поради «Пізнай край через бібліотеку (бібліотечний туризм)» [15].

Чернігівська ОУНБ ім. В. Г. Короленка нещодавно теж підготувала електронний poradник з бібліотечного туризму [16]. Важливо й те, що на обласних краєзнавчих науково-практичних конференціях, які організовує ця книгозбірня, систематично обговорюються туристичні аспекти бібліотечної роботи.

Таким чином, вітчизняні бібліотеки нині розглядають історико-культурний туризм як один із перспективних напрямів своєї діяльності. Поширення кращого досвіду, яке зазвичай відбувається на науково-практичних конференціях, семінарах та у фахових виданнях, безперечно, сприятиме інноваційній активності бібліотечних працівників у популяризації туристських об'єктів України, що відображають історичну спадщину.

Джерела та література

1. Краєзнавча робота в бібліотеках України: інформаційний бюлетень. Вип. 32 / Нац. іст. б-ка України; підгот.: В. П. Кисельова, О. В. Покропивна; ред. О. В. Михайлова. Київ. 2021. 110 с.
2. Бібліотеки України та досягнення Цілей сталого розвитку / Нац. б-ка України ім. Ярослава Мудрого, Укр. бібл. асоц.; уклад. М. Адаменко; наук. ред. Н. Розколуца. Київ. 2021. С. 136–140.
3. Волошінська Н., Покропивна О. Подорож у просторі і часі: туристично-інформаційні та історико-краєзнавчі видання з фонду Національної історичної бібліотеки України. // Історико-культурний туризм: український та світовий досвід: зб. матеріалів міжнар. наук. конф., (Київ, 5 квіт. 2019 р.). Київ. 2019. С. 240–250.
4. Величко Л., Строкач І. Робота відділу обслуговування користувачів Національної історичної бібліотеки України з висвітлення туристичного потенціалу нашої країни за допомогою документно-інформаційних ресурсів Бібліотеки. // Діяльність бібліотек у забезпеченні вивчення і популяризації історико-культурної спадщини регіонів: історія, сьогодення, перспективи: зб. матеріалів Всеукр. наук.-практ. конф., м. Київ, 4 листоп. 2021 р. / Нац. іст. б-ка України. Київ. 2021. (Шості Краєзнавчі читання пам'яті академіка Петра Тронька. [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://nibu.kyiv.ua/media/uploads/2021/12/07/6chit_konf_2021.pdf)
5. Екскурсія в Одеській національній науковій бібліотеці: методичний посібник / Одес. нац. наук. б-ка. Одеса, підгот. Г. В. Устюжаніна. Одеса. 2017. 69 с.
6. Туризм як тренд: досвід роботи бібліотек Запорізької області/ Запоріз. обл. універс. наук. б-ка; уклад. О. Тарлінська; ред. Т. Пішванова. Запоріжжя. 2017. 39 с.: іл.
7. Григор'єва М. Особливості розвитку туризму регіону: перспективи для бібліотек // Бібліотечна орбіта Кіровоградщини. 2019. Вип. 11. С. 65–72
8. Гаращенко О. Бібліотеки і туризм у новому часі і просторі. Бібліотечна орбіта Кіровоградщини. 2019. Вип. 11. С. 169–177.
9. Роздобудько С. Бібліотечні екскурсії в системі краєзнавчої діяльності // Бібліотечна орбіта Кіровоградщини. 2019. Вип. 11. С. 198–209.
10. Підгірна Н. Роль краєзнавчої діяльності у формуванні та реалізації нових туристичних проєктів у краї. // Бібліотечна орбіта Кіровоградщини. 2019. Вип. 11. С. 219–222.
11. Розвиток туризму – через послуги бібліотеки: метод. рекомендації / Полтав. обл. універс. наук. б-ка ім. І. П. Котляревського; уклад. Л. Л. Костенко. Полтава. 2020. 33 с.

12. Ходарева Ю. Популяризація історико-культурного значення бібліотеки музейними засобами: досвід ХДНБ ім. В. Г. Короленка // Бібліотека в сучасному інформаційному і соціокультурному середовищі: досягнення, виклики і вектори розвитку: матеріали Всеукр. наук. конф., присвяченої 125-річчю від дня заснув. ПОУНБ імені І. П. Котляревського. Полтава. ТОВ «АСМІ». 2020. С. 183–190.

13. Ходарева Ю. ХДНБ ім. В. Г. Короленка як об'єкт бібліотечного туризму (за результатами меморіальної діяльності) // Короленківські читання 2017. «Бібліотеки, архіви, музеї: динамічний розвиток і пошук нових форматів»: матеріали XX Всеукр. наук.-практ. конф. Харків, 26 жовт. 2017 р. У 2 ч. Харків. 2018. Ч. 1. С. 153–164.

14. Лях Г. Краєзнавчі ресурси та послуги (активи) бібліотеки у культурно-туристичному просторі міста: (З досвіду Харківської державної наукової бібліотеки імені В. Г. Короленка) // Діяльність бібліотек у забезпеченні вивчення і популяризації історико-культурної спадщини регіонів: історія, сьогодення, перспективи: зб. матеріалів Всеукр. наук.-практ. конф., м. Київ, 4 листоп. 2021 р. Нац. іст. б-ка України. Київ. 2021. (Шості Краєзнавчі читання пам'яті академіка Петра Тронька). [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://nibu.kyiv.ua/media/uploads/2021/12/07/6chit_konf_2021.pdf

15. Пізнай край через бібліотеку (бібліотечний туризм): методичні поради / Черкас. обл. універс. наук. б-ка ім. Тараса Шевченка; уклад. І. В. Терещенко. Черкаси. 2017. 12 с.

16. Краєзнавчо-бібліотечний туризм: методичний poradnik бібліотекаря. Вип. 4. Черніг. обл. універс. наук. б-ка ім. В. Г. Короленка. Чернігів. 2020. 33 с.

*Сморжевська Оксана
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка*

ЕЗОТЕРИЧНІ АСПЕКТИ ТУРИЗМУ В УКРАЇНІ

Термін «езотеризм» виник наприкінці XIX ст. на позначення «універсального знання, що пронизує всі релігійні і філософські системи світу». Езотерична культура виражає «граничне і метаграничне буття, зумовлені волею до влади, пізнання і творчості, любові і свободи». Езотерична культура – феномен «метаантропологічний, адже проголошує вихід людини за межі її можливостей, створюючи ідеали духовної культури людства», а також «містить систему універсальних уявлень про походження, будову і порядок світу; потаємне знання, до якого у первісному соціумі долучалися лише ті, хто пройшли ініціацію й володіли певними властивостями розуму, духовною зрілістю та відповідальністю». Також термін «езотеричний» вживають для позначення різноманітних містичних вчень (наприклад, суфізм, ісихазм, даоську йогу). Згідно езотеричних уявлень, людина і світ постають як єдина система; вони взаємозалежні та взаємообумовлені. Пізнання людиною себе допомагає їй пізнати світ та своє призначення в ньому [1]. Чи не найбільше езотеричні погляди розкриті у такому жанрі, як фентезі, що особливої популярності набув, зокрема, і в Україні, насамперед твори Дж. Р. Р. Толкієна та Дж. К. Роулінг.

Езотеричний туризм – відносно нове явище в історії туризму, зокрема, в Україні. Зазвичай його розглядають як різновид релігійного туризму, поруч з паломництвом та сакральним туризмом [2, с. 200]. Езотеричний туризм – подорож, спрямована на розширення власних світоглядних горизонтів, пошук душевної та тілесної гармонії, «провітрення мізків». Важливим чинником, що спонукає людину до такої форми туризму, є мотивація – з метою вивчення культури, історії, географії, міфології. Загалом езотеричний туризм за метою подорожі увібрав в себе риси кількох видів туризму: рекреаційного, пізнавального, релігійного, лікувального, етнічного, спортивного, сільського, пригодницького, соціального, «стійкого туризму» [3, с. 148–149].

В світовій туристичній практиці езотеричні аспекти подорожей можна виокремити в «похмурому туризмі» («тури лиха», «токсичні тури», «чорний туризм», «темний туризм», «містичний туризм»). «Похмурий туризм» – це поїздки в місця різноманітних масових

катастроф, трагедій, відвідування некрополів, кладовищ [4]. Якщо вести мову про такий вид туризму в Україні, то чи не найбільш популярними є відвідування Зони відчуження, а саме – місто Прип'ять Київської області, «територія легенд, похмурих пейзажів і торжества природи», «дев'ятий атомград у Радянському Союзі». Це місце є привабливим не лише для туристів. А й для людей, які свого часу змушені були покинути рідну домівку та роками й десятиліттями щемливо згадували свою малу батьківщину та події 26 квітня 1986 р. Як згадував в одному з інтерв'ю організатор авторських екскурсій Зоною відчуження, керівник міжнародної громадської організації «Центр.Прип'ять.ком», член Громадської Ради при державному агентстві з управління Зоною відчуження Олександр Сирота, «досі я відчуваю, що саме це мій дім <...> це одна з причин, чому я не можу направити свої зусилля в якийсь інший бік. <...> Чим би я не займався, у підсумку я опиняюся тут». Зазначає Олександр й про ризики. Які очікують на туристів в Зоні відчуження. Це не лише радіаційне забруднення, а й небезпека стати жертвою хижих звірів або якихось конструкцій, які з кожним роком все більше приходять в занепад. Однак ці ризики не зупиняють туристів, яких щороку більше, і які мають можливість в Зоні відчуження на власні очі побачити й частково відчути, як місто може стати мертвим, осмислити, пропустити крізь себе ці незвичні відчуття й передчуття [5]. Окрім офіційних екскурсій до Зони відчуження, є ще й неофіційне сталкерство. Письменник Маркіян Камиш «з 2010-го нелегально досліджує Чорнобиль як сталкер». Хоча він народився у 1988 р., але для нього ця тема дуже близька, насамперед через батьків, які особисто пережили Чорнобильську катастрофу; батько був ліквідатором аварії. Роман Маркіяна Камиша «Оформляндія або Прогулянка в Зону» – результат особистих сталкерських переживань та рефлексій, став помітною подією в літературному житті не лише України, а й перекладений кількома європейськими мовами. Тема Чорнобиля продовжена в його творах «Чормет» і «Ряска». За словами Маркіяна Камиша, «Зона – центр тяжіння, навколо якого ми всі обертаємося. Хто потрапив на орбіту – там і залишиться», оскільки «Зона як ніщо дарує внутрішню тишу, безцінну під градом новин. Тишу, глибшу за гімалайську, карпатську і тишу пакистанських пустель. З тієї тиші проростає наснага, як із закинутих човнів виростають щогли дерев і широкі паруси крон». Письменник чимало часу провів в Зоні в тривалих

піших переходах. На його думку, варто залишити лише піші туристичні маршрути відвідування Зони туристами. Оскільки лише тривалі піші мандрівки здатні відкрити перед людиною всю внутрішню красу й тривогу Зони. Ба більше: «Піша форма пізнання Зони – унікальний український культурний феномен, достойний внесення в реєстри нематеріальної культурної спадщини». Безкрайні поліські болота, спокійна й велична поліська природа, без присутності людини – ось справжня магія й поезія цих місць [6].

Поєднання краєзнавчих та езотеричних аспектів туристичних мандрів (в тому числі й віртуальних, що особливої актуальності набуло в період карантинних обмежень) бачимо в проекті «Віртуальні витрішки». Започаткував його в травні 2021 р. журналіст та мандрівник з Хмельниччини Дмитро Полухович. Мета проекту – мандри не загальновідомими туристичними маршрутами України, а пошук й відвідування маловідомих, непримітних, але цікавих місць. На разі туристичні пошуки Дмитра Полуховича охоплюють територію Поділля, насамперед Хмельницьку та Тернопільську області. Зокрема, він сформував ТОП-5 маловідомих, але туристично привабливих місць Хмельницької області: «Високі скелі» біля села Івахнівці, гранітні пороги біля села Кудинка, віадук між селами Зубрівка і Панівці, околиці містечка Калюс, затопленого під час будівництва Дністровської ГЕС, закинутий водяний млин на річці Чорноводка, що протікає між селами Чорноводи та Мудриголови. Всі вищезгадані місця привабливі своєю неймовірно красивою природою та різноманітними історико-археологічними та архітектурними пам'ятками, овіяними легендами та переказами [7]. З кожним роком таких туристичних напрямків, скерованих на розвиток внутрішнього туризму, в тому числі й з елементами езотеричних вражень, стає все більше. Як приклад, можна згадати туристичні маршрути та локації, що відкрилися в 2021 р. на Херсонщині: водоспади поблизу села Козацьке, маршрут «Здиваш Сиваш» [8].

Якщо вести мову про туристичні місця, які мають яскраво виражений езотеричний характер, то й тут Україна має неймовірно цікаві приклади: острів Хортиця, Кам'яна Могила в Запорізькій області, гора Тотоха поряд з селом Медвин у Київській області, містичний Бучак на Черкащині, Кам'яне село Житомирщини, Тустань Львівської області, Буша Вінницької області...

Якщо спробувати виокремити специфічні риси езотеричних аспектів туризму в Україні, то я б відзначила його бюджетність та екологічно-краєзнавчу спрямованість, а також пошук емоційного

й фізичного оновлення в таких подорожах. Езотерична складова для багатьох туристів в Україні, насамперед, асоціюється, з подорожами до Тибету, Індії, Непалу тощо. Тому відвідування т. зв. «місць сили» в Україні на сьогодні як туристичний напрямок – перспективний та такий, що потребує реклами й популяризації на різних рівнях – від «сарафанного радіо» до державної політики. Крім того, маємо туристичний потенціал Зони відчуження, яка з кожним роком все більше набуває популярності не лише серед вітчизняних туристів, а й гостей із-за кордону.

Джерела та література

1. Хамітов Н. В. Езотеричне та екзотеричне // Енциклопедія сучасної України. [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://esu.com.ua/search_articles.php?id=18611
2. Сучасні різновиди туризму: підручник / Шандор Ф. Ф., Кляп М. П. К.: Знання, 2013. 334 с.
3. Колосінська М. І. Підходи до класифікації видів та форм туризму // Глобальні та національні проблеми економіки. Електронне наукове фахове видання. 2016, Вип. 9, с. 146–150. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://global-national.in.ua/issue-9-2016/17-vipusk-9-lyutij-2016/1678-kolosinska-m-i-pidkhodi-do-klasifikatsiji-vidiv-ta-form-turizmu>
4. Бугрій Є. В. Про термінології та типології похмурого туризму // Все про туризм. Туристична бібліотека. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://infotour.in.ua/bugrij.htm>
5. Повернення до зони відчуження. 23.02.2018 // Ukraïner. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://ukraïner.net/zona-vidchuzhennya/>
6. Базів Л. Маркіян Камиш, письменник: «Зона – центр тяжіння, навколо якого ми всі обертаємося; хто потрапив на орбіту – там і залишиться», 25.04.2021 // Укрінформ. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.ukrinform.ua/rubric-culture/3233186-markian-kamis-pismennik.html>
7. Олійник І. ТОП-5 маловідомих туристичних місць Хмельниччини від подільського мандрівника, 21.01.2022 // Новини Хмельницького «Є». [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://ye.ua/podorozhi/57429_TOP_5_malovidomih_turistichnih_misc_Hmelnichchini_vid_podilskogo_mandrivnika.html?fbclid=IwAR1r5aZ4sh6asnuVOgJ6yLWtyh_scBRu0DJ5Pb7Os9Yp_mMd3L4ns4O83ms
8. Ставшукова С. Туристичні маршрути та локації на Херсонщині, відкриті у 2021 році, 20.01.2022 // Kherson. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://kherson.name/uk/articles-1161-turystychni-marshruty-ta-lokacziyi-na-hersonshyni-vidkryti-u-2021-rocz>

Автушенко Ірина

Національний транспортний університет

VIP-ТУРИЗМ: РЕАЛІЇ СЬОГОДЕННЯ

Туризм став одним із найбільших і найшвидше зростаючих секторів економіки у світі, про що свідчать звіти Всесвітньої туристичної організації [1]. Для туризму характерне безперервне зростання, не зважаючи на тимчасові потрясіння та кризи. Наразі пандемія коронавірусу та спричинена нею глобальна криза завдала значної шкоди багатьом галузям економіки, у т. ч. і туристичній сфері. На розвиток туристичної індустрії вплинули не тільки прямі обмеження, такі як впровадження карантинних заходів, закриття кордонів, заборона відвідування історико-культурних закладів, скасування авіаперельотів, а й опосередковані – заходи, які були прийняті в інших сферах, дотичних до індустрії туризму: ресторанному та готельному бізнесі, транспортних перевезеннях, кіноіндустрії, санаторно-лікувальних і медичних послугах тощо.

Сам термін «туризм» з'явився у Франції у XVIII ст. Дослівно, у перекладі з французької мови, означає: мандрівка заради задоволення. Відповідно, турист – це людина, яка мандрує. На початку XIX століття туризм та подорожі цього роду стали називати цим словом, туризм був елітарним. Дозволити собі мандрувати могли тільки заможні люди. Одразу з'явилися спроби розібратися у тому, що таке туризм. В Англії, що була найбагатшою в цей час країною, з'явилися перші нариси про туризм, що належали Вільяму Хезліту та Роберту Луїсу Стівенсону, того самого, що написав «Острів скарбів». Вони описували подорожі як занурення у нове середовище, рекомендували не брати з собою нікого з друзів чи просто супутників, щоб випадково не розбавити нових вражень спогадами про старе. Подорожі коштували грошей, потрібні були карети, готелі, обіди та вечері, а це могли дозволити собі тільки заможні люди. Але можна було подорожувати, просто блукаючи цілими днями просторами англійських лук, і тоді це не вимагало витрат. Нариси англійських письменників про туризм увійшли до класики англійської літератури та літератури про подорожі взагалі.

Туризм – одна з небагатьох галузей, яка впродовж довгого проміжку часу мала попит і тенденцією до зростання. Відповідно

до Закону України «Про туризм» поняття туризму трактується як тимчасовий виїзд людини з місця проживання в оздоровчих, пізнавальних або професійно-ділових цілях без зайняття оплачуваною діяльністю [2].

Своєю чергою, VIP-туризм – це зовсім інший вид туризму. Його особливістю є індивідуальний підхід до організації туру, високо-класний сервіс, широкий перелік додаткових послуг, підтримка 24 години на добу 7 днів на тиждень, а також наявність програми лояльності, наприклад, для корпоративних клієнтів. Але такими послугами можуть скористатися тільки заможні верстви населення.

VIP-клієнтам, як правило, пропонують спеціальні туристичні напрямки, які рідко доступні іншим категоріям туристів. При цьому в усіх містах та країнах відпочивальників очікують високо-класне обслуговування, п'ятизіркові готелі, персональні екскурсії та інші розважальні заходи.

Very Important Person або VIP (англ. Дуже важлива персона, або в літературному перекладі – «Вельми Іменита Персона») – людина, що має персональні привілеї, пільги завдяки своєму високому становищу, багатству або славнозвісності.

VIP у значенні «особливий пасажир, особливий клієнт, що вимагає особливої уваги», з'явилося в англійській мові у 1930-1940-і роки, імовірно у Великій Британії. В авіації називали пасажирів високого рангу, для польотів з якими забезпечувалися спеціальні заходи безпеки [3].

У другій пол. XX ст. абревіатура VIP стала використовуватися й за межами авіації. «Вельми іменитими персонами» стали називати високопоставлених політиків, впливових бізнесменів, «зірок» шоу-бізнесу та інших знаменитостей. В українській мові слово «ВІП» з'явилося в 1990-ті роки.

Вони можуть мандрувати з родиною, друзями, колегами. Це ті клієнти, які цінують час, європейський підхід, обов'язковість та відповідальність, індивідуальний підхід до вирішення їх завдань. Переважна більшість з них готові платити більше, якщо чітко розуміють за що. Вони шукають у відпочинку емоції, пригоди, натхнення та комфорт у дрібницях.

VIP-клієнти хочуть мати на всіх етапах подорожі супровід менеджера туристичної агенції, який займається організацією перельотів, індивідуальним трансфером автомобілями представ-

ницького класу, бронюванням номерів вищої категорії в найдорожчих готелях світу, орендою яхт, приватних літаків, розкішних вілл і навіть середньовічних замків. Найважливіше це клієнтський консьерж-сервіс – професійний тревел-менеджер-асистент, який завжди на зв'язку та вирішить питання будь-якої складності. Про комфорт VIP-клієнтів піклуються 24/7 та їх приватність поважають як власну. Тури можуть мати різну спрямованість, наприклад:

- Relax – ідеально підходять для організації безтурботного відпочинку, як правило, на білих пляжах та розкішних курортах. Найчастіше програма включає широкий перелік SPA-процедур для оздоровлення, у тому числі й незвичайні: масаж зміями, обгортання з дорогоцінними металами, маски для обличчя із золота 24 карати та інші.

- Adventures – такі подорожі розробляються для невеликих груп чи сім'ї. Як правило, тур має на увазі наявність різних персональних екскурсій, відвідування концертів та фестивалів, поїздки до парків атракціонів тощо.

- Discover & Upgrade – тури за інтересами, що розробляються у точній відповідності до побажань та потреб конкретних клієнтів. Мається на увазі корпоративні, дегустаційні, гастрономічні, спортивні та інші тури.

Як стверджують фахівці-практики, попит на пляжний відпочинок знизився менш суттєво, порівняно з іншими екзотичними програмами. Найбільшою популярністю у VIP-туристів користуються пляжі Індійського океану, зокрема відпочинок на Сейшельських, Мальдівських островах Карибського басейну та Індонезії. Сприяє й політика окремих острівних держав. Наприклад, на островах Таїланду і Балі скасовані візові збори, а багато готелів здійснюють лояльну цінову політику.

Найбільше від COVID-19 постраждали ті напрямки, під сезону яких припадав на наш зимовий період. У цей час на вітчизняному ринку турпослуг спостерігалось практично повне затишшя, а кількість клієнтів знизилась в рази. Як приклад таких напрямків є країни Південної Америки, у першу чергу Бразилія, адже саме взимку там проходять всесвітньо відомі фестивалі та карнавали.

Дослідження, проведене консалтинговою компанією Elephant Travel показало, що у 63,2% всіх туристичних агенцій, обслуговуючих люкс сегмент, обсяг продажів у 2020 році впав більш ніж на

80% у порівнянні з 2019 роком. 84,3% туристичних агенцій обслужили менш ніж 1100 клієнтів за рік, а більш ніж у 50% кількість клієнтів у 2020 році впала нижче 300 клієнтів [4].

Загалом середні витрати на людину значно знизилися. Всупереч зниженню, 36,9% всіх агентств повідомили про середній рівень витрат вище 7 тис. доларів США на людину на поїздку. Але топ сегмент (із середніми витратами 10-15 тис. доларів на людину за поїздку) не змінився й навіть збільшився на 6% у 2020 році в порівнянні з 2019 роком [4].

У 2019 році найбільш популярними напрямками у мандрівників були ПАР, Мальдіви та Італія; У 2020 році в трійку найбільш відвідуваних напрямків увійшли Мальдіви, Дубай і Кенія.

У червні та липні 2021 року в міжнародному туризмі спостерігалися ознаки відновлення, оскільки деякі напрямки пом'якшили обмеження на подорожі, а глобальне впровадження вакцинації просунулося в багатьох частинах світу [5].

Більша частина багатіїв планують поїздки удвох. У середньому вік клієнтів сегменту подорожей класу люкс становить від 50 до 59 років (53%) і від 40 до 49 років (36,8%). Наймолодші замовники люкс сегмента (від 30 до 39 років) в основному з Об'єднаних Арабських Еміратів та Саудівської Аравії, а найстарший (50-59 років) – в основному з Європи та США.

63,2% клієнтів, що користуються послугами люкс туризму, – бізнесмени, а 26,3% – керівники вищої ланки.

Середній замовник в сегменті люкс витрачає 35-50 тис. доларів США в рік (36,8%), в той час, як ті, хто вище середнього, зазвичай витрачають 55-90 тис. доларів США (31,7%). Середньорічні витрати європейських мандрівників люкс сегмента становлять 45-50 тис. доларів США. Такі країни, як Індія, витрачають від 20 до 25 тис. доларів, а Гонконг – від 80 до 90 тис. доларів [4].

Що стосується туристичних інтересів, то минулого року в основному запрошувалися поїздки на острови і на пляж, сімейні поїздки, поїздки на природу, культуру, а також кулінарні тури.

Зазвичай клієнти luxury-агентств – процвітаючі люди, які багато чого встигли побачити, вони шукають незвичайних вражень і добрий заряд адреналіну. Світова практика організації VIP-турів показує, що будь-яке нетипове бажання багатого замовника можна виконати. Наприклад, фахівці компанії «Люкс Тур» відправляли охочих до «мис-

ливців за головами» в Папуа Нову Гвінею, організовували подорожі в джунглі Амазонки, а також сходження в Атлаські гори.

Усе більшу популярність серед VIP-клієнтів отримують подорожі з максимальним зануренням у життя місцевого населення. Туристи бажають на собі відчувати атмосферу в якій насправді живуть люди в тих країнах, які вони відвідують і ця тенденція зростає. У туристів стійке бажання жити не у відокремлених готелях, а десь у місті, поряд з місцевими жителями, які допоможуть відчувати специфіку кожної місцевості, побут корінного населення.

Для VIP-туризму немає ніяких обмежень чи закритих кордонів, при бажанні, для клієнта можуть орендувати приватний літак та забронювати острів, розв'язати будь-які питання та проблеми. Наприклад, організувати експедицію на Північний полюс, тур інкогніто тощо.

У всіх випадках VIP-клієнти можуть розраховувати на організацію поїздки «під ключ». При необхідності клієнту за кордоном може бути надана охорона, батлер чи гід, а усі трансфери можуть здійснюватися навіть на броньованих автомобілях. Отже, туристична агенція бере на себе розв'язання всіх питань, починаючи від трансферу та авіаперельотів, закінчуючи підготовкою безпосередньо самого заходу у точці призначення: бронювання столика в ресторані, замовлення екскурсії, подарунків, індивідуальний трансфер тощо. Усе це дає підстави розглядати VIP-туризм, або як його ще ідентифікують – *luxury* туризм – як особливий вид туризму, для організації якого туроператору необхідні особливі ресурси [6, с. 582].

VIP-туризм це, в першу чергу, індивідуально організована подорож, а не пакетний тур, придбаний у туроператора. Висок класний сервіс – це, коли клієнт приїздить на інший кінець світу та бачить в готельному номері улюблену пляшку просеко й відчуває запах улюблених парфумів. Споживач не замислюється про якість послуг, що надаються, тому що він упевнений що вони найвищої якості. За сплачені кошти клієнт отримує будь-які індивідуальні заходи за бажанням – будь то ділові зустрічі або відпочинок і розваги.

Крім того, VIP-туризм, як один з найбільш стійких видів туризму, є найменш залежним від коливань світової економіки або політичної ситуації в країнах і регіонах. Його розвиток сприяє стабілізації прибутку від туризму, найменш залежних від зовнішніх факторів. В Україні VIP-туризм належить до рідкісного виду по-

слуг, які включають в себе виключно кращі готелі та вілли світу, авіаперельоти бізнес або першого класу й найвищий рівень обслуговування, в якому включено абсолютно все.

Отже, можна зробити висновок, що традиційні туристичні поїздки від VIP-подорожі відрізняються насамперед винятковим сервісом. Туристична компанія виділяє такому VIP-туристу персонального менеджера на етапі підготовки туру й персональних гідів або батлерів на час подорожі. Відпочивальники нічого не потребуватимуть під час відпочинку, що дозволяє сконцентруватися на поїздці та отриманні нових емоцій. Будь-які проблеми, що можуть виникнути під час туру, будуть швидко розв'язані фахівцями туристичної агенції.

Джерела та література

1. UNWTO Tourism Highlights 2017 URL: <https://www.e-unwto.org/doi/pdf/10.18111/9789284419029> (дата звернення: 10.12.2022).
2. Про туризм: Закон України від 18.11. 2003 р. №1282-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1282-15> (дата звернення: 11.12.2022).
3. Very Important Person URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/VIP#:~:text=Very%20Important%20Person%20%D0%B0%D0%B1%D0%BE%20VIP> (дата звернення: 10.12.2022)..
4. Подольський Є. Економічні наслідки пандемії для тур агентств в люкс сегменті URL: <https://dip.org.ua/turizm/ekonomichni-naslidki-pandemii-dlya-tur-agentstv-v-lyuks-segmenti/> (дата звернення: 12.12.2022)..
5. Вакцины и открытие границ способствуют восстановлению туризма URL: <https://www.unwto.org/un-tourism-news> (дата звернення: 10.12.2022).
6. Географія туризму: підручник [Текст] / кол. авторів; під ред. А.Ю. Александрової. М.: КНОРУС, 2014. 592 с.

Терес Наталія
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка

ІСТОРИЧНІ ТА РЕЛІГІЙНО-МІФОЛОГІЧНІ ОБРАЗИ В ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНОМУ ТУРИЗМІ

Міфи є першою формою духовного опанування людиною оточуючого середовища. За своєю суттю міф не потребує доказовості, його істинність базується на авторитеті стародавності та передачі з покоління у покоління. Це семіотичний образ, який дозволяє підтримувати комунікацію між поколіннями, він має складну структуру та акумулює ряд цінностей: укоріненість, демонстративність та культурну відповідність. Традиційні міфи, за характеристикою К. Леві-Стросса, характеризуються епічністю та драматичністю, оскільки мають сформувати логічну модель для розв'язання певного протиріччя [5, с. 206]. Вони допомагали людині інтегруватися в тогочасне традиційне суспільство [4, с. 368].

Існує ряд схожих понять, наприклад, «легенда» та «міф». Термін «легенда» визначається як народний переказ про якісь події чи життя людей, оповите казковістю та фанатичністю; або ж як вигадана, прикрашена розповідь про що небудь [6, с. 460]. Термін «міф» (від старогрецької – сказання, переказ) трактується як стародавнє сказання про вірування давніх народів, походження Всесвіту, богів, міфологічних героїв та уявних істот. У переносному сенсі – це щось вигадане, неіснуюче, фантастичне [7, с. 756].

Укоріненість міфу базується на традиційності, давності та авторитетності його носіїв; апелює, як правило, до стародавніх подій та давності походження. Демонстративність міфу підкреслює його особливість походження, неповторність, змістову унікальність. Культурна відповідність міфу пов'язана з можливістю за допомогою символу створити відносно логічну картину дійсності. Важливо розуміти, що міфи здатні впливати на сучасність, вони можуть «відроджуватися з попелу» або в нових умовах отримувати додаткові імпульси для існування. Особливо «живучі» міфи, в яких розповідається про можливість легкої здобичі, швидкого збагачення, швидкого отримання результату при мінімальних зусиллях. Про-

цес міфотворчості є безперервним: при руйнуванні одних міфів, на їхньому місці постають нові.

Як інтегруюча сфера діяльності людей, туризм використовує новітні технології гуманітарні, інформаційно-технологічні, біотехнологічні та ін. В сучасних умовах туризм вже конструює особливу соціальну реальність. Швидке зростання популярності туризму в світі, пов'язано саме з міфами про туристичні об'єкти, країни, культуру та особливості рекреації.

Тому за останні роки в Україні вийшло друком декілька збірок легенд та переказів: народні перекази про Київ О. Тулуба [10], Ю. Винниченка про легенди Львова [2], збірка «Донеччина у легендах», де зібрані легенди про появу кам'яних могил, легенда про богатиря Святогора, про Азовське море [3], про химерні місця і таємничі історії Києва Т. Стрижевської [9] та ін.

Туристичні легенди класифікуються за такими критеріями: об'єкти; явища, події, середовище походження, за територіальним принципом. Місцевість, де виникли легенди, має перспективи для популярності серед туристів. Особливо важливо, якщо міф або легенда розповідають про конкретний об'єкт, подію, чітко окреслену територію (населений пункт). Ступінь автохтонності легенди визначають його місце в екскурсійно-туристичній діяльності. Народні легенди та міфи складають основну частину легенд в туризмі. Маркетингові легенди створюються для просування туристичного продукту, вони не мають нічого спільного з народною творчістю,

Міфи, які використовуються в туризмі, бувають двох типів: позитивні та деструктивні. Позитивні міфи – підтримують моральну та естетичну сферу життя суспільства, створюють позитивні емоції, викликають інтерес до більш глибоко пізнання історії, традицій, звичаїв, вірувань, природи та місць археологічної спадщини у потенційних туристів. Позитивні міфи формують також почуття гордості, поваги, патріотизму, любові до свого краю серед місцевого населення.

Це історичні перекази, легенди, розповіді про релігійні свята, історію виданих особистостей рідного краю, оповіді про пам'ятки архітектури і природи, археології. Міфи та легенди активно використовуються в туристичній індустрії, оскільки приваблюють туристів часто більше, ніж матеріальні і духовні пам'ятки. Більшість туристів не розділяє автентичність, правдивість, історичність з легендою та переказом. Романтичні образи, колористика, таємничість, невідомість

привабливі для туристів, навіть якщо вони не мають ніякої історичної основи. Часто так міфологеми перетворюються на кітч.

Об'єкти туристичного показу існують як в реальності, так і логічних, інтуїтивно-емоційних зв'язках. Тому важливо знайомитися національно-етнічним та культурним середовищем з дитинства, коли легенди та перекази про народну культуру, народних героїв потрапляють на сприятливий ґрунт дитячих вражень та емоцій. Тому такі навчальні предмети, як історія, рідний край, література є базовими для формування національної та історичної свідомості підростаючого покоління, реальних і потенційних споживачів туристичного продукту.

Міфологічна складова в історико-культурному туризмі є чи не головною туристичною образом територій, який привертає увагу відвідувачів, її часто використовують як основу в розробці брендів територій. В одних випадках історичні факти та події, прикрашені домислами, Туризм активно використовує такі продукти соціальної міфології, як «образ», «імідж», «бренд» окремих місцевостей, регіонів, країн, базуючись на матеріальній та духовній етнокультурній спадщині.

Історико-культурні туристичні ресурси сприяють формуванню «іміджу місця» у вигляді переконань, вражень, ідей. У туриста формується ідеальний образ, який надихає купувати турпродукт. Велике значення в цьому процесі має історична пам'ять, етнокультурна ідентифікація та запити покупців, які опосередковано використовують туроператори при продажах турів. Хоча соціальні міфи, які формують «імідж місця» не завжди співпадають з тим, що являє собою в дійсності той чи інший етнокультурний об'єкт [1].

Давня та історична міфологія є основою для пошуку відповідей на цікаві наукові гіпотези та припущення, надихає створення аналогій, поки що не підтверджених науковими дослідженнями. Для створення туристично привабливого іміджу території, зацікавлення туристів історією та культурою краю, такі народні легенди та перекази мають велике значення. Як, наприклад, легенда про поховання гунського царя Аттіли на території Закарпаття під річкою Тисою. За легендою його поховали у свинцевій, потім у срібній, отім у золотій труні. Для цього перегородили річку Тису, воду пустили в поля, на дні річки викопали яму, туди поклали труну і знову пустили ріку у своє русло. Після того, ті, хто його ховав, були вбиті іншими гунами, які не знали, де похований великий

вождь, а потім були розстріляні з луків. І ті, що вбивали, щоб ре було випадковостей і ніхто ніколи не дізнався, де похований страх Божий – Атілла. В той час тільки на території Закарпаття можна було перегородити річку Тису [8].

Поширені на Закарпатті також місцеві перекази про вурдалаків, чаклунів, відьом, лісових духів. Саме вони впливають на формування туристичних маршрутів «містичного», «темного» туризму. Інтерес до потойбічного і містичного сприяє оформленню такого виду туризму як, наприклад, демонологічний. Містичне та ірраціональне може стати основою туристичного розвитку окремих місцевостей. Важливо розрізняти міфи та окремі цікаві факти, або видумані історії, які до туризму не мають ніякого відношення. При цьому існує небезпека псевдонаукового трактування містичних легенд, фальсифікації, свідоме замовчування або викривлення подій, підміна понять з метою підвищення туристичного інтересу. Ця категорія називається «деструктивні міфи».

Аналізуючи спрямування історико-культурних та етнографічних турів, можна зробити висновок, що вони базуються на стародавніх легендах та переказах концентруються навколо містичних «місць сили», історичних та етнографічних місцевостей, які викликають особливий інтерес. Така категорія міфів називається «міф – душа народу». Літературні твори М. Гоголя збірка «Вечори на хуторі біля Диканьки», куди увійшли такі твори, як «Сорочинський ярмарок», «Вечір проти Івана Купала», «Майська ніч, або Потопельниця», «Запропаща грамота», «Ніч перед Різдом», «Страшна помста» та ін., та збірка повістей «Миргород» базувалися на українському фольклорі, міфах, легендах та переказах. Саме творчість М. Гоголя дала поштовх відродженню ще в радянський час колоритного Сорочинського ярмарку, створенню низки музеїв. Напередодні святкування 200-річчя від дня народження М. Гоголя у 2008 р. був сформований туристично-рекреаційний кластер «Гоголівські місця Полтавщини», який об'єднав міста, села та місцевості, пов'язані як з долею самого письменника, так і героїв його творів.

Нині інтерес до міфології та народних легенд, переказів стрімко зростає, оскільки туристична галузь демонструє велику зацікавленість у їхньому використанні та створенні нового турпродукту. До пошуку та фіксації народних легенд та переказів долучають працівників навчально-туристичних центрів, які організовують

збір та систематизацію легенд, готують на цій основі інфотури у прив'язці до місць та об'єктів легендарних оповідей, мають виготовлювати поліграфічну та сувенірну продукцію за сюжетами легенд, створювати рекламний продукт, популяризувати ці місцевості у засобах масової інформації. Це сприяє популяризації території, бренд якої нерідко формують міфи та легенди.

Особливу категорію становлять так звані «маркетингові міфи», спрямовані на активізацію туристичного попиту, збільшення туристичних потоків. Як правило, вони поширюються працівниками туристичного бізнесу та більше притаманні «класичному туризму». Часто ці міфи суперечать інтересам внутрішнього туризму. Один з головних міфів класичного туризму базується на тому, що для відпочинку треба виїжджати на далекі відстані. Саме цей міф найбільше використовує міжнародний туризм. На противагу цьому, внутрішній туризм популяризує відпочинок та знайомство з історією та культурою в межах рідної країни, області, місця проживання.

Інший міф класичного туризму базується на пропагуванні унікальних кліматичних, природних та ландшафтних особливостей країн світу та віддалених територій в середині країни, виробляючи стійку уяву у туристів про переваги відпочинку, наприклад, на узбережжі морів, океанів. Зазначимо, що географічне розташування України та клімат дозволяють організовуватися відпочинок в рекреаційних зонах практично в кожній області.

Туристичний бізнес пропагує тривалий відпочинок як найбільш повноцінний. Це є наступним міфом сучасного туризму. Нинішні тенденції щодо організації відпочинку дозволяють говорити про чотириразову нетривалу відпустку впродовж року як виразний тренд. Це створює умови для збільшення саме подорожей на історико-культурній та етнографічній основі, насичених історією, екзотикою, яскравими враженнями, знаннями про багатонаціональну палітру сучасної України.

Джерела та література

1. Вайль П. Геній места. М.: АСТ CORPUS. 2014. 448 с.
2. Винничук Ю. Легенди Львова, Х.: Фоліо. 2018. 418 с.
3. Донеччина у легендах. Бахмут. 2019.
4. Костюк І. Міф як соціокультурний феномен: функціональне навантаження // Вісник Львівської національної академії мистецтв. Вип. 21. С.

367–378. [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://nam.edu.ua/files/Academy/nauka/visnyk/pdf_visnyk/21/35.pdf

5. Леви-Стросс К. Структурная антропология. М.: Главная редакция восточной литературы. 1985. 399 с.

6. Легенда // Словник української мови: в 11 тт. / АН УРСР. Інститут мовознавства; за ред. І. К. Білодіда. К: Наукова думка. 1970–1980. Т. 4. І–М. 1973. С. 460.

7. Міф // Словник української мови: в 11 тт. / АН УРСР. Інститут мовознавства; за ред. І. К. Білодіда. К: Наукова думка, 1970–1980. Т. 4. І–М. 1973. С. 756.

8. Міфи та легенди Закарпатського краю. Закарпаття он-лайн. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://zakarpattya.net.ua/News/16950-Mify-ta-legendy-Zakarpatskogo-krau>

9. Стрижевська Т. Химерний Київ: легенди, лячки і цікавинки. К.: Портал, 2020. 144 с.

10. Тулуб О. Київ та його давня давнина в творах народних: [зб. матеріалів фольклору про Київ]. Передм., упор. В. І. Ульяновський, В. В. Пилипенко. К.: УНІСЕРВ. 2011. 242 с.

Черевичний Геннадій

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНІ РЕСУРСИ ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ ДЕКОМУНІЗАЦІЇ: ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ТА ВІТЧИЗНЯНИЙ ДОСВІД ПОДОЛАННЯ ПОСТКОЛОНІАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ

Декомунізація є процесом, притаманним новітній історії України, зокрема й відносно сучасних підходів щодо окремих пам'яток, які можуть бути розглянуті як історико-культурні ресурси. Вочевидь, ми маємо справу на перетині таких дефініцій як вище згадана декомунізація, так й ідентичність.

Видається доцільним у цьому контексті навести визначення декомунізації (у широкому розумінні) як процесу, що має політичний та соціокультурний вимір, за часом тривалий, за суттю розмаїтий, багатогранний, що передбачає очищення суспільного середовища та свідомості від комуністичної спадщини у її вимірах: ідеологічному, політичному, культурному, включно з «місцями пам'яті» культури соцреалізму.

Щодо ідентичності, то остання має досить ґрунтовні розробки серед вітчизняних дослідників, зокрема – це праці Є. Бистрицького, С. Пролєєва, О. Білого, С. Лозниці, Р. Зимовця і Р. Кобця [1]; О. Гнатюк [2]; О. Гриценка [3]; Я. Калакури, О. Рафальського і М. Юрія [4]; М. Рябчука [5] та ін. Культурний вимір впливу імперського нарративу на ідентичність досліджено закордонними авторами такими, як: Е. Саїд [6] та Е. Томпсон [7].

Прикладне значення для нас мають питання особливостей декомунізації у галузі культури з точки зору кореляції законодавства і його адаптації до реалій сьогодення, зокрема її законодавче оформлення не було сприйняте однозначно як з середини України, так і зовні:

- Колективний лист західних науковців до Президента П. Порошенка;
- Венеційська комісія;
- Польський сейм;
- Зауваження деяких представників певних вітчизняних експертів – В. Кулика, Є. Стадного та ін. [3, с. 73-74].

Так само важливим для нас є й практичний закордонний досвід реалізації політики декомунізації у напрямку використання певних пам'яток комуністичної доби як історико-культурних ресурсів – Гругас Парк у Литві або Мементо в Угорщині та ін.

Натомість в Україні існують музей «Територія терору» у Львові та музей декомунізації (неофіційний) у місті Києві. З 2017 року в публічному просторі обговорюється необхідність створення Музею монументальної пропаганди СРСР у Києві.

Отже, на сьогоднішня Україна має певний досвід залучення деяких пам'яток декомунізації, спираючись на певні європейські аналоги використання їх як історико-культурних ресурсів у практичній площині задля подолання постколоніальної ідентичності.

Джерела та література

1. Бистрицький Є., Пролєєв С., Білий О. та ін. (2015). Національна ідентичність і громадянське суспільство. Київ: Дух і літера, 452 с.
2. Гнатюк О. (2005). Прощання з імперією: Українські дискусії про ідентичність. Київ: Критика, 528 с.
3. Гриценко О. А. (2019). Декомунізація в Україні як державна політика і як соціокультурне явище. Київ: Інститут політичних і етнонаціональних досліджень імені І. Ф. Кураса НАН України; Інститут культурології НАМ України, 320 с.
4. Калакура Я. С., Рафальський О. О., Юрій М. Ф. (2017). Ментальний вимір української цивілізації. Київ: Генеза, 560 с.
5. Рябчук М. (2019). Долання амбівалентності. Дихотомія української національної ідентичності – Історичні причини та політичні наслідки. Київ: Інститут політичних і етнонаціональних досліджень імені І. Ф. Кураса НАН України, 252 с.
6. Саїд Е. (2007). Культура й імперіалізм. Київ: Критика, 608 с.
7. Томпсон Е. М. (2006). Трубадури імперії. Російська література і колоніалізм [пер. з англ. М. Корчинської]. Київ: Вид-во Соломії Павличко «Основи», 368 с.

Медвідь Федір, Твердохліб Анатолій, Урбанський Максим
Міжрегіональна академія управління персоналом

НАЦІОНАЛЬНО-ПАТРІОТИЧНЕ ВИХОВАННЯ МОЛОДІ В РАМКАХ ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНОГО ТУРИЗМУ

Туризм виступає як суспільне явище, пов'язане з добровільною тимчасовою зміною місця перебування, ритму і середовища життя, а також безпосереднім контактом із середовищем (природним, культурним чи суспільним). Туризм явище суспільне настільки багатогранне, що дати йому єдине точне та повне визначення практично неможливо. У сучасній науковій літературі можемо знайти багато визначень поняття «туризм», що суттєво відрізняються одне від одного насамперед тому, що їх автори розглядають туризм із різних аспектів: як особливу форму пересування людей за визначеним маршрутом з метою відвідання конкретного об'єкта або задоволення своїх інтересів і повернення на постійне місце проживання; як форму розвитку особистості, яка реалізується через соціально-гуманітарні функції (виховну, навчальну, оздоровчу та спортивну); як форму організації відпочинку, проведення дозвілля; як галузь господарства, пов'язану з обслуговуванням людей, що тимчасово перебувають поза межами постійного місця проживання; як сегмент ринку, в якому сходяться підприємства таких галузеві господарства, як транспорт, харчування, готельне господарство, культура торгівля тощо; як явище, що виходить за межі традиційних уявлень, які асоціюються виключно з відпочинком. У законі України «Про туризм» від 15 вересня 1995 р. наведено так визначення: туризм – це тимчасовий виїзд (подорож) осіб з постійного місця проживання з пізнавальною, оздоровчою, професійно-діловою, спортивною, релігійною та іншою метою на термін від 24 годин до одного року поспіль, без зайняття оплачуваною діяльністю в місці тимчасового перебування. В основу визначення туризму, сформульованого Організацією Об'єднаних Націй (Конференція з туризму та міжнародних подорожей, Рим, 1963 р. та Комісією зі статистики ООН (квітень 1998 р.), переглянутого та схваленого на конференції Всесвітньої туристичної організації зі статистик подорожей та туризму в Оттаві (Канада) 1991 р., покладено аспект попиту: «Діяльність осіб, що подорожують та здійснюють пере-

бування в місцях які знаходяться поза межами звичного середовища перебування, на період не більше одного року поспіль з метою відпочинку, лікування, діловою та іншою». Одне з найперших та, мабуть, найточніших визначень туризму запропонували професори Бернського університету Гудзікер і Крап, згодом його схвалила Міжнародна асоціація наукових експертів туризму. Вчені вважали, що туризм можна розглядати як низку явищ і взаємовідносин, як виникають у результаті подорожі, якщо вона не призводить до постійного місця перебування у визначеному місці та не пов'язана з отриманням прибутку. Отже, туризм виступає як багатогранне суспільне явище, що поєднує економічні, соціальні, культурні та екологічні аспекти, має невичерпний потенціал для постійного прогресу, пов'язане з багатьма галузями економіки, що зумовлює його провідне місце у соціально-економічному житті країн і народів. Туризм є найдинамічніша сфера людської діяльності, чинник економічного та культурного розвитку, захисту навколишнього середовища та історико-культурної спадщини, міжнародного взаєморозуміння, миру, дотримання прав людини та основних свобод без різниці у расі, статі, мові та релігії. Туризм виступає як економічне джерело створення нових робочих місць та отримання прибутку, розвитку інфраструктур: промисловості, звідси він є невід'ємною складовою загального міжнародного ринку. Український вчений П. Крачило запропонував поділ туризму на шість видів [1]: курортно-лікувальний, культурно-розважальний (туристичні подорожі, що проводяться з метою ознайомлення з історико-культурними, археологічними та архітектурними пам'ятками, відвідування музеїв, картинних галерей, театрів, фестивалів, спортивних змагань та інших об'єктів культури); спортивний; пізнавально-діловий; релігійний; промисловий. Дослідник вважає, що головне завдання історико-культурного туризму полягає в тому, щоб познайомитися з досягненнями культури, науки і техніки (музеї, галереї, культові споруди, архітектурні ансамблі тощо), відвідати історичні місця і споруди. На наш погляд, історико-культурний туризм являє собою туристичну активність, яка визначається сукупністю факторів культури та історії. По загальному значенню історико-культурний туризм є найбільш активною частиною серед усіх чинників туристичної активності. У сучасній інтерпретації, культурний ландшафт має властивість універсальності, автентичності та цілісності як

об'єкт культурної і природної спадщини [2]. Історико-культурний туризм існує разом з іншими факторами, які відіграють дуже важливу роль у розвитку індустрії туризму. Історичний туризм (історико-культурний туризм) – це різновид туризму, метою якого є відвідання місцевості, пов'язаної з історією та історичною спадщиною, що охоплює собою відвідини історичних, культурних або географічних визначних пам'яток. Основна мета таких подорожей – ознайомлення з туристськими визначними пам'ятками (пам'ятниками історії, архітектури, мистецтва; природними та етнічними особливостями; сучасним життям народу тощо). Проблемі історико-культурного туризму була присвячена Міжнародна наукова конференція [3], ґрунтовні доповіді В. Капелюшного і М. Чубатої [4, с. 50–58], Н. Терес [5, с. 30–35] та інших учасників форуму.

Проблема національно-патріотичного виховання молоді займає важливе місце у виховній роботі з часів відновлення Української державності: Концепція національно-патріотичного виховання молоді від 27.10.2009 [6]. Стратегія національно-патріотичного виховання, затверджена Указом Президента України № 286 / 2019 [7]. Ряд праць підготовлено і автором [8, с. 111–114; 9, с. 116–123; 10, с. 134–136; 11, с. 27–32; 12, с. 32–34; 13, с. 51–55; 14, с. 93–98].

Ми будемо розглядати історико-культурний туризм як форму розвитку особистості, формування в неї національних і патріотичних почуттів через ознайомлення з досягненнями науки, культури і техніки, відвідання історичних місць і споруд, що реалізується через соціально-гуманітарні функції (виховну, навчальну, оздоровчу та спортивну). В основі національно-патріотичного виховання в рамках історико-культурного туризму лежить розуміння, пропагування і виховання системи національних цінностей. Система національних цінностей, на наш погляд, утворює правову, філософську та етичну основу для забезпечення подальшого існування Української держави, адже їх втрата може привести до зникнення нації як носія суверенітету. Виділяють інтегруючі та консолідуючі функції національних цінностей, спрямовані на забезпечення єдності, цілісності та впорядкованості певної спільноти. Національні цінності виступають як визначальні норми, принципи, стереотипи, що сформувалися протягом історичного розвитку українського народу і складають ядро української національної культури, забезпечуючи її стабільність та стійкість, здатність протидіяти несприятливим зовнішнім та внутрішнім впливам [15,

с. 707–708]. Для українців базовими національними цінностями є: соборність, соціальна справедливість, патріотизм, терпимість, духовність, гостинність, повага до родини, синівський обов'язок, «кордоцентризм» та ряд інших, що складають основу української ментальності [16, с. 369–370; 17, с. 115–117].

Проблема формування та закріплення системи національних цінностей є надзвичайно важливою для українського суспільства. При здійсненні ціннісної ідентифікації сучасної України потрібно враховувати те, що для неї є характерним історично обумовлене співіснування рис «європейськості» і «євразійськості» (С. Хантінгтон). Слід констатувати, що в сучасному глобальному світі на зміну класичним національним ідеологіям приходять цивілізаційні світогляди. Відтак, самоідентифікація громадян здійснюється вже не за критеріями підтримки певних політичних доктрин, а за ознаками більш високого ціннісного порядку в контексті приналежності до певної цивілізаційної спільноти (Сходу чи Заходу тощо). В даному контексті збройне протистояння на Сході України – це цивілізаційне протистояння, в якому українці намагаються відстояти європейські цінності – демократію, свободу, право вибору на протипагу азійсько-російським цінностям та установкам – патерналізму, етатизму, колективізму, деспотизму тощо) [18, с. 697–707; 19, с. 188–190; 20, с. 31–41].

Аксіологічна проблематика як в українській філософії, так у філософії права зокрема, формує цілий спектр концепцій теоретичного рівня та ставиться питання про інтеграцію, синтез цих теоретичних побудов і створення єдиної теорії цінностей [21, с. 314–380]. Категорія цінності у філософії, філософії права входить до числа основних. Адже цінності відіграють принципову роль у людському житті. Становлячи певний спосіб буття людини у світі, спосіб її ставлення до світу, складаючи сенс усього простору душі індивіда і надаючи йому цілісності, вони стають чинниками, через які люди відчують себе людьми, мірилом людського у людині й виражаються у думках, діях, усій поведінці. Цінності розглядаються нами як механізми змістовного утримання та вкорінення людини у світі, що виконують такі важливі функції: 1) пов'язують між собою часові виміри життя людини, формують уявлення про майбутнє як світ нових можливостей; 2) виділяють у просторі життя людини значущі елементи не лише реального, але і належного; 3) задають граничні рамки соціокультурної активності людини через системи пріори-

тетів, оцінок, сенсів; 4) будують складні та багаторівневі системи ціннісних орієнтацій або відношень; 5) вносять метафізичний вимір у життя людини, дають можливість оцінити, побачити себе з точки зору вічності [22; 23, с. 223–226; 24, с. 14]. З ґносеологічного погляду всю багатоманітність цінностей поділяють на два типи – предметні та суб'єктні. До першого відносять предмети людської діяльності, суспільні відносини та включені до їхнього кола природні явища як об'єкти ціннісного відношення. Суб'єктні цінності – установки й оцінки, імперативи та заборони, цілі та проекти, виражені у формі нормативних уявлень; іншими словами, це способи і критерії, що слугують основою самої процедури оцінювання відповідних об'єктів. «Предметні» та «суб'єктні» цінності виступають, так би мовити, двома протилежностями, що доповнюють одна одну [25, с. 503–509]. Найвищою цінністю-метою, самоцінністю є людина як особистість, колектив, суспільство, людство [26, с. 72–79]. Її визнання виявляється у піклуванні людини та гуманістично налаштованого суспільства про всебічний розвиток індивіда як універсальної самоцінної істоти, виявлення і розвиток його сутнісних сил, про поступ людства, одним із фундаментальних критеріїв якого все більшою мірою стають загальнолюдські цінності. Отже, національно-патріотичне виховання молоді в рамках історико-культурного туризму виступає важливою складовою системи виховання молоді.

Джерела та література

1. Крачило П. Р. Географія туризму. К.: Вища школа, 1987. 208 с.
2. Веденин Ю. А. Культурний ландшафт як об'єкт культурної і природної спадщини // Известия РАН. – Серія географічна. 2001. № 1.
3. Історико-культурний туризм: український та світовий досвід. Збірник матеріалів Міжнародної наукової конференції (Київ, 5 квітня 2019 р.) / Редкол.: О. П. Реєнт (голова), В. П. Капелюшний, І. К. Патриляк, О. П. Гончаров, Н. В. Терес. К.: «Фоліант», 2019. 331 с.
4. Капелюшний В., Чубата М. Історико-культурний туризм в Україні та країнах Європи: висвітлення в літературі його суті, змісту, історії розвитку та досвіду правового регулювання // Історико-культурний туризм: український та світовий досвід. Збірник матеріалів Міжнародної наукової конференції (Київ, 5 квітня 2019 р.) / Редкол.: О. П. Реєнт (голова), В. П. Капелюшний, І. К. Патриляк, О. П. Гончаров, Н. В. Терес. К.: «Фоліант», 2019. С. 50–58.
5. Терес Н. Розвиток історико-культурного туризму в Україні на сучасному етапі // Історико-культурний туризм: український та світовий

досвід. Збірник матеріалів Міжнародної наукової конференції (Київ, 5 квітня 2019 р.) / Редкол.: О. П. Реєнт (голова), В. П. Капелюшний, І. К. Патриляк, О. П. Гончаров, Н. В. Терес. К.: «Фоліант», 2019. С. 30–35.

6. Концепція національно-патріотичного виховання молоді від 27.10.2009.

7. Стратегія національно-патріотичного виховання, затверджена Указом Президента України № 286 / 2019.

8. Медвідь Ф. М. Національне виховання в негуманітарному вузі: концептуальні засади // Вивчення молоді на сучасному етапі: питання методології і методики. Міжнародна науково-практична конференція. Київ.: А.Л.Д., 1996. – С. 111–114.

9. Медвідь Ф. М. Formowanie sie, wspolczesnego narodu ukrainskiego // Dz iedzictwo przeszlosci zwiaskow Jezzkowich, literackich i kulturowih polsko – balto – wschodnioslowianskih. Tom. V. Kultura i literature. Bialystok, 2000. С. 116–123.

10. Медвідь Ф. М., Медвідь А. М. Національно-патріотичне виховання студентської молоді: концептуальні підходи // Оптимізація процесу фізичного виховання в системі освіти. Всеукр. наук. конф. Київ-Тернопіль, ТДПУ; УДУФВіС, 1997. С. 134–136.

11. Медвідь Ф. М., Білоус В. Т. Національне виховання студентської молоді: теоретико-методологічні засади // Всебічний розвиток особистості студента: Матеріали науково-практичної конференції / За ред. академіка АПН України Д. О. Тхожевського. Ірпін: Академія ДПС України. 2001. С. 27–32.

12. Медвідь Ф. М., Медвідь А. М. Національно-патріотичне виховання молоді в системі вищої школи: теоретико-методологічні засади // Формування національних, загальнолюдських ціннісних орієнтацій студентської молоді: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (11–12 грудня 2002 р.) / відп. ред. Мазаракі А. А. К.: КНТЕУ, 2002. С. 32–34.

13. Медвідь Ф. М. Сучасний український виховний ідеал в умовах необхідності зміцнення національної єдності // Освіта у XXI столітті: шляхи розвитку / МАУП. – К.: ДП «Видавничий дім «Персонал», 2010. – Вип. 2. Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Ціннісні пріоритети освіти у XXI столітті: соціалізація та соціальна адаптація особистості», м.Київ, МАУП, 14 травня 2010 р. /редкол.: А. М. Подоляка (голов. ред.), О. Л.Туриніна (відп.ред.). 2011. С. 51–55.

14. Медвідь Ф. М., Твердохліб А. І., Урбанський М. В. Філософсько-правовий вимір ідеї соборності України // Соборність як фундаментальна складова ідеології українського націоналізму. Матеріали ІХ Всеукраїнської наукової конференції з міжнародною участю. Івано-Франківськ, 16–17 квітня 2021 р. /О. М. Сич. Івано-Франківськ: Лілея НВ, 2021. С. 93–98.

15. Цінність // Філософський енциклопедичний словник. К.: Абрис, 2002. С. 707–708.

16. Ментальність // Філософський енциклопедичний словник. К.: Абрис, 2002. С. 369–370.

17. Ситник Г. П. Державне управління у сфері національної безпеки (концептуальні та організаційно-правові засади): Підручник. К.: НАДУ, 2012. 544 с.

18. Медвідь Ф. М., Чорна М. Ф., Твердохліб А. І., Шеленговський В. В. Гуманітарна безпека України в умовах викликів ХХІ ст.: філософсько-правовий вимір // The 9th International scientific and practical conference «Dynamics of the development of world science» (May 13–15, 2020) Perfect Publishing, Vancouver, Canada. 2020. Р. 697–707.

19. Медвідь Ф. М., Урбанський М. В., Давидюк П. М. Національні цінності як фундаментальні основи національної безпеки держави // Проблеми модернізації України: [зб. наук. пр.] / МАУП. К.: МАУП, 2008. Вип. 10: Матеріали V Міжнар. наук.-практ. конф. «Розвиток української держави в умовах активізації євроінтеграційних процесів» м. Київ, МАУП, 19 березня 2020 р. / редкол.: М. Н. Курко (голова) [та ін.]. 2020. С. 188–190.

20. Степико М. Т. Проблеми ідентифікації громадян України в умовах іноземної агресії // Міжнародний науковий форум: соціологія, психологія, педагогіка, менеджмент. 2015. Вип. 18. С. 31–41.

21. Наука і цінності людського буття: кол. мон. / за заг. ред. В. П. Мельника. Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2015. 452 с.

22. Цивілізаційний вибір України: парадигма осмислення і стратегія дії: національна доповідь / ред. кол.: С. І. Пирожков, О. М. Майборода, Ю. Ж. Шайгородський та ін.; Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. К.: НАН України, 2016. 284 с.

23. Дарморіз О. Нація, національна культура та проблема толерантності // Толерантність як соціально-культурний феномен: світоглядно-методологічний аспект: колективна монографія / [Ф. С. Бацевич, С. Л. Грабовська, О. В. Дарморіз та ін.] за заг. ред. док. філос. наук, проф. В. П. Мельника. Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2012. С. 222–239.

24. Мельниченко Я. Б. Право як цінність: філософсько-правовий аналіз. Автореф. дис. ...докт. філос. в галузі права. К.: МАУП, 2018. 24 с.

25. Медвідь Ф. М., Медвідь А. М., Курчина Т. О. Гуманітарна безпека української держави в умовах культурної експансії Російської Федерації // Науковий щорічник «Історія релігій в Україні» / за заг. ред. М. Капрала, О. Киричук, І. Орлевич / Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського; Інститут філософії ім. Г. С. Сковороди; КЗ ЛОР «Львівський музей історії релігії». Львів: «Логос», 2017. С. 503–509.

26. Дністрянський С. Загальна наука права і політики. Том. І. Львів: Вид-во Українського католицького університету, 2019. 428 с.

Белова Анастасія

*Київський національний університет
імені Тараса Шевченка*

УКРАЇНСЬКІ НЕЗАЛЕЖНІ МЕДІА ТА ТРЕВЕЛ-БЛОГИ ЯК СПОСІБ ЗАЛУЧЕННЯ ДО УКРАЇНСЬКОГО ТУРИСТИЧНОГО ПРОСТОРУ

Інтернет-технології нині, беззаперечно, мають вплив на усі сфери життя сучасної людини. Влучно помічено, що життя люди протікає одночасно в двох основних вимірах – реальному та віртуальному [1], які пов'язані між собою постійною циркуляцією інформації. Спроби сформувати та дати визначення доволі новим для наукової сфери поняттям «блог», «блогер», «блогосфера» [2] а також «тревел-блог» та «відео-блог» [1, 3], прослідкувати історію їх розвитку [4], а також з'ясувати їх місце та роль у соціально-культурних процесах [4, 5.] уже були здійсненні у ряді статей. Усі роботи об'єднує погляд на блог як на специфічну форму соціальної неформальної комунікації, що відбувається в мережі Інтернет, яка є, в основному, відмінною від такого явища як журналістика, для якого, в свою чергу, характерними є такі риси як фаховість та комунікація між державою, установою чи ЗМІ з одного боку та соціумом з іншого боку [1, с. 8–9; 5, с. 118]. Тим не менш, високо оцінюється роль блогів у культурному та громадському житті суспільства, адже вони є інструментом у самовираженні, самореалізації та презентації його представників (навіть найбільш маргінальних) [4, с. 133, 138], а отже є втіленням ідеї про свободу слова та демократизацію медійного простору.

Туристичний простір являє собою органічну єдність таких елементів як навколишнє середовище, історично сформовані матеріальні і духовні компоненти, а також споруди і устаткування технічної і організаційної інфраструктури, які допомагають туристам задовольнити свої матеріальні і духовні потреби [6]. Туристичний простір не є і не може бути замкненим й ізольованим, він завжди є частиною і складовою інших просторових одиниць: природно-кліматичних зон, історико-культурних районів, державно-адміністративних одиниць тощо. Репрезентація складових туристичного простору відбувається, в тому числі, у блогах, ЗМІ та у соціальних мережах. Для потенційних

споживачів туристичних послуг такі джерела виконують ряд доволі прагматичних функцій, що стосуються процесу вибору туристичної локації та оволодінням необхідною кількістю інформації про неї, а також про особливості її відвідування [1, с. 4]. Із розвитком візуального блогінгу відбувається процес віртуальної естетизації окремих туристичних напрямів та локацій, що відбувається завдяки новітнім технологіям відео-зйомки, які можуть не тільки передати реальну красу місця, але і редагувати побачене шляхом корекції кольорової гами та оригінальних ракурсів фотографування та фільмування. Таким чином блог і вміщенні в ньому матеріали виступають джерелом уявлень для того, хто є реципієнтом контенту. Реципієнт не тільки пасивно сприймає аудіо-візуальний ряд як джерело інформаційно-естетичного наповнення, але і формує своє ставлення відповідно до побаченого. Таким чином блог виступає джерелом конструювання простору для тих, хто його споглядає, особливо якщо останні не бачили зображуваного в реальності. З точки зору біхевіористичних концепцій, на туристичну і рекреаційну поведінку та на вибір місць відпочинку впливають теперішні та колишні просторові уявлення, що є результатом попередньо зроблених спостережень [6], які людина може отримати завдяки наповненню різноманітних тематичних блогів, що дозволяють долучитися до особистого досвіду свого автора, а також до системи його цінностей, поглядів, ідей та переживань. В такому випадку наповнення блогу поєднує в собі естетичну і пізнавальну функцію із світоглядною: дослідження місця набуває нового змісту, часто культурно-соціального характеру.

Так, YouTube-проект «Хаші» мандрує селами України, що «вимирають», фіксує сучасний стан сіл та записує історії місцевих мешканців. При цьому проект пропагує спортивний та пізнавальний види туризму, залучаючи в існуючий туристичний простір глядача нові локації та смисли [7]. Спосіб туристичної активності групи авторів проекту далекий від канонів тревел-блогінгу, адже основним посилом проекту є провести своїх глядачів маршрутами та місцями, які часто не мають ніякої придатної для традиційних видів туризму, інфраструктури і є віддаленими від популярних туристичних напрямків. Такий концепт знайшов своїх шанувальників у вигляді 95 тис. підписників.

«Ukrainer» – незалежне медіа, що поставило ціль сконструювати та презентувати самим українцям і світу Україну як простір

в цілому, порушуючи стандартний набір сенсорних і візуальних маркерів для регіонів України. Автор проекту, Богдан Логвиненко, зазначає наступні цілі, що реалізує «Ukrainer» як медіа: 1) створення контенту, який презентуватиме Україну за кордоном; 2) стирання внутрішніх кордонів між регіонами; 3) зміщення медійного фокусу у регіонах [8]. У фокусі проекту знаходяться традиційні заняття та промисли, непересічні особистості, національні меншини, творчі осередки, природні та екологічні особливості як культурна, історична та етнологічна складові життя у регіоні України. «Ukrainer» прагне створити у реципієнта ряд стійких асоціацій про місце як про єдність вищезазначених факторів.

Цікавою сумішню подорожей та блогу про стиль життя є канал «Dimon Proidysvit», складом в 47 тис. підписників у мережі YouTube [9], який, окрім тематики активного відпочинку, та пізнання туристичного потенціалу України є дотичним і до такого напрямку як зелений або сільський туризм. Основний ведучий каналу ділиться враженнями не тільки про свої подорожі, а і висвітлює процес відпочинку в селі та особливості проживання у старовинній хаті. Автор записує також життєві історії мешканців сіл, фіксує їх побут та спосіб життя.

Таким чином створюється унікальний за змістом, досвідом, почуттєвим наповненням, естетикою та сенсом матеріал, який відображає доволі новий сегмент запитів та прагнень у пізнанні та подорожах для українців: дослідження просторів власної країни, відкриття нових ландшафтів та культурних компонентів, інтерес до регіональних особливостей, пошук нових туристичних місць та напрямків, зацікавленість життєвим досвідом мешканців віддалених частин країни людей тощо. Погляд на туристичний простір з такого ракурсу зміщує акценти у меті туристичної діяльності, а також формує споживача із новою туристичною поведінкою, для якого важливими є процес пізнання ландшафту і культури та емпатія до локації, що полягає у прагненні досягнути єдності складників регіону, усвідомити його як складову власних уявлень про країну та її територіальні складові.

Отже, блоги напряму впливають на розповсюдження та репрезентацію нових ідей, сенсів та запитів, що потрапляють у туристичну галузь та впливають на вибір видів та напрямків туристичної діяльності.

Джерела та література

1. Показаньєва І. В. Трэвел-журналистика и феномен цифрового номадизма. Санкт-Петербург: Universum: Филология и искусствоведение: электрон. научн. журн. 2015. № 3–4 (17). [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://7universum.com/ru/philology/archive/item/2083>
2. Арбітман А. Комунікативний простір блогосфери: функції та дисфункції. Київ: Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки. 2010/ № 10. С. 116–123. [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://soc.univ.kiev.ua/sites/default/files/library/elopen/actprob10_116-123.pdf
3. Крохмальний Р. О. Відеоблог як явище сучасної інтернет-комунікації (дискурсивні маркери і когерентність образу) // Молодий вчений. 2018/ № 8(1). С. 18–21. [Електронний ресурс]. Режим доступу: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/molv_2018_8\(1\)_6](http://nbuv.gov.ua/UJRN/molv_2018_8(1)_6)
4. Михайлова О. Ю. Блогосфера як інструмент соціокультурних трансформацій у сучасній Україні. Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. 2014. Вип. 4–5. С. 130–141. [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzipiend_2014_4-5_11
5. Кузнецова О. Ідентичність блога і ЗМІ. Теле- та радіожурналистика. 2013. Вип. 12. С. 117–123. [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Tir_2013_12_36
6. Любіцева О. О., Мальська М. П., Зінько Ю. В. Концептуальні засади географії рекреації і туризму. Географія та туризм: Наук. зб. / Ред. кол.: Я. Б. Олійник (відп. ред.) та ін. К.: Альтерпрес. 2011. Вип. 11. С. 3–13. [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://tourlib.net/statti_ukr/lubiceva7.htm
7. Кохан В. Села, які вимирають: як команда проекту «Хаші» мандрує Україною в пошуках унікальних місць. 2021. [Інтерв'ю з Володимиром Кохана – одним із авторів проекту «Хаші»]. [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://24tv.ua/sela-yaki-vimirayut-yak-komanda-proyektu-hashhi-garyachi-novini_n1786315
8. Логвиненко Б. Ukrainer / sle2 [інтерв'ю з Богданом Логвиненком – журналіст і автор проекту Ukrainer (ukrainer.net).] [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://theukrainians.org/logvynenko-ukrainer/>
9. Канал «Dimon Proidysvit» у мережі YouTube. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.youtube.com/c/DimonProidysvit>

СЕКЦІЯ 2. ІСТОРІЯ ТУРИЗМУ ТА ЕКСКУРСІЙНОЇ СПРАВИ В УКРАЇНІ ТА СВІТІ

Чорна Людмила

Шевченківський національний заповідник

ДУМКИ І НАСТРОЇ ВІДВІДУВАЧІВ МОГИЛИ Т. Г. ШЕВЧЕНКА В ПЕРІОД УКРАЇНСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ 1917–1921 РР. ТА ПІД ЧАС «ХРУЩОВСЬКОЇ ВІДЛИГИ»: ІСТОРИЧНІ ПАРАЛЕЛІ

Тарасова гора – місце, котре прагне відвідати кожен свідомий українець. Щорічно сюди прибуває до 100 тисяч відвідувачів. Від часу поховання Тараса Шевченка на Чернечій горі не припинявся людський потік до могили поета. Люди йшли сюди, щоб вшанувати велику людину, котра стала уособленням борця за волю українського народу. Для багатьох це була своєрідна проща, в літературі часто вживається назва – «прочани» [1]. Особливо багато шанувальників Шевченка прибувало весною, на «зелені свята», коли, за народною традицією, яка віддзеркалювала ще язичницькі часи, відбувалося поминання померлих. Приїжджі навіть влаштовували поминальні обіди прямо неподалік могили Тараса Шевченка.

Місце вічного спочинку поета вшанували майже всі відомі діячі української культури другої половини XIX – початку XX століття, які залишили чи то подорожні нариси про мандрівку до Тараса, чи замальовки Тарасової Гори, природного довкілля, або ж внутрішнього вигляду хати із першим народним музеєм Тараса Шевченка «Тарасова світлиця».

Із 1897 року відвідувачі могили Тараса Шевченка своїми роздумами і почуттями діляться у «Книзі для розписок туристів», яку започаткував канівський педагог Василь Гнилосиров. За їх змістом можна скласти колективний портрет паломників до могили Кобзаря. Необхідно відмітити, що вони були дуже різні: за освітою, соціальним станом, зрештою, за самим усвідомленням, хто знаходиться у могилі, до якої вони прийшли. Часто на сторінках книг вражень розгорталися суперечки: одні люди вказували іншим на

недопустимість некоректних записів у книзі біля такого святого для багатьох місця.

На спосіб висловлення думок, їх відкритість, звичайно, впливали суспільно-історичні обставини. Нині спробуємо проаналізувати, як сприймали українці Тараса Шевченка, екстраполюючи його поетичні заповіді на час, в якому вони жили; як Шевченкові державотворчі ідеї знаходили відгук у його земляків. Саме на ці питання знаходимо відповідь, взявши для дослідження яскраві сторінки української історії: період української національної революції 1917–1921 рр. та «хрущовської відлиги», коли, після довгих років сталінізму, виникла надія на демократизацію у радянській країні.

Як відомо, під час української національної революції слово Тараса Шевченка звучало із великою силою. По всіх містах, селах люди у березневі дні влаштовували хресні ходи із портретом поета, відбувалися релігійні молебні, Шевченківські вечори, іменем Кобзаря називалися навчальні заклади. На сторінках газети «Нова рада» регулярно писалося про вшанування Тараса Шевченка. Для прикладу, можна навести декілька таких повідомлень: так, околицю міста Сміла на Черкащині було названо «Тарасівка» «в честь Шевченка; відкрито споживче товариство, школу ім. Шевченка, товариство «Просвіта» і вільне козацтво. Школу відкрито 15 жовтня 1917 р. Це перша українська школа в Смілій, 140 дітей...» [2, с. 4].

Публікується детальне повідомлення про відзначення Шевченківських днів на Богодухівщині (Слобожанщина). Тут активно працювала «Просвіта», яка по селах нараховувала 20 організацій. Зокрема, 25 лютого в Краснім Куті відбувся вечір, присвячений Тарасу Шевченку, на якому прозвучав реферат про поета, декламували його поезії, лунали пісні на слова Шевченка. В с. Пархомівка відслужили панахиду «по душі Тарасія», співав великий просвітницький хор. 26 лютого – в Богодухові зачитано реферат, відбувся концерт, грав кобзар Іван Кочугура-Кучеренко, люди подивилися виставу – уривок із «Назара Стодолі». Такі ж шевченківські вечори відбулися і по інших селах [3, с. 4].

Необхідно відзначити, що більшовики на той час негативно відносилися до творчості Тараса Шевченка, намагалися перешкодити його вшануванню. Зокрема, у селищі Мошни (Черкащина) «...«Просвіта» планувала вшанування Шевченка, але місцевий псаломщик Савченко (із партії большевиків) залякав людей» [4].

Таке відношення більшовиків до українського національного поета було характерним і в інших місцях. Зокрема, у селі Вільшанка (на Київщині) члени «Просвіти», яка налічувала 20 осіб, відзначили Шевченківські дні. Місцеві більшовики підбурювали селян проти Шевченка, вимагали зняти прапор із написом: «Нехай живе вільна Україна»; виступали проти проведення панахиди [5, с. 4].

Люди прагнули вшанувати Тараса Шевченка і на місці його вічного спочинку – відвідати Тарасову гору. Уже 1917 року в УНР налагоджувалася екскурсійна діяльність. У Києві бажаючих відвідати могилу Тараса Шевченка згуртовували різні громадські організації, «Просвіта», Товариство залізничників-українців Південно-Західних залізниць та інші установи. Поїздки, як правило, відбувалися у теплу пору року, коли можна було добратися пароплавом із Києва до Канева. Охочих запрошували до мандрівки через патріотично налаштовану газету «Нова рада» [6, с. 1].

У 1918 р. Міністерство освіти Української Держави організовувало поїздки педагогів. Періодична преса часто повідомляла про екскурсії до Канева слухачів курсів для вчителів середніх та вищих початкових шкіл та позашкільної освіти, які проходили навчання у Києві та інших містах. Завершувалася мандрівка на Тарасовій горі, де прибулі співали «Заповіт» та «Ще не вмерла Україна» [7]. При Департаменті позашкільної освіти, яким керувала Софія Русова, працював екскурсійний відділ, який допомагав туристам із інших міст знайти помешкання у Києві, організувати поїздку до Канева [8, с. 2].

До подорожі на Тарасову гору люди готувалися. Показовою в цьому плані є група школярів міста Баришполе (нині Бориспіль) на Переяславщині. Тут «Просвіта» відкрила українську гімназію, учні якої на початку червня 1918 р. здійснили тривалу екскурсію до Києва і на могилу Шевченка. Діти були одягнені в український одяг і, як свідчить допис у «Новій раді», ще у Києві вони «звертали увагу публіки українським вбранням та українською мовою» [9, с. 4]. Правда, не всі розділяли українські настрої: на вокзалі офіціанти відмовлялись подавати їжу, нібито, не розуміючи українську мову. Ще більшу зацікавленість викликали екскурсанти на пароплаві, коли почали співати українських пісень. Цікаво, що такий приклад спонукав інших подорожуючих згадати про свої корені: «Одначе дивно, що під впливом прослуханих пісень, розмови екскурсантів українською мовою, і деякі з пасажирів, що перед тим

балакали московською мовою, потроху почали в своїх балачках переходити на українську мову». Прибувши на Тарасову гору, діти, разом з учителями, співали біля могили Тараса Шевченка «Заповіт», «Ще не вмерла Україна...» [9, с. 4].

Багато записів у Книзі вражень «Тарасової світлиці» свідчать про патріотичний настрій відвідувачів могили Тараса Шевченка. У них звучить шана до поета (називають його Батьком), радість, що збулися мрії Шевченка про вільну Україну; висловлювався жаль, що поет не дожив до цих часів: «Батьку Тарасе! Прийшов і я уклонитися твоїй могилі. Вільний Українець. І вітаю тебе, Батьку з волею, которую ми добули. За которую ти весь свій вік боровся, і так не дождался і зліг у могилу. Вільний українець. Черкаського повіту, с. Яблунів. Т. П. Кабаченко (1 червня, 1917 р.)» [10, с. 3].

Українці пишуть про значення, яке мають для них твори Тараса Шевченка: «Найбільший і найдужчий Універсал до народу українського на Україні і поза Україною суццою – «Кобзар» Тараса Шевченка...» (3 липня 1917 р.) [10, с. 24].

Шанувальники поета висловлювали рішучість відстоювати державність України: «Умру за батька! За його ідею, за його славу. Хай живе наша Україна! Яків Бовшик, 26 лютого 1918 р.» [10, с. 64].

Сторінки книги вражень свідчать про буремні події на теренах України, розкол серед українського суспільства, коли одні прагнули державності, інші – підтримували більшовиків. Під час гетьманату багато відвідувачів не розуміли, для чого на українській землі чужинці – німецькі війська. Сум і біль за розрізненість свого народу, усвідомлення того, що розбрат не доведе до доброго, висловили прочани із м. Борисполя: «... Люде! Люде! Що ви робите? – Розіп'яли свободу і топчете матір. Схаменіться, подайте руку брат братові... 25 травня 1918 р. Прочани з м. Борисполя» [10, с. 94].

Із приходом до влади більшовиків зміст записів змінився. Переважає захоплення діяльністю радянської влади, очікування, що, зрештою, постане справедливе суспільство, про яке мріяв Тарас Шевченко.

Причин в цьому декілька: книги переглядали представники каральних органів і аркуші із патріотичними записами українців вилучалися; друге – із настанням репресій люди уже боялися відверто висловлювати свої думки. Були й ті, хто, завдяки активній агітаційній політмасовій роботі влади, щиро вірив, що в Україні

дійсно настали часи, про які мріяв Тараса Шевченко, і живуть вони «в сім'ї вольній, новій».

Змінюється характер записів із кінця 1950-х років, після XX з'їзду КПРС, коли відбулася деяка демократизація в СРСР. На початку 1960-х років у загальносоюзному та всесвітньому масштабі відзначалися ювілеї Тараса Шевченка: 100-річчя від дня смерті (1961) та 150-річчя з дня народження (1964). Ці дати спричинили до ширшого видання творів Тараса Шевченка, що сприяло поширенню українського слова; особливо активізувалася молода творча інтелігенція, яка прагнула вийти за рамки «соціалістичного реалізму».

Записи у книгах вражень музею Тараса Шевченка біля його могили в цей період свідчать про русифікацію України, адже, переважно, вони зроблені російською мовою (туристами із пароплавів, відпочиваючими із санаторіїв «Україна» (Черкаси) та Прохорівського, робітниками-будівельниками тощо). Екскурсанти висловлюють гордість з того, що є такий світоч всесвітнього рівня – Тарас Шевченко, водночас – подяка комуністичній партії, завдяки якій українці живуть «в сім'ї вольній, новій».

Після довготривалого періоду сталінізму українці уже навчилися «езопової мови», тому патріоти висловлюють свої думки обережно, апелюючи до творчості Тараса Шевченка: «Безсмертна слава Великого Кобзаря піднесла українську націю до рівня великої європейської нації. Спи спокійно, наш Батько і мій Бог. Панас Музиченко, село Літки на Десні. 30.03.1961. [11, с. 60]. Тут звучить словосполучення «українська нація», що спонукає до подальшого розвитку думки.

1 травня 1961 р., в числі великої групи львів'ян, віддав шану Тарасу Шевченку і Омелян Ільчишин, який, як стало відомо через багато років, в той приїзд вночі, разом із Іваном Гелем, поклав на могилу поета терновий вінок. А в музеї залишив критичний запис: «Чому перший хрест зберігається не на території Тарасової Гори, а у Києві? Варто було б перевести його у Канівський музей Шевченка і встановити на п'єдесталі у вертикальному положенні. Розмалювання музею необхідно провести в національному українському колориті...» [11, с. 77].

Знову ж таки відвідувач зі Львова Я. Купяк висловив думки, у яких відчувається глибокий зміст, хоча, на перший погляд, вони не мають нічого антирадянського: «Познайомився з гіркою і великою долею твого життя, охоплює мене смуток і жаль і збуджує

думи і гордість, і пориває душу вперед, і переносить думки до минувшої історії нашого народу і зупиняюсь на теперішній і змушує мене задуматись. Низький і щиросердний уклін тобі, наш щирій, Великий Батько Тарас. 23.05.1961» [11, с. 108]. Прочитавши ці слова, замислюєшся: які ж саме історичні події мав на меті дописувач, і що його хвилювало в «теперішньому» часі.

До могили Тараса Шевченка приїздила патріотично налаштована молодь, яка пізніше увійшла в історію України під назвою «шістдесятники». Побувало і молоде подружжя Морозів: Раїса і Валентин, про що свідчить запис від 11 серпня 1961 р.: «Спасибі, Батьку Тарасе, за те, що показав ти світові красу і силу нашого народу, що пробудив його в тяжку годину вогненним словом. Спи спокійно, Батьку. Ми пам'ятаємо твій заповіт. Раїса Мороз, Валентин Мороз, вчителі з Західної України» [12, с. 135]. Валентин Мороз (1936–2019) – відомий історик, активний учасник дисидентського руху в УРСР, багатолітній в'язень радянських таборів, і у найважчі часи його завжди підтримувала дружина.

На початку 1960-х років була здійснена спроба мирними легальними методами відновити українські традиції, культуру, утвердити рідну мову. Як уже зазначалося, саме широке відзначення шевченківських ювілеїв давало надії на успішне вирішення цих питань. Відповідно, багато записів – на захист української мови: «...Який би був щасливий я, коли б тебе, мій Батьку, кожен, кого годує українська земля, читав рідною мовою. Твій правнук поганий О. Шевченко» [12, с. 354].

«Їдучи у Рідний Край, в першу чергу вклоняюся праху найбільшого сина неньки-України, який навчив нас любити свій народ і його свободу. Ти вічно з нами, наш Прометею, й ми будемо вірні Твоїм заповітам. Українці з Казахстану, липень 1961 р. (27.07)». [12, с. 391].

А Книга вражень 1964 року відкривається словами Тараса Шевченка: «...І всі мови слов'янського люду – /Всі знаєте. А своєї /Дастьбі... Колись будем / І по-своєму глаголить, /Як німець покаже /Та до того й історію / Нашу нам розкаже, – Т. Г. Шевченко «І мертвим і живим і ненародженим... землякам моїм» Група вшанувальників з м. Києва. 8/ІІІ. 64 р.» [13, с. 2].

Цю тему продовжує інший запис: «Великий Тарас заповідав: «Чужому наuczайтесь, і свого не цурайтесь...». Вірте в силу слова, але спрямовуйте свої думки. Вчіться і не забувайте, чому вчив

Кобзар. Вчіться мови, вона сильна. Вчіться, а не забувайте! 9. 03. Підпис» [13, с. 4].

«Свою Україну любіть!» Велика дяка Тобі, Кобзарю, – що навчив нас так гаряче любити Україну. Паломники зі Львова. 7 червня» [13, с. 137].

На початку 1960-х років серед відвідувачів могили Тараса Шевченка переважали учні, студенти вузів, які із Києва прибували пароплавом. Могили Шевченка відвідали студенти Київського, Львівського, Харківського університетів та багатьох інших вузів України. Про одну із таких подорожей згадував шістдесятник, багатолітній в'язень комуністичного режиму Микола Плахотнюк. У травні 1964 р. профспілковий комітет медінституту, де він навчався, організував поїздку до Канева. 16 травня рано-вранці пароплав зупинився неподалік Тарасової гори. Група студентів, в тому числі і Плахотнюк, відразу вирушила до могили Тараса Шевченка. Студент Вільямін Михальчук ішов босоніж. На могилу поета поклали «обережок червоної калини» (пізніше вона стане своєрідним трагічним символом шістдесятників). Біля могили поета Михальчук перехрестився і сказав: «Тарасе-батьку наш, настане день, коли вся Україна босими ногами приходитиме до тебе на прощу». Ці слова, за спогадами Миколи Григоровича, були записані у книгу для відвідувачів музею [14, с. 108–109]. Однак, нині у Книзі вражень за той день ми їх не знаходимо. І це не дивно: як зазначає Микола Плахотнюк, його теж допитували, чи він не є співавтором цього запису. Ймовірно, аркуш із «крамольними» думками було виврано із книги, що було звичайною практикою для представників «каральних органів». Є лише офіційний, лояльний до влади запис від керівництва медінституту. Виною групи студентів стало ще й те, що вони пішли окремо, а не організовано, разом зі всіма.

Як показали події із вшанування Тараса Шевченка у Києві, саме «неорганізованого» відзначення шевченківських днів боялася комуністична влада, що вилилось у заборону «самовільно» приходити у травневі дні до пам'ятника Тарасу Шевченку, організовувати вечори його пам'яті та присвячені іншим світочам української культури.

Таким чином, порівнюючи записи відвідувачів у різні періоди в українській історії, коли (у різний спосіб) була здійснена спроба національного відродження України, можна зробити висновок, що під час української революції, цілком зрозуміло, шанувальники Тараса

Шевченка могли більш відверто висловлювати свої погляди. Показово є ненависть більшовиків до українського національного поета, його заперечення. Так само боялися Шевченкового слова і в роки радянської держави. У 1925 році на Тарасовій горі було створено історико-культурний заповідник, насамперед, з метою здійснення партійного контролю над святою для українського народу могилою, відслідковування настроїв прибулих. Під час відзначення шевченківських ювілеїв 1961–1964 рр. була здійснена спроба патріотичної частини українського суспільства легальними методами добитися припинення русифікації. Це був культурницький період, який, із початком репресивних заходів влади, переріс у рух політичного спротиву патріотів, який тривав до проголошення незалежності України.

Джерела та література

1. Варавва Ол. Прочани на могилі Т. Г. Шевченка: (матеріяли з кн. відвідувачів могили за 1917–1921 рр.). Ін-т Т. Шевченка. 2-ге вид. Харків: Держвидав України, 1930. 60 с. (Серія науково-популярна)].
2. Нова рада. Київ, 1918, № 11, 16 січня.
3. Нова рада. Київ, 1918. № 69, 27 (14) квітня.
4. Нова рада. Київ. 1918. №4 2, 26 березня (13).
5. Нова рада. Київ. 1918, № 56, 12 квітня (30 березня).
6. Нова рада. Київ. 1917, № 32, 6 мая.
7. Нова Рада. Київ. № 117, 18 (5) липня 1918 р.
8. Нова рада. Київ. 1918, № 92, 5 червня (23 травня).
9. Нова рада. Київ. 1918, № 103, 19 (6) червня.
10. Книга вражень відвідувачів Шевченкової могили 1917–1921 рр. Розпочата 28 липня 1917 р. – зак. 23 травня 1921 р. На 588 арк. Фонди Шевченківського національного заповідника (далі – ШНЗ), КН-21798, А-176.
11. Канівський державний музей-заповідник «Могила Т. Г. Шевченка». Книга запису вражень на 1960 рік. Розпочата 14 серпня 1960 р. – закінчено 31 липня 1961 р. На 204 арк. Фонди ШНЗ, КН.-21829, А.-207.
12. Книга запису вражень. Канівський музей-заповідник «Могила Т. Г. Шевченка»: Розпочата 1 серпня 1961 – зак. 13 липня 1962 рр. 384 с. Фонди ШНЗ. КН.-21830. А-208.
13. Книга вражень Канівського державного музею-заповідника «Могила Т.Г. Шевченка». Розпочата 8 березня 1964 р. – зак. 7 серпня 1964 р. на 240 арк.
14. Плахотнюк Микола. Коловорот: Статті, спогади, документи /Упорядкування та коментарі В. Чорновіл. К.: Смолоскип, 2012. 510 с.

Ройк Юрій

*Київський національний університет
імені Тараса Шевченка*

ДІЯЛЬНІСТЬ КАБІНЕТУ ВИВЧУВАННЯ ПОДІЛЛЯ У РОЗВИТКУ ТУРИСТСЬКО-ЕКСКУРСІЙНОЇ СПРАВИ НА ВІННИЧЧИНІ

Внутрішній туризм в Україні має свої характерні риси, які сформувались в процесі його становлення та розвитку. У першій чверті ХХ ст. широко поширеною була краєзнавчо-екскурсійна діяльність. Рушієм її розвитку та популяризації часто виступали краєзнавці, які організовували мандрівки, особливо популярні серед шкільної молоді. З часом в межах краєзнавчо-екскурсійної діяльності починає виокремлюватись власне туризм. Основною відмінністю стало те, що для краєзнавців екскурсія була засобом для дослідження та опису краю, а для туриста основне місце займала сама подорож чи мандрівка [1, с. 18]. Варто зауважити, що туристсько-екскурсійна діяльність цього періоду, у першу чергу, була тісно пов'язана з туристичним краєзнавством. Більшість подорожей спрямовувались на відвідування пам'яток природи та освоєння рекреаційного потенціалу.

На початок ХХ ст. на території України вже існували різні екскурсійні гуртки, організації та навіть туристичні бюро, проте на території Вінниччини туристсько-екскурсійна діяльність все ще не була широко поширеною. До однієї з причин цього можемо віднести відсутність налагодженої системи між місцевими краєзнавчими організаціями та недостатній рівень вивчення природи та історії краю. Значні зрушення у розв'язанні цих проблем були пов'язані зі створенням та діяльністю Кабінету вивчення Поділля. Організація була сформована у 1924 році при Вінницькій філії Всенародної бібліотеки України за ініціативи В. Отамановського. Її членами стали місцеві науковці та краєзнавці-аматори. Метою створення Кабінету було проведення краєзнавчих досліджень, створення бібліотечно-бібліографічної основи для подальшого вивчення регіону, проведення заходів щодо збереження та популяризації пам'яток. Під егідою товариства планувалось організувати

взаємодію між місцевими краєзнавцями, надавати методичну та консультаційну допомогу краєзнавчим організаціям [2].

Кабінет відігравав роль свого роду координаційного центру краєзнавчого руху в регіоні. При його сприянні у 20-х роках у Вінниці були засновані Вінницьке округове краєзнавче товариство та Комісія для вивчення Вінниці та її околиць, Кам'янець-Подільське наукове при ВУАН товариство, краєзнавчі товариства та осередки у ряді населених пунктів: Тульчині, Дашеві, Жмеринці, Іллінцях, Калинівці, Липовці, Могилеві-Подільському, Немирові, Тиврові та ін. [3, с. 19]. Таким чином була сформована основа для формування туризму області, оскільки розвиток екскурсійної діяльності був тісно пов'язаний та напряму залежав від розвитку краєзнавчого руху.

Вже до березня 1926 року членами Кабінету виучування Поділля проводились планові та систематичні дослідження краю. Були налагоджені зв'язки з понад 50-ма науковими установами Західної Європи, США та Близького Сходу, а також з понад 180-ма установами на території України та колишньої Російської імперії [4, с. 8]. Окремо варто відмітити здобутки у пам'яткоохоронній діяльності. За ініціативи Кабінету було затверджено постанову «Про охорону пам'яток революційної минувшини, старовини, мистецтва й природи». Згідно з документом під охорону були взяті, зокрема, Кам'янець-Подільська фортеця, Вінницькі «Мури», будинок декабристів у Тульчині, будинок Михайла Коцюбинського, руїни замку у Хмільнику, дерева берки та букові ліси в Подільських Товтрах [5].

У видавничому напрямку члени Кабінету виучування Поділля ставили за мету створення «Енциклопедії поділлєзнавства». Перші книги серії почали виходити у 1925 році [6, с. 70], а станом на березень 1926 року вже було видано сім випусків та п'ять підготовлено до друку [7, с. 9]. Всього за сім років існування об'єднання було надруковано 26 книг. Близько третини з них стосувались вивчення природи Поділля [8]. Праці присвячувались дослідженню флори краю, клімату, геології, водних ресурсів, сільського господарства, стану санітарної справи. Особлива увага зверталась на фауну Поділля, друкувались як праці із загальною інформацією так і окремі, присвячені виключно птахам та ссавцям. В праці «Минуле фавни Поділля» мова йде про тварин, які раніше часто зустрічались на території регіону, проте з часом зникли або ж їхня популяція значно

зменшилась. Наводяться дані про останні згадки певних видів на території краю та причини їхнього зникнення [9].

Роботою безпосередньо екскурсійно-туристського спрямування є «Вінниця, її околиці та Вінницька округа: провідник екскурсанта, приїжджого та краєзнавця». У праці міститься основна інформація для мандрівника, 37 ілюстрацій, план Вінниці та карта округи. У першому розділі мова йде про розташування Вінницької округи, її територіальні межі, рельєф, залізничну інфраструктуру, кількість населення. Другий розділ присвячений історії регіону, згадуються ключові події та визначні особистості. У третьому розділі мова йде безпосередньо про місто Вінницю, його історію, сучасність, визначні пам'ятки та відомих особистостей. Наступні розділи розповідають про клімат, водні ресурси, геологію, ґрунти, дику флору та фауну округи. Як бачимо, у провіднику подорожувачі могли знайти необхідну інформацію про регіон та його особливості. Беззаперечними перевагами видання є його наукова обґрунтованість та лаконічність поданого авторами тексту [10].

Значна частина наукового доробку учасників Кабінету стосувалась історії та історико-культурної спадщини регіону. У 1926 році з'явилося дослідження М. Білінського «Вінницький замок: з доби 16–18 століть». Автор розповідає про історію Вінницьких замків, першого – на замковій горі та другого – на острові Кемпа. З дослідження дізнаємось про причини та особливості будівництва оборонних укріплень, їхній вигляд, місце розташування, роль та значення в історії міста.

У 1927 році друком вийшла праця Ю. Сіцинського «Нариси з історії Поділля». Структурно робота розділена на два нариси, перший з яких стосується загальної історії Поділля, зокрема і Вінниччини. Другий нарис присвячений, за визначенням автора, «передісторії Поділля». В ньому Ю. Сіцинський подає відомості про геологію, фізико-географічні особливості краю. Особливу увагу автор звертає на дані археологічних досліджень, описуючи знахідки та археологічні культури досліджуваної території. Робота містить 48 ілюстрацій та історико-археологічну карту.

У 1930 році було опубліковано працю О. Бирулі «Архітектурна історія Вінниці». За визначенням автора його брошура, у першу чергу, має на меті «бути провідником при ознайомленні з будинками міста Вінниці» [11, с. 4]. Оскільки огляд конкретних будівель

неможливий без розуміння контексту, в якому вони були побудовані, О. Бируля проводить екскурс в архітектурну історію міста. Автор, в контексті огляду різних періодів історії, виділяє характерні архітектурні особливості та окремі будівлі міста. Праця доповнена значною кількістю зображень та планами.

Таким чином, основне значення діяльності Кабінету виучування Поділля для розвитку туризму полягає у тому, що за період існування організації було видано низку праць і досліджень, на основі яких з'явилась можливість не просто планувати екскурсійну та туристичну діяльність, а й базуватись у плануванні на науково обґрунтовану інформацію. Дослідницька діяльність товариства мала комплексний характер, охоплювала вивчення природи, історії, економіки, етнографії та культури регіону. Зусилля товариства були спрямовані і на об'єднання місцевих товариств та створення розгалуженої системи краєзнавчих організацій [12]. Своєю активною діяльністю учасники Кабінету виучування Поділля змогли сформувати основу для подальшого розвитку туристсько-екскурсійної діяльності. Через високий рівень науковості та використання широкої джерельної бази праці Кабінету і до сьогодні не втратили своєї актуальності.

Джерела та література

1. Лугова, О. & Попович, С. (2004). Туристичне краєзнавство як напрям загального краєзнавства України: Питання теорії та генези. *Туристично-краєзнавчі дослідження*, (5), С. 3–53.
2. Спиця, М. (ред.) (2011). Кабінет виучування Поділля – яскрава сторінка краєзнавчого руху на Вінниччині (1924–1930). Вінниця. Вилучено з <https://library.vn.ua/e-library/katalog/kabinet-viuchuvannya-podillya>
3. Мельничук, Л. (2003). Про діяльність вчених «Кабінету виучування Поділля» (1924–1929 роки). *Етнічна історія народів Європи*, (15), 19–23.
4. Отамановський, В. (1926) Краєзнавство на Поділлі, найближчі його завдання та потреби й роля в краєзнавчій праці Кабінета виучування Поділля. Вінниця.
5. Спиця, М. (ред.) (2011). Кабінет виучування Поділля – яскрава сторінка краєзнавчого руху на Вінниччині (1924–1930). Вінниця. Вилучено з <https://library.vn.ua/e-library/katalog/kabinet-viuchuvannya-podillya>
6. Прокопчук, В. (2014). Краєзнавство на Поділлі : історія та сучасність: монографія. Кам'янець-Подільський: Абетка.

7. Отамановський, В. (1926) Краєзнавство на Поділлі, найближчі його завдання та потреби й роля в краєзнавчій праці Кабінета виучування Поділля. Вінниця.

8. Спиця, М. (ред.) (2011). Кабінет виучування Поділля – яскрава сторінка краєзнавчого руху на Вінниччині (1924–1930). Вінниця. Вилучено з <https://library.vn.ua/e-library/katalog/kabinet-viuchuvannya-podillya>

9. Ханевич, В. (1926). Минуле фавни Поділля. Вінниця.

10. Отамановський, В. (ред.) (1927). Вінниця, її околиці та Вінницька округа: провідник екскурсанта, приїжджого та краєзнавця. (Ч. 1. Культура та природа). Вінниця: Віндерздрук. ім. Леніна.

11. Бируля, О. (1930). Архітектурна історія Вінниці. Вінниця: Віндерздрук. ім. Леніна.

12. Спиця, М. (ред.) (2011). Кабінет виучування Поділля – яскрава сторінка краєзнавчого руху на Вінниччині (1924–1930). Вінниця. Вилучено з <https://library.vn.ua/e-library/katalog/kabinet-viuchuvannya-podillya>

*Гончаров Олександр, Пилипенко Віктор
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка*

ЕКСКУРСІЙНА РОБОТА КАФЕДРИ ЕТНОЛОГІЇ ТА КРАЄЗНАВСТВА КИЇВСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА ЗІ СТУДЕНТАМИ ПІД ЧАС НАВЧАЛЬНИХ ПРАКТИК

Для підготовки фахівців-істориків важливе значення має їхня участь в екскурсіях та туристичних походах. Викладачами кафедри етнології та краєзнавства, яка була заснована у 1995 р. на історичному факультеті, з самого початку її діяльності викладався комплекс краєзнавчих, пам'яткознавчих та туристознавчих дисциплін, організовувалися екскурсії, під час яких студенти знайомилися з історико-культурними пам'ятками Києва, Чернігівщини, Переяслав-Хмельницького, Канева, Умані [1, с. 69; 2, с. 131].

Значна екскурсійна робота проводилася зі студентами під час навчальних практик. Враховуючи, що проходження практики є важливим складником підготовки етнологів та краєзнавців, на кафедрі у другій половині 1990-х років була започаткована етнографічна практика, під час якої студенти вивчали, збирали, фіксували матеріали про особливості житла, господарських будівель, а також побутових речей, одягу, звичаїв тощо.

З 2006 р. для магістрів і спеціалістів була запроваджена виробнича (польова) етнографічна практика. Доценти Гримич М. В. та Гончаров О. П. розробили робочу програму, методичні рекомендації з проведення практики. Програма передбачала ознайомлення студентів з матеріальною та духовною культурою населення Середньої Наддніпрянщини (Черкаської області), опанування студентами основних прийомів і методів польових етнологічних досліджень (проведення ними власних опитувань населення краю за програмами-запитальниками). Окрім цього, зважаючи на специфіку кафедри, передбачалось також ознайомлення студентів з багатомісним історико-культурним спадщиною Черкащини: пам'ятками козацької доби, життям та діяльністю Т. Шевченка, М. Максимовича та ін., набуття студентами навичок проведення історико-етнографічних екскурсій.

Перша виробнича (польова) етнографічна практика проводилася у березні 2006 р. на базі Канівського природного заповідника Київського національного університету імені Тараса Шевченка для студентів п'ятого курсу історичного факультету спеціальності «етнологія» під керівництвом доц. Гончарова О. П. Практику проходили 16 студентів кафедри. В ході практики студентами були проведені опитування та збір етнографічного матеріалу у чотирьох районах Черкаської області (всього у 17-ти населених пунктах).

Окрім проведення опитувань, під час проходження практики студенти ознайомилися з визначними історико-культурними пам'ятками Черкащини. Потрібно зазначити, що ще в процесі вивчення краєзнавчо-туристознавчих дисциплін («Історичне краєзнавство», «Основи екскурсознавства») та в ході підготовки до практики студенти отримали завдання розробити маршрути ознайомчих екскурсій Черкащиною.

Учасники практики передусім вшанували пам'ять першого ректора Київського університету професора М. Максимовича, відвідавши Михайлову Гору поблизу с. Прохорівка, де знаходилася садиба й де похований учений. 9 березня практиканти відвідали могилу Т. Г. Шевченка, взяли участь у заходах зі вшанування його пам'яті, побували на екскурсії в «Тарасовій світлиці» – першому народному музеї Кобзаря. Студенти також ознайомилися з музеями та пам'ятками м. Канева. В інші дні побували на екскурсії в Музеї природи Канівського заповідника, здійснили екскурсійну поїздку до Черкас. По дорозі до обласного центру оглянули цікаву архітектурну пам'ятку в с. Мошни – Спасо-Преображенську церкву XIX ст. (архітектор Д. Торрічеллі) у стилі романтизму з використанням елементів готики. В обласному центрі відвідали Музей українського рушника у Черкаському національному університеті імені Богдана Хмельницького та побували на екскурсії в Черкаському обласному краєзнавчому музеї.

Окремий день був присвячений поїздки в південно-східну частину Черкаської області до Національного історико-культурного заповідника «Чигирин» за маршрутом: Канів – Чигирин – Суботів – Медведівка – Мельники – Буда – Канів. У Чигирині – першій столиці козацько-гетьманської держави – студенти ознайомилися з Музеєм Богдана Хмельницького, піднялися на Замкову (Богданову) гору, оглянули пам'ятники, місце розкопок «Бастіону Дорошен-

ка»; в Суботові – родинному маєтку та резиденції Б. Хмельницького – Іллінську церкву – визначну пам'ятку архітектури XVII ст. тощо. Також практиканти ознайомились з пам'ятками героїчних і водночас трагічних подій в історії України урочища Холодний Яр: залишками Скіфського або Мотронинського городища, Троїцької церкви Мотронинського монастиря, тисячолітнім «дубом М. Залізняка» (с. Буда), оглянули пам'ятки, пов'язані з Холодноярською республікою часів Української революції 1917–1921 рр. – меморіальні знаки повстанцям Холодного Яру (с. Мельники).

Ще одна поїздка в ході практики відбулася до Національного заповідника «Батьківщина Тараса Шевченка» та Корсунь-Шевченківського державного історико-культурного заповідника за маршрутом: Канів – Моринці – Шевченкове – Будище – Корсунь-Шевченківський – Канів. В Моринцях, де народився Тарас Шевченко, практиканти оглянули відтворені меморіальні садиби; в Шевченковому (колишня Кирилівка) – Літературно-меморіальний музей Т. Г. Шевченка, місця поховання батьків, хату дядя, в якого навчався грамоти Тарас – автентичну пам'ятку тих часів; у селі Будище, де Т. Шевченко козачкував, – будинок пана Енгельгардта, в якому тепер знаходиться школа з музеєм. Далі маршрут пролягав до Корсуня-Шевченківського, де студенти ознайомилися з різноманітними пам'ятками Корсунь-Шевченківського державного історико-культурного заповідника. Пізно ввечері екскурсанти повернулися на базу. Під час огляду пам'яток за цими маршрутами студенти, які в ході підготовки до практики готували матеріал про ті чи інші об'єкти, розповідали про історичні події, пов'язані з пам'ятками.

2007 року практика на Черкащині проводилася під керівництвом доц. Ігнатенко І. В. Під час практики студенти також знайомилися з пам'ятками краю.

У 2008–2013 рр. студенти п'ятого курсу спеціальності «етнологія» проходили етнографічну практику в АР Крим під керівництвом доцентів Пилипенка В. В., Конти Р. М., Ігнатенко І. В., Терес Н. В. Базою практики був Оздоровчо-спортивний комплекс Київського національного університету імені Тараса Шевченка, розташований в селі Берегове Бахчисарайського району. Це село має цікаву і давню історію. В ньому проживають представники різних етносів – українці, естонці, кримські татари, росіяни. Тут як у дзеркалі відбивається непрості історія Криму й України сере-

дини XIX – початку XXI ст. з її світлими й трагічними сторінками. Учасники практики провели комплексне етнологічне обстеження села Берегове, ознайомилися з історико-культурними пам'ятками регіону, зібрали цінний етнографічний матеріал. Зокрема, були обстежені залишки матеріальної культури естонців в Береговому – тут збереглося декілька естонських будинків, побудованих в другій половині XIX – на початку XX ст. Окрім проведення опитувань місцевих мешканців, студенти ознайомилися з найважливішими історико-культурними пам'ятками регіону – взяли участь в екскурсіях в Бахчисарай, Чуфут-Кале, Севастополь, Херсонес, Балаклаву, Євпаторію, Соколине, на поле Альмінської битви. За матеріалами, отриманими під час етнографічної практики, були підготовлені й успішно захищені три дипломні роботи [4].

У 2015 рр. студенти-етнологи під керівництвом доц. Пилипенка В. В. виїжджали на практику у Великобагачанський район Полтавської області. Окрім збору етнографічного матеріалу, студенти ознайомилися з історією та пам'ятками краю.

У 2013–2019 рр. для магістрів-етнологів була запроваджена етнологічна практика та навчально-наукове стажування студентів та викладачів за кордоном в рамках співробітництва між Київським національним університетом імені Тараса Шевченка та Вроцлавським університетом (Республіка Польща) і Софійським університетом «Св. Климент Охридський» (Республіка Болгарія). Так, у березні 2013 р. українські студенти під керівництвом доц. Кузіної Н. В. та доц. Терес Н. В. відвідали Вроцлавський університет, ознайомилися з історичною та культурною спадщиною Вроцлава та воєводства Нижньої Сілезії.

Через чотири роки, у квітні 2017 р., відбулася ще одна поїздка до Вроцлавського університету в рамках наукового стажування та студентського обміну. Приймаюча сторона запропонувала туристично-орієнтовану програму навчання та перебування. Завершенням цікавого та незабутнього стажування стала поїздка до Дрездена. Там ознайомилися з архітектурним комплексом Цвінгер (1710–1728), побудованим курфюрстом Августом Сильним; всевітньо відомими експозиціями Галереї старих майстрів, де представлені роботи європейських художників XVI–XVIII ст.; Музеєм порцеляни – найкращим музейним закладом в Європі, який спеціалізується на порцеляні та художніх керамічних виробках Китаю,

Японії, Мейсена; Фізико-математичним салоном – зібранням історичних годинників та наукових інструментів.

Влітку 2016 р. на запрошення декана історичного факультету Софійського університету «Св. Климент Охридський» доц. Поп-неделева Т. керівник практики доц. Терес Н. В. і студентки першого курсу магістратури кафедри взяли участь в етнографічній практиці на університетській базі Софійського університету «Родопи» у с. Славейно. Тема практики – дослідження історико-культурного потенціалу розвитку туризму в регіоні. Було проведено низку інтерв'ю з мешканцями цього історичного села, вивчено його історико-культурну та музейну спадщину.

Активізація співпраці між історичними факультетами університетів стала можливою завдяки участі викладачів і студентів у програмі ЄС академічної мобільності Еразмус+. У 2017 та 2019 рр. двоє студентів кафедри успішно завершили семестрове навчання у Софійському університеті. 2017 р. у програмі академічної мобільності Еразмус+ взяла участь доц. Казмирчук М. Г., яка прочитала студентам Софійського університету цикл лекцій зі спецкурсу «Релігійний туризм». 2019 р. доц. Терес Н. В. прочитала студентам та викладачам кафедри етнології Софійського університету лекції зі спецкурсу «Етнотуризм» [5].

У 2012 р. розпочалася підготовча робота із запровадження історико-краєзнавчої практики для студентів четвертого курсу історичного факультету ОР «бакалавр». Координацію підготовчої роботи, розробку документації доручено доц. Гончарову О. П. Для методичного забезпечення практики було розроблено «Положення про історико-краєзнавчу практику» та «Програма історико-краєзнавчої практики». В документах, зокрема, зазначалось, що метою практики є закріплення й поглиблення знань студентів, формування професійних навичок зі збору і систематизації різносторонньої інформації про об'єкти культурної спадщини та уміння творчо використовувати її в процесі туристсько-екскурсійної та інших видів робіт. У листопаді 2012 р. питання про хід підготовки до історико-краєзнавчої практики розглядалось на засіданні Вченої ради історичного факультету (доповідали заступник декана доц. Пижик А. М. та доц. Гончаров О. П.), на початку грудня – на засіданні кафедри етнології та краєзнавства.

Історико-краєзнавча практика проводилась в 2013–2016 рр. (керівник практики у 2013 р. доц. Конта Р. М., в наступні роки – доц. Гончаров О. П.). Студенти проходили практику на визначених кафедрах етнології та краєзнавства за участю Київської міської організації Національної спілки краєзнавців України базами практики – державних наукових установах історичного профілю, закладах туристсько-краєзнавчого напрямку та центрах позашкільної роботи з учнівською молоддю у місті Києві, в яких діють первинні осередки Національної спілки краєзнавців України, а також бібліотеках та музеях міста. Частина студентів проходила практику в регіонах країни.

Установи-бази практики, керуючись розробленою кафедрою етнології та краєзнавства програмою практики, яка містить загальні положення та настанови щодо її організації, розробили власні робочі програми з індивідуальними та груповими завданнями для студентів відповідно до профілю цих установ. Програми передбачали, зокрема, й проведення ознайомчих екскурсій для студентів та набуття ними навичок екскурсійної роботи. Так, у Міжнародному центрі дитячо-юнацького туризму (нині – Київський центр дитячо-юнацького туризму, краєзнавства та військово-патріотичного виховання) (керівник практики – Семенюк В. Є., завідувач краєзнавчого відділу) студентів на початку проведення практик ознайомлювали з історією та діяльністю закладу, проводили екскурсії в музеї Центру – «Музеї розвитку дитячого туризму в Києві». Проходження активної практики в Центрі включало виконання групових завдань, що передбачали розроблення екскурсійних маршрутів на території столиці та підготовку теоретичної бази і завдань для проведення квестів даними маршрутами, зокрема, краєзнавчих квестів «Вулицями Подолу», «Ім'я Шевченка на карті Києва». Студенти також брали участь у проведенні міського конкурсу «Кращий екскурсовод музею при навчальному закладі».

У Центрі позашкільної роботи Святошинського району міста Києва (керівник практики – методист Вакулишин С. М.) студенти-практиканти виконували різні індивідуальні завдання, пов'язані з розробленням оглядової екскурсії в Музеї історії Святошинського району, пішохідної екскурсії Шулявкою і автобусної екскурсії околицями Києва, дослідженням пам'яток історії та архітектури Святошина тощо.

Частина студентів проходила практику в Київському національному університеті імені Тараса Шевченка – на кафедрах етнології та краєзнавства і археології та музеєзнавства. Студенти, які практикувались на кафедрі етнології та краєзнавства (на базі Міжфакультетської фольклорно-етнографічної навчально-методичної лабораторії), окрім інших завдань, готували, зокрема, й матеріали для екскурсій. Студенти, які проходили практику на кафедрі археології та музеєзнавства (керівник практики – Самойленко Л. Г., завідувачка Археологічного музею), оволодівали навичками підготовки і проведення оглядових пішохідних екскурсій: «Київський національний університет імені Тараса Шевченка – центр освіти, науки і культури», «Університет і «латинський квартал» у Києві», «Червоний корпус на березі зеленої оази». Окрім цього, проводились екскурсії до Музею історії університету, Зоологічного та Археологічного музеїв, Музею Астрономічної обсерваторії, Музею історії Ботанічного саду імені академіка О. Фоміна, Лінгвістичного музею. Також студенти відвідували Педагогічний музей Національної академії педагогічних наук України, Національний музей медицини України, Історико-меморіальний музей Михайла Грушевського.

Студенти проходили практику і в інших музеях Києва: Національному музеї історії України, Національному музеї Тараса Шевченка, Музеї видатних діячів української культури Лесі Українки, Миколи Лисенка, Панаса Саксаганського, Михайла Старицького та ін.

Практика дала змогу студентам поглибити та закріпити знання з краєзнавства, ознайомитися з основами музейної, туристсько-екскурсійної роботи, зокрема, набути навичок у складанні екскурсійних маршрутів ігрового характеру (квестів), розробленні карт-схем маршрутів екскурсій тощо, а також вміння працювати у колективі [3].

У 2017–2019 рр. у зв'язку із запровадженням нових освітніх програм у проведенні історико-краєзнавчої практики була перерва. У 2020 р. практику поновлено під назвою «краєзнавча» для студентів четвертого курсу освітньої програми «Історія України, етнологія та джерелознавство». Керівником практики від факультету доцентом Гончаровим О. П. розроблена «Робоча програма, методичні рекомендації та довідковий матеріал з проведення краєзнавчої практики». Серед завдань практики значилось також оволодіння практикантами первинними навичками професійної екскурсійної

роботи. Під час практики, яка проходила лютому місяці, працівниками закладів-баз практики у контексті ознайомлювальної (пасивної) практики для студентів проводились лекції та екскурсії.

У лютому 2020 р. кафедра етнології та краєзнавства забезпечувала також проведення країнознавчої практики для студентів четвертого року навчання ОР «Бакалавр» ОП «Східноєвропейські історичні студії» (керівник практики доц. Гончаров О. П., координатор доц. Терес Н. В.). Під час проходження практики студенти ознайомлювалися з внутрішнім розпорядком роботи, організаційною структурою та діяльністю туристичних установ, співробітники яких разом з викладачами кафедри етнології та краєзнавства читали для студентів лекції, проводили ознайомлювальні екскурсії тощо.

У 2021 р. у зв'язку з карантинними обмеженнями, пов'язаними з пандемією COVID-19, була забезпечена можливість виконання здобувачами освіти програми краєзнавчої практики у дистанційному режимі. Фахівцями установ-баз практики проводились онлайн заняття зі студентами.

Таким чином, під час практик, які проводились кафедрою етнології та краєзнавства історичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка, студенти-практиканти не лише опановували основні прийоми і методи польових етнологічних та краєзнавчих досліджень, а й отримали навички туристсько-екскурсійної роботи, ознайомились з багатою історико-культурною спадщиною України. Окрім того, зібрані студентами та керівниками практики фото- та відеоматеріали використовуються у навчальному процесі для підготовки студентами бакалаврських, дипломних та магістерських робіт, під час викладання нормативних та професійно-орієнтованих дисциплін [2, с. 130]. Ці матеріали також використовуються у рекламній та профорієнтаційній роботі з учнівською молоддю.

Джерела та література

1. Борисенко В. К., Гончаров О. П. Історичне краєзнавство у Київському національному університеті імені Тараса Шевченка: досвід, проблеми, перспективи // VIII Всеукраїнська наукова конференція «Історичне краєзнавство і культура» (Наукові доповіді і повідомлення). Харків. 1997. Ч. I. С. 68–70.

2. Гончаров О. П. Використання технічних засобів навчання при вивченні краєзнавчих дисциплін (з досвіду кафедри етнології та краєзнавства Київського національного університету імені Тараса Шевченка // Матеріали Всеукраїнської науково-методичної конференції «Історичне краєзнавство в системі освіти України: здобутки, проблеми, перспективи. Кам'янець-Подільський. 2002. С. 128–131.

3. Гончаров О. Історико-краєзнавча практика студентів Київського Національного університету імені Тараса Шевченка – 2013 // Краєзнавство. Науковий журнал. 2013. № 2. С. 213–220.

4. Пилипенко В. Етнографічні експедиції кафедри етнології та краєзнавства в АР Крим в 2008–2010 роках // Етнічна історія народів Європи. 2010. Вип. 33.

5. Терес Н., Маркова М. З досвіду співпраці в галузі етнології та історико-культурного туризму між Софійським університетом «Св. Климент Охридський» та Київським національним університетом імені Тараса Шевченка // Треті Києвознавчі читання: історія та етнокультура. Збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції (Київ, 27 березня 2020 р.). К.: «Фоліант». 2020. С. 6–13.

Іваницька Лілія

*Київський національний університет
імені Тараса Шевченка*

УКРАЇНСЬКА НАЦІОНАЛЬНА СИСТЕМА БРОНЮВАННЯ В ТУРИСТИЧНІЙ СФЕРІ: ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ (НА ПРИКЛАДІ УСПІШНОГО СТАРТАПУ)

Протягом останніх десятиліть у нашому суспільстві значно збільшився попит на різнопланову довідкову інформацію. Ми уже звикли до пошуку інформації, що нас цікавить, через різноманітні інформаційні мережі за допомогою інформаційних систем. Головною метою даної статті є аналіз вітчизняної системи бронювання в туристичній сфері, констатація проблем, що пов'язані із її функціонуванням, визначення місця і ролі комп'ютерних систем бронювання в діяльності підприємств туристичної індустрії. Аналіз здійснюється на прикладі створення та діяльності відомого українського стартапу TripMyDream.

Головним фактором ефективної роботи туроператорських і турагентських компаній є кількість і якість продажу туристичного продукту [1, с. 58]. З метою підвищення ефективності роботи подібних компаній у сфері туризму свого часу були створені довідкові інформаційні системи на основі новітніх технологій з можливістю доступу до них в мережі Інтернет. Йдеться про системи комп'ютерного бронювання, електронні системи інформації та комунікації. Комп'ютерні системи бронювання дозволяють суттєво покращити якість обслуговування клієнтів за рахунок скорочення часу на підбір та оформлення туристичних послуг, забезпечення їх бронювання, сприяють підвищенню якості та ефективності роботи персоналу, що задіяний у сфері туристичних послуг. За допомогою систем бронювання у споживачів туристичних послуг з'являється можливість резервування частини ресурсів, засобів для їх наступного використання зі спеціальною метою.

Останніми роками все більшого розповсюдження набуває система онлайн-бронювання, що дає можливість кожній людині, зокрема, забронювати для себе найбільш привабливий номер у будь-якому готелі світу. Найголовнішою перевагою онлайн-бронювання визнана система, яка змогла сформувати потужну пошукову базу готелів. Сьогодні безліч Інтернет сайтів можуть запро-

понувати увазі своїх клієнтів каталог готелів, до якого включені сотні тисяч готелів, що знаходяться в різних місцях земної кулі, існує можливість онлайн-бронювання авіаквитків, автомобілів, турів в цілому. Хоча слід зазначити, що надання туристичних послуг у режимі онлайн має і свої обмеження. По-перше, необхідний вільний доступ до Інтернету, та певні навички щодо користування ним. По-друге, метою веб-сторінки туристичного підприємства є продаж продуктів, а не надання інформації, що також може стати перешкодою для отримання очікуваного результату. Також необхідно зазначити, що складні мандрівки потребують спеціальних знань і організації, котрі повинні надаватися кваліфікованим менеджером-агентом. Тому потреба у туристичних агентах як посередниках, швидше за все, в більшості випадків, збережеться у найближчому майбутньому.

Розглядаючи питання в цілому, слід відзначити, що на сьогодні існують різні глобальні системи бронювання (GDS – Global Distribution System). Усі вони відрізняються одна від однієї як переліком пропонованих послуг, так і технологічними особливостями в роботі. Найперші системи, такі як AMADEUS, GABRIEL працюють в основному через спеціальні термінали, які необхідно було встановлювати в готелі. Технологія роботи побудована на складних командах, а довідка, закладена в систему, являє собою простий текст. Нині із такими системами в основному працюють великі готелі, що бронюють квитки для своїх гостей.

Нові системи бронювання, серед яких GALILEO INTERNATIONAL, SABRE, SART і WORLDSPAN та інші, використовують як засіб зв'язку між своїми базами даних та клієнтами Інтернет, а як термінал – звичайний комп'ютер. Витрати на роботу через них невисокі і доступні навіть невеликим готелям.

Окрім глобальних систем бронювання існує низка національних систем комп'ютерного бронювання (NCRS – National Computer Reservations Systems), що створювалися з огляду на специфіку туристичного ринку певної країни (до найвідоміших належать: німецький START, австрійський TRAVIAUSTRIA, англійський TRAVICOM, французький ESTEREL, скандинавський SMART, швейцарський TRAVISWISS). Основне завдання національних систем – забезпечення глобальних систем розподілом між авіакомпаніями і туристичними агенціями, іншими туристичними продук-

тами. Відповідно, глобальні системи є одночасно як регуляторами послуг національних компаній, так і споживачами інформації, що надходить від останніх [3, с. 154–156]. Через це інформація, яка надходить від національних компаній відіграє чималу роль у просуванні вітчизняного туристичного контенту.

Ми бачимо, що у розвинених країнах світу водночас, доповнюючи одна одну, відбуваються трансформації в інформаційних технологіях і в туристичному бізнесі, на відміну від України, де такі перетворення характеризуються відсутністю злагодженості. У зв'язку з цим процес упровадження інформаційних технологій у діяльність суб'єктів господарювання в туризмі України стикається з рядом проблем, такими як досить низька конкурентоспроможність туристичних послуг, незацікавленість споживачів у використанні систем онлайн-бронювання та складність впровадження інновацій в даній галузі. З основними туристичними інтернет-порталами в Україні можна ознайомитись за посиланням [1, с. 58]. З огляду на зазначене, підходимо до висновку, що національним туристичним компаніям необхідно активізувати просування загальноукраїнського та регіонального туристичного продуктів на внутрішньому і на міжнародному ринках туристичних послуг, підвищувати якість та ефективності інформаційної інфраструктури.

Але на цьому етапі вітчизняний туристичний контент виглядає не достатньо конкурентоспроможним. По-перше, слабкі комунікації – більшість сайтів туристичних підприємств використовуються як інформаційно-рекламний канал, який надає не завжди актуальну інформацію та не має постійного оновлення. По-друге, існують значні недоліки в системі бронювання та резервування готельних номерів, що ставить під сумнів надійність системи бронювання. По-третє, значна кількість ресурсів переобтяжена рекламними лінками, банерами або спамом. Важливе значення відіграє також якість послуг, які нібито надаються туристичними компаніями. Таким чином, доцільною є розробка цільової програми розвитку інформаційних технологій у діяльності підприємств туристичної сфери, яка, у свою чергу, дасть можливість урахувати комплекс заходів щодо поліпшення діючої системи використання різноманітних видів інформаційних технологій та сприяти розвитку нових механізмів державного регулювання в цій сфері.

З огляду на вище зазначене, особлива увага має приділятися сучасному інструментарію регулювання соціально-економічних процесів, зокрема комунікаційно-маркетинговим технологіям та стартапам. Стартап проєкт – повний комплекс послуг, пов'язаний зі створенням, запуском і організацією бізнесу в будь-якій предметній сфері, наприклад, у туристичній.

Однією з основних ознак будь-якого проєкту є його інноваційність та унікальність, це змушує творців проєкту шукати нові нестандартні ідеї та рішення. Основна причина вдалого розвитку стартапу – його висока мобільність, на відміну від великих компаній, які вкрай повільні у прийнятті стратегічно важливих рішень та не готові презентувати ринку нові продукти так оперативно. Це відмінна альтернатива численним туристичним агентствам – всі популярні напрямки знаходяться на одному ресурсі.

В Україні останнім часом також були зроблені певні кроки з боку держави для підтримки стартап індустрії. Зокрема, у грудні 2019 року уряд запустив Український фонд стартапів з бюджетом 400 млн грн на грантову підтримку молодих українських стартапів. Це дуже важливий та суттєвий крок для стимулювання стартап системи. Крім того, впроваджуються декілька галузевих програм підтримки, грантів для малого та середнього бізнесу, тренінгів і курсів для молодих підприємців та стартапів. Спільно з урядом такі ініціативи підтримують донорські організації, зокрема Програма USAID «Конкурентоспроможна економіка України» [2].

У зв'язку із цим, потрібно згадати про український стартап для туризму TripMyDream, який став найкращим travel-стартапом у світі, перемігши у 2016 році у змаганнях Seedstars Summit у Швейцарії [4]. Цей стартап зміг випередити дев'ять своїх конкурентів з усього світу. В якості призу його засновники Тарас Поліщук та Андрій Буренок отримали 500 тис. доларів США. TripMyDream – унікальний інноваційний український сервіс вигідних подорожей, який дозволяє зовсім по-іншому підійти до планування подорожей: допомагає знайти найкращі пропозиції з перельоту і проживання під заданий бюджет, пору року і тип відпочинку. Користувачеві достатньо вказати побажання та бюджет поїздки, а сервіс самостійно віднайде найкращі напрямки, проаналізує та продемонструє найдешевші рейси і варіанти проживання. Кожна пропозиція супроводжується коротким ілюстрованим

описом переваг заданого курорту. Сервіс також надає можливість забронювати авіаквитки без бронювання готелю. Початкові інвестиції в цей проєкт склали близько 300 тис. доларів, але вони швидко окупилися. Робота над проєктом розпочалася в січні 2013 року, а сам сервіс налагодив роботу в квітні 2015 року. Нині більше 15 млн. користувачів на рік використовують різноманітні сервіси TripMyDream. Щоденно здійснюється близько 60 тисяч пошукових запитів на авіаквитки [4].

13 жовтня 2020 року TripMyDream запустив додаток для мандрівників, який за 2 дні увійшов в топ-3 за кількістю завантажень в категорії «Подорожі» українського App Store. Додаток дає змогу прогнозувати ціни на авіаквитки за технологією TripMyDream. Як зазначає Андрій Буренок, технологія дозволяє визначати вартість квитків із точністю до 85% на більш ніж 200 маршрутах по Україні та у світі. Крім того, у додатку міститься докладна інформація про міста, країни та вигідні пропозиції подорожей до них, наявні фільтри швидкого пошуку, швидкі повідомлення про зменшення чи зростання вартості авіаквитків за різними напрямками. Не оминає TripMyDream і нагальної інформації щодо правил перетину кордону з іншими країнами в умовах обмежень, пов'язаних із Covid-19. Існує на сайті кампанії і значна кількість інформації, що стосується подорожей по різним містам України [5].

Ще один напрям в діяльності проєкту – TripMyDream Academy, в якій кожен бажаючий може відвідувати онлайн-курси інтернет-маркетингу та веб-розробки. Ідея створення подібного проєкту прийшла 2020 року, під час чергової хвилі пандемії, коли подорожі практично зупинились. Андрій Буренок вирішив поділитись із бажаючими своїми знаннями у справі маркетингу та бізнесу.

Підводячи підсумки зазначимо, що успіху стартапу завжди сприяє новизна та зручність, тому продукт, що не має повноцінних конкурентів і простий у використанні найімовірніше не залишиться без уваги. Саме таким чином намагається діяти TripMyDream.

Для держави дуже важливо не припуститися захоплення свого ринку зарубіжними компаніями, тим самим упустити за межу великий фінансовий потік, тому дуже важливо мати свою систему бронювання і працювати із західними конкурентами на умовах взаємовигідного партнерства. Саме через це підтримка вітчизняної стартап-індустрії в галузі туризму повинна стати пріоритетним завдан-

ням, що допоможе не тільки конкурувати подібним вітчизняним продуктам із зарубіжними колегами, але і посприє просуванню загальноукраїнського та регіонального туристичного продуктів на внутрішньому і на міжнародному ринках туристичних послуг.

Джерела та література

1. Безуглий В. І. Перспективні напрями розроблення стартапів у туризмі // Економіка та управління національним господарством. 2019. Вип. 33. С. 58.
2. Купуй українське: яка підтримка потрібна стартапам. Як це організовано в інших країнах і які можливості є в Україні. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://mind.ua/openmind/20216196-kupuj-ukrayinske-yaka-pidtrimka-potribna-startapam>
3. Мельниченко С. В. Інформаційні технології в туризмі: теорія, методологія, практика. К., 2016. 493 с.
4. TripMyDream. [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://tripmydream.com/?utm_source=google&utm_medium=cpc_brand&utm_campaign=Search_UA_Brand&utm_term=tripmydream&aff=cpc&gclid=EA1aIQobChMI7PTBncC09QIVzOd3Ch2uVgWjEAAAYASAAEgJjTfD_BwE
5. TripMyDream. Подорожі по Україні. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://ukraine.tripmydream.com/category/excursion.htm>

Мушта Олександр

Кам'янський державний історико-культурний заповідник

ЕКСКУРСІЙНА ПОДОРОЖ НА ЧОВНАХ ТЯСМИНСЬКИМ КАНЬЙОНОМ: ВИТОКИ, ОСОБЛИВОСТІ, СЬОГОДЕННЯ

Тясминський каньйон як пам'ятка природи місцевого значення офіційно зареєстрований у 1975 р. Це був особливий рік для містечка Кам'янка на Черкащині. Саме в цей час у населеному пункті до 150-річчя з дня повстання декабристів оновлювались та реконструйовувалися головні мистецькі та туристичні пам'ятки міста – парк та музей О. С. Пушкіна і П. І. Чайковського. Зокрема, у парку, який дістав назву «імені Декабристів», розчистили густі зарослі, вирубали сухостій, посадили квіти й дерева. Центральні алеї наново заасфальтували, а бічні стежки – обсіпали дрібним щебнем. Також у парку встановили нові скульптури та пам'ятки. У літературно-меморіальному музеї О. С. Пушкіна і П. І. Чайковського у 1975 р. було зроблено реекспозицію залів, завезено нові експонати, оновлено тематику екскурсійної розповіді [1, с. 215–216]. Після такої інфраструктурної модернізації до Кам'янки стало приїжджати ще більше гостей з різних куточків України та закордону, де вони ознайомлювались з її історико-культурними принадами.

Однак, загальне оновлення мистецьких об'єктів містечка та документальна ідентифікація Тясминського каньйону як ще одного перспективного місця відвідин для приїжджих гостей не вплинуло в цілому на його вже сформований роками статус. Як і раніше, каньйон був цікавим для окремих груп науковців – ботаніків, біологів, геологів, – які розглядали пам'ятку природи як цінний об'єкт для своїх досліджень. Зокрема, в цьому контексті виокремлюється постать А. С. Лазаренка, котрий у 1926 р. виявив тут рідкісний комплекс реліктових мохів [1, с. 227]. Також, каньйон та його складова частина – Пушкінська скеля, продовжували приваблювати письменників та поетів. Митці всеукраїнського рівня – М. Негода, С. Носань, Г. Тютюнник, Г. Білоус – отримували тут натхнення для своєї творчої праці. Слід виокремити, зокрема, роман С. Носаня «Голгофа любови», де в автор розповідає про декабриську роди-

ну Давидових у Кам'янці, їх життя, історію кохання та сибірські поневіряння [2].

Щодо екскурсійних мандрівок по каньйону в період 1970-х – 1980-х рр., то, зазначимо, що їх було обмаль. Офіційно затвердженого екскурсійного маршруту ще не існувало. У літературно-меморіальному музеї О. С. Пушкіна і П. І. Чайковського було і так вдосталь відвідувачів (особливо у період весни-осені), а функціонуюче в Кам'янці екскурсбюро показувало відвідувачам лише парк та територію дворища Зеленого млинка. І тільки ті, хто детально цікавився цією темою чи попередньо замовляв у музеї мандрівку Тясминським каньйоном, відвідували цю пам'ятку [3]. Зазвичай, така екскурсія проводилась у довільному стилі, детально зупиняючись на історії р. Тясмин, легендах про скелю Пушкіна та загальному огляді території. Щоправда, були випадки і нестандартних відвідин каньйону, коли за попереднім замовленням і бажанням туристів, працівники музею домовлялись про переправу човнів по річці з мікрорайону «Чмижина» до Пушкінської скелі. За таких умов, після розповіді екскурсовода в каньйоні, гості сідали у човни і самостійно пливли на них по Тясмину [4]. Це було прообразом майбутньої цілісної тематичної екскурсії, яка повноцінно стала функціонувати майже через довгих 40 років.

У 1995 р. на базі літературно-меморіального музею О. С. Пушкіна і П. І. Чайковського, з метою збереження комплексу пам'яток історії, культури та природи був утворений Кам'янський державний історико-культурний заповідник. Серед різних мистецьких об'єктів, які увійшли до складу заповідника, були і 2 пам'ятки природи: Тясминський каньйон і Пушкінська скеля. Але розглядати ці місця як нові туристичні осередки ще було зарано. В умовах складної економічної ситуації 1990-х рр. дуже скоротилась кількість туристів, які відвідували музей Пушкіна і Чайковського та парк імені Декабристів, тому багато зусиль було направлено на відновлення (хоча б частково) відвідуваності нашого містечка. Відповідно, перспектива нового туристичного маршруту за такої обстановки була, однозначно, дуже непевною [4].

І надалі, Тясминський каньйон та Пушкінську скелю час від часу відвідували окремі групи осіб. Зокрема, як і раніше, працівники літературно-меморіального музею О. С. Пушкіна і П. І. Чайковського Кам'янського заповідника постійно проводили екскур-

сії письменникам, художникам, композиторам. У цей період (кін. 1990-х – поч. 2000-х рр.) у Кам'янці проходило традиційне Міжнародне літературно-мистецьке свято «Пушкінський перстень», учасники якого щороку в пушкінські дні, у червні, відвідували Тясминський каньйон.

Часто цікавились цією пам'яткою природи і журналісти, які періодично знімали тут відеосюжети. У теплу пору року гостями каньйону були навіть дипломати з різних держав. Однак, зазначимо, що екскурсію для них проводили, звісно, пішохідну та й взагалі налагодженої «конвеєрної» системи проведення оглядової розповіді вздовж скелястих берегів Тясмину як такої ще не було [2].

У 2009 р. вийшло II-ге видання історичного нариса «Місто на скелястих берегах Тясмину». Серед вміщених тут науково-популярних досліджень була і стаття А. П. Єфремцевої «Тясминський каньйон (пам'ятка природи)». Згодом було видано і буклет «Прогулянка по Тясминському каньйону» (автор проекту А. Єфремцева) [1]. Відповідно, відвідувачі заповідника, місцеві жителі та гості вже могли вичитати інформацію про дану пам'ятку природи, зрозуміти її специфіку та головні родзинки, оскільки до появи вказаних видань відомості про скелясті масиви в Кам'янці були обмежені й загально неповні. Це стало однією з передумов до подальшого туристичного поступу.

Наступний період формування нового екскурсійного маршруту Тясминським каньйоном відбувався вже в наші дні. Слід наголосити, що на еволюцію даного туристичного об'єкту вплинули 2 незалежні одна від одної течії, які паралельно розвивались та змістовно наповнювались.

Вертикаль перша – владно-адміністративна. У 2017 р. за ініціатииви Кам'янської міської ради, за партнерства Департаменту регіонального розвитку Черкаської ОДА, Черкаського Центру розвитку місцевого самоврядування, Черкаської агенції регіонального розвитку та за сприяння Кам'янського заповідника Кам'янською територіальною громадою було підготовлено та подано на розгляд до Кабінету Міністрів України проект для отримання гранту «Розбудова та облаштування туристичного об'єкту Тясминський каньйон». Вже в березні 2018 р. надійшла звістка про перемогу даного проекту в конкурсному відборі регіонального розвитку, що буде реалізовуватись за рахунок коштів державного бюджету, отрима-

них від ЄС. Відповідно, на Кам'янку виділено 7 345 000 грн., за які передбачено модернізацію Кам'янського державного історико-культурного заповідника та створення на його базі туристичних маршрутів Тясминським каньйоном. Також, згідно з проектом, заплановано створення під'їздів та підходів до каньйону, облаштування 3-х джерел, прибережної зони, пішохідних доріжок, оглядових майданчиків, сходів, місця для купання і відпочинку тощо [5].

Дана новина значно підвищила загальний масовий інтерес до Тясминського каньйону як пам'ятки природи. Численні репортажі в різних інтернет-ресурсах, статті у друкованих ЗМІ, окремі відеосюжети на провідних телеканалах – все це, звісно, розширило стандартні уявлення про каньйон та, частково, вплинуло на збільшення кількості відвідувачів ще до початку реалізації положень проекту.

Проте, базовий фундамент, який безпосередньо вплинув на зростання чисельності туристів у Тясминському каньйоні, Кам'янському заповіднику вдалося закласти своїми внутрішніми ресурсами. Це, власне, і складає другу течію впливу формування нового екскурсійного маршруту вищезгаданою пам'яткою природи Кам'янки.

В контексті останньої викладеної тези, слід зробити невеличкий ліричний відступ. Розробкою даної сфери діяльності, що і є предметом цього дослідження, а саме – екскурсійної подорожі на човнах, – безпосередньо займався автор представленої на ваш розгляд статті. Тому, не бажаючи цього, наступну частину інформативного викладу доведеться частково вести від першої особи.

Працюючи у Кам'янському заповіднику з кінця 2011 р., постійно ставлю перед собою завдання щодо розвитку і самовдосконалення. Пошук нових ідей та вироблення привабливих ініціатив у сфері надання послуг для туриста, в цьому контексті необхідне як для власної самореалізації, так і для заповідника в цілому, щоб іти в ногу з часом. Проте ідея з екскурсією на човнах Тясминським каньйоном визріла не відразу, чому передувала наступна історія.

Ще будучи представником виконавчого комітету Кам'янської міської ради у 2015–2017 рр. я кілька разів на засіданнях піднімав питання щодо перспективності для гостей міста відвідин Тясминського каньйону. Всі свої пропозиції подав у письмовій формі під назвою: «Заходи щодо поліпшення туристичної привабливості Кам'янки». Однак, щоб не бути голослівним, вирішив, що в цьому напрямку важливо робити і практичні кроки.

Перебуваючи на національно-патріотичному фестивалі «Холодний Яр-2017» (7–9 липня), який щорічно з 2015 р. проводиться у с. Грушківка, Кам'янського району, я вирішив заагітувати приїжджих гостей на екскурсійний тур до Кам'янки. Охочих знайшлося 15-ти осіб. Що характерно, більшість із них зацікавились навіть не музеями заповідника, а саме невідомою для них пам'яткою природи – Тясминським каньйоном. Вже в той момент викристалізувалася думка, що таку цікавість гостей можна надалі використовувати в роботі.

Ще більше підтвердило сформоване очікування одна неординарна подія вересня 2017 р. У картинній галереї Кам'янського заповідника відбулась презентація виставки французького фотохудожника Жана-Франсуа Клостера. На заході був присутній автор, його дружина та перекладачка. І для цієї делегації мені доручили організувати культурну програму. Бажаючи, щоб у приїжджих гостей залишилися приємні враження, я вирішив організувати для них, окрім звичних для заповідника екскурсій, подорож на човні Тясминським каньйоном.

Для проведення цього ознайомчого заходу потрібно було ретельно підготуватись. По-перше, через родичів я взяв у місцевого рибалки човна, який заздалегідь переправив по р. Тясмин від пристані біля Пушкінської скелі до музею Пушкіна і Чайковського. По-друге, у Кам'янському відділенні ДСНС мені видали (за попередньою домовленістю) рятувальне коло та 2 жилети, які я переніс у господарське приміщення музею. Після цього, з теплими думками про позитив, я став очікувати часу «Х».

Власне, на презентації фотовиставки я був присутній, ставив поважним гостям запитання, а після заходу наша скромна компанія у складі, французького фотографа, його дружини, перекладачки та автора цих рядків вирушили освоювати «культурну програму».

Спочатку я провів екскурсії парком імені Декабристів, потім – літературно-меморіальним музеєм О. С. Пушкіна і П. І. Чайковського, і лише на завершення залишив «перлину туру». Вийшовши з музею, взяв рятувальні жилети та коло і ми всі разом спустились до річки.

Якраз у той день стояла похмура погода. Небо було суцільно затягнуте сірими хмарами на межі початку опадів. Але дощу все ж не було, поки ми всі разом не спустились до берега Тясмину. Коли гості вже вдягли жилети, ми відчули на собі перші краплі дощу.

Однак, було зрозуміло, що зливи не буде, тому ми продовжили свій намічений маршрут.

Не зважаючи на всі обставини, труднощі й перестороги, екскурсія пройшла на «ура». Ж.-Ф. Клостер натхненно фотографував краєвиди, настрій у гостей був чудовий, всі висловили неймовірне задоволення мандрівкою.

Після такої насиченої подорожі я остаточно переконався у тому, що дана послуга має великі перспективи. Маючи на прикметі знайомого «човнаря» став поволі запрошувати людей на новий екскурсійний маршрут. Однак, чи то так невпевнено переконував, чи то так склалось, до кінця 2017 р. ніхто не зацікавився пропозицією. Хоча, як виявилось, інформацію люди запам'ятали.

На початку квітня 2018 р. до мене зателефонувала представниця одного з туристичних агентств Кропивницького. Крім замовлення звичних для нас екскурсій по музею і парку, пані спитала про можливість організувати подорож на човнах, про що я її інформував ще восени минулого року, коли вона перебувала в Кам'янці з іншою групою. Я ствердно відповів і розпочав підготовку.

Зважаючи на очікувану кількість осіб (13 людей) треба було потурбуватись про придбання нових рятувальних жилетів. У пожежників я вже вирішив не орендувати ці речі, зважаючи і на малу кількість, і на посередню якість. Знаючи, що заповідник не має зайвих коштів, довелось обрати вторований у таких випадках шлях – шукати спонсорів. На щастя, після довгих ходінь і прохань, благодійники таки знайшлися. Саме їхня фінансова жертва і призвела до появи нових 13-ти рятувальних жилетів.

Далі я зайнявся пошуком човнів. Один, уже використаний плавзасіб, явно б не задовольнив екскурсійні бажання приїжджих, тому необхідно було знайти ще кілька. В принципі, додаткового човна я попередньо ще восени 2017-го «зафрахтував», але треба було переконатись в його дієздатності. Перевірка виявилась невдалою, і лише за 2 дні до очікуваної екскурсії власник човна мені повідомив, що після спуску на воду виявилось 2 пробіони. Ця новина мене засмутила, але той же чоловік порекомендував свого сусіда, в якого був великий човен. За день до приїзду гостей власник разом з друзями спустив човна на воду. Він виявився надійним і великим. Двох плавзасобів було достатньо.

Потурбувався я і про техніку безпеки. Проконсультувавшись із Кам'янським відділенням ДСНС, був заведений спеціальний зошит з двома пам'ятками: «Правила безпеки на воді» та «Правила поведінки під час катання на човнах». Перед початком мандрівки люди були зобов'язані ознайомитися з правилами безпеки і поставити свої підписи на знак згоди дотримуватися їх. Довелось також запросити знайомих, які на громадських засадах погодились повеслувати.

21 квітня 2018 р. туристична група із Кропивницького, як і планувалось, прибула до Кам'янки. Спочатку гості прослухали екскурсію по парку імені Декабристів, потім – по музею Пушкіна і Чайковського, після чого я сів з ними у мікроавтобус і ми всі разом поїхали до Тясминського каньйону. Все пройшло злагоджено, спокійно і без пригод. Люди з ентузіазмом слухали розповідь, фотографувались та насолоджувались незвичною мандрівкою по водному плесу. Однозначно, така екскурсійна послуга усім була до смаку.

На жаль, у той момент я забув сфотографувати ту першу мандрівку по каньйону, тому попросив туристів переслати світлини. Фото надійшло через 2 дні, після чого було викладене (разом із описом події) на сайт Кам'янського заповідника та нашу групу у мережі Facebook. Ця новина викликала великий ажіотаж. Кількість переглядів «зашкалювала», після чого кількість замовлень зросла. Люди телефонували (я залишив у новині свої телефони) звідусіль, розпитували і замовляли новий екскурсійний маршрут.

Невдовзі після цього прибула туристична група з Києва, потім на човнах поплавало кілька сімейних груп із Кам'янки та сусіднього села Михайлівка, за ними – ще два заїзди гостей з Чигирина, потім вже з Черкас, того ж Кропивницького, навіть з Луганської обл. та ін. У мене трапився в часі тривалий 10-денний марафон, коли щодня доводилось проводити екскурсії на човнах, працюючи до виснаження. Зважаючи на набуту популярність постала потреба у розширенні транспортного водного парку. Я напивав ще кілька човнів, власники яких стали в подальшому і веслярами. В результаті можна було вже спокійно розраховувати на 5-6 човнів, з перспективою на ще кілька. Пізніше один із власників погодився залишати в себе рятувальні жилети, чим ми і скористалися. Відповідно, логістика даного маршруту набула більш-менш чітких рис.

Після невеличкого екскурсійного буму кінця весни-початку осені 2018 р., кількість охочих покататись на човнах зменшилась.

Інколи траплялись перепади в сторону зростання, але стабільно щотижня нас радували лише гості туристичної фірми «Черкащина 365». Вони почали відвідувати музеї і локації заповідника ще з 2017 р., і оцінивши переваги нової екскурсійної мандрівки, стали його регулярними відвідувачами.

З 2019 року, згідно проекту гранту «Розбудова та облаштування туристичного об'єкту Тясминський каньйон» було придбано 5 нових човнів та 3 катамарани, електродвигуни до човнів і акумулятори. Також купили 30 радіогідів з навушниками та 2 мікрофони до них. Плавзасоби розмістились в окремому великому ангарі, котрий аналогічно збудували на грантові кошти. Все це значно спростило роботу екскурсовода, унеможливило переривання мандрівки під час вітряної погоди, що іноді траплялось до цього, і в цілому посприяло збільшенню туристичного потоку відвідувачів.

Чим же так приваблює людей дана атракція?

По-перше, це нестандартно. У вирі інформаційних та технологічних зрушень, музеї та заповідники мають боротися за свого відвідувача, пропонуючи їм адекватний, респектабельний, конкурентний продукт. Одні беруть новими технологіями, інші – цінними експонатами, треті – новими формами роботи. До останньої когорти наважусь віднести і Кам'янський заповідник.

По-друге, це барвисто та емоційно. Відвідавши той чи інший музей, у вас щось відкладеться у споминах, а щось і випаде з уваги. Але подорож на човні точно кожен запам'ятає. Можливо, розповідь про мохи, скелі та річку і забудеться, однак сам факт запливу між скелями «занотується» в голові безапеляційно.

По-третє, це цікаво. Для деяких людей, які відвідували каньйон у Кам'янці у 2018–2021 рр., подорож на човнах по Тясмину була першим досвідом перебування на річці, у чому вони явно не розчарувались. Мешканці промислових зон (Кривий Ріг, Харків) дивувались чистоті (звичайно ж, відносно їхніх річок) як Тясмину, так і навколишнього середовища, що додавало загальних позитивних вражень.

Все це в цілому і виробило такий «приємний шарм» нового маршруту Кам'янського заповідника пам'яткою природи «Тясминський каньйон». Сподіваємось, що ми ще не вичерпали можливості цього туристичного об'єкту й сотні інших туристів з різних куточків України та закордону зможуть наживо пересвідчитись

у цікавості, ефективності та привабливості цієї атракції. Що-що, а масу позитивних спогадів, звісно, кожен із приїжджих гарантовано отримає.

На завершення нарису хочеться сподіватися на економічне зростання України, що є однією з передумов туристичних поїздок відвідувачів, зокрема, й до Кам'янки. Працівники Кам'янського заповідника активно працюють над удосконаленням даного туристичного маршруту, щоб візит до Тясминського каньйону для кожного відвідувача перетворився на незабутню подію.

Джерела та література

1. Шамрай О.Г. та ін. Місто на скелястих берегах Тясмину / О. Г. Шамрай, Г. М. Таран, Л. О. Бондаренко, О. В. Ветров, Ю. Ю. Ляшко, Т. П. Чупак. Черкаси: Вертикаль, 2009. С. 53–57.
2. Матеріали польових досліджень автора (далі МПДА). – Спогади Чупак Таміли Петрівни, 1968 р. н., мешканки м. Кам'янка, Кам'янського району, Черкаської області.
3. МПДА. – Спогади Туренко Людмили Іванівни, 1949 р. н., мешканки м. Кам'янка, Кам'янського району, Черкаської області.
4. МПДА. – Спогади Таран Галини Михайлівни, 1954 р. н., мешканки м. Кам'янка, Кам'янського району, Черкаської області.
5. У Кам'янській ОТГ розвиватимуть туризм на 7,3 мільйони гривень, отриманих від ЄС. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://procherk.info/news/7-cherkassy/61546-u-kamjanskij-otg-rozvivatimut-turizm-na-73-miljoni-griven-otrimanih-vid-es>.

Ткаченко Катерина
Краєзнавчий музей м. Горішні Плавні

ПРОМИСЛОВИЙ, ФЕСТИВАЛЬНИЙ ТА СПОРТИВНИЙ ТУРИЗМ ГОРІШНІХ ПЛАВНІВ: ІСТОРІЯ, РОЗВИТОК, ПЕРСПЕКТИВИ

Місто Горішні Плавні – наймолодше місто Полтавської області, великий промисловий та культурний центр регіону. Воно розташоване на лівому березі Дніпра, в межах Придніпровської низовини в лісостеповій зоні, у межиріччі р. Псел та р. Сухий Кобелячок [1, с. 8].

Своєю появою на мапі України місто завдячує покладам залізних руд Кременчуцької магнітної аномалії. Розбудова населеного пункту, який спочатку носив назву с. Комсомольське, розпочалося 29 листопада 1960 р., у зв'язку з будівництвом на цій території гірничо-збагачувального комбінату. 24 квітня 1972 р. селище отримує статус міста [1, с. 10]. 3 червня 2016 р. рішенням Верховної Ради України, згідно закону про декомунізацію, місто Комсомольськ отримало нову назву Горішні Плавні [2].

Протягом останніх 30 років культурне та туристичне життя міста активно підтримується культурно-просвітницькими закладами (музеї, бібліотеки, палац культури тощо), органами державного управління (відділ культури, спорту і туризму Горішньоплавнівської міської ради). За цей період часу своєрідними «візитними картками» туристичної сфери міста стали промисловий, фестивальний, спортивний туризм. Це пов'язане, перш за все, з регіональними особливостями місцевості (видобуток корисних копалин), проведенням знакових для області різножанрових фестивалів різних рівнів, розвитком спортивної інфраструктури міста та географічним положенням.

Промисловий туризм. Значущою подією для розвитку саме цієї туристичної ланки стало створення та відкриття 27 лютого 1990 р. музею історії ПрАТ «Полтавський гірничо-збагачувальний комбінат» (далі – ПГЗК). Завідуючим закладу в 1992 р. був призначений Микола Стахів, який протягом свого майже 30-річного терміну роботи значно розширив та оновив експозиції, а також став своєрідним засновником промислового туризму в місті. До речі, саме музеєм історії ПрАТ «ПГЗК» було ініційовано створення міського

державного музею, основою якого стала археологічна колекція, яку передав місту київський археолог Юрій Шилов [3, с. 238].

Промисловий маршрут включає екскурсію рукотворними горами («відвалами»), які знаходяться у передмісті м. Горішні Плавні. З їх найвищої точки відкривається живописний вид на місто та кар'єр Полтавського ГЗК, видобуток залізної руди у якому ведеться безперервно з 1961 року. Крім того, на території відвалів знаходяться унікальні зразки геологічних матеріалів, характерних для місцевості: зразки залізного кварциту (джеспіліт, таконіт, ітабірит), кварцу (сірий, рожевий, кварц-біотитовий сланець, димчатий тощо), щітки і ооліти кварцу та аметисту, сланці (з зернами гранату, з включенням піриту, друзами кристалів лимонного кальциту), піриту, граніту, брекчії, пісковика [4].

Цікавим фактом є й те, що Полтавський ГЗК, який споруджений на основі Горішньоплавнівського та Лавриківського родовищ залізистих кварцитів і залізняка своєю промисловою інфраструктурою (видобувні кар'єри, відвали, шламосховище тощо) поширився майже на всю територію колишньої Горішньоплавнівської сільської ради (є дані про її існування від початку 1920-х рр. до 15.08.1959 р.) [5]. Подібний маршрут корисний і тим, що підтримує позитивний імідж міста з сучасною назвою, в умовах «ностальгії» певної частини населення України за старими «радянськими» поглядами.

Окрім того на території гірничо-збагачувальних комбінатів міста працюють оглядові майданчики, з яких також можна побачити масштаби цих гірничодобувних об'єктів та техніку, яка використовується. Але у зв'язку із вимушеними карантинними обмеженнями та через забезпечення належної безпеки відвідувачів, доступ на них обмежений. Відвідати ці місця можна лише за попередньою заявкою у музеї історії ПрАТ «Полтавський ГЗК». У «докарантинні часи» музей в середньому приймав близько 6000 екскурсантів на рік, більшість із яких були найбільше зацікавлені саме в екскурсіях на промислові майданчики гірничо-збагачувальних комбінатів.

Варто також зауважити, що поряд з містом розташовані декілька гранітних кар'єрів, кар'єри Єристівського та Біланівського гірничо-збагачувальних комбінатів, туристичний потенціал яких є гарною перспективою для подальшого розвитку промислового туризму. І нарешті, наявність у місті великої кількості трикотаж-

них виробництв є непоганим «майданчиком» для організації тематичних та шопінг-турів.

Наступною вагомою ланкою туристичної сфери Горішніх Плавнів став так званий фестивальний туризм. Фестивальна культура міста бере свій початок з липня 2000 року, коли тут, за ініціативою директора Палацу культури і творчості Леоніда Котовського проходив Перший міжнародний фольклорний фестиваль «Калинове літо на Дніпрі», мета якого охорона та популяризація традицій і культурного надбання українців та інших народів. Захід мав досить великий резонанс, адже проводився по лінії Міжнародної організації ЮНЕСКО, яку в Україні представляє секція CIOFF. За всі роки свого існування (з 2000 по 2019 роки) фестиваль об'єднав близько 3500 представників з більше ніж 70 колективів з різних країн світу (США, Китай, Таїланд, Югославія, Фінляндія, Мексика, Грузія та ін.) [6, с. 99]. Саме ця подія заклала міцну основу для подальшого розвитку міжнародних відносин у сфері культурного співробітництва і, як наслідок, сплеску туристичної активності в місті.

Використовуючи позитивний досвід проведеного заходу, в Горішніх Плавнях почали організовуватися фестивалі з різноманітних напрямків. Серед них Міжнародний фестиваль робототехніки «FERREXPO ROBOT FEST» (привернення уваги до галузі інженерії, програмування), мистецький фестиваль-конкурс «Дніпрова хвиля» (виявлення і підтримка юних талантів та розвиток міських творчих колективів), молодіжний фестиваль ді-джеїв (організація змістовного дозвілля для молоді), фестиваль середньовічного бою «Дніпровські витязі» (популяризація лицарських боїв, ознайомлення з середньовічними обладунками та зброєю, сприяння активному відпочинку) [7].

Події такого рівня не могли залишитися осторонь від громади, тому спонукали місцеве населення до більш активної «внутрішньої» туристичної активності. Найчастіше упродовж 2–5 денних фестивалів для мешканців міста влаштовували різноманітні концерти в місцях відпочинку, на підприємствах проводилися зустрічі з творчими колективами, дискотеки дружби, марш-паради тощо [8, с. 18]. Крім того для учасників фестивалів завжди запланована культурно-розважальна програма, мета якої показати гостям особливості регіону, ознайомити з найбільш привабливими місцями та пам'ятками, організувати екскурсійний супровід по міських музеех, місту та гірничо-збагачувальному комбінату.

Ще один популярний вид туристичної діяльності, який активно розвивається в місті – це спортивний туризм. Спортивна сфера Горішніх Плавнів ніколи не була найслабшою в області, адже тут працює декілька дитячих спортивних шкіл, існує футбольний клуб «Гірник-Спорт», що виступає в Першій лізі чемпіонату України, розвиваються секції з веслування на човнах класу «Дракон», триатлону, плавання, академічної греблі, вітрильного спорту тощо. Особливу увагу до Горішніх Плавнів привернули події XXXI Літніх Олімпійських ігор 2016 року, що відбулися у Ріо-де-Жанейро, коли вперше в історії міста веслувальниками Дмитром Янчуком (м. Горішні Плавні) та Тарасом Міщуком (м. Львів) була виборена бронзова нагорода у змаганнях на каное-двійках на дистанції 1000 метрів. У свою чергу на XXXII Літніх Олімпійських іграх у Токіо (2021 рік) каноїстка місцевого веслувального клубу «Гірник» Людмила Лузан виграла «бронзу» в індивідуальних заїздах на дистанції 200 метрів і «срібло» в парі з Анастасією Четверіковою (м. Херсон) в гонці на 500 метрів.

Високі нагороди місцевих спортсменів на Олімпійських іграх призвели до збільшення кількості спортивних заходів, що проводяться у місті. Так, за останні декілька років Горішні Плавні прийняли у себе всеукраїнські та загальнообласні змагання з триатлону, плавання, греблі. Своєрідною «візитною картою» у спортивному житті міста є змагання різних рівнів на човнах класу «Дракон». Наприклад, Кубок України, що востаннє відбувся у Горішніх Плавнях в 2021 році, традиційно проводиться у затоці Барбара та збирає навколо себе безліч місцевих жителів та туристів-поціновувачів даного виду спортивних змагань [11]. Цікаво, що цей неолімпійський вид спорту, який тільки набирає обертів в Україні та світі, користується дуже великою популярністю серед містян, які з великим задоволенням відвідують подібні заходи. Традиційно, всім спортсменам, що прибули до міста, надають можливість ознайомитися з історією Горішніх Плавнів та околиць, організовуючи різноманітні тематичні екскурсії.

Таким чином, спортивні змагання, особливо всеукраїнських рівнів, привертають неабияку увагу до міста як серед місцевих жителів, так і серед представників різноманітних українських спільнот.

Подібні культурні заходи на території Горішніх Плавнів та об'єднаної громади дали змогу розвиватися принципово новому формату туристичної діяльності у кластері «подієвий туризм»,

який тісно пов'язаний з проведенням у місті досить масштабних фестивалів, конкурсів, спортивних змагань, свят тощо. Такі події привертають до себе увагу громадськості з різних куточків України, підтримують досить високу туристичну активність серед містян та дозволяють Горішнім Плавням «заявляти про себе» як цікавий туристичний об'єкт обласного та всеукраїнського рівнів.

Джерела та література

1. Перлина Подніпров'я. Горішні Плавні / за загред. Горішньоплавнівської міської рад Полтавської обл. Горішні Плавні. 2016. 48 с.
2. Про перейменування окремих населених пунктів та районів. Відомості Верховної Ради. 2016. №24. с. 497. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1377-19#Text>
3. Стахив Т., Стахив Н. Записки об истории Комсомольского историко-краеведческого музея. Свічадо Придніпров'я: краєзнавчий альманах. Вип. 9. С. 233–244.
4. Лямкіна Н. В., Чорнобай Є. М. У світі гірських порід (із фондів Краєзнавчого музею міста Горішні Плавні). Буклет. Горішні Плавні. 2018. 5 с.
5. Лоза Ю. Чому Горішні Плавні? Український інститут національної пам'яті. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://old.uinp.gov.ua/news/chomu-gorishni-plavni>
6. Зеленська М. Еволюція змісту та форм масових свят у роки незалежності України. Свічадо Придніпров'я: краєзнавчий альманах. Вип. 5. С. 92–100.
7. Фестивальне місто. Буклет. Горішні Плавні. 2019. 23 с.
8. Краснопір Р. «Калинове літо на Дніпрі»: сторінки історії культури на Полтавщині. Свічадо Придніпров'я: краєзнавчий альманах. Вип. 2. С. 117–125.
9. У Горішніх Плавнях міський голова вручив олімпійцям ключі від квартир. Горішньоплавнівська міська рада Полтавської області. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://web.archive.org/web/20181109234622/http://www.hp-rada.gov.ua/main/4624-u-gorishnh-plavnyah-mskiy-golova-vruchiv-olimpiytsyam-klyuch-vd-kvartir.html>
10. Горішні Плавні привітали спортсменів, які представляли Полтавщину на Олімпіаді у Токіо: вручили ключі від квартири та премії. Газета Кременчука. 2021. 13 серпня. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://kg.ua/news/gorishni-plavni-privitali-sportsmeniv-yaki-predstavlyali-poltavshchinu-na-olimpiadi-u-tokio>
11. Кубок України 2021 – підсумки. Ukrainian Dragon Boat Federation. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://udbf.org/index.php/fuvchd/novini/215-kubok-ukrajini-2021-pidsumki>

СЕКЦІЯ 3. ДОСВІД ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН З РОЗВИТКУ ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНОГО ТУРИЗМУ

Яковенко Наталя

*Навчально-науковий інститут міжнародних відносин
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка*

КОЛОНІАЛЬНИЙ ПРОСТІР МУЗЕЇВ ВЕЛИКОЇ БРИТАНІЇ В СУЧАСНОМУ ТУРИЗМІ

У вимірі музеєзнавства Велика Британія стала унікальним явищем і джерелом знань, що відкриває світові скарбницю культурно-історичних цінностей людства, спонукає до поглибленого вивчення, дослідження та переосмислення історичної спадщини багатьох народів світу. Водночас імперська колоніальна політика Великої Британії нерозривно пов'язана з привласненням чужих багатств, пограбуванням підкорених народів, позбавленням їх їхньої культурної спадщини. Для Британії колоніальне пограбування стало одним з ключових інструментів знищення суверенності та наголошення на власній перевазі та світовому володарюванні. Водночас музеї, що містили привласнені багатства, ставали колоніальними продуктами і місцями наочної презентації та огляду колоніальної практики.

Наш бурхливий час привносить свої корективи в людське існування: відбулися крах колоніальної системи і звільнення від колоніальної залежності багатьох народів світу, отримали подальший розвиток і зробили великі кроки на шляху прогресу чимало новопосталих держав Близького та Далекого Сходу, Азії, Латинської Америки, Австралії та Океанії, які раніше були джерелами вивезення та позбавлення власних культурних цінностей. Сьогодні вони намагаються захищати свою культурну спадщину і повертати те, що було вивезено з їхніх територій у попередні періоди колоніальної залежності чи окупації.

Питання законності утримання унікальних артефактів в музеях колишньої імперії та подальша доля цих експонатів все частіше привертає увагу світової спільноти, міждержавної культурної політики та міжнародних організацій, про що свідчать ухвалені ними численні

документи, пов'язані з окресленою проблематикою. Одним з перших документів ЮНЕСКО, присвячених зазначеній проблемі, є Конвенція про заходи, спрямовані на заборону та запобігання незаконному ввезенню, вивезенню та передачі права власності на культурні цінності, ухвалена Генеральною конференцією ЮНЕСКО 14 листопада 1970 року («Convention on the Means», 1970). Декларація ООН про права корінних народів 2007 р. наполегливо закликала держави повернути корінним народам різних країн «культурну, інтелектуальну, релігійну та духовну власність», яку у них забрали без «вільної попередньої поінформованої згоди або порушивши їхні закони, традиції та порядки» [1]. 13 грудня 2018 року Генеральна Асамблея ООН з ініціативи Греції ухвалила резолюцію 73/130 «Повернення або реституція культурних цінностей країнам їхнього походження» [2], однак її положення, як і положення Декларації ООН, мають здебільшого рекомендаційний характер і не можуть примусити колишніх колонізаторів повернути награвовані артефакти.

Навколо цієї проблеми точаться нескінченні дискусії щодо деколонізації музеїв та механізмів реституції культурних цінностей, вивезених Британією з колишніх колоній. Ситуація ускладнюється ще й тим, що єдиного механізму реституції в Європі й світі не існує, але поглиблюється спільне розуміння її необхідності. Актуальність розвитку процесів, пов'язаних з поверненням та реституцією культурних цінностей, зумовлені усвідомленням особливої ролі культурних цінностей в загальному цивілізаційному розвитку людства, для окремих держав та націй, етнічних та соціальних спільнот.

Розробка концепції деколонізації музеїв [3] та пошуки шляхів практичного втілення цієї концепції актуалізується також переусвідомленням безпосередньої ролі сучасного музею, демонструванням визнання і поваги до колишніх пригноблених народів.

З огляду на статус найбільшої колоніальної держави, Британська імперія мала безумовну першість за кількістю вивезених з усього світу художніх цінностей. Лише Британський музей, найстаріший національний публічний музей у світі, зберігає 8 млн. предметів з усього світу [4], більшість яких було придбано за часів колоніальної епохи. Не випадково, що обговорення проблем реституції музейних багатств найчастіше проходить в контексті деколонізації.

Саме до Британського музею найчастіше висуваються претензії щодо повернення різних експонатів до історичної батьківщини, при-

чому впродовж останніх років ця тенденція лише посилювалася. Наприклад, у музеї зберігається понад 6 тис. артефактів австралійського корінного населення [4], що робить його найбільшою колекцією культурних експонатів аборигенів за межами Австралії. У 2016 р. австралійський активіст із захисту прав аборигенів Родні Келлі влаштував акцію в музеї, під час якої вимагав повернути на австралійську землю артефакт, відомий як «щит Гвевала», який належав його далекому прашурові і був захоплений у 1770 р. капітаном Куком під час першої зустрічі британців із корінними австралійцями. У 2018 р. губернатор острова Пасхи закликав Британський музей повернути базальтову статую моаї, яку англійці вивезли у 1868 р. і яка, на думку губернатора, має важливе сакральне значення [5].

Єгипет вимагає від Британського музею повернення знаменитого Розеттського каменю, який потрапив до англійців від французів після захоплення Олександрії британськими військами в 1801 р. 2005 року Британський музей передав Єгиптові лише повнорозмірну копію стели.

Греція впродовж тривалого часу закликає Британський музей повернути мармурові скульптури Парфенону та інші твори давньогрецького мистецтва, вивезені на початку XIX ст. тодішнім британським послом лордом Елгіном. Сам дипломат придбав їх начебто легітимно, з офіційного дозволу Османської імперії, що в ті часи володарювала над Грецією. Коли у 1982 р. на II Всесвітній конференції ЮНЕСКО в Мехіко розглядалася політика держав щодо культурних скарбів світу, найгострішим і найболючішим було питання, підняте саме міністром культури Греції стосовно допомоги у поверненні до сучасної Еллади вкрадених рельєфів і скульптур Парфенона, що досі утримуються Лондоном. Британський представник відповів, що Британський музей не є підпорядкованим уряду і за законом не повертає твори, «вилучені в інших країнах» раніше, ніж п'ять років тому. Вдалися британці і ще одного пояснення своєї музейної політики – вони продемонстрували зображення відомої статуї Дівчини Кори, яка разом із трьома іншими статуями колись прикрашала витончений портик іншого храму Акрополя – Ерехтейона. Лорд Елгін, при вивозі скульптур Парфенона, прихопив і статую Кори. За два століття мармурові статуї, що залишилися, на відкритому повітрі ще більше занепали і вивітрилися, в той час як скульптура, що «примусово» опинилася

в музеї, виглядає, звичайно, набагато краще. Англійські культурологи спробували переконати своїх колег з інших країн, що у Греції не вміють зберігати античну спадщину [6].

Дискусія триває вже понад 200 років, але проблема залишається невирішеною. Афіни пропонують вирішити питання через посередництво ЮНЕСКО, проте Британський музей не дає згоди.

Важливо зазначити, що подібні заклики до Британського музею заздалегідь приречені на невдачу, оскільки Закон щодо Британського музею 1963 р. (British Museum Act 1963) [7] забороняє установі самостійно розпоряджатися предметами зі своєї колекції. Згідно з цим документом, будь-які дії, пов'язані з реституцією художніх цінностей, необхідно спочатку узгоджувати з британським урядом. Консервативна позиція Британського музею щодо проблеми реституції не є оригінальною, бо її поділяє більшість відомих музеїв світу попри зазначену Декларацію ООН та низку документів ЮНЕСКО, які закликають повернути культурні цінності, вивезені в метрополії з колишніх колоній. Коли колишнього прем'єр-міністра Великої Британії Девіда Кемерона під час його візиту до Індії в 2010 році запитали, чи поверне колись Сполучене Королівство унікальний діамант «Кохінор» Індії, він відповів, що подібна практика призведе до того, що одного дня «ви раптово виявите, що Британський музей порожній» [8].

Крім Британського музею, інші великі музеї Великої Британії також неодноразово отримували запити на реституцію культурних цінностей від колишніх британських колоній. Так, у 2008 році Президент Ефіопії зажадав від Великобританії повернути понад 400 артефактів, які відомі як «Магдальські цінності», включаючи золоту корону ефіопських королів, вивезену британськими військами у 1868 році. Британська сторона ніяк не відреагувала на прохання, більше того, через десять років Музей Вікторії та Альберта влаштував виставку ефіопських скарбів, що звичайно викликало обурення Ефіопії [4]. У 2018 році Музей Вікторії та Альберта заявив про готовність надати на певний термін Ефіопії об'єкти, вивезені в 1868 році англійською армією, проте місцева влада відмовилася – вони вимагають лише реституції і не погоджуються на інші умови.

Водночас існують і доволі позитивні приклади щодо реституції та бажання продемонструвати відхід колишніх метрополій від колоніальної практики. Так, найбільші європейські музеї погодились надати для нового Королівського нігерійського музею, щоправда як

музейну позику, «бенінські бронзи», вивезені з Нігерії в 1897 році. Укладена угода є значним кроком вперед після багаторічних переговорів щодо повернення артефактів на батьківщину. Угоду підписали музеї з Австрії, Німеччини, Нідерландів, Швеції та Великої Британії. У колекцію, вивезену після каральної експедиції британської армії, входило близько 4000 скульптур, зокрема роботи, відомі як «бенінські бронзи» з королівського палацу у колишньому королівстві Бенін на території сучасної Нігерії [9]. У березні 2021 року про повернення артефактів бенінської бронзи повідомив і шотландський Університет Абердіну. Трохи пізніше музей Хорніман у Лондоні почав діалог з Нігерією про повернення 15 бронзових фігур. Незважаючи на законодавство, окремі установи Великобританії вже повернули історичні об'єкти колишнім колоніям: Единбурзький університет – 9 черепів корінних жителів Шрі-Ланки, а Манчестерський музей – 43 артефакти корінних народів Австралії [10].

Слід визнати, що цей досі невеликий позитивний досвід конструктивного вирішення питань повернення та реституції культурних цінностей Британією, стає аспектом світового культурного співробітництва. Водночас, більшість прикладів успішного розв'язання ситуацій навколо незаконно вивезених культурних цінностей припадає на період після ухвалення Конвенції ЮНЕСКО 1970 р. щодо запобігання незаконному вивезенню, ввезенню і передачі права власності на культурні цінності.

При цьому дедалі чіткіше окреслюються складні і суперечливі питання навколо повернення та реституції культурних цінностей, які були привласнені і вивезені з країн походження у попередні періоди, коли така діяльність не була врегульована міжнародним правом і не вважалася незаконною, а наявні міжнародні конвенції та угоди не мають зворотної сили в часі, тобто починають діяти з дня їх підписання чи ратифікації. Колоніальне минуле вже стало надбанням історії. Людство має позбавлятися залишків імперського пригнічення і виправляти помилки, зроблені попередніми поколіннями.

В цьому аспекті кожній державі багато чого належить зробити на міжнародному рівні – пильно стежити у своїх країнах за виконанням рекомендацій й резолюцій Генеральної конференції ЮНЕСКО, що стосуються охорони й популяризації природної та культурної спадщини; активізувати двостороннє і багатостороннє культурне співробітництво та популяризувати культурну спадщи-

ну всіх віків і всіх народів; активізувати співробітництво з усіма неурядовими організаціями, що займаються питаннями охорони всесвітньої спадщини, поглиблювати міждержавний культурний діалог, спрямований на відновлення історичної справедливості.

Джерела та література

1. Декларация Организации Объединенных Наций о правах коренных народов. Принята резолюцией Генеральной Ассамблеи 61/295 от 13 сентября 2007 года. – Режим доступа: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/indigenous_rights.shtml
2. Резолюция, принятая Генеральной Ассамблеей 13 декабря 2018 года [без передачи в главные комитеты (A/73/L.54 и A/73/L.54/Add.1)] 73/130. происхождения. – Режим доступа: <https://undocs.org/pdf?symbol=ru/A/RES/73/130>
3. Короткова О.А. Концепция деколонизации музея: проблемы и возможности. – Режим доступа: https://journal.kunstkamera.ru/files/journal_kunstkamera/2021_03/kk_2021_3_korotkova.pdf
4. Долгая дорога домой: возвращение культурных ценностей бывших колоний как важный политический тренд // Международная жизнь. – 2020. – № 10. – Режим доступа : <https://interaffairs.ru/jauthor/material/2411>
5. Easter Island governor begs British Museum to return Moai: «You have our soul» // The Guardian. – 18.11.2018 // URL: <https://www.theguardian.com/world/2018/nov/20/easter-island-british-museum-return-moai-statue>
6. Гоголицын Ю.М. Величайшие подделки, грабежи и хищения произведений искусства. Великобритания, Испания. – Режим доступа: <https://litresp.ru/chitat/ru/%D0%93/gogolicin-yurij-modestovich/velichajshie-poddelki-grabezhi-i-hischeniya-proizvedenij-iskusstva/3>
7. British Museum Act 1963. – Режим доступа : <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/1963/24/contents>
8. David Cameron refuses to return Koh i Noor diamond to India // The Telegraph. 29 June 2010 // URL: <https://www.telegraph.co.uk/news/politics/david-cameron/7915424/David-Cameron-refuses-to-return-Koh-i-Noor-diamond-to-India.html>
9. Нигерия добивается возвращения артефактов, вывезенных в Европу в 1897 году. – Режим доступа: <https://artguide.com/news/5952>
10. Откуда берутся мемы про то, что Великобритания украла все музейные шедевры из колонизированных стран. – Режим доступа: <https://tjournal.ru/stories/450729-otkuda-berutsya-memy-pro-to-chto-velikobritaniya-ukrala-vse-muzeynye-shedevry-iz-kolonizirovannyh-str>

Циватий Вячеслав

*Київський національний університет
імені Тараса Шевченка*

ТУРИСТИЧНА ДИПЛОМАТІЯ, МІЖКУЛЬТУРНА КОМУНІКАЦІЯ ТА КОНЦЕПТ «ІСТОРИКО- КУЛЬТУРНИЙ ТУРИЗМ» У СУЧАСНИХ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИНАХ: ІНСТИТУЦІОНАЛЬНИЙ І РЕГІОНАЛЬНИЙ ДИСКУРСИ

Сучасна модель мондіалізованого світоустрою ХХІ століття та трансформаційні процеси європейського публічного простору здійснюють свій вплив на історико-культурний і мовно-культурний інституціональний розвиток Європи та світу, їх історичні традиції, історичну спадщину і пам'ятки архітектури, зокрема – мовну культуру, міський публічний простір та історико-культурний урбаністичний простір. Глобальні політичні та інституціональні процеси, глобальна дипломатія ХХІ ст. – це тренд сучасного глобалізованого світу. Унікальність поліцентричності полягає в тому, що, на відміну від епох імперій, концертів держав або наддержав, низька ймовірність появи нових гегемонів замість старих, навіть на регіональному рівні, не кажучи вже про трансрегіональне чи глобальне. «Силові поля» політичного, інституціонального, дипломатичного, економічного та іншого впливу розподілені в сучасному світі як ніколи рівномірно, і цей процес лише набирає обертів. Як туго натягнута струна, ці поля перешкоджають надмірному посиленню того чи іншого претендента на особливий статус, удосконалюючи постійно дипломатичний інструментарій [1, с. 231–232].

Кожна історична епоха має свою типологію історичної особистості, з її мовно-культурними особливостями, пріоритетами і ментальними установками, соціополітичними та соціокультурними концептами. Цей напрям набуває свого інституціонального розвитку в туристичній діяльності держав. У сфері міждержавних відносин і дипломатії головною інституціональною тенденцією є міжнародно-правове регулювання [2]. Українські пріоритети у цій сфері знайшли відображення в документі: «Стратегія публічної дипломатії Міністерства закордонних справ України на 2021–2025 роки» (Стратегію ухвалено Наказом МЗС від 24.03.2021 року) [3].

Розглядаючи на сьогодні комплекс туристичних ресурсів та їх територіальний розподіл, необхідно зазначити, що більшість держав світу спеціалізуються в таких сферах міжнародного туризму: історико-культурний туризм; міжкультурний туризм; урбаністичний туризм; етноксеногенний туризм; екологічний туризм (спостереження за птахами, природні стежки, велосипедні прогулянки, катання на лижах, змагання на свіжому повітрі); культурно-пізнавальний туризм (архітектура, історія, мистецтво, національна кухня, гастрономія, події культурного життя, визначні особистості), включаючи історію радянського періоду; медичний та оздоровчий туризм (водолікувальні процедури); діловий туризм (конференції, семінари, бізнес-форуми і виставки); сільський туризм (зелений туризм); міський туризм («довгий вікенд») та ін.

Консолідуєчим та інституціоналізуючим фактором ефективного регіонального розвитку – є різні види специфічних галузей дипломатії (гастрономічна дипломатія, культурна дипломатія, публічна дипломатія, валеологічна дипломатія і т. д.). Туристична дипломатія, публічна дипломатія, культурна дипломатія і мовно-культурний діалог, міжкультурна комунікація в зовнішньополітичній діяльності – це перелік пріоритетних інструментів зовнішньої політики та дієвого інструментарію дипломатії в мондіалізованому світі XXI століття. У сучасній моделі дипломатії держав – туристичний напрям усе більше набуває вагомості й дієвості, та інституціоналізує для кожної із держав туризм у специфічну галузь дипломатії – туристичну дипломатію [4, с. 9–14].

У 2016–2022 роках термін «туристична дипломатія» активно вживається як у науковому середовищі, так і в повсякденному комунікуванні. Туристична дипломатія та історико-культурний туризм створюють сприятливі умови для поширення позитивного іміджу держав у міжнародно-політичному та публічному просторі сьогодення. Туристична дипломатія та історико-культурний туризм – це важливі фактори розвитку регіонів світу в історичній ретроспективі, сьогоденні та перспективі [5, р. 1–11]. Вони пов'язані, перш за все, із розширенням мовно-культурних зв'язків і комунікативного простору за посередництва міжнародного туризму. Крім того, туристичні маршрути містами (столицями) і розвиток круїзного туризму також відіграють істотну роль в інституціональ-

ному розвитку міжкультурної комунікації та відповідних комунікативних зв'язків між державами світу [6].

Загалом, інституціональні процеси, пов'язані з розвитком міжнародного туризму та туристичної дипломатії, мають важливе значення для зростання економічного, соціального та культурного добробуту держав. Вагомим досягненням активної та ефективної діяльності держав-лідерів у сфері міжнародного та регіонального туризму, у сфері публічної дипломатії та мовно-культурної політики – є інституціоналізація туристичної індустрії нового формату та формування історико-культурного напрямку у сфері міжнародного туризму, здійснення відповідного впливу на регіонально-туристичну політику держав світу, інституціонально є невід'ємною частиною туристичної індустрії світу та Європи. З практичного боку слід наголосити на важливості регіональних аспектів і дієздатних факторах конкурентоспроможності, а також подальшому розвитку міжнародного туризму та туристичної дипломатії в європейському та світовому публічному просторі, у рамках прикордонного та транскордонного співробітництва тощо. Модернізації та ефективності туристичних індустрій на сучасному етапі також сприяє інтернаціоналізація та інтеркультуральність вищої освіти, зокрема – освітній, науковий, освітньо-науковий і молодіжний туризм.

Індустрія туризму, будучи проявом і чинником глобалізації, а в певному сенсі її втіленням, відчуває помітний вплив таких сил, як інформаційні технології, соціальна диференціація суспільства, зміна клімату та інших. Геополітичні та соціально-економічні зміни, розвиток інформаційних технологій істотно вплинули на динаміку міжнародних туристичних потоків, призвели до інституціональної трансформації туристичної галузі як такої, що була орієнтована на обслуговування організованих туристів, на новий формат – на багатогалузеву сферу діяльності, спрямовану на задоволення різноманітних потреб мільйонів індивідуальних подорожей. У той самий час, такий погляд на міжнародний туризм засвідчив про доцільність віднесення його до сфери найважливіших системних інституціональних об'єктів сьогоденного суспільства.

У XXI столітті відбувається процес концептуалізації «Homo viator» – «людини-мандрівника», «людини подорожуючої». У даний час туризм став не просто подорожжю заради отримання насолоди від спілкування з природою та культурним соціумом. У сучасній дипломатії туризм став відігравати все більш важливу роль:

туризм уже переступив межі міжнародних відносин і вийшов на передову лінію дипломатії, сформувавши специфічну галузь дипломатії – туристична дипломатія.

Сучасний глобалізований світ уже практично неможливо уявити без туризму. Він розглядається міжнародними організаціями, планується національними урядами, обговорюється в засобах масової інформації, зрештою ми самі зустрічаємося з ним щодня. Без перебільшення можна стверджувати, що туризм сьогодні є не тільки практикою суспільного життя, а й фактором, що впливає на світовий глобальний розвиток суспільства. Безперечно, подорожі існували з давніх-давен і були вмотивовані в ранній Новий і Новий час різними факторами [7, с. 269–280]. Але предметно про туристичну індустрію слід говорити вже з XX століття.

Усталені «три S» поступово витісняються «трьома L»: Lore – Landscape – Leisure (національні традиції – пейзаж – дозвілля). Відпустка далеко від будинку перетворюється в другій половині XX – на початку XXI століття на неодмінну соціальну норму. Продовжується процес інтернаціоналізації соціальної бази туризму та розширення його географії, відбувається подальша стандартизація туристичних послуг, туризм екстраполюється у світові глобальні процеси як сильний фактор розвитку. Трансформувались із сучасної практики організації дозвілля у важливий соціальний інститут, що має власні інституціональні функції, туризм постає у вигляді масового соціокультурного явища, з яким змушені рахуватися як національні уряди, так і міжнародні організації [8, с. 196–208].

І все-таки ці процеси відбуваються не на знеособленому публічному просторі, а в конкретних культурно-історичних спільнотах, залишаються строкатими і дещо суперечливими. Сама глобалізація, як стверджують фахівці, не заперечує різноманіття вибору, а суспільство при цьому характеризується більшою індивідуалізацією (у даному випадку це демонструє й невпинна диференціація туристичного попиту та пропозицій) [9, с. 26–36].

Сучасна людина, повсякденне життя якої сповнене щоденними турботами, завдяки багатьом місяцям напруженої праці набуде дещо більше, ніж туристичний продукт. За відповідної соціально-філософської рефлексії він залишається дієвим соціальним інститутом, здатним вирішувати глобальні проблеми світової спільноти та соціокультурного освоєння світу через туристич-

ну комунікацію. Туризм і туристична дипломатія ґрунтуються на культурних, міжнародно-регіональних і природних відмінностях, що виступають їх генератором [10].

Теоретико-методологічна складова сучасного міжнародного туризму та концептуального туристичного публічного простору – це концептуалізація даного напрямку: концепт «культурний туризм», концепт «історико-культурний туризм», концепт «туристична дипломатія», концепт «міжкультурний туризм» у системі концептів міжнародного туризму. Світовий туристичний простір, що глобалізується разом із глобалізацією населення й культури, є концептуальним когнітивно-комунікативним простором, культурні сенси якого вербалізуються в концептах туризму та історико-культурного туризму за професійним і особистісним спрямуванням.

Концепти міжнародного туризму (концепт «культурний туризм», концепт «історико-культурний туризм», концепт «туристична дипломатія», концепт «міжкультурний туризм») є символами та маркерами туристичного інституціонального простору й ментальних установок споживачів туристичних послуг. Вони утворюють систему концептів, що є впорядкованою ієрархічною сукупністю культурних (етнокультурних), універсальних туристично-галузевих і національних туристично-галузевих концептів [11].

Одним із ключових, базових концептів сучасного міжнародного туризму є концепт «культурний туризм». Незважаючи на традиційний підхід, що полягає в тому, що в сучасних умовах полікультурного світу, що глобалізується, будь-який вид міжнародного туризму може бути названий культурним, оскільки пов'язаний з перетином національних кордонів, тимчасовим проживанням в інших культурних спільнотах, міжкультурною взаємодією та спілкуванням «гостей» і «господарів», а також «гостей» із різних культур на території «господарів», «культурний туризм» виділяють у самостійний напрям щодо ряду концептуальних ознак.

Фахівці відзначають тенденцію щодо профілізації культурних туристів за типами мотивів і глибиною запитів культурного досвіду. Б. МакКерчер та Х. дю Кроз пропонують розрізняти 5 типів культурних туристів: цільові; 2) екскурсійні; 3) «щасливо випадкові»; 4) казуальні; 5) інцидентні [12, р. 39, 144]. Цільовими культурними туристами дослідники називають тих, хто подорожує виключно з культурними мотивами та цілеспрямовано вибирає

культурні тури в пошуках глибокого культурного досвіду. Екскурсійні культурні туристи – це ті, хто керується культурними (історико-культурними) мотивами, але не шукає глибини та задоволення поверховим культурним досвідом та ознайомленням із історичними пам'ятками. До «щасливо випадкових» відносять тих культурних туристів, для кого культурний туризм не є запланованою метою відвідування DESTINATION, але хто після завершення туру набуває різноманітного культурного (історико-культурного) досвіду. Казуальними є культурні туристи, які визначають собі культурний туризм як слабкого мотиву відвідування DESTINATION та прагнуть отримати серйозний культурний досвід. Інцидентні туристи – ті культурні туристи, для кого культурний туризм зовсім не є мотивом, але хто ознайомчо відвідує культурні пам'ятки під час туру.

Необхідно підкреслити, що концепти завжди прив'язані до широкого екстралінгвістичного контексту (історичного, геополітичного, просторово-часового, культурного, соціального, туристичного) і не можуть бути адекватно та в повному обсязі декодовані поза ним. Іншими словами, контексти важливі не лише тому, що вони включають специфічні феномени в більш загальних історичних обставинах, а й тому, що вони самі змінюються і в часовому сенсі, і у своїй соціальній і політичній валідності як інтерпретаційні рамки дій і подій. Контекст для концепту «культурний туризм» пояснює, як «культури мобілізуються для туристів і прочитуються туристами в певному оточенні й ототожненні» [13, р. 1].

Через використання концепту «культурний туризм» відкрито визнається культурна природа та соціокультурна роль туризму як процесу та комплексу практик, що групуються навколо поведінкової прагматики суспільств, а також освоєння та передачі культурних смислів у вигляді символів, втілених в об'єктах та явищах. Туризм через свої численні види виражає різноманіття культур і, у свою чергу, сприяє утворенню нових інституціональних культурних форм. Як слушно заявляє Дж. Аррі, культурний туризм зі своїми структурами, практиками та подіями є продовженням нормативних рамок культури, з якої він утворюється [14]. Е. Теркелсен наголошує, що «культурні продукти» генерують асоціації та смисли, що перебувають під впливом культури потенційного туриста [15, р. 134]. М. Робінсон зазначає, що туристи декодують культури в соціальному просторі та часі щодо конкретних режимів формальних і неформальних знань, накопичених через експозицію туристських програм і через нормативні процеси соціалізації

та інституціоналізації історико-культурного і туристичного публічного простору [16, р. 73–81].

З погляду адекватної інтерпретації концепту, окрім знання контексту, необхідне розуміння сенсів і ролей кожного з утворюючих концепт конструктів. Поряд із конструктами національно-специфічного характеру концепт «культурний туризм» включає універсальні конструкти «культурна мотивація», «культурна мета», «культурний досвід» та «участь у культурній діяльності». На думку дослідників Б. Маккерчера та Х. дю Кроз, конструкт «участь у культурній діяльності» є головною в декодуванні концепту «культурний туризм» [12, р. 5]. Концепти утворюють концептуальні ряди, які змістовно підтримують, розвивають та доповнюють центральні концепти ряду, вибудовуючи асоціативні зв'язки у відображенні туристичної іміджево-інституціональної туристської картини світу. Концепти «культурний туризм», концепт «міжкультурний туризм» і концепт «історико-культурний» сфокусовано на базовій меті подорожей цього виду – культурному досвіді та історичних практиках, а тому відповідно – і на «продуктуванні» культурних просторів, які забезпечують такий досвід для туристів. Відповідно, що концепт «культурний туризм» нерозривно пов'язаний з концептом «культурний простір», який ЮНЕСКО визначає як місце, в якому зосереджено поширену та традиційну культурну діяльність, що характеризується певною періодичністю (циклічною, сезонною, календарною) або подійністю [17, р. 32].

Концептуальні ряди культурного туризму утворені також численними видами та формами культурних подорожей, діапазон яких продовжує розширюватися й збагачуватися новими культурними смислами. Це пов'язано з сучасними тенденціями розвитку культурного туризму у світі, зокрема із диверсифікацією туристського попиту, включаючи прагнення більшої новизни, пошук більш спеціалізованого, унікального туристичного досвіду, включеність у повсякденне життя представників відвідуваних культур, живе міжкультурне спілкування, участь у спеціалізованих гуманітарних програмах підтримки культурного розмаїття і т. п. Зародження нових, неусталених видів культурного туризму викликане в тому числі постмодерністськими настроями в суспільстві наприкінці ХХ – початку ХХІ ст., що виявилися в прагненні до епатажу та ексцентричності, неklasичності та маргінальності, грі та розважальності, естетичній насолоді, глибині та евристичності [11, с. 31–33,

40], у тяжінні до гедонізму та самопізнання як егоцентричного самопоглинання ідентичності [18, р. 6].

Новий імпульс інституціонального розвитку культурного туризму був згенерований сучасними умовами світу, що глобалізується, глобалізацією культури й населення, втратою ідентичності індивідами, соціальними групами, мігрантами, трансформацією ідентичності цілих етносів і народів. Зокрема, поява таких видів культурного туризму, як «ретротуризм» та «ностальгічний туризм», спричинена сплеском інтересу до відродження втраченої ідентичності, пошуком самоідентифікації. Сучасною тенденцією розвитку культурного туризму та міжкультурної комунікації поряд з появою ціннісно заряджених видів культурних подорожей є відзначене фахівцями включення до практики таких видів культурного туризму, які несуть у собі визнання цінностей міжкультурного спілкування. Так, наприклад, концепт «міжкультурний туризм» (intercultural tourism), на відміну від концепту «культурний туризм» (cultural tourism), акцентує культурні сенси та мотивації даного виду туризму, що перебувають у взаємопізнанні, взаємозбагаченні в процесі культурного обміну відвідувачів і відвідуваних історико-культурних об'єктів [18, р. 79–90].

Культурний туризм та історико-культурний туризм безпосередньо й нерозривно пов'язані з міжкультурної комунікацією, що його невід'ємною частиною, чинником і умовою розвитку. Міжкультурна комунікація в туризмі як інституціональна зустріч і взаємодія концептів «свого» і «чужого» з метою обміну культурними сенсами передбачає, що і концепт «свій», і концепт «чужий» мають зберегти власну своєрідність, свої культурні цінності, своє культурно-сумісне сприйняття світу. У цьому – умова їхнього виживання та збереження культур, і в цьому ж сенсі туристичної мотивації, базові цілі та цінності туристських обмінів. Як відзначають дослідники культурного туризму М. Робінсон та М. Сміт, культурний туризм (історико-культурний туризм) – це «набагато більше, ніж виробництво та споживання «високого» мистецтва та спадщини»; він «проникає в глибокі концептуальні території, що стосуються того, як ми конструємо та розуміємо себе, оточуючий світ та інституціонально багаторівневі взаємини між ними» [13, р. 1–2; 19; 20; 21].

Таким чином, культурний туризм, історико-культурний туризм, туристична дипломатія та екскурсійна діяльність на сьогодні для держав світу – це модернізовані інноваційні технології у сфері культурних та креативних індустрій. У даний час туризм став не

просто подорожжю заради отримання насолоди від спілкування з природою, у європейській дипломатії туризм відіграє все більш важливу роль, туризм вже переступив межі міжнародних відносин та вийшов на передову лінію дипломатії. У 2016–2021 роках вираз «туристична дипломатія» став одним із широко вживаних серед людей у нашому суспільстві. Туризм став складовою і невід'ємною інституційною частиною національної дипломатії.

Туристична дипломатія стає важливим каналом формування та поширення іміджу та просування міжнародного визнання країни, також здійснює дипломатичну концепцію на співпрацю та взаємний вииграш, реалізує стратегію взаємовигідної відкритості, є важливим аспектом у справі формування глобальної та інституційної мережі партнерських відносин.

Історико-культурний туризм стає інструментарієм і важливим засобом просування сучасної дипломатії в умовах поліцентричного світоустрою ХХІ століття. Туристична дипломатія сьогодні – це інноваційна технологія у сфері культурних та креативних індустрій, міжкультурної комунікації, інтернаціоналізації освіти і науки, інтеркультурації освітньо-наукових проєктів, історико-культурного туризму в глобальному світовому просторі.

Джерела та література

1. Верменич Я. В. Історична урбаністика в Україні: теорія містознавства і методика літочислення. К.: Інститут історії України, 2011. 306 с.
2. Міжнародні регіональні процеси та зовнішньополітичні пріоритети України: Колективна монографія / Л. Д. Чекаленко, В. Г. Космина, В. Г. Циватий / Дипломатична академія України при МЗС України. Київ, 2017. 440 с.
3. «Стратегія публічної дипломатії Міністерства закордонних справ України на 2021–2025 роки». [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://mfa.gov.ua/storage/app/sites/1/%D0%A1%D1%82%D1%80%D0%B0%D1%82%D0%B5%D0%B3%D1%96%D1%97/public-diplomacy-strategy.pdf>
4. Циватий В. Г. Історико-культурний туризм и туристическая дипломатия как глобальная технология культурной индустрии: институциональный и региональный дискурсы. Історико-культурний туризм: український та світовий досвід: 36. матеріалів Міжнародної наукової конференції. К.: «Фоліант», 2019. С. 9–14.
5. Bengtsson R. An EU Strategy for the Baltic Sea Region: Good Intentions Meet Complex Challenges. European Policy Analysis. 2009. № 9. Р. 1–11.

6. Lithuanian Tourism Statistics 2019, 2020, 2021. Valstybinis Turizmo departamentas prie LR Ūkio ministerijos. Vilnius, 2021. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.lithuania.travel/en/news/tourism-statistics>

7. Циватый В. Г. Институционально-исторические традиции политико-дипломатических систем и дипломатии: социологический аспект. Социология дипломатии: Гипотеза, структура и тематические исследования: Монография / Милан Язбец, Вячеслав Циватый и др. К., 2015. С. 269–280.

8. Шульга М. Освоєння особистістю соціокультурного простору життя через туризм. Соціальний ареал життя особистості. К.: Ін-т соціології НАН України, 2005. С. 196–208.

9. Яковенко Н. Вступ до історії. К.: «Критика», 2007. 376 с.

10. Циватый В. Публічна дипломатія: традиції, тренди та виклики (досвід і пріоритети для України). Зовнішні справи. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://uaforeignaffairs.com.ua/ekspertna-dumka/view/article/publicna-diplomatija-tradiciji-trendi-ta-vikliki-dosv/>

11. Гречко П. К. Различия: от терпимости к культуре толерантности. М.: Изд-во РУДН, 2006.

12. McKercher B., du Cros H. Cultural Tourism: the Partnership between Tourism and Cultural Heritage Management. N. Y; London; Oxford: The Yaworth Hospitality Press. 2002.

13. Smith M. K., Robinson M. Cultural Tourism in a Changing World: Politics, Participation and (Re)presentation. Clevedon; Buffalo; Toronto: Channel View Publications. 2006.

14. Urry J. Consuming Places. London: Routledge, 1995.

15. Therkelsen A. Imaging Places. Image Formation of Tourists and Its Consequences for Destination Promotion. Scandinavian Journal of Hospitality and Tourism. 2003. № 3 (2).

16. Robinson M. The Trans textured Tourist: Literature as Knowledge in the Making of Tourists. Tourism Recreation Research. 2005. 30 (1).

17. UNESCO: Draft decisions recommended by the program and external relations commission, 155th Session of the Executive Board. November 2, 1998, Resolution 3.5.5. World Heritage Committee, Kyoto, Japan.

18. Burns P. M., Novelli M. Tourism and Social Identities: Global Frameworks and Local Realities / Ed. by Burns P. M. & Novelli M. Oxford: Elsevier Ltd. 2006.

19. Goeldner Ch. R., Ritchie J. R. B. Tourism: Principles, Practices, Philosophies. 9th ed. New Jersey: John Wiley & Sons Inc. 2003.

20. Modern Diplomacy in Practice. Robert Hutchings, Jeremi Suri. Paris, 2020. 260 p.

21. Global Diplomacy: An Introduction to Theory And Practice. Thierry Balzacq, Frédéric Charillon, Frédéric Ramel, Snow, W. (Translator). Paris, 2020. 344 p.

Михтуненко Вікторія

Сумський державний педагогічний університет

імені А.С. Макаренка

НАЦІОНАЛЬНИЙ ДЕРЖАВНИЙ МУЗЕЙ АУШВІЦ-БІРКЕНАУ (ОСВЕНЦИМ) ЯК ТУРИСТИЧНИЙ ОБ'ЄКТ ПОЛЬЩІ

Освенцим – місто на півдні Польщі, назва якого стала уособленням нещадності та не людяності фашистського режиму. В Освенцимі розгорнулася одна з найкривавіших, страшних і безглузких драм у людській історії, коли за колючим дротом концентраційного табору було вбито сотні тисяч людей. Сьогодні у стінах колишньої «фабрики смерті» відкрито меморіальний музейний комплекс, кожен предмет в експозиції якого пов'язаний з болем в'язнів цього місця та покликаний запобігти повторенню аналогічних трагедій у майбутньому.

Щоб зрозуміти, що пов'язує такі, на перший погляд, несумісні слова, як музей, концтабори, Аушвіц, Біркенау, Освенцим, необхідно усвідомити один із найжахливіших і найтрагічніших етапів в історії людства. Освенцим – це комплекс концтаборів, що був під час війни у районі міста Освенцим. Польща втратила це місто в 1939 році, коли на початку військових дій він був приєднаний до території Німеччини та отримав назву Аушвіц. Біркенау – другий німецький табір смерті, розташований у селі Бжезинка, де було закатовано понад мільйон людей.

У 1946 році польська влада прийняла рішення про організацію музею просто неба на території Освенциму, а в 1947 році він був відкритий. Сам музей включено до списку Світової Спадщини ЮНЕСКО. Музей Освенцима відвідує близько двох мільйонів людей на рік. Перший Освенцим «Концентраційний табір Освенцим» знаходився у південній стороні Польщі за сорок п'ять кілометрів від міста Кракова. Він був найбільшим табором смерті для масового вбивства людей. Тут загинуло з 1940 по 1945 рік 1 мільйон 100 тисяч людей, серед яких 90 % склали євреї [3]. Освенцим став синонімом геноциду та жорстокості.

Ставши канцлером Німеччини, А. Гітлер пообіцяв повернути німецькому народу колишню могутність, а разом розібратися

з небезпечним расовим супротивником – євреями. 1939 року частини вермахту вторглися на територію Польщі. Понад 3 мільйони євреїв опинилися на території, підконтрольній німецькій армії.

У 1940 році будується перший концтабір для політв'язнів Аушвіц-1 на місці колишніх казарм польської армії. Відразу ж у табір відправляються люди, які становлять еліту Польщі: лікарі, політики, юристи, науковці. До осені 1941 року до політв'язнів приєдналися 10 тисяч військовополонених Радянської армії.

Музей Освенцима зберігає як доказ намальовані потайки малюнки на стінах бараків, що свідчать про умови утримання та проживання у таборі. В'язні тулилися у двадцяти чотирьох цегляних бараках, де спали по двоє на вузьких ліжках. Раціон становив шматок хліба та миска водянистої юшки. Кожного, хто порушив встановлену табірну систему, чекало жорстоке побиття тюремними наглядачами. Вважаючи поляків представниками нижчої раси, охоронець міг принизити, вдарити чи вбити. Завдання Освенциму – посіяти жах серед усього польського населення. Вся територія табору по периметру була огорожена подвійним парканом з колючим дротом, підключеним до електроструму. Ще контроль над ув'язненими проводився ув'язненими-кримінальниками, яких привозили з німецьких таборів. Це були люди, які не знали співчуття.

Музей Освенциму зберіг численні камери катувань та стіну смерті, що була у дворі блоку. Хворих, які потрапили до шпиталю, але не встигли швидко стати на ноги, вбивав лікар-есесовець. Належало годувати лише тих, хто міг працювати. За два роки понад десять тисяч життів польських ув'язнених забрав майбутній музей Освенцим. Польща ніколи не забуде цих злочинів.

У жовтні 1941 року поряд із селом Біркенау нацисти заснували другий табір, що спочатку призначався для військовополонених Радянської армії. Освенцим-2 був у 20 разів більшим і налічував 200 бараків для ув'язнених. Наразі частина дерев'яних бараків зруйнувалися, але кам'яні труби печей зберіг музей Освенцим. Прийняте взимку в Берліні рішення щодо єврейського питання змінило мету призначення. Тепер Освенцим-2 був призначений для масових вбивств євреїв. Але спочатку він значної ролі в масових вбивствах не грав, а використовувався у вигляді місця для депортації євреїв із захоплених південних, північних, скандинавських та балканських країн. Пізніше це стала найбільшою машиною смерті.

Влітку 1942 року з усієї окупованої Європи до Біркенау стали прибувати як євреї, так і інші ув'язнені. Їхня висадка проводилася за шістсот метрів від головних воріт. Пізніше для прискорення процесу вбивств рейки проклали до самих бараків. Пасажири, що прибули, проходили процес відбору, який визначав, хто працюватиме, а хто – в газову камеру, а потім – у печі Освенцима. Склавши пожитки, приречені ділилися на дві групи: на чоловіків та жінок з дітьми. Через деякий час вирішувалася їхня доля.

Коли в 1942 році до Біркенау прибули євреї з усієї Європи, на території табору була лише одна газова камера, яка була встановлена в котеджі [1, с. 107]. Але поява в 1944 році чотирьох нових газових камер перетворила Освенцим-2 на найстрашніше місце масових вбивств. Продуктивність крематоріїв досягла півтори тисячі людей на добу. І хоча за кілька днів до приходу військ Червоної Армії печі Освенцима були німцями висаджені, збереглася вціліла одна з труб печі крематорію. Вона, як і раніше, збережена в музеї. Польща має намір відновити і дерев'яні бараки, які були спалені або зруйновані з часом.

У 1944 році територія Освенцима була мережею таборів, що направляє щодня більше десяти тисяч людей на будівництво німецького хімічного заводу. Праця в більш ніж сорока таборах була використана в різних областях: будівництві, землеробстві, промисловості.

До середини 1944 року Третій Рейх опинився під загрозою. Стривожені стрімким настанням Радянських військ, нацисти демонтували та підірвали крематорії, приховуючи сліди злочинів. Табір спустів, почалася евакуація ув'язнених. 17 січня 1945 року Польськими дорогами пройшло 50 тисяч ув'язнених. Їх гнали до Німеччини. Тисячі босих і напівроздягнених людей гинули від морозу в дорозі. Знесилених і в'язнів, що відстали від колони, розстрілювали наглядачі. То справді був марш смерті в'язнів табору Освенцим. Концтабір-музей зберігає в коридорах бараків портрети багатьох з них. Через кілька днів після евакуації ув'язнених до Освенцима увійшли Радянські війська. На території табору було виявлено близько семи тисяч напівживих ув'язнених, виснажених та хворих. Їх просто не встигли розстріляти: забракло часу. Це живі свідки геноциду єврейського народу.

Незважаючи на похмурі сторінки історії, Освенцим ХХІ століття є затишним тихим містечком з широкими вулицями, історичною двоповерховою забудовою, старовинними костелами та площами. Є тут і свій середньовічний замок, який хоч і позбавлений витонченості, властивого замкам сусідньої Німеччини або Чехії, проте знаходиться в чудовому стані і відкритий для відвідувань. Однак, національний державний музей Аушвіц-Біркенау є найпопулярнішим туристичним об'єктом, який кожного року відвідують мільйони людей.

Джерела та література

1. Либстер М. В горниле ужаса: рассказ человека, прошедшего через фашистский террор. М.: Особая книга, 2007. 192 с.
2. Моррис Х. Татуировщик из Освенцима. СПб.: Азбука, Азбука-Аттикус, 2019. 320 с.
3. Sybille Steinbacher. Auschwitz: Geschichte und Nachgeschichte. München: C. H. Beck, 2007. 129 с.

Мотрук Світлана

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

ЧЕСЬКА ТУРИСТИЧНА ІНДУСТРІЯ: СИСТЕМА ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ, ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

Формування різних моделей національного туристичного ринку є наслідком складної взаємодії внутрішніх та зовнішніх процесів, що спричиняють потребу в туризмі та визначають попит на туристичні послуги. Просторово-часова збалансованість між ними забезпечується відповідною індустрією туризму, тобто міжгалузевим господарським комплексом, який спеціалізується на створенні турпродукту, здатного задовольняти запити населення на проведення дозвілля в подорожах шляхом виробництва, реалізації товарів і послуг туристичного призначення.

Метою даного дослідження є аналіз досвіду державного регулювання та розвитку туристичної галузі в Чехії, її проблем та перспектив в контексті сучасних викликів. Деякі аспекти порушеної проблеми знайшли висвітлення у вітчизняній та зарубіжній історіографії. Зокрема, йдеться про наукові розвідки Віхляєвої Я. Ю., Корсака Р. В., М'ясоїд Г. І., Ніколайчук О. А., Фуртія В. В., Пльакової Л., Студнічка П. та ін. У більшості публікацій наводяться загальні факти про популярні destinations, структуру та принципи функціонування рекреаційно-туристичного сектору економіки.

Чеська Республіка (ЧР) має неабиякі можливості для успішного розвитку всіх видів туризму (культурно-пізнавального, природничо-пізнавального, лікувально-оздоровчого, спортивно-оздоровчого, ділового, відпочинково-розважального, екологічного, гастрономічного) та входить в десятку найвідвідуваніших країн світу. Особливу увагу привертають сприятливий клімат та природні багатства, велика кількість історико-культурних пам'яток та всесвітньовідомих курортів, розгалужена туристична інфраструктура та доступні ціни. Наразі в Чехії відпочиваючих приймають близько 130 історичних комплексів, кожен з яких є по-своєму унікальним. Після внесення у 2021 р. «курортного трикутника» (Карлови Вари, Франтішкови Лазне, Маріанські Лазне) та лісу в Йізерських горах країна представлена у Списку світової спадщини ЮНЕСКО

16 об'єктами, причому 3 з них – транснаціональні. Поточний Список національних пам'яток культури Чехії нараховує 450 позицій. Тут працюють близько 700 музеїв. Особливим колоритом відзначаються архітектурно-історичні туристичні ресурси. Яскравим підтвердженням цього є той факт, що в країні розташовано близько 2,5 тис. фортець, замків та палаців [6; 8; 9].

Загалом ЧР розділена на 17 туристичних регіонів та 40 туристичних зон. Серед найбільш привабливих для подорожей маршрутів – Прага (п'яте за відвідуваністю місто в Європі), Карлштейн, Кутна-Гора, Чеський Крумлов, Ледніце, рекреаційні центри – Чеська Швейцарія, Чеський рай, Крконоше, Шумава, а також 38 бальнеологічних з джерелами мінеральних або термальних вод, кліматичних та комплексних курортів. Важливу частину туризму становлять зимові/літні тури, СПА, різноманітні фестивалі й шоу (Міжнародний кінофестиваль у Карлових Варах, фольклорний в Стражніце, «Світ книги», «Празька весна», Dance Prague, Bohemia JazzFest, Rock for People, Signal та ін.) [1, с. 30; 2, с. 129; 7].

Туризм – одна з найголовніших галузей чеської економіки, яка забезпечує близько 4,5% загальної зайнятості та 24,5% сукупного обсягу експортних послуг. Якщо у 2010 р. країну відвідало 6,3 млн туристів, а дохід від туризму становив понад 127 млрд крон, то у 2019 р. – 10,9 млн, дохід – 165 млрд крон (2,9% ВВП). Загалом Чехію того року відвідало 37,2 млн іноземних гостей, враховуючи індивідуальне розміщення та одноденне перебування (найбільше з Німеччини, Польщі, Словаччини, Великобританії, майже 272 тис. – з України). Натомість, громадяни ЧР здійснили 86 млн мандрівок всередині країни та 13 млн – за її межі. Сукупний обсяг витрат на туризм сягнув 308 млн крон, причому в'їзний туризм (іноземний) приніс 57% коштів, внутрішній – 43%. В туристичній індустрії працювало 240 тис. осіб, тобто кожен 22-й чех (83% – наймані робітники, 17% – самозайняті). На ринку туристичних послуг продовжувала мати місце тенденція до зменшення кількості та рентабельності малих (до 20 штатних працівників) турагенцій і зростання частки ринку у найбільших турфірм [3, с. 234; 6; 10; 15].

На жаль, пандемія COVID-19 катастрофічно вплинула на стабільний упродовж останніх десятиліть стан туризму, готельного бізнесу, сфери громадського харчування та інших послуг. Доходи 2020 р. зменшились у порівнянні з попереднім роком на 50%

(84 млрд крон), а витрати на туризм впали на 41% (79 млрд крон). На три чверті скоротилась чисельність іноземних гостей (до 2,8 млн) та на 51% – постояльців у закладах розміщення (до 10,8 млн). Було зареєстровано 31,2 млн ночівель в чеських готелях, пансіонатах, кемпінгах, що на 45,3% менше, ніж у 2019 р. В цілому ситуація в готельному бізнесі виявилась надто драматичною, оскільки наповненість готелю є одним з основних показників розрахунку його прибутку, а кількість ночівель значно впала в усіх типах розміщень: у 8 раз в B&B, майже в 11 разів у 5, 4, 3-зіркових готелях, і найбільше – в 21 раз – у 1-зіркових. Ще в гіршому становищі опинилась сфера громадського харчування, щоденні збитки якої в період локдауну сягнули 414 млн крон. В результаті, як свідчать результати опитування, кожен десятий профільний заклад прийняв рішення зачинитися. Обмеження на туризм під час пандемії суттєво вплинули на чеські турагенції: майже 20% із них перервали або припинили свою діяльність. У червні 2021 р. в Чехії нараховувалось 1123 агенції, що на 212 менше, ніж у лютому попереднього року [3, с. 233; 6; 13].

Кількість зарубіжних візитів знизилась по усіх регіонах країни на 50%. Проте найбільше постраждала Прага – столиця втратила понад 5 млн відвідувачів із-за кордону (падіння на 79%). Водночас на 71% скоротився виїзд громадян країни за кордон та обсяги внутрішнього туризму: по теренах ЧР мандрувало близько 8 млн чеських туристів, що на 28% менше минулорічних показників [10].

Певне покращення епідемічної ситуації разом з тотальною вакцинацією населення спричинило повернення до нормального життя деяких сегментів туризму. Відновлення в третьому кварталі 2021 р. відбулося переважно за рахунок зростання на 10,4% чисельності внутрішніх клієнтів. Кількість закордонних гостей збільшилася на 22,3%. Втім обмежувальні заходи, пов'язані з пандемією, доволі контроверсійна система в'їзду до ЧР, а також відсутність належної підтримки з боку держави суттєво загальмували процес реанімації туристичної галузі. Значні зміни постали на перешкоді реалізації планів маркетингу країни як туристичної дестинації [6; 10].

У Чехії, як і в багатьох інших країнах Центрально-Східної Європи, створено спеціалізовані державні структури для керування туристичною індустрією та брендингом, підпорядковані профільному Міністерству регіонального розвитку (МРР). Головну роль відіграє Національне туристичне управління ЧР – ЧехТуризм

(CzechTourism). Організація була заснована у 1993 р., а з 2003 р. носить сучасну назву. Метою даної агенції є успішна презентація ЧР на вітчизняному та зарубіжному ринках. Для цього вона використовує своє центральне представництво та мережу у складі 21 філії в різних країнах світу, які опікуються просуванням і рекламою Чехії за кордоном, створенням її позитивного іміджу і динамікою туристичних потоків. Основними рекламними інструментами філій CzechTourism є кампанії (онлайн, друковані та зовнішні), інформаційно-ознайомчі тури, роуд-шоу, участь у виставках, міжнародних заходах, організація власних презентацій та воркшопів, співробітництво із закордонними та чеськими суб'єктами, встановлення та розвиток контактів з місцевими організаціями-партнерами [1, с. 27; 2, с. 129–130; 14, с. 101–104].

За погодженням з МРР агенція виконує наступні завдання: 1) координація дій в сфері туризму; 2) маркетинг дестинацій; 3) медійна презентація ЧР та індустрії туризму; 4) інформаційна підтримка туризму; 5) дослідницька та освітня діяльність; 6) господарсько-адміністративне забезпечення [7].

В структуру CzechTourism входять, окрім інших, два важливих підрозділи. Перший з них – Інститут туризму, який займається моніторингом поточного стану й тенденцій розвитку туристичного ринку, співпрацює з науковою сферою, оцінює ефективність діяльності агенції. Другим структурним підрозділом є Czech Convention Bureau (CzCB), що функціонує з 1 січня 2010 р. Його основною місією є просування ЧР у сфері конгресного та інсентивного туризму для іноземних й вітчизняних клієнтів. Чеське конвенційне бюро взаємодіє з приватними структурами, університетами, послами конгресів та регіонів. Воно є співзасновником Європейського стратегічного альянсу, Національного конвенційного бюро Європи, які співпрацюють в конгресній галузі. Також в складі агенції діє Туристичний інформаційний центр, котрий надає повний інформаційний сервіс по всіх туристичних регіонах Чехії, організує для них презентації та забезпечує рекламно-інформаційними матеріалами [4; 5, с. 125].

Агенція займається просуванням бренду «ЧР» на декількох рівнях. Вона бере участь в десятках спеціалізованих виставок, видає цілу низку публікацій, брошур, мап на різних мовах, організує пізнавально-ознайомчі тури для зарубіжних журналістів й туроператорів. Для популяризації країни в інтернет-мережі CzechTourism

адмініструє кілька спеціальних веб-порталів, орієнтованих на активний туризм. Серед найважливіших – czechtourism.com, czechtourism.cz, Kudy z nudy, Czech Republic – Land of Stories. В інтересах формування привабливого іміджу ЧР, агенція запустила маркетингову кампанію під назвою «Чехія – країна історій», в якій зосереджується увага на відкритті країни через унікальні культурні елементи, гастрономію, традиції та звичаї [4].

На впливову конференцію та водночас дієвий освітній майданчик перетворився щорічний Туристичний Форум, організований CzechTourism у співпраці з професійними асоціаціями та регіональними партнерами. Цей захід, що вже десятий рік проходить у гібридному форматі (офлайн- та онлайн-конференції – Празький конгрес-центр), присвячений актуальним проблемам розвитку туристичної галузі. Щорічно його учасниками обирається одна ключова тема, котра вказує на можливості використання потенціалу окремих регіонів у визначених питаннях. Остання конференція, яка відбулася 23 листопада 2021 р., підбила підсумки злетів та падінь у сфері туризму під час пандемії, розглянула приклади гнучкості в різних секторах промисловості та визначила завдання на найближчий період [7].

У Чехії працює низка недержавних організацій, котрі сприяють процесам самоорганізації на ринку туристичних послуг. Наприклад, Асоціація туроператорів та турагентів ЧР (АССКА), створена у 1991 р., включає 27 вітчизняних туристичних фірм. З 2005 р. вона є членом престижної Європейської асоціації турагентів та туроператорів (ЕСТАА), що репрезентує інтереси національних туристичних інституцій з країн ЄС. Унікальну та різноманітну чеську кухню представляє проєкт CzechSpecials, в якому беруть участь Асоціація готелів і ресторанів й Асоціація кухарів і кондитерів ЧР. Помітне місце в царині чеської курортної справи займає Асоціація курортів ЧР, яка об'єднує міста-курорти, та Асоціація лікувальних курортів Чехії, де представлені акредитовані санаторії й здравниці [2, с. 130; 7; 14, с. 168–173].

Методологічним та координуючим центром усіх суб'єктів діяльності в сфері туризму є МРР ЧР. За допомогою законодавчих інструментів ним створюються умови для розвитку туристичної індустрії, покращення захисту споживачів, а також встановлюються чіткі правила роботи турагенцій. Міністерство бере активну участь у діяльності міжнародних організацій, демонструє свої здобутки

на професійних конференціях та туристичних ярмарках. Завдяки зусиллям CzechTourism Чехія сприймається за кордоном й на внутрішньому ринку як цікавий напрям для подорожей. МРР реалізує низку проєктів, профінансованих з фондів ЄС, що сприяють удосконаленню туристичної галузі в ЧР [7; 14, s. 115–126]

Ключові пріоритети в сфері туризму для кожної країни формуються на основі їх національних стратегій. Основними завданнями Концепції державної політики туризму в ЧР на період 2014–2020 рр. визначалося підвищення конкурентоспроможності туристичної сфери, збільшення привабливості та позитивного іміджу країни, зростання якості туристичного сервісу, створення нових робочих місць, усунення регіональних відмінностей, поліпшення інфраструктури, зменшення адміністративного тягаря на бізнес, збереження культурної та природної спадщини. Цей середньостроковий стратегічний документ базувався на потенціалі розвитку туризму та став невід'ємним інструментом діяльності МРР. Крім того, розроблялися та втілювалися й інші програми, зорієнтовані на підтримку туризму, а також реалізацію задекларованої візії національної туристичної політики – «Чехія – пункт номер один у серці Європи» [12].

19 липня 2021 р. Уряд своєю Постановою № 640 затвердив Стратегію розвитку туризму ЧР на 2021–2030 рр. та перший План дій Стратегії на 2022–2023 рр. Стратегія являє собою базовий документ для поступального розвитку туризму, що визначає його матеріальну, процедурну та фінансову основу, наголошує на важливості міждисциплінарного та міжвідомчого співробітництва. В документі домінують наступні візії: 1) ЧР як «Інноваційний напрям SMART в авангарді Європи»; 2) Чехія – це безпечна, стійка та впевнена в собі дестинація, яка будує свою конкурентоздатність не тільки на природній та культурній спадщині, традиціях, дружелюбних людях та унікальному досвіді Праги та регіонів, але й на ефективному використанні нових тенденцій в управлінні, технологіях та послугах. Стратегія містить п'ять пріоритетних напрямів: 1) система управління та підтримки туризму; 2) інноваційна пропозиція та досвід; 3) Попит/Відвідувачі; 4) дослідження, розробки, моніторинг, інформація; 5) люди. Основний наголос робиться на стійкості, ефективності, якості, інноваційному підході, цифровізації [15].

Підтримка туризму в майбутньому періоді, як зазначається в документі, має бути спрямована переважно на створення та удо-

сконалення суспільної інфраструктури, підтримку бізнес-інфраструктури туризму, забезпечення маркетингу та просування ЧР як туристичного напрямку. Не менш важливим вважається усіляке сприяння в'їзному та внутрішньому туризму, пом'якшення його шкідливих впливів на навколишнє середовище та громадян, покращення якості послуг та людських ресурсів, розвиток системи управління туризмом, заохочення наукових досліджень та інновацій. Затверджені документи мали відобразити вплив пандемії на туристичний сектор, акцентувати нагальну необхідність його перезавантаження та повернення до докризового рівня. Для реалізації їх положень та відродження туризму з бюджету МРР було виділено щорічні асигнування у розмірі 1,2 млрд крон. Принагідно до 560 млн крон зріс бюджет CzechTourism [11; 15].

Отже, Чехія – це динамічний та конкурентоздатний туристичний напрям з цікавою історією та унікальним природним потенціалом. Туризм перетворився не тільки на важливу складову економіки країни, яка забезпечує 2,9% ВВП та 4,5% загальної зайнятості, а й її своєрідну візитівку. Тут розвиваються різні види туризму, що свідчить про багатство країни на туристичні атракції та ресурси для їх забезпечення. Формування чеської моделі туристичної індустрії та системи державного регулювання стало наслідком складної взаємодії внутрішніх та зовнішніх чинників. Вивчення досвіду цієї центральноєвропейської країни підтверджує доцільність послідовного просування національного туристичного продукту на всіх рівнях та удосконалення іміджевої політики. Ті виклики, перед якими опинилась сфера туризму в умовах поширення пандемії коронавірусу, спричинили необхідність розробки та запровадження нової стратегії її розвитку, інноваційного маркетингу, ефективного використання сучасних тенденцій в управлінні, технологіях та послугах.

Джерела та література

1. Віхляєва Я. Ю. Сучасний стан та перспективи розвитку туристичної інфраструктури Чехії // Туристичний бізнес: світові тенденції та національні пріоритети. Матеріали міжнарод. наук.-практ. конф. 21–22 травня 2009 р. Харків: ХНУ ім. В. Н. Каразіна. 2010. С. 27–30.
2. Корсак Р. В. Розвиток туризму у Чехії: досвід організації для України (кінець XX – початок XXI ст.) // Гілея: наук. вісник. 36. наук. праць / гол. ред. В. М. Вашкевич. Київ: Гілея, 2016. Вип. 107 (4). С. 128–131.

3. М'ясоїд Г. І. Чехія: передумови розвитку туристичної галузі та наслідки пандемії COVID-19 у готельному бізнесі // Сучасний стан та потенціал розвитку індустрії гостинності в Україні: зб. матеріалів I Всеукр. наук. – практ. конф. (м. Херсон, 23 квітня 2021 р.) / за ред. доц. Морозової О. С. Херсон: ХДАЕУ, 2021. С. 232–235.

4. Национальное туристическое управление Чешской Республики – CzechTourism. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <https://www.czechtourism.com/ru/about-czt/>

5. Ніколайчук О. А. Державне регулювання туризму в країнах Центрально-Східної Європи. // Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки. 2019. № 6. Т. 1 (276). С. 123–128.

6. Cestovní ruch – Ministerstvo pro místní rozvoj ČR. [Elektronický zdroj]. Režim přístupu: <https://www.mmr.cz/cs/ministerstvo/cestovni-ruch>

7. CzechTourism. [Elektronický zdroj]. Režim přístupu: <https://www.czechtourism.cz/cs-CZ>

8. České dědictví UNESCO. [Elektronický zdroj]. Režim přístupu: <https://www.unesco-czech.cz/>

9. České hrady a zámky. [Elektronický zdroj]. Režim přístupu: <https://www.hrady-zamky-cr/pamatky/top.php>

10. Český statistický úřad. [Elektronický zdroj]. Režim přístupu: <https://www.czso.cz/>

11. Dostálová: Na rozvoj cestovního ruchu dá MMR 1,2 mld. Kč ročně. [Elektronický zdroj] // České noviny. 2021. 19. Července. Režim přístupu: <https://www.ceskenoviny.cz/zpravy/dostalova-na-rozvoj-cestovniho-ruchu-da-mmr-1-2-mld-kc-rocne/2065791>

12. Koncepce státní politiky cestovního ruchu v ČR na období 2014–2020. [Elektronický zdroj] / Ministerstvo pro místní rozvoj ČR. Režim přístupu: [https://www.mmr.cz/cs/ministerstvo/cestovni-ruch/koncepce-strategie/koncepce-statni-politiky-cestovniho-ruchu-v-cr-\(1\)](https://www.mmr.cz/cs/ministerstvo/cestovni-ruch/koncepce-strategie/koncepce-statni-politiky-cestovniho-ruchu-v-cr-(1))

13. Kvůli covidu přerušila činnost nebo skončila pětina cestovních kanceláří. [Elektronický zdroj] // BusinessInfo.cz. 2021. 24. Června. Režim přístupu: <https://www.businessinfo.cz/clanky/kvuli-covidu-prerusila-cinnost-nebo-skoncila-petina-cestovnich-kancelari/>

14. Plzánková L. Řízení cestovního ruchu v České republice – minulost, současnost, budoucnost / L. Plzánková, P. Studnička. Praha: Wolters Kluwer, 2014. 204 s.

15. Strategie rozvoje cestovního ruchu ČR 2021–2030. [Elektronický zdroj]. Ministerstvo pro místní rozvoj ČR. Režim přístupu: <https://www.mmr.cz/cs/ministerstvo/cestovni-ruch/koncepce-strategie/strategie-rozvoje-cestovniho-ruchu-cr-2021-2030>

Малацай Ірина

*Київський національний університет
імені Тараса Шевченка*

РОЗВИТОК ТУРИСТИЧНОЇ ГАЛУЗІ В АЛБАНІЇ

Міжнародний туризм та його складові (послуги з розміщення, перевезення, надання подорожувачим широкого спектру інших характерних і супутніх послуг) поступово посідають позиції однієї з потужних індустрій у світовій економіці. При цьому відзначається нерівномірність розвитку міжнародного туризму в різних регіонах світу, демонструючи достатньо диференційовану прибутковість, що доводять дані Всесвітньої туристської організації (ВТО).

Порівняння розвитку туризму та туристичних потоків в різних країнах дає можливість оцінити туристичний потенціал та можливості виробництва і організації туристичного продукту. Разом з тим, поширення у світі коронавірусної хвороби COVID-19 та карантинних обмежень у 2020–2021 роках призвели до значного коригування діяльності учасників туристської діяльності, а також переформатування світового та регіональних ринків туристичних послуг.

Важливе місце у вивченні та прогнозуванні в'їзного туризму посідає туристичне країнознавство як галузь знань, що охоплює дослідження багатьох наук (географії, біології, гідрології, економіки, демографії, культурології та ін.). Туристичний потенціал окремої країни доцільно розглядати з позиції її географічних, історичних і набутих переваг для розвитку певних видів туризму. Це надає можливість детально описати як природні ресурси – географічне положення, клімат, особливості ландшафтів, так і створену місцеву туристичну інфраструктуру. Метою для державних інституцій, громадських туристичних об'єднань та надавачів туристичних послуг є створення привабливої для туриста географічної території – дестинації. Задоволення різноманітних потреб туристів повинно відповідати таким критеріям: транспортна доступність та наявність якісного набору послуг для подорожувачих (трансфер, розміщення, харчування, екскурсійне обслуговування, тощо); цікаві об'єкти показу – природні, історико-культурні та релігійні пам'ятки; наявність інформаційно-рекламних ресурсів (системи online-бронювання, рекламна продукція на різних майдан-

чиках в мережі Інтернет) для активного просування власного туристичного продукту на світовому та внутрішньому ринках.

Віднедавна, однією з країн, яка активно інтегрується у європейський туристичний бізнес стала і Албанія.

Албанія (алб. Shqipëria), республіка на південному сході Європи, розташована в західній частині Балканського півострова. Це одна з найменших країн Європи. Її площа – 28 748 км² (140-е місце в світі). Столиця – Тірана (404 тис. мешканців). Населення країни станом на 2015 р. – близько 3,03 млн. осіб. Основну частину (95%) становлять албанці, решту – греки, цигани, серби і болгари. Близько 70% сповідують іслам, також є православні – 20% і католики – 10%. Омивається водами Адріатичного та Іонічного морів (берегова лінія – 362 км). Протока Отранто, завширшки 75 км, відділяє Албанію від Італії.

Третина території країни має гірський і піднесений рельєф з глибокими родючими долинами. В Албанії є декілька великих озер, що розташовані на кордонах з Чорногорією, Македонією і Грецією. Країна має природні об'єкти та ландшафт, які приваблюють мандрівників: мальовничі лісисті гори, скелі, живописні пляжі Адріатичного та Іонічного морів. Узбережжя країни могло б скласти серйозну конкуренцію Хорватії та Італії. Окрім пляжного відпочинку Албанія може запропонувати багато історико-культурних пам'яток, адже архітектура країни – це строката суміш багатьох релігій, архітектурних стилів і культур, від пам'яток давньогрецького періоду до мусульманських мінаретів, від гірських курортів римської доби до культових споруд різних конфесій.

На окрему увагу заслуговують багатотисячні споруди – бетонні військові бункери і оборонні укріплення, ДОТи (довгострокові оборонні точки), збудовані режимом Енвера Ходжи в 1970–1980-х роках для укріплення оборони країни від збройного вторгнення класових ворогів. Сьогодні ці не демонтовані відголоски «холодної війни» минулого століття розташовані повсюди – в горах, на узбережжі, в містах і селищах.

Нове покоління албанських політиків, зокрема Прем'єр-міністр Албанської Республіки (з 2013 року) Еді Рама, системно долають кризові явища в економіці країни. На відродження туризму албанська влада і населення покладають великі надії, окресливши амбіційну мету – перетворити Албанію в популярну туристичну дестинацію Середземномор'я із сталою репутацією в світі. В травні 2005 року під егідою Міністерства по туризму та охороні довкілля було створено На-

ціональне агентство з туризму (Agjencia Komtëtare e Turizmit), на яке покладалися повноваження з реалізації державної політики в галузі туризму. Основними пріоритетами розвитку албанського туризму на той час були: популяризація та реклама природних і культурних багатств Албанії за її межами; створення зручної туристичної інфраструктури із залученням приватного капіталу та іноземних інвестицій; створення умов для підготовки кваліфікованих фахівців галузі та залучення місцевого населення до роботи в туризмі. Національне агентство з туризму (АКТ) налагодило співпрацю з державними установами, приватним бізнесом і освітніми закладами, надаючи сприяння та підтримку створенню туристичних фірм і турагенцій. Окремим промоційним напрямом діяльності стала участь АКТ у провідних європейських туристичних ярмарках (Лондон, Берлін, Варшава, Мілан та ін.). В 2013 г. АКТ організувало і провело в Албанії Перший міжнародний туристичний ярмарок «Turizmi Dimeror» (Зимовий туризм), головною метою якого був початок розвитку в Албанії цього нового виду туризму [1].

У цей період, спільно з АКТ, значний внесок у справу відродження албанського туризму зробила Національна агенція у справах природоохоронних зон (Agjencia Kombetare e Zonave te Mbrojtura), Національна агенція у справах охорони довкілля (Agjencia Kombetare e Mjedisit), які ведуть активну діяльність з охорони природних пам'яток [2].

У 2013 році урядом країни був розроблений стратегічний план розвитку туризму Албанії на 6 років. «Стратегічний план розвитку туризму в Албанії на 2014–2020 pp.» («Draft- strategjia e zhvillimit te turizmit ne Shqipëri 2014–2020»). Для втілення проєктів був створений новий урядовий орган – Міністерство міського розвитку і туризму (Ministria e Zhvillimit Urban dhe Turizmit). В документі наведені обґрунтування важливості розвитку туризму для економіки країни та її іміджу в Європі, визначені стратегічні напрями розвитку як існуючих видів туризму, так і нових, перспективних (гастрономічний, спортивний, екстремальний). Передбачений план заходів щодо стандартизації сфери туристичних послуг у відповідності до норм Європейського Союзу, що сприятиме суттєво збільшити туристичні потоки з європейських країн. У 2015 році парламент Албанії прийняв новий закон про туризм, який спрямований на перетворення туризму в пріоритетний сектор економіки, на створення пільгових умов для інвесторів в туристичну інфраструктуру, збільшення зайнятості населення, посилення туристичної активності Албанії в регіоні. Також, на вико-

нання програми уряду Еді Рама, Міністерство міського розвитку і туризму розпочало роботу щодо збільшення внеску туризму в доходну частину бюджету країни, забезпечуючи виконання Стратегії розвитку туризму на 2018–2022 роки [3].

З початком ринкових перетворень в Албанії завершилась епоха монопольного становища «Албтуриста» подібно до того, як і в Україні домінуюче становище втратив колишній радянський монополіст по в'їзному туризму «Турист». Сучасна структура ринка в Албанії мало чим відрізняється від українського. Послуги в сфері туризму надають понад 200 туристичних компаній, агентств і бюро подорожей, переважна частина яких зосереджена в столиці Тирана. Найбільш відомі з них «Albaniatravel», «Albtours D», «Apollon-tours», «Albania Viaggi», «Alba-mia» та ін. Діяльність певної кількості туристичних компаній орієнтована на подорожі з конкретних зарубіжних країн і регіонів, більшість – надає послуги в'їзного та виїзного туризму, з розміщенням і транспортним обслуговуванням.

Загальна структура туризму сучасної Албанії за багатьма показниками подібна сусіднім країнам Середземномор'я, але зі своїми специфічними відмінностями. Домінуючим, серед усіх видів туризму в Албанії є оздоровчий туризм (сезонний пляжний відпочинок), де на два місяці «високого сезону» (липень-серпень) припадає найбільша кількість відвідувачів. На другому місці тримає позиції культурно-пізнавальний та внутрішній туризм, де основний контингент – етнічні албанці як місцеві, так і албанці з прилеглих країн: Македонії, Чорногорії та Косово [4].

Поряд з інтенсивним зростанням туристичної галузі, Албанія починає більш раціонально використовувати свої природні ресурси. Так, готельний і ресторанний бізнес здійснює забудову узбережжя морів і такий підхід не є перевагою перед іншими країнами де туристи добре інформовані про туристичну-курортну сферу. Тим не менш, саме в Албанії досі можна знайти унікальні куточки як на узбережжі, так і в глибині країни, де ще не ступала нога туриста, де природа зберегла всю свою первинну красу, де не ведеться активна забудова, а відтак – не відбувається вплив на довкілля. Це суттєва відмінність від курортів, наприклад, Греції та Хорватії. Але в цілому, за рівнем розвитку свого туристичного сектору, Албанія ставить собі за мету європейську якість надання туристичних послуг. Саме враховуючи значні неосвоєні туристами території країни, Всесвітня туристська організація рекомендувала Албанії обрати нову стратегію розвитку туризму в південних райо-

нах. За задумом фахівців ВТО, Албанії слід розробити власну модель, відмінну від хорватської і чорногорської [5].

Завдяки м'якому середземноморському клімату і великій кількості архітектурних пам'яток старовини і середньовіччя, країна володіє величезним невичерпним туристичним потенціалом і є привабливою дестинацією для мандрівників. У зв'язку з цим, багато відомих зарубіжних компаній виявили бажання брати участь в будівництві сучасних туристичних комплексів на території Албанії, зокрема на узбережжі Іонічного моря. Більшість готелів мають категорію 3 і 4 зірки, досить поширені апартаменти. У більшості готелів персонал спілкується англійською та італійською мовами. Туристичний бізнес в Албанії в даний час існує в основному за рахунок європейських туристів. Найбільша кількість туристів припадає на такі країни, як Косово, Чорногорія, північна Македонія, Греція, Італія. Також Албанію відвідують туристи з розвинених європейських країн, яких приваблює незаймана краса цього краю та привабливі ціни.

Туризм в Албанії упродовж останніх років зростав і до пандемії 2020 року ця частка галузі становила 8,5% економіки країни. Чисельність іноземних туристів протягом 5 років (2013–2019) збільшилося вдвічі – до 6,4 мільйона [6].

В таб. 1 Інституту статистики Албанії наведена кількість іноземних туристів у розподілі по країнам за 2020–2021 роки, де спостерігається значне збільшення туристичних потоків [7].

Країна	Січень – листопад 2020	Січень – листопад 2021
Косово	1,293,712	2,561,191
Македонія	338,309	528,475
Греція	197,731	242,092
Італія	113,841	322,873
Велика Британія	9,553	81,288
Чорногорія	155,487	294,138
Польща	24,087	111,475
США	22,500	90,854
Іспанія	2,613	11,692
Німеччина	36,209	113,564
Швейцарія	14,922	54,162
Інші країни	228,039	1,009,373
Всього	2,477,003	5,421,177

Статистичні показники руху туристів в Албанії протягом 2020–2021 років показують не менш помітне зростання руху туристів як албанських, так і іноземних. (Таблиця 2) [8].

Період	Січень – листопад 2020	Січень – листопад 2021
Всього прибуло	4,976,451	8,949,184
албанців	2,499,488	3,528,007
іноземців	2,477,003	5,421,177

Розвиток туристичного бізнесу в Албанії дав поштовх до стрімкого розвитку будівельної індустрії країни. В Албанії на сьогодні залишається безліч красивих місць, на яких можна побудувати сучасні першокласні готелі, житлові комплекси і затишні села з готовими будинками. При цьому необхідно враховувати, що ціна на землю досить низька, наприклад, 1 м2 прибережної території можна придбати за ціною від 35 євро. Сьогодні в Албанії практично відсутні потенційні ризики для інвесторів. Це країна зі стабільним урядом і швидко зростаючою економікою, яка перспективою у майбутньому інтегруватися в економічний простір Європейського Союзу. Будівництво автомагістралей та доріг ведеться прискореними темпами, значна увага приділяється розбудові комунікацій і інфраструктури. Так, якщо у 2000 році доступ до мережі Інтернет мали близько 1500 користувачів, то на сьогоднішній день ця цифра сягає близько 2 мільйонів чоловік і це при тому, що загальна кількість населення Албанії складає майже 3,2 мільйони [9]. Албанія із колись закритої авторитарної держави радянського типу швидко перетворюється на країну з динамічними ринковими реформами і вражаючими темпами розвитку, зокрема туристичної сфери. Туризм в Албанії щороку стає дедалі вагомим джерелом надходжень до бюджету. У сфері надання туристичних послуг задіяно понад 50 тисяч осіб (понад 5% працюючого населення). Уряд постійно розробляє і пропонує пакети стимулів для підприємств і підприємців туристичного сектору. Один із них – податкова амністія на 10 років для готелів класу «5 зірок». Також, пільги щодо сплати податків на початковому етапі для 4-зіркових готелів. Зменшення розмірів податків, зумовлене амбіційними планами розвитку розгалуженої мережі 4-х і 5-ти зіркових готелів. Такі дії уряду спря-

мовані на розвиток й вихід Албанії на міжнародний ринок послуг елітного туризму. За словами голови уряду Албанії, Еді Рама: «у власників 4-зіркових готелів після податкової амністії з'явиться зацікавленість у вдосконаленні якості обслуговування і розширенні надаваних іноземним туристам послуг для підвищення статусу та іміджу готелю, а також можливої пролонгації фіскальних пільг». Разом з тим, Еді Рама попередив власників готелів і туристичних компаній, що: «буде запроваджено більш жорсткіші заходи контролю за дотриманням санітарно-гігієнічних норм та якістю обслуговування. До всіх хто ігноруватиме прозорі ринкові правила, будуть застосовані жорсткі санкції, включаючи штрафи, позбавлення «зірок», сертифікатів та податкових пільг» [10].

У 2021 році влада Албанії схвалила будівництво другого (після аеропорту поблизу Тирани) міжнародного аеропорту біля південно-західного міста Вльора за участі міжнародних інвесторів, забезпечуючи гостям зручний доступ до узбережжя Адріатичного моря. Міністерство інфраструктури та енергетики заявило, що консорціум, очолюваний швейцарською компанією Mabco Construction, оплатить витрати на будівництво аеропорту вартістю 125 мільйонів доларів та отримає 35-річну концесію на його експлуатацію [11].

Незважаючи на стрімкий розвиток туристичної інфраструктури, Албанія на сьогоднішній день має низку проблемних питань, які потребують невідкладного вирішення. Найголовніша з них – це утилізація відходів життєдіяльності людей, яка постала особливо гостро одночасно зі збільшенням кількості туристів. Питання утилізації сміття не є структурною проблемою влади, а питанням національної ментальності, зміна якої потребує часу. Від чисельних стихійних сміттєвих полігонів, які давно досягли критичних меж, страждає екологія. Смітники псують краєвиди – на берегах річок, на полях, на прибудинкових ділянках. Особливо ця проблема відчутна, коли полігони горять і тліють, випаровуючи в атмосферу отруйні викиди. Влада, зі свого боку, активно працює над удосконаленням системи утилізації сміття та проводить щорічні інформаційні кампанії в межах країни.

Друга важлива проблема пов'язана з функціонуванням громадського транспорту в Албанії. Залізничне сполучення нерозвинуте, залізничних гілок мало, а потяги курсують вкрай повільно. Мережа автобусних маршрутів розвинута краще, однак питання чіткого

розкладу руху «маршруток» залишається відкритим. А це значно ускладнює мандрівникам планувати подорожі країною. Однак, всі ці негаразди компенсуються відкритістю і доброзичливістю місцевого населення, яке привітно і з повагою ставиться до туристів.

Також потрібно наголосити, що Албанія зацікавлена у поглибленні співробітництва з Україною у сфері туризму. У Комітеті з питань сім'ї, молодіжної політики, спорту та туризму відбулася зустріч першого заступника глави комітету Миколи Величківича з делегацією Албанії на чолі з генеральним секретарем Міністерства туризму і навколишнього середовища Албанії Адріан Каменіца. На запитання журналістів: «Будь ласка, окресліть переваги Албанії як туристичного напрямку для українських туристів. Чому клієнтам українських туристичних компаній варто вибирати для свого відпочинку і подорожей саме Албанію?» – А. Каменіца відповів: «Сьогоднішня Албанія – це чудове місце для відпочинку не тільки наших туристів. У нас є інформація, що цей напрямок набув популярності у громадян Польщі, Чехії, Англії, Данії, Швейцарії, Румунії, а також сусідніх Македонії, Італії та інших країн Європи. І це не випадково. Албанія не обмежується одним лише пляжним відпочинком: вона готова запропонувати своїм гостям насичену туристичну програму. Мальовничі гори, історичні місця часів Римської Імперії, довге узбережжя, яке користується популярністю у любителів подорожувати на своїх автомобілях й мотоциклах. Що ж до українських туристів, то вони не є винятком. До всього іншого, через економічну ситуацію в Україні в цілому, Албанія виглядає вельми конкурентною за вартістю відпочинку. Для українського туриста цей напрямок досить новий, що також є досить привабливим» [12].

Підсумовуючи, зазначимо, що процес розвитку албанського туристичного бізнесу, порівнюючи з іншими країнами регіону, поки що, знаходиться на початковому етапі. Однак інтенсивність розвитку галузі є дійсно висока і має чудові перспективи, навіть з урахуванням викликів сьогодення. Зацікавленість албанського уряду та співпраця різних міжгалузевих відомств, пільгове оподаткування, інвестиційна політика, різнопланове заохочення приватного місцевого та іноземного бізнесу – все разом, дозволяє нам сподіватись, що найближчим часом туристичні мандрівки до Албанії стануть доволі популярними, і для громадян України, зокрема.

Джерела та література

1. Lulzim Baumann Albania – the First Balkan Country with an Incineration Plant. [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://www.vivis.de/wp-content/uploads/WM9/2019_WM_107-118_Baumann.pdf
2. Там само.
3. Там само.
4. Албанія: країна, не стоптана туристами. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://mw.com.ua/?oid=14995&sid=11916>
5. Марта Мальська, Тарас Завадовський // Вісник Львівського університету. Серія міжнародні відносини. 2008. Вип. 24. С. 179–186. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://infotour.in.ua/malska3.htm>;
6. Албанія збудує другий міжнародний аеропорт, щоб сприяти туризму. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-albanija-aeroport-turyzm/31137251.html>
7. Movements of citizens in Albania, November 2021. [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://www-instat-gov-al.translate.goog/en/publications/books/2022/tourism-in-figures-2020/?_x_tr_sch=http&_x_tr_sl=en&_x_tr_tl=ru&_x_tr_hl=ru&_x_tr_pto=op,sc
8. Strategjia kombëtare për zhvillimin e qendrueshëm të turizmit (2018–2022). [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.mjedisi.gov.al/wp-content/uploads/2019/06/Strategjia-Komb%C3%ABtare-e-Turizmit-2019-2023.pdf>
9. Movements of citizens in Albania, November 2021. [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://www-instat-gov-al.translate.goog/en/publications/books/2022/tourism-in-figures-2020/?_x_tr_sch=http&_x_tr_sl=en&_x_tr_tl=ru&_x_tr_hl=ru&_x_tr_pto=op,sc;
10. Албанія: країна, не стоптана туристами. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://infotour.in.ua/albania.htm>
11. В Албанії побудують другий міжнародний аеропорт. (07.03.2021). [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.ukrinform.ua/rubric-tourism/3203768-v-albanii-pobuduut-drugij-miznarodnij-aeropor>
12. Албанія зацікавлена у поглибленні співробітництва з Україною у туризмі. (29 березня 2019 р.). [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.rbc.ua/ukr/news/albaniya-zainteresovana-uglublenii-sotrudnichestva-1553849573.html>

Миронюк Олена
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка

СВІТОВИЙ ДОСВІД З РОЗВИТКУ ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНОГО ТУРИЗМУ У ВИКОРИСТАННІ МОБІЛЬНИХ ДОДАТКІВ У МУЗЕЙНІЙ ГАЛУЗІ

У сучасному світі інформаційні технології є невід’ємною складовою. Вони впливають на соціокультурні комунікації, полегшують можливість швидшого поширення інформації та доступу до інформаційних ресурсів. Зокрема, вони є дієвим інструментом для розвитку історико-культурного туризму. Звертаючись до досвіду зарубіжних країн, слід зауважити, що на часі актуальним для дослідження є мобільні технології або ж додатки. Під мобільними додатками слід розуміти комп’ютерні програми, створені спеціально для використання на мобільному пристрої.

Доступ до музейного зібрання, умови для самоосвіти та спілкування, творчості, надання інформації, допомога в освітній діяльності – ось далеко не повний перелік тих послуг, які пропонує музей [1, с. 509].

На жаль, не кожен має можливість відвідати найбільш відомі музеї світу. Але завдяки спеціалістам зі сфери ІТ-технологій стало можливим віртуальне відвідування зібрань кращих світових музеїв. Так, були створені мобільні додатки, які дозволяють побачити експонати у високій якості та прочитати детальну інформацію про них.

Одним з перших офіційний мобільний додаток випустив Лувр. Це відбулось у 2011 р. У додатку вміщено понад 500 зображень, доповнених інформативною історичною та культурологічною довідкою. Є функції пошуку, додавання експонатів у закладки, а також можливість відправлення вподобаних зображень друзям у соціальних мережах або електронною поштою [2].

Американський музей природничих наук має аж три додатки в мобільному маркеті AppStore. Вони об’єднують експонати багатьох тематичних залів за різними категоріями: динозаври, ссавці, космос. У додатках можна знайти інформацію про тисячі астрономічних знімків, подивитися діорами залу американських ссавців і відправитися в мезозойську еру [3].

Також доступною для онлайн-відвідування є Лондонська національна галерея. Окрім доступу до майже усіх експонатів, тут можна оцінити ще понад 250 світових шедеврів [4].

Крім того, корисним є додаток «Europeana Open Culture», який надає користувачам змогу досліджувати колекції зображень із кращих закладів культури у Європі. Він дає змогу переглядати, обмінюватися і завантажувати безкоштовно понад 350 тис. зображень з високою роздільною здатністю з чотирьох тем: мапи і плани, образи минулого, скарби мистецтва і скарби природи. Кожне зображення можна прокоментувати та ознайомитися з враженнями інших користувачів [5].

Поки що жоден український музей не має мобільних додатків. Але останнім часом наші музеї проводять активну діяльність у соціальних мережах, ведуть власні сторінки. Зокрема, Національний музей мистецтв імені Богдана та Варвари Ханенків та Літературно-меморіальний музей-квартира Павла Тичини. Таким чином, діяльність цих закладів можна назвати ствердженням права на існування самобутності й креативності в музейній галузі.

Також в Україні представлений ресурс «Музеї онлайн», завдяки якому можна відвідати віртуальну екскурсію такими музеями, як «Національний військово-історичний музей України», «Музей археології в Батурині», «Історико-меморіальний музей М. Грушевського» тощо. Також тут можна прослухати історію музею, проте нажалі відсутній доступ до окремих експонатів [6].

Отже, на даний момент створено чимало цікавих проєктів, у тому числі й мобільних додатків, які дають змогу безкоштовного доступу до найкращих музеїв та шедеврів світового значення. Саме завдяки використанню мобільних технологій у сфері історико-культурного туризму збільшується кількість і якість каналів комунікації. Варто зауважити, що з кожним днем ці додатки оновлюються й вдосконалюються. Їх доступність та зручність значним чином популяризує діяльність музеїв та прагнення людей до самоосвіти. А впровадження такого типу технологій в Україні стане важливим кроком для розвитку історико-культурного туризму.

Джерела та література

1. Юрнева Т. Ю. Музееведение. Москва: Академический проект. 2003. 560 с.

2. Louvre HD Free by Evolution Games LLP. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://appsto.re/ua/17pdE.i>

3. The American Museum of Natural History Collections by American Museum of Natural History. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://appsto.re/ua/vsm-u.i>.

4. National Gallery, London HD Free by Evolution Games LLP. ([Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://appsto.re/ua/P836D.i>

5. Бондаренко В. Мобільні застосунки як інструмент у соціокультурних комунікаціях: можливості адаптації в діяльності наукових бібліотек. Наук. пр. Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського : зб. наук. Пр, Асоц. б-к України. Київ. 2017. Вип. 46. С. 426–444.

6. Музеї онлайн. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://incognita.day.kyiv.ua/exposition>.

Романів Яна

*Київський національний університет
імені Тараса Шевченка*

АРАБСЬКА ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНА ТА РЕЛІГІЙНА СПАДЩИНА В СУЧАСНОМУ ТУРИЗМІ ІСПАНІЇ

Іспанія – одна з європейських країн з найбільшою історичною та мистецькою спадщиною арабського походження. Присутність мусульман на Піренейському півострові протягом майже восьми століть залишила відчутний слід в архітектурі, живописі, звичаях та загалом культурі Іспанії. Палаці, мечеті та фортеці продовжують бути прикладом фундаментальної епохи в історії країни й сьогодні є одними з найбільш відвідуваних пам'яток у Європі: Кордовська мекіта, палац Альгамбра, Севільський Алькасар та інші. Багата культурна спадщина робить цю країну місцем особливого туристичного інтересу серед мусульман світу.

Загалом туризм позиціонується в Іспанії як один з найбільших видів економічної діяльності, що сприяє росту ВВП. До пандемії на сферу туризму припадало 12,4% ВВП Іспанії (2019 рік). Під час пандемії COVID-19 кількість іноземних туристів різко знизилася, що негативно вплинуло на економіку держави. Загалом у 2020 році Іспанію відвідали 19 мільйонів туристів проти 83,5 мільйонів у 2019 році або на 75% менше [1, с. 1–3]. Загальні збитки сягнули близько 23 мільйонів євро [2].

Серед іноземних туристів в Іспанії, за словами Даніеля Росадо – директора іспанського туристичного офісу на Близькому Сході, вагома частка припадала на туристів-мусульман, зокрема, 2019 році близько 90 000 мандрівників було із Саудівської Аравії, що на 21% більше, ніж у попередньому 2018 році [3]. Тому наприкінці минулого 2021 року Саудівська Аравія та Іспанія підписали угоду про співпрацю з метою перегляду туристичної карти, розробки майбутніх проектів на основі досвіду обох країн у цьому секторі [4].

Те, що в Іспанії на сьогодні проживає близько двох мільйонів мусульман є фактором, який сприяє популяризації країни в мусульманському світі. Крім того, в іспанських ексклавах Сеуті та Мелільї їх частка складає понад 45% та 51% відповідно, при цьому в Мелільї частка новонароджених мусульман до загальної кільк-

кості народжень у 2011 році досягла 75%. Мілілії стало першим містом в сучасній Іспанії, де більшість жителів якого сповідують іслам і цей відсоток продовжуватиме рости [6].

Фактором, який сприяє підвищенню туристичного інтересу до Іспанії серед мусульманського населення є те, що за останні роки кількість мусульман в Європі значно виросла за рахунок сотень тисяч біженців та мігрантів, які є або можуть стати потенційними туристами. За прогнозами науковці їх частка до 2050 року збільшить ще у два рази [5].

Іспанія, усвідомивши економічний потенціал ринку на основі мусульманської спадщини стала провідним місцем для «халяльного туризму». Термін «халяльний туризм» з'явився в наукових дослідженнях недавно, в 2010 році [7, с. 461–470]. Раніше поширеною була термінологія «ісламський туризм», яку використовували та захищали такі автори, як Д. Хендерсон [8, с. 210–211]. Автор, що цей термін охоплює всі поїздки, які мусульмани можуть здійснити з діловою метою або для відпочинку. Це тлумачення можна інтерпретувати як час, проведений мусульманами в країнах, де проживають мусульманські меншини. Проте інші автори – М. Хусейн та М. Бон, припускають, що халяльний туризм є підвидом релігійного туризму. Вираз «халяльний туризм» був придуманий для визначення способу подорожі мусульманських туристів. Це означає пошук пропозицій відповідно до їхніх релігійних принципів. Часто такий вид туризму також називають «Muslim friendly» – «дружній до мусульман туризм» [9, с. 47–59].

Іспанія стала одним з основних туристичних напрямків для розвитку такого типу туризму, оскільки вона поєднує багато речей, які шукає мусульманський турист: культура та мистецтво, халяльна кухня, архітектура, традиції пов'язані з арабською спадщиною, унікальні пам'ятки Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО тощо.

У 2015 році члени Ісламської ради спільно з El Instituto Halal запропонували створити Halal International Tourism (HIT) – особливу організацію для просування та розвитку халяльного туризму в Іспанії та Латинській Америці, у різних його аспектах, та надання послуг, пов'язаних з цим типом діяльності [10].

До пандемії Turespaña – державний орган, відповідальний за туристичне просування Іспанії в світі – створив нову кампанію, в якій халяльний туризм був одним із цільових секторів. Для організації такого виду туризму ключовим чинником сертифікація

халяльних чи мусульманських послуг. Для цього необхідно знання характерних особливостей, сприйняття та поведінки халяльних туристів, їх релігійних догм, а також правильна реалізація таких пропозицій у різних туристичних підсекторах (розміщення, громадське харчування тощо) має основне значення для туроператорів.

Підвищенню авторитету цього напрямку туризму сприяє робота такої структури із сертифікації як «Institute Halal», яка забезпечує впевненість туристів, що всі продукти та послуги, які вони споживатимуть в Іспанії, запропоновані з повагою поважають до їхніх переконань. Зокрема сертифікованими є два халяльні готелі, у Марбельї (Alanda Hotel) і Торремоліносі (Luxury Boutique Costa del Sol), що орієнтовані саме на мандрівників з Близького Сходу [11, с. 182].

Більшість дослідників цієї теми визначають такі вимоги до організації халяльного типу туризму, зокрема, необхідність закладів, де пропонується халяльне меню; наявність молитовних килимків (Намазлик) та вказівка напрямку на Мекку в номерах готелю; ліжка та ванні кімнати в готелях розташовані не в напрямку Мекки; біде у ванних кімнатах; номери без алкоголю в міні-барі [12, 13].

Деякі автори, такі як Х. М. Лукман закликають бути більш вимогливими та прискіпливими до надання послуг і пропозицій туристам – мусульманам, більше враховувати закони шаріату та ін. [14].

Загалом, варто відмітити, що у розвитку халяльного туризму Іспанії вдалось досягнути значних успіхів. Відповідно до Global Muslim Travel Index 2018, опублікованого CrescentRating, провідним авторитетом у сфері халяльних подорожей, Іспанія посіла 2-е місце в списку мусульманських напрямків для в'їзду в країну, що не входять до ОІС (Організація ісламського співробітництва), і 8-е місце в цілому з точки зору середовища, яке підтримує мусульманських мандрівників (CrescentRating 2018) [15].

Halaltrip, найбільша халяльна та орієнтована на мусульман туристична платформа, назвала Іспанію, зокрема Андалусію, головним місцем ісламської спадщини у 2016 році. У 2017 році андалузське місто Гранада увійшло до списку «10 місць, які кожен мусульманин повинен відвідати у 2017 році» і включив Барселону до списку «9 найкращих дружніх до мусульман міст-відпочинку у Європі за 2018 рік» (Noohu 2017). Лондонська компанія Islamic Travels виділяє на своєму веб-сайті екскурсію «Іспанія: 8 століть ісламської спадщини», а тури Visit Al Andalus, туристичне агент-

ство в Гранаді, організовує халяльні тури в Іспанії, Португалії та Марокко [15].

Проте, не зважаючи на досягнуте, існує ряд перешкод, які гальмують розвиток туризму та збільшення потоку туристів-мусульман, зацікавлених арабською спадщиною Іспанії. Перш за все це новий сплеск ісламофобських і ксенофобських дискурсів з боку ультраправих активістів і політиків у Європі, особливо у Франції, але також і в Іспанії.

У 2021 році у Франції Національні збори проголосували за схвалення законопроекту, яким забороняється дівчатам до вісімнадцяти років носити хіджаб на публіці. За цим законопроектом держава також матиме більший нагляд за мечетями, школами та релігійними організаціями [3].

В Іспанії також права політична партія Vox дедалі активніше виступає у своїх антиісламістських настроях. В останньому дослідженні Міністерства внутрішніх справ щодо злочинів на ґрунті ненависті не згадується іслам, але повідомляється про 66 випадків на основі релігійних переконань або практик у 2019 році (і 596 випадків на ґрунті расизму та ксенофобії (зростання на 21% порівняно з 2018 роком). Plataforma Ciudadana contra la Islamofobia повідомила про 546 випадків проти мусульман у 2017 році, коли відбулися дві терористичні атаки в Барселоні [16].

Окрім цього, досі не всі працівники туристичної галузі та й самі туристи достатньо обізнані про можливості, які може представляти цей сегмент туристичного ринку, а також про те, як ними скористатися. Тому необхідна додаткова інформація та навчання для професіоналів у сфері туризму.

Також, оскільки ісламський простір є великим і неоднорідним сектором через різні інтерпретації ісламу та рівні релігійності, наявність єдиного халяльного (або принаймні дружнього до мусульман) стандарту та універсальної сертифікації має стати важливим фактором у розвитку такого типу туризму та знятті бар'єрів для туристів, які зацікавлені у пізнанні арабської спадщини Іспанії [17].

Попри всі проблеми, Іспанія продовжує рухати в напрямку розвитку халяльного туризму. Співробітники Instituto Halal в місцях арабської спадщини розробляють спільно з міськими радами нову сприятливу концепцію міст для приваблення мусульманських туристів, зокрема у Кордобі та Гранаді [18, 19].

Незважаючи на широкомасштабну кризу та проблеми в індустрії туризму, спричинені пандемією коронавірусу, халяльний сектор має хороші перспективи для зростання. Іспанія історично була занурена у розвиток і поширення мусульманських мотивів та культури на своїй території. А з початком процесу Реконкісти в 722 році арабська та християнська культури перепліталися між собою, створюючи унікальну культурну спадщину. Наслідки такого поєднання ми спостерігаємо першочергово у архітектурних пам'ятках. Прикладами можуть слугувати Велика мечеть в Кордові, Алькасар в Севільї та Гранадські палаци Альгамбра і Хенераліфе. Й до сьогодні збереглася значна частина вишуканого оздоблення головних будівель, де можна простежити унікальний іспано-мавританський стиль. Саме таке надбання Іспанія використовує вміло для розвитку нового напрямку – халяльного туризму, що дозволить ще в більшій мірі привернути мусульманських туристів до історичної арабської спадщини.

Джерела та література

1. El Instituto Nacional de Estadística. Las Notas de Prensa. Movimientos Turísticos en Fronteras – Diciembre 2020. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.ine.es/daco/daco42/frontur/frontur1220.pdf>
2. Confederación Española de Organizaciones Empresariales. La aportación del turismo al PIB en 2021 será de 77.200 millones, la mitad que en 2019, en un escenario favorable – 21.04.2021. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.ceoe.es/es/ceoe-news/economia/la-aportacion-del-turismo-al-pib-en-2021-sera-de-77200-millones-la-mitad-que-en>
3. Salaam Gateway. Spain must be 'genuinely' welcoming to attract more Muslim tourists amid recent rise in Islamophobia, say experts – 09.04.2021. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://salaamgateway.com/story/amid-recent-rise-in-islamophobia-spain-must-be-genuinely-welcoming-to-attract-more-muslim-tourists-s>
4. El Correo del Golfo. La ministra de Turismo deja claro en Arabia que España goza de «buena situación sanitaria» – 28.10.2021 [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.elcorreo.ae/articulo/turismo/ministra-industria-comercio-turismo-deja-claro-en-arabia-que-espana-goza-buena-situacion/20211028154129140665.html>
5. Pew Research Center. Europe's Growing Muslim Population – 29.11.2017. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.pewforum.org/2017/11/29/europes-growing-muslim-population/>

6. Observatorio Andalusí. «Estudio demográfico de la población musulmana Explotación estadística del censo de ciudadanos musulmanes en España referido a fecha 31/12/2019». Unión de Comunidades Islámicas de España (UCIDE). Consultado el 8 de mayo de 2020. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://observatorio.hispanomuslim.es/estademograf.pdf>

7. Battour, M., Ismail, M. and Battor, M. (2010). Toward a Halal Tourism Market. *Tourism Analysis*, 15(4), pp.461–470.

8. Henderson J. C. (2009). Islamic Tourism Reviewed. *Tourism Recreation Research*, Vol. 34(2), 207–211.

9. Bon, M., and Hussain, M. (2010). Tourism in the Muslim world. In N. Scott (Ed.), *Bridgingtourism theory and practice* (pp. 47–59).

10. El Instituto Halal. Hacia un nuevo modelo turístico y nuevas oportunidades: el Muslim Friendly. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.institutohalal.com/hacia-un-nuevo-modelo-de-turismo/>.

11. *International Journal of Scientific Management and Tourism* (2017) 3–4: 175–185, Bolifa, F., Cuesta, P. & Loranca, C.: «Razones Para Apostar Por El Turismo Halal».

12. Battour, M., Ismail, M. N., and Battor, M. (2011). The impact of destination attributes on Muslim tourist's choice. *International Journal of Tourism Research*, 13(6), 527–540.

13. Stephenson, M. L. (2014). Deciphering 'Islamic hospitality': Developments, challenges and opportunities. *Tourism Management*, 40, 155–164.

14. Lukman, H. M., and ets. (2015) Islamic tourism: beyond than just Halal food and a place for prayer. *Advanced Science Letters*, 21 (6). pp. 2085–2088.

15. Boll, J. R. *Selling Spain: Tourism, Tensions, and Islam in Iberia*(2020). *Journal of Intercultural Communication*, 20(2): 42–55.

15. La País. La islamofobia se desata en las redes y llega a la calle tras los atentados– 23.08.2017 [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://elpais.com/politica/2017/08/22/actualidad/1503428186_516127.html

17. Forosocuellamo. España tiene un gran potencial para el desarrollo del turismo halal: Prof. – 05.01.2022. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.forosocuellamos.com/espana-tiene-un-gran-potencial-para-el-desarrollo-del-turismo-halal-prof/>

18. Instituto Halal participa en el Primer Foro de Economía Halal de Granada. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.institutohalal.com/instituto-halal-participa-en-el-primer-foro-de-economia-halal-de-granada/>

19. The Halal Institute participates in the creation of the Cordoba Halal Cluster. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.institutohalal.com/the-halal-institute-participates-in-the-creation-of-the-cordoba-halal-cluster/>

Теплюк Олександр

*Київський національний університет
імені Тараса Шевченка*

ДОСВІД СЛОВАЧЧИНИ З РОЗВИТКУ ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНОГО ТУРИЗМУ

Словаччина є країною, яка успішно здійснила перехід від командно-адміністративної до регульованої ринкової економіки й стала членом Європейського Союзу. Аналізуючи перспективи розвитку історико-культурного туризму в Словаччині на кінець ХХ ст. початок ХХІ ст., необхідно підкреслити, що сучасний туризм – це та сфера економіки і життєдіяльності суспільства, яка так чи інакше інтегрує практично всі галузі господарства. Цей чинник повинен стати головним у формуванні туризму як тієї галузі, пріоритетний розвиток якої може позитивно вплинути на економічний і соціальний стан країни в цілому, стимулювати ряд важливих галузей економіки, сприяти зміцненню нового позитивного іміджу нових країн-членів ЄС.

Вивчення розвитку історико-культурного туризму в Словаччині, є актуальним з огляду на те, що його становлення відбувалося наприкінці 80-х початку 90-х років ХХ ст. коли країна здобувала свою незалежність. Це дає можливість комплексно проаналізувати рівні й шляхи розвитку молодого незалежної країни Європейського Союзу у системі туризму, а її успішний досвід буде корисний для посткомуністичних країн Східної Європи, зокрема України [1, с. 106].

Число іноземних туристів зросло внаслідок того, що 1 травня 2004 р. Словаччина стала членом ЄС й поступово покращувала якість свого національного турпродукту. Були створені десятки нових туристичних агентств і кількість туристів з-за кордону значно збільшилася [2, с. 5].

Економічні показники туристичної галузі Словаччини постійно зростають. У 2018 році надходження від міжнародних подорожей до Словацької Республіки досягли 2,7 млрд євро, що на 4,7% більше, ніж у попередньому році. Це становить 3% ВВП і становить 27,6% експорту послуг.

У 2018 році Словаччина залучила більше відвідувачів, ніж у будь-який попередній рік. Згідно зі статистикою, загальна кільк-

кість в'їжджих туристів у 2018 році зросла на 4,3% до 2,3 млн. П'ять провідних міжнародних ринків – Чехія (31,1% міжнародних туристів), Польща (10,0%), Німеччина (7,9%), Угорщина (5,0%) та Австрія (4,4%), на які разом припало 58,4% усіх міжнародних туристів.

Що стосується внутрішнього туризму, то за даними TSA, у 2016 році на них припало 14,5 мільйонів поїздок, що на 12,1% більше, ніж у 2015 році. З них 54% були з ночівлею [3].

Словаччина славиться своїми історико-культурними пам'ятками. Поряд із прекрасною природною красою: високими горами і тихими долинами, річками, гірськими озерами з кришталево чистою водою туристів чекають безліч старовинних замків, маєтків і історичних будівель. У Словаччині можна знайти пам'ятки всіх історичних періодів.

В списку об'єктів Світової спадщини ЮНЕСКО в Словаччині налічується 8 найменувань. 6 із них були включені в список по культурним критеріям (Історичний центр Банська Штявниця і технічні пам'ятники околиць, Левоча, Списький Град і пов'язані з ними культурні пам'ятки, Влколинець, Місто-заповідник Бардіїв, Дерев'яні церкви словацьких Карпат, Укріплені рубежі Римської імперії – Дунайські рубежі) і 2 по природнім (Печери Аггтелека і Словацького Карсту, Букові праліси Карпат та давні букові ліси Німеччини) [4].

Адміністративно Словаччина поділяється на вісім країв. Братиславський край варто відвідати заради опери та історії мультикультурної столиці (найпопулярніших серед іноземців), у Трнавському краї знайдете десятки церков та гарне вино. Нітранський край запропонує елегантні садиби та сплави по річках, Тренчанський – характерну сільську місцевість та величні замки. Жилінський край – рай для любителів гір та традицій, у Банськобистрицькому ви побачите середньовічні шахтарські міста та незаймані ліси. Найкрасивіші печери та токайське вино у Кошицькому краї, а найвищі скелі та найбільше дерев'яних церков у Пряшівщині (найпопулярніший серед місцевих жителів у 2019 році) [5].

Завдяки своєму географічному положенню, територія Словаччини завжди була важливим перетином різних торгових та культурних впливів. На відносно малій території ми знаходимо вплив та залишки як західної, так і східної культур та релігій. У Словаччині зустрічаються нордична дисциплінованість та південний

темперамент, західна раціональність та східна емоційність. Це все відбивається у різноманітті повсякденного життя [5].

У Словаччині працює багато музеїв, картинних галерей, скансенів, зоопарків і постійно діючих виставок. Країна відома своїми оригінальними національними і регіональними святами, які широко включені у туристичні мандрівки [6, с. 433].

Найбільше зібрання музеїв і галерей є в столиці країни Братиславі. Відреставрований Братиславський Град не лише домінанта столиці, а й садиба найбільшого музею – Національного музею Словаччини з його найбільшими і унікальними збірками про природу, історію, культуру та етнографію країни. В Братиславі знаходяться також Національна картинна галерея, багато малих приватних галерей та виставок.

Кожен день у Словацькій Республіці присвячений пам'яті того або іншого святого, тому практично цілий рік тут проводяться широкомасштабні програми свят і фестивалів. Фестиваль «Братиславська Ліра» проводиться в травні-червні. Відомими Братиславськими театрами є такі, як: Словацький національний театр опери і балету, драматичний театр ім. П. О. Гвездослава, Театр «West», Театр «AstorkaKorzo 90», Театр «Arena», Радошинський «наївний» театр та ін. Концертами і мюзиклами можна насолоджуватись у: Словацькій філармонії, Концертному залі Словацької філармонії Редута, Залі ім. Мойзеса, Музикальному центрі Палац Мірбаха, Музикальному залі Братиславського замку, Концертному залі Кларіски, Дзеркальному залі архієпископського палацу [6, с. 434.]

Протягом червня – липня по всій Словаччині проводяться фольклорні фестивалі. «Братиславські Джазові Дні» проходять у вересні. Фестиваль кіномистецтва «Фебіофест» проводиться в різних містах країни з грудня 1993 р.

У м. Пезінок щороку у вересні проходить «Винобрання» – свято збору винограду і молодого вина, а також конкурси словацьких вин. З червня по вересень в м. Тренчанське-Теплице проводяться різноманітні музичні фестивалі. У с. Терхова в липні проводиться фольклорний фестиваль. Кожна перша неділя жовтня в м. Кошице проводиться Міжнародний марафон миру [6, с. 434].

Для поціновувачів високого мистецтва Словаччина пропонує безліч театрів, концертних залів, виставкових центрів.

Для меломанів та любителів нічного життя тут також є велике різноманіття музичних барів та клубів у числі яких, зокрема, рок бар – «Будха бар», музику регі пропонує «Кафе кут», фанк, джаз фанк і діп хаус – «Хлібочина», диско – «Кратер», а просто хорошу їжу, пиво і музику – «Dubliner айріш паб», найбільший паб в місті – «Словак паб», концерти і альтернативний театр під одним дахом можна знайти лише у барі «Стока». Серед нічних клубів, що пропонують живі концерти «Вавилон», «Касей», «Термінал», дискотека на палубі корабля «Циркус Барок», любителям латинської музики – «Фламінго», рок музики – «Харлей Девідсон», «Хістерія Паб», «Метро Мюзик Клуб», дискотеку – «Лаверна».

До найбільших музеїв Словаччини належить також історико-краєзнавчий музей в Кошице. У цьому місті проводиться щорічний музичний фестиваль «Кошицька музична весна».

З часів римлян район Малих Карпат вважається виноробним. Замість замків, що давно руйнуються, тут всюди виноградники, особливо колоритні в період збору урожаю. Містечко Модра славиться червоними і білими винами. Традицію виноробства підтримує Середня сільськогосподарська школа виноградарства. Особливо багато туристів збирається в містечку в кінці літа і ранньою осінню в період щорічного «Винного фестивалю». Інший улюблений сувенір, який зазвичай поспішають придбати в Модрі, вироби з кераміки, розписані місцевими умільцями [7].

Гончарним ремеслом тут займалися з середини XVI ст. У 1883 р. в місті відкрилося художньо-керамічне училище, єдине в Австро-Угорщині. Крім того, в місті збереглися укріплення XVII ст. бастіон в історичній міській забудові центральної частини, що охороняється державою. У Модрі починається «Малокарпатський винний шлях» – туристичний маршрут, що включає екскурсії в найцікавіші виноробницькі центри Малих Карпат і дегустацію вин. У малокарпатському містечку Пезінок є Музей вин, де можна побачити величезний виноградний прес (1725 р.), бочку для транспортування вина XIX ст. і багато що інше. Найбільший інтерес представляє завод, що діє, розташований в будівлі колишньої пивоварні, побудований в 1603 р. [7].

Словаччина є молодою, прогресивною країною в якій туризм, а зокрема історико-культурний туризм, розвивається поступово. Словацький уряд вживає усі можливі заходи, щоб популяризувати

свою країну серед іноземних туристів. За майже тридцять років її існування вона зазнала динамічних перетворень, постійно з'являється щось нове. Словаччина вражає світ технічним рівнем розвитку, який тісно пов'язаний із гуманністю. Щодня виникають нові компанії, об'єкти, розвиваються міста, покращуються умови для життя, але з іншого боку вона зберігає і свої традиційні переваги. Основною проблемою розвитку туризму в Словаччині на сучасному етапі є невеликий потік іноземних туристів з не сусідніх країн.

Джерела та література

1. Корсак Р. В., Фуртій В. Організація туризму у країнах центральної Європи (Польща, Словаччина, Угорщина): Досвід організації для України. Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць К.: «Видавництво «Гілея», 2016. Вип. 113 (10). С. 104–109.
2. Михальчук Ю. І., Лажнік В. Й. Історія розвитку туризму у Словаччині. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://sworld.com.ua/konfer41/125.pdf>
3. OECD Tourism Trends and Policies 2020. Slovak Republic. Tourism in the economy. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.oecd-ilibrary.org/sites/9fd7108d-en/index.html?itemId=/content/component/9fd7108d-en>
4. Список об'єктів Світової спадщини в Словаччині ЮНЕСКО. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://whc.unesco.org/en/statesparties/sk>
5. Travel to Slovakia. Good idea. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://slovakia.travel/ru/o-slovakii/regionalnoe-razdelenie>
6. Країнознавство: теорія та практика. Підручник / Мальська М. П., Антонюк Н. В., Занько Ю. С., Ганич Н. М. К.: Центр учбової літератури, 2012. 528 с.
7. Фестивалі Словаччини. [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://podorozhuy.com.ua/2019/09/22/festivals_slovakia/

*Лютий Святослав
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка,
Норд Університет (Норвегія)*

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ТУРИСТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В НОРВЕГІЇ

Туризм став важливим явищем сучасного суспільства, що обумовлено зростанням культурних і духовних потреб населення, поглибленням багатоаспектної взаємодії соціумів, універсалізацією та глобалізацією системи економічних, політичних і культурних зв'язків.

Системний, своєчасний та цілеспрямований вплив державної влади на туристичну галузь став невід'ємним фактором створення сприятливих умов для піднесення економіки країни. Туризм являється специфічним показником ступеня державної участі в економіці, тому що сприяючи туристичній діяльності, держава може ефективно стимулювати її швидкий розвиток. Важливу роль у процесі регулювання відіграє ефективність застосування чинного законодавства уповноваженими органами державної влади, зокрема об'єктивність та своєчасність обраних ними способів впливу на суб'єктів туристичного ринку.

Основою для проведення структурних реформ у сфері туризму є формування спеціальної законодавчо-правової бази, яка забезпечує захист інтересів держави та суспільства, прав людини та громадянина, а також визначає форми та методи втручання держави у туристичну діяльність. На основі законодавчої бази розробляються різні доктринальні документи (концепції та стратегії), що роз'яснюють особливості вирішення тих чи інших проблем та визначають напрями розвитку туризму.

У сучасній вітчизняній науці проблеми нормативно-правового регулювання туристичної діяльності досліджувалась у працях таких вчених як Ю. В. Алексєєва, М. Б. Біржаков, Н. В. Булгакова, І. В. Валентюк, В. П. Вахмістров, М. І. Волошин, В. Ю. Воскресенський, Л. І. Давиденко, Є. В. Козловський, В. С. Сенін, А. О. Чечель, А. Д. Чудновський та інших, однак, на нашу думку, означені питання потребують подальшого вивчення.

Законодавче забезпечення туристичної діяльності здійснюється на основі міжнародних і національних норм права, що виявляються у формуванні національних законодавств, міжнародних угод,

створенні різних туристичних організацій, асоціацій, комітетів, бюро тощо. З точки зору міжнародного права туристична діяльність за своєю природою є взаєминами, що ускладнені іноземним елементом, внаслідок чого регулювання суто національних відносин у сфері туризму стає неприйнятним і вимагає врахування міжнародної практики. З огляду на це, політико-правове середовище країни має забезпечувати належні умови для ведення туристичного бізнесу та відповідати існуючим міжнародним нормам [1, с. 19].

У міжнародному туризмі завжди беруть участь три основні сторони: туристичні підприємства (виробники та продавці туристичних послуг); туристи (споживачі туристичних послуг); державні органи (створені державою інститути, які здійснюють розпорядчі, адміністративні та інші функції).

При взаємодії «туриста» з «туристичним підприємством» найбільш важлива річ – документальне оформлення угоди між ними: отже потрібен письмовий договір, у якому зафіксовані обоюдні права і обов'язки. Для врегулювання відносин «туриста» з «державою» необхідно мати досконале законодавство про паспортний і візовий режими, митні, валютні, медико-санітарні норми, порядок виїзду та в'їзду з країни, правове становище іноземних громадян тощо. Також необхідні правові норми про захист прав споживачів, ліцензування туристичної діяльності, сертифікацію туристичного продукту, страхування у туристичній подорожі. В оптимальному варіанті потрібний законодавчий акт, у якому були б позначені основні правові норми з всього спектра взаємин сторін, що беруть участь у цьому процесі. Більшість розвинених держав світу обрали саме такий шлях.

Однак, незважаючи на прагнення зробити туристичне законодавство уніфікованим, у кожній країні використовуються власні підходи щодо регулювання туристичної діяльності. Зазвичай основні зусилля спрямовані на регулювання відносин між «туристичним підприємством» і «державою». Здійснюється це, насамперед, у формі ліцензування туристичної діяльності, тобто відповідного державного дозволу, який надається юридичним та фізичним особам тільки у тому випадку, якщо вони: 1) можуть підтвердити свій професійний рівень, необхідний для провадження туристичної діяльності; 2) не порушують норм цивільного законодавства країни, що встановлює обмеження на можливість провадження туристичної діяльності; 3) мають достатні фінансові, матеріальні або інші

види гарантій для повної оплати всіх витрат, які можуть несподівано з'явитися у процесі надання туристичних послуг; 4) володіють полісом із достатнім покриттям для страхування фінансової відповідальності за власними зобов'язаннями [2, с. 21].

Як свідчить практика, має значення не сам акт видачі ліцензії (незалежно від ступеня жорсткості або м'якості процедури одержання цього дозволу), а ефективність роботи державного механізму, який відслідковує виконання всіх ліцензійних та інших умов туристичної діяльності, а у випадку рекламацій або інших проблем, вживає необхідних заходів для наведення порядку. У деяких іноземних державах термін «ліцензування» законодавчо фактично не закріплений, але разом з тим державні вимоги до туристичних підприємств щодо їх фінансової та іншої відповідальності перед клієнтами, професійної підготовки керівників і співробітників, страхування цивільної відповідальності підприємств – дуже суворі [2, с. 21].

За даними Всесвітньої туристичної організації, законодавчі акти з регулювання туристичної діяльності вже прийняті у 120 країнах світу. Вони спрямовані на визначення державних завдань у сфері туризму, засобів їх досягнення, упорядкування туристичних формальностей, зменшення ризиків під час подорожей, інтенсифікацію розвитку туристичної індустрії, регулювання відносин між виробниками і споживачами туристичних послуг, а також на інші важливі цілі та завдання, розв'язання яких неможливе без існування спеціального туристичного законодавства.

Норвегія, як країна з унікальною природою, багатими культурними особливостями викликає все більшої зацікавленості в українських туристів. Залежно від уподобань – активний відпочинок, екстремальний туризм, захоплення архітектурою та історією – кожен знайде для себе відповідний маршрут і список місць, які неодмінно потрібно відвідати [3].

Досвід Норвегії, як однієї з лідерів серед держав світу за рівнем соціального захисту і добробуту своїх громадян, захисту навколишнього середовища, є актуальним для вивчення та реалізації в Україні. В дослідженнях вітчизняних науковців О. Охріменко, М. Мальська, В. Худо, С. Галасюк, Р. Балашова, І. Журба та інших висвітлено специфіку здійснення туристичної діяльності у контексті дотримання концепції сталого розвитку.

У законодавстві Норвегії відсутні нормативно-правові акти, які регулюють державну підтримку туристичної сфери. Як зазначає І.

Журба, економічна діяльність у цій галузі має інформаційний характер, проте дозволяє регулювання на туристичні види діяльності безпосередньо залежить від дотримання стратегії збереження довкілля. Чинне законодавство покликане передусім максимально сприяти захисту інтересів та безпеки клієнтів туристичних компаній (наприклад, Закон від 01 липня 2018 р. № 57 «The Package Travel Act» [4, с. 72].

У 2019 році Норвегію відвідали 5,9 млн осіб, і щорічно за тенденціями ця кількість мала зростати. Зростання обсягів туристичних потоків викликало проблеми досягнення основної цілі в концепції сталого розвитку, а саме скорочення викидів вуглекислого газу. Реалізація програми нульових відходів мала завершитися до 2030 року, проте у 2020 році через вплив пандемії програма була скоригована. Проте активно залишається політика державної підтримки проектів, які передбачають досягнення кінцевої цілі цієї програми. Попри зазначену програму, під загрозу подальшої реалізації поставлено також етнічний принцип *allemannsretten*, згідно з яким всі відвідувачі країни мають право на вільне пересування і розташування в дозволених місцях. Проте зростаюча кількість туристів негативно вплинула на стан територій, визначених туристичних місць. Це потребує вирішення проблем та вироблення підходів до управління місцевим туризмом [4, с. 73]. Тому щорічно уряд Норвегії витрачає близько 37 млн дол. США на інвестування та інновації у сфері екотуризму. Зокрема, у 2019 році управління з охорони навколишнього середовища передбачило 1,2 млн дол. США на укріплення туристичних шляхів, будівництво нових та розроблення раціональних туристичних маршрутів [5].

У 2019 році бюджет Міністерства клімату та навколишнього середовища Норвегії становив 1,6 млрд дол. США. Складову частину цього бюджету становлять фонди, з яких передбачено фінансування проектів зі збереженості навколишнього середовища у сільськогосподарській сфері та транспорті. 63,5 млрд дол. США заплановано витратити із фонду *Innovation Norway* на інвестиції в технології природоохоронного характеру [6]. *Innovation Norway* є недержавним органом, який спільно з урядом Норвегії несе відповідальність за розвиток сфери туризму. *Innovation Norway* підпорядковується Міністерству торгівлі, промисловості та рибного господарства (на 51%) та місцевим органам виконавчої влади та галузевим підприємствам (на 49%) [6]. У 2015 році був розроблений та затверджений План дій для підвищення стійкості туризму, в межах якого розроблено Національний стандарт стійкого розвитку (з переробленою версією у 2017 році). Цей

стандарт включає 45 критеріїв та 108 показників у сфері збереження природи, культури, навколишнього середовища, соціальних цінностей та економічної рентабельності екологічних проєктів. Для реалізації розробленого стандарту туристичні дестинації повинні розробити заходи щодо енергозбереження, просування місцевої кухні тощо. Щоб отримати акредитацію на туристичну діяльність, подається заявка на проведення перевірки щодо дотримання і впровадження стандартів. Перевірка триває від 2 до 3 років. Глобальна ціль, яка переслідується при цьому, – це впровадження стандартів у діяльність усіх туристичних підприємств у державі. На початку 2019 року акредитованими були 13 дестинацій, 23 розпочали процес акредитації [4, с. 74].

Підсумовуючи вищесказане, необхідно відзначити, що в Норвегії проводять ефективну політику розвитку туризму, мають дієві механізми її реалізації, в основі яких лежить належне нормативно-правове забезпечення, яке ґрунтується на постійному вдосконаленні законодавства у сфері туризму, провадиться ефективна робота з врегулювання туристичної діяльності та захисту довкілля. Така виражена туристична політика цієї країни цілком могла б стати позитивним прикладом для наслідування відповідними українськими органами державної влади.

Джерела та література

1. Козловський Є. В. Правове регулювання туристичної діяльності: навч. посіб. Київ: «Центр учбової літератури», 2015. 272 с.
2. Козловський Є. В., Булгакова Н. В. Законодавче забезпечення туристичної діяльності в іноземних державах // Державне управління: удосконалення та розвиток. 2017. № 4. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=1061>
3. Див: Українцям про Норвегію. Найважливіше і найцікавіше. Київ, 2017. 122 с.
4. Журба І. Є., Мудра Я. А. Специфіка фінансування та сприяння розвитку туристичної галузі у Скандинавських країнах // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Міжнародні економічні відносини та світове господарство. Вип. 34. 2020. С. 72–75.
5. World Tourism Organization. Tourism Highlights 2017. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://https://www.e-unwto.org/doi/pdf/10.18111/9789284419029>
6. Statistic OECD. [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://stats.oecd.org/Index.aspx?ThemeTreeId=10&DatasetCode=tourism_rec_exp

*Босенко Ростислав
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка*

ОХОРОНА ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ В НОРВЕГІЇ НА ПРИКЛАДІ СТАВКІРОК

В Норвегії існує лозунг: «Коли норвежці говорять про Норвегію, вони говорять про природу, гори, фіорди та ставкірки». Ця країна славиться своїм ставленням до історичної спадщини і ефективно охороняє її. А займається цим як держава, так і звичайні аматори. Мета цієї роботи – детально розглянути історію захисту та реставрації історико-культурної спадщини в Норвегії на прикладі унікальних для цієї країни дерев'яних церков – ставкірок.

Ставкірка (мачтова або каркасна церква) – тип дерев'яних церков, що був поширений в Скандинавії і особливо в Норвегії. В XI ст. в країну проникло християнство. Аристократи, які надихались новою релігією, вирішили підтримати нову форму архітектури і завдяки цьому досвід скандинавів, які досягли вершин в кораблебудуванні, поєднався з досвідом європейських майстрів в архітектурі. Існують також припущення, що норвежці перейняли досвід будівництва в Данії, яка була офіційно хрещена 970 року.

Існує кілька видів каркасних церков, але їх поєднує загальна риса – наявність кутових опорних стовпів («stav» – стійка, стовп) та каркаса з горизонтального бруса, що лежить на кам'яному або дерев'яному підставі.

Зовнішній вигляд ставкірок дійсно унікальний зокрема через переплетення християнських та язичницьких мотивів і саме тому вони викликають велику цікавість в людей з усього світу. Не дивлячись на це, через діяльність місцевого населення та часу вони довгий час були під загрозою повного знищення: в 1800 р. налічувалось 95 ставкірок, в 1850 – 63, а сьогодні – лише 28 [1, с. 9]. Для розуміння: всього з XI по XV ст. було побудовано близько 1700 мачтових церков [1].

Охорона історичного надбання для норвежців є однією з важливих складових націєтворення, а самі ставкірки для них, на нашу думку, є матеріальним відображенням їх ідентичності. Підтвердженням цього є те, що саме в XIX ст., коли в Норвегії почалась

формуватися нація, розгорнулися перші дії з охорони історико-культурної спадщини. Ініціювали їх, зазвичай, патріотично налаштовані інтелектуали за активного сприяння уряду.

В цьому контексті є важливою діяльність Спільки охорони стародавніх пам'яток (Foreningen til norske fortidsminnesmerkers forening, FNFB). Вона виникла в 1844 році за ініціативи відомого художника Йохана Крістана Даля і складалася з ентузіастів. Їх метою було знаходження, реставрація та дослідження пам'яток норвезької культури [2]. За весь час організація встигла попрацювати з 9 церквами: вона викупувала їх та реставрувала. При цьому, аматори з FNFB щедро спонсорувалися державою. Наприклад, в 1850 році королівський уряд виділив їм п'ятсот риксдалерів на реставрацію церкви в Хеддалі [3]. Також вона проводила активну просвітницьку роботу і популяризувала ставкірки в суспільстві.

«Аматорський» спосіб захисту історико-культурної спадщини не є цілком ефективним через те, що, зазвичай, не було наукового мультидисциплінарного підходу до реставрації, роботи проводились точково, а збереження церкви в її першопочатковому вигляді не було метою. Ентузіасти з FNFB, зазвичай, відновлювали церкву так, як їм це бачилось правильним, а не так, як вона дійсно виглядала в Середні віки.

Крім цього, існують також проблеми з науковим дослідженням дерев'яних церков Норвегії. Зазвичай вчені не знають ні хто спроектував церкву, ні хто її побудував чи реставрував через брак писемних матеріалів – під час проектування ставкірок інформація, за припущеннями, передавалася усно, а багато рукописів втрачено. До того ж, детально досліджено та описано усього кілька найпопулярніших церков. З датуванням також існують проблеми через використання різних методик [1, с. 8].

Охорона історико-культурної спадщини, також, є важливою сферою діяльності держави. Норвезький уряд має спеціальні установи для захисту та реставрації ставкірок та пам'яток, активно залучає спеціалістів з різних дисциплін, фінансує дослідження спадщини та співпрацює з міжнародними організаціями.

Повертаючись до гасла з початку роботи. Серед інших країн Норвегія виділяється тим, що в ній на офіційному рівні визнана і прийнята державними інституціями концепція культурних ландшафтів. Природний і культурний феномени спадщини розглядаються як

єдиний суб'єкт охорони та управління [4]. Для цього у 1912 р. під керівництвом Міністерства навколишнього середовища було створено Управління культурною спадщиною Норвегії (Riksantikvaren) [1]. Воно працює досі і відповідає за збереження архітектурних та археологічних пам'яток, реалізацію національної політики в області культурної спадщини [5]. При цьому його дії координуються з діями Міністерства навколишнього середовища, що дозволяє гармонійно поєднати охорону історико-культурного та природного надбання.

Держава також займається правовим регулюванням історичного надбання. В контексті охорони саме ставкірок нас цікавить Закон про культурну спадщину 1978 р. Ним було взято під охорону всі будівлі, які побудовані до 1537 р. (тобто, абсолютно всі мачтові церкви). Закон забороняв не тільки руйнування або пошкодження, а й внесення будь-яких змін в будівлі. Це означає, що тепер важливим було зберегти все таким, яким воно було створено першими творцями. Також цим документом було проголошено, що збереження культурного надбання Норвегії для наукових та туристичних цілей є відповідальністю усієї нації [7].

Найважливішою складовою успіху Норвегії в сфері захисту історико-культурної спадщини є співпраця з міжнародними установами і швидке реагування на нові виклики часу. В 2000 р. Міжнародна рада з охорони пам'яток та історичних місць заявила, що ставкірки знаходяться під серйозною загрозою і потребують реставрації через пошкодження декору та використання пластику та інших «сучасних» матеріалів [8]. Така заява пов'язана з тим, що в другій половині XX ст. у світі зросла цікавість до скандинавської культури (в рамках т. зв. «другого музейного буму»). Кількість туристів зросла, а отже дерев'яні будівлі знову потребували більш пильного догляду через можливість пожежі та псування матеріалу.

При цьому, в самій Норвегії набрав популярність музичний жанр блек-метал, прихильники якого стверджували, що справжня релігія Норвегії – язичництво. В 1992 р. невідомі підпалили ставкірку в Фантофті. Головним підозрюваним був засновник музичного блек-метал проекту «Burzum» Варг Вікернес, проте його пізніше визнають невинним (проте підпал трьох інших церков, звичайних, лежить на його совісті). Фото підпаленої ставкірки стане обкладинкою для альбому тієї ж самої групи. Саму церкву відбудують знову за шість років. Реконструкцію виконали на вищому

рівні: з використанням автентичних матеріалів та по зберігшимся архівним фото [9].

Але попри це стан багатьох інших ставкірок був не таким задовільним. Саме тому в 2001 р. Управління культурною спадщиною Норвегії стартувало грандіозну національну програму по рятуванню та реставрації усіх 28 ставкірок країни до 2015 р. Головною метою програми є «реставрація та збереження цих будівель для нащадків, збереження їх декору і мистецтва та сприяння науковій документації та поширенню знань про ставкірки» [3]. За кілька років до цього було запущено, також, програму по реставрації звичайних середньовічних дерев'яних будівель.

Масштаб цієї програми важко переоцінити: уряд Норвегії виділив на неї 130 мільйонів норвезьких крон, було залучено спеціалістів з археології та медієвістики, кращих інженерів та архітекторів, активно фінансувалися дослідження та залучались іноземні партнери. Як вказано в доповіді до уряду, програма «виявилась дуже успішною» [10].

Важливим в цій програмі є те, що вона до неї були залучені найрізноманітніші прошарки суспільства: від парламентарів та місцевих урядовців, до ремісників і звичайних робітників-спеціалістів. Тобто відновлення ставкірок стало дійсно національною метою, справою, яка об'єднала норвежців різних професій. Окрім власне реставрації, метою програми було також поширення знань щодо ставкірок, популяризація цієї теми серед міжнародної наукової спільноти. Причиною ж успіху цієї програми став мультидисциплінарний підхід до неї. Над ставкірками працювали медієвісти, історики архітектури і власне архітектори, історики мистецтв і власне митці, реставратори та археологи [3].

Актуальним наразі для Норвегії в сфері історико-культурного туризму навколо ставкірок є розвиток транспортної системи (бо більша частина церков знаходиться на великій відстані від головних населених пунктів) та заохочення людей відвідувати їх шляхом створення музеїв або цілих історико-культурних заповідників.

Досвід Норвегії могла б запозичити й Україна для роботи з численними церквами Карпатського регіону. Більша частина будівель там також потребує якісної, мультидисциплінарної реконструкції та популяризації, і має великий потенціал для розвитку історико-культурного туризму. Окрім цього, дуже важливим є введення дерев'я-

них церков в орбіту європейських та міжнародних організацій по захисту спадщини. Можливо, загальнонаціональна програма з реставрації дерев'яних церков могла б, також, стати позитивним фактором об'єднання українців над спільною метою і укріплення патріотизму та любові до історичної спадщини України.

Джерела та література

1. Egenberg I. M. Tarring maintenance of Norwegian medieval stave churches: Characterisation of pine tar during kiln-production, experimental coat procedures a. weathering [Diss.] // Goteborg studies in conservation. Goteborg: Acta Univ. Gothoburgensis. 2003. № 12.
2. Офіційний сайт «Спілки охорони стародавніх пам'яток». [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://fortidsminneforeningen.no/>
3. Bakken K (Ed.) Preserving the stave churches: craftsmanship and research. 249 с.
4. Веденін Ю. А., Онуфрієнко Г. Ф. Зарубежное законодательство в области сохранения культурного и природного наследия: інформаційний збірник. М.: Институт Наследия, 1999. 96 с.
5. Brende, B. Integration of nature cultural heritage, the Norwegian example // Naturopa No. 98. 2002.
6. Офіційний сайт Управління культурною спадщиною Норвегії. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.riksantikvaren.no/>
7. Закон про культурне надбання. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.regjeringen.no/en/dokumenter/cultural-heritage-act/id173106/>
8. Heritage at Risk: Norway // Офіційний сайт Ради з охорони пам'яток. [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://web.archive.org/web/20080821114954/http://www.international.icomos.org/risk/norway_2000.htm
9. Fantoft Stave Church: Norwegian Black Metal and Stave Church Burnings in Norway // Wandering Crystal. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.wanderingcrystal.com/fantoft-stave-church-black-metal-norway/>
10. Riksantikvaren (2008): Stavkirkeprogrammet 2001–2015. Hva har skjedd så langt?

*Тверда Раїса**сmt Клесів Сарненського району Рівненської області*

СКУЛЬПТУРИ ВИГАДАНИХ ПЕРСОНАЖІВ ЯК ВАГОМИЙ ЕЛЕМЕНТ У РОЗВИТКУ КУЛЬТУРНОГО ТУРИЗМУ ЯПОНІЇ

Японія – невелика острівна країна в Східній Азії, одна з небагатьох країн світу, населення якої так вміло поєднує сучасні науково-технічні досягнення та збереження культурних цінностей. Це держава, значна площа якої зовсім непридатна для проживання людей чи ведення господарства, яка не має багатих природних ресурсів, але яка за економічними показниками входить до «Великої сімки». А в культурному плані Японія – це країна контрастів. Мабуть, саме тому Країна світанкового сонця так приваблює до себе туристів. Так, за офіційними даними Міністерства землі, інфраструктури, транспорту та туризму Японії їхню країну у 2017 році відвідало близько 28,7 млн туристів. Також Японська національна туристична організація (JNTO) повідомляла, що у вересні 2019 року орієнтовна кількість міжнародних мандрівників до Японії сягнула 2,27 мільйонів осіб. Щоправда у період пандемії цей показник значно знизився. Так, у вересні 2021 року кількість іноземних туристів становила 17 700 осіб. Це на 29,3% більше порівняно з 13 684 у вересні 2020 року, але менше на 99,2% порівняно з 2,27 мільйонів у 2019 році [1].

Власне, пояснити таку зацікавленість країною серед іноземних відвідувачів можна за допомогою однієї теорії в сфері туризму, яка виникла наприкінці минулого століття. Відповідно до неї раніше найбільш затребуваним був відпочинок за схемою трьох «S» – «sun-sea-sand» (сонце, море та пісок), а нині перевага віддається турам за схемою трьох «L» («landscape-lore-leisure», що означає «пейзаж, традиції та дозвілля»). Якщо ж враховувати кліматичні умови Японії, то зрозуміло, чому акцент зроблено саме на культурний туризм. До того ж, окрім збереження існуючих пам'яток, державна влада сприяє створенню нових маршрутів, проведенню різноманітних заходів, які покликані стати репрезентантами японської культури.

Цікавим досвідом у цьому плані є встановлення скульптур вигаданих персонажів як основного елементу у створенні нових ту-

ристичних локацій. Власне, у цьому й полягає ключова відмінність Японії від інших країн світу: скульптури є головною ціллю подорожі, а не частиною загального маршруту. Вони покликані привернути увагу туриста до конкретного населеного пункту, навіть якщо там, крім згаданих скульптур, більше нема на що подивитися.

Мідзукі Шігеру (08.03.1922 – 30.11.2015) – відомий мангака, фольклорист, заслужений діяч культури, який хоч і народився в Осаці, але майже одразу після народження переїхав із сім'єю в місто Сакай-Мінато. Творчість автора мала значний вплив на культуру Японії загалом, особливо роботи про йокаїв (надприродні істоти в японській міфології). У Сакай-Мінато працює музей імені Шігеру Мідзукі, Міжнародний культурний центр Шігеру Мідзукі. А в 1996 році одна з вулиць міста була названа в честь відомого мангаки (неофіційно цю вулицю нині ще називають «Вулицею монстрів»). Її особливістю є те, що там розташовані понад 150 бронзових статуй йокаїв та персонажів манги Шігеру Мідзукі (загальна довжина вулиці – близько 800 м). Біля кожної скульптури є табличка з поясненнями та іменами меценатів (кошти для встановлення були зібрані приватними особами), а для того, щоб ознайомитися з кожною пам'яткою не вистачить і цілого дня! [2].

У 2016 році в префектурі Кумамото стався потужний землетрус, який спричинив значні руйнування та забрав життя людей. Ейчіро Ода (автор популярної манги «Великий Куш»), для якого Кумамото – мала батьківщина, віддав власних 800 млн. ієн (на той момент – 7,5 млн. \$ США) на відшкодування збитків. Та влада префектури вирішила частину отриманих коштів витрати не на відбудову, а на встановлення статуй 8 персонажів із манги «Великий Куш» (орієнтовна ціна однієї скульптури – приблизно 10 млн. ієн, або майже 100 000 \$ США). Здавалося б, доволі дивне рішення. Але насправді це вдалий туристичний хід. Так, за дослідженнями університету Шьокей прибуток завдяки відвідуванню лише однієї статуї – статуї головного героя Луффі у період з 19 жовтня 2019 року до 20 січня 2020 року склав понад 2,6 млрд ієн (понад 25 млн \$ США за тогочасним курсом) [3]. Опитування показало, що люди, які відвідали статую, відправлялися дивитися й інші визначні пам'ятки префектури, такі як замок Кумамото, а також відвідували місцеві ресторани і зупинялися в місцевих готелях.

Місто Хіта – батьківщина відомого мангаки Хаджіме Ісаяма, автора «Shingeki no Kyojin». Восени 2020 року навпроти дамби Ояма були встановлені статуї головних героїв – Ерена, Арміна та Мікаси, які повторюють сцену з першого розділу манги. В березні 2021 року на площі перед станцією було представлено пам'ятник капітану Леві – ще одному персонажу історії. Сам автор про відкриття статуї сказав наступне: «Леві – найпопулярніший персонаж манги, який допомагав підтримувати (популярність) «Атаки титанів» усі ці роки; я в боргу перед ним. Сподіваюся, він задоволений» [4]. Леві Аккерман хоч і не є головним героєм, проте за результатами офіційного опитування серед японських читачів неодноразово очолював топ улюблених персонажів. А в фінальному опитуванні набрав вдвічі більше голосів, ніж трійка головних героїв разом узятих. Усі 4 скульптури були встановлені за кошти, зібрані через краудфандингову платформу.

«Мій сусід Тоторо» – аніме студії «Ghibli», режисером якого є знаменитий Хаяо Міядзакі. Події картини відбуваються в околицях Токородзави, тому нічого дивного немає в тому, що нині в місті встановлено пам'ятник головним героям – Тоторо, Котобус, Сацукі та Мей [5]. А Тоторо також є логотипом студії «Ghibli».

Одайба – це штучний острів у Токійській затоці. А статуя Свободи на острові є зменшеною детальною копією відомої пам'ятки в США. Вага – 9 т, а висота – 11,5 м (із п'єдесталом – 17,4 м). Встановлена була у 1998 році (цей рік в Японії було проголошено Роком Франції). Щоправда, спочатку планувалося, що скульптура прикрашатиме собою Одайбу лише деякий час (тобто на проведення усіх урочистостей 1998 року), але вона настільки сподобалася туристам, що в 2000 році її встановили на острові назавжди. Нинішній пам'ятник – пам'ятник 2000-х років. Збудована на кошти японських фірм, офіси яких знаходяться в Токійській затоці [6].

Отже, скульптури вигаданих персонажів є важливим елементом у розвитку культурного туризму Японії, оскільки досить часто вони є основою для створення нових туристичних локацій та маршрутів. Причини для їх встановлення можуть бути різноманітними – від бажання віддати шану відомій людині до спроби популяризувати свій регіон на туристичній карті країни. Проте спільним є те, що подібна практика є дієвою для Японії.

Джерела та література

1. Overseas Residents' Visits to Japan. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.tourism.jp/en/tourism-database/stats/inbound/#annual>
2. Улица Мидзуки Сигэру. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.tottori-tour.jp/ru/sightseeing/253/>
3. WaifuHHHunter. Статуя Луффи приносит миллиарды иен префектуре Кумамото. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.crunchyroll.com/ru/anime-news/2020/08/28/-->
4. WaifuHHHunter. В родном городе автора «Атаки титанов» установили статую Леви. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.crunchyroll.com/ru/anime-news/2021/03/12/-->
5. Evan Valentine. New Studio Ghibli Statue Highlights The Adorable Nature Of Totoro. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://comicbook.com/anime/news/studio-ghibli-new-my-neighbor-totoro-statue-japan/>
6. В Токио появилась своя статуя Свободы. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.travel.ru/news/2000/12/25/10956.html>

*Зимовець Максим
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка*

ПРОЦЕС ДЕКОМУНІЗАЦІЇ ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ МУЗЕЄФІКАЦІЇ НА ПРИКЛАДІ ДОСВІДУ УГОРЩИНИ

Проблема збереження пам'яток радянської спадщини періоду 1917–1991 рр. на прикладі музеїв Парк «Мементо» (далі – Парк) і «Дім Терору» в Будапешті (Угорщина) є актуальним сенсом переосмислення минулого.

Від початку декомунізації в Україні, досвід країн колишнього східноєвропейського соціалістичного блоку став в нагоді для створення нової національної пам'яті, позбавленої міфів та ідеології Радянського Союзу в період 1917–1991 рр.

З 1989 р. більшість східноєвропейських країн, що належала соціалістичному табору, розпочала активний відхід від радянської та комуністичної ідеології. Саме в цих країнах впродовж 1990–2000 рр. з'явилися й отримали розвиток наукові, культурні та громадські ініціативи, спрямовані на декомунізацію, яка, зокрема, супроводжувалася демонтажем пам'ятників комуністичним діячам [1].

Однак, збереження цих пам'ятників для формування великого Музею монументальної пропаганди СРСР, стало серйозним викликом для держави. Це було наслідком першої хвилі декомунізації початку 1990-х рр. у Західній та частково Центральній Україні, а також стихійного «Ленінопаду» у 2013–2015 рр.

Зазначимо, що Угорщина має схожий досвід проведення політики декомунізації, проте у випадку збереження спадщини мистецтва соцреалізму ця країна стала першою, котра показала яким чином потрібно зберігати історичну пам'ять періоду 1944–1989 рр. (музеї – Парк «Мементо» і «Дім Терору» в Будапешті).

Парк «Мементо» було відкрито 28 червня 1993 р. [1]. Він став першим музеєм під відкритим небом, де зберігається велике зібрання монументально-художньої соцреалістичної пропаганди Угорської Народної Республіки. Як наголошує автор цього проєкту Акос Елеєд: «суть Парку – це гармонійне поєднання диктатури та демократії». Адже за його словами: «... демократія дає можливість вільно говорити про диктатуру» [2]. Структура музею скла-

дається з двох експозицій: «Позаду стіни» та «Нескінченний парад пам'ятників визволителям та діячам робітничого руху», в яких зосереджено 28 скульптур і 14 меморіальних дошок. Більшість з них було знято у 1989 р. у результаті політики подолання комуністичної спадщини. Серед представлених пам'ятників можна виділити пам'ятник К. Марксу і Ф. Енгельсу в стилі кубізму, а також скульптури В. Леніна й Г. Димитрова, концептуальний пам'ятник угорським комуністам на чолі з лідером Угорської революції 1919 р. Б. Куном, монумент на знак радянсько-угорської дружби та ін. [1]. Окрім всіх пам'ятників монументальної пропаганди, в музеї представлено атрибути комуністичної епохи: телефонна будка; радіола, що транслює марші та гімни епохи комунізму; кінотеатр, де демонструють фільми, які було створено у країнах соціалістичного табору. Однак, головним експонатом для більшості відвідувачів є східнонімецький автомобіль «Trabant», що колись був мрією тисяч сімей у країнах Варшавського договору [3].

Окрім цього, варто згадати музей «Дім Терору», який розташовано в столиці Угорщини Будапешті. Відкритий 24 лютого 2002 р. Це єдиний у своєму роді пам'ятник тим, хто перебував у полоні та були закатовані й вбиті у цій будівлі [4]. Тут в різний час перебували штаб-квартири угорських фашистів та угорського аналогу НКВС – Управління державної безпеки. «Дім Терору» має продуману експозицію, яка передає атмосферу скрутних післявоєнних часів. Одним із таких експонатів є килим-карта СРСР, де позначено місця ув'язнення та примусових робіт угорців, серед яких є й міста України: Севастополь, Краматорськ, Миколаїв і Київ [5].

Отже, згадані музеї потрібні не лише для збирання пам'яток мистецтва соцреалізму. В першу чергу вони необхідні для розуміння історії радянського монументального мистецтва. Однак подібні соціокультурні заклади мають формувати в прийдешніх поколіннях переосмислення комуністичного минулого та сприяти запобіганню його повторення в майбутньому.

Джерела та література

1. Ведибіда Б. (2019). «Парки пам'ятників соцреалізму: музеєзнавчий аспект». Науковий вісник Національного музею історії України, Вип. 4. С. 675–693. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.nmiu.org/visnyk.nmiu.org/index.php/nv/article/view/>

2. A Kommunista Diktatúra Szelleme és Szobrai: Memento Park. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.mementopark.hu/pages/sights/?lang=hu>

3. Memento Park. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.mementopark.hu/en/sights/>.

4. House of Terror Museum. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.terrorhaza.hu/en/museum>

5. Ананов О. (2011). Дім терору: музей в Будапешті розповідає про нацистські радянські репресії. Український тиждень. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://tyzhden.ua/History/33476>

Липявка Сергій

*Київський національний університет
імені Тараса Шевченка*

СУЧАСНИЙ ДОСВІД СПОЛУЧЕНИХ ШТАТІВ АМЕРИКИ В ГАЛУЗІ КУЛЬТУРНОГО ТУРИЗМУ

Сучасний американський досвід в туризмі по суті є одним з найяскравіших прикладів, для перейняття його іншими країнами, що розвивають свою сферу діяльності в цьому напрямку. Сполучені Штати Америки мають довгу історію та велике культурне надбання, поряд з західними цивілізаційними цінностями, також мають в запасі, надбання і інших народів, наприклад корінних американців. Отже, по суті, наразі, у них чи не найбільше розвинутий туризм культурної спадщини або культурний туризм. Культурний туризм – це підгрупа туризму, що стосується культури країни чи регіону, зокрема способу життя людей у цих географічних районах, історії цих народів, їх мистецтва, архітектури, релігії та інших елементів, які допомогли сформувати їх спосіб життя. Культурний туризм включає туризм у міських районах, особливо в історичних або великих містах та їх культурних об'єктах, таких як музеї та театри. Це також може включати туризм у сільській місцевості, що демонструє традиції корінних культурних спільнот, тобто фестивалі, ритуали, а також їхні цінності та спосіб життя [3, с. 17].

Варто сказати щодо державної ініціативи Сполучених Штатів в розвитку туризму культурної спадщини, і чому важливо аби політична верхівка будь якої країни, для якої важливо розвивати цей напрям, звертала увагу на цю сферу діяльності. Велику роль в її розвитку на сучасному етапі, відіграла конференція Білого дому з питань подорожей і туризму, що була проведена у 1995 році. В результаті, відбувся цінний обмін думками та ідеями між цією галуззю та культурними установами. До них належать цілі федеральні агенції, як наприклад, Національний фонд мистецтв, Національний фонд гуманітарних наук, Інститут музейних послуг та Президентський комітет з мистецтв і гуманітарних наук. Разом вони прийняли документ під назвою «Культурний туризм у Сполучених штатах», для того аби дати певні відповіді на їх цілі і окреслити

свої сфери діяльності, аби залучити їх до розвитку національного туризму [1, с. 1]. В результаті по країні почала поширюватись співпраця між цими галуззями. Варто також згадати, що першими результатами стали шість регіональних форумів, що дали ще більший поштовх державі до дій у сфері що нами розглядається. Так, наприклад, були створені посади з питань туризму культурної спадщини при державних установах штатів, відбулося дослідження Американської асоціації туристичної індустрії щодо впливу культурного туризму, яке породило подальші національні та місцеві дослідження; і масштабні багато секторні ініціативи, такі як Ініціатива спадщини Блу Ридж, що отримала нагороду Північної Кароліни, програма «Нове століття» штату Мен і програма Білого дому «Захистити Америку» [1, с. 2]. В результаті, за певними даними підтверджують, що культурний туризм наразі дійсно є чи не найпопулярнішим напрямком у цій сфері послуг.

Важливим новаторством, стали розробки громадами по всьому США програм, які поєднують мистецтво, гуманітарні науки, історію і туризм. Таким чином відбувається постійна взаємодія між організаціями, що займаються культурною спадщиною регіону, музеями, організаціями сценічного мистецтва, фестивалями, різного роду групами по збереженню історичної пам'яті та туристичними операторами, державними тур бюро, бюро конгресів та відвідувачів (CVB), готельними комплексами та авіаперевізниками. Плюс до цього відбувається постійне залучення місцевих творчих сил, як наприклад, художників, виконавців, письменників. Варто зазначити, що за подібними програмами, туризм культурної спадщини відрізняється від основного туристичного ринку, тим що більшість прибутку, який отримають культурні установи або ж місцеві туристичні фірми буде спрямовано на збереження, або реставрацію місцевих культурних ресурсів, чи ще на певну художню та освітню програми. В цьому випадку, використовується робота митців та ремісників, що таким чином допомагає підтримувати автентичність. По суті, в межах культурного туризму на теренах Сполучених штатів автентичність є важливою складовою, ключовою цінністю та фактором впливу в брендуванні тієї чи іншої території, та її свят, різного роду заходів архітектури, музики, танців, кухні, ремісничих та художніх традицій [1, с. 4].

Отже, громади по суті є певною мірою рядовою одиницею в середовищі американського туризму. Держава власноруч закликає

громадян до вивчення своєї місцевої історії, адже кожна сільська місцевість, невелике містечко, резервація індіанців, міський район і приміський центр – має відмінні культурні цінності та об'єкти спадщини, які потенційно можуть залучити відвідувачів та їх витрати. Відбуваються постійні заклики до самоорганізації, з урахуванням допомоги держави. У кожній родині є власна історія і по суті вона є частиною якраз таки і історії місця де вона проживає. Тому кожен має вміння переказати її, дати відвідувачам той неперевершений досвід, використовуючи різні традиційні засоби, наприклад як карти, публікації, картини, пісні, тощо. Важливим є залучення громадою до роботи своїх же членів, волонтерів і інших, хто зацікавлений у розвитку місцевого туризму. Таким чином відбувається розвиток малого бізнесу, місцевих екскурсій кооперативів, що продають сувеніри, готелів типу Bed and breakfast і іншого. Тобто покращується місцева економіка.

Поряд з цим варто сказати, що дуже сильний поштовх для розвитку американського туризму, також дали новітні технології. Це по суті – нові можливості для всіх галузей, що працюють в туристичному механізмі. Комунікаційні та інформаційні технології застосовуються у підвищенні ефективності, доступу, своєчасності, прозорості та підзвітності, таким чином допомагаючи туристичній індустрії надавати належні послуги. З іншого боку, новітні технології також впливають на кожний окремий аспект туризму, як наприклад розміщення, гостинність, харчування, транспорт, розваги, події, атракціони, дозвілля, інформація та послуги і таким чином збільшувати кількість туристів, або працівників до цієї сфери. Велику роль тут відіграє молоде покоління, що є більше технологічно підкованим [2, с. 1–2].

Важливим напрямком також є ідеї потреби дослідження нових тенденцій в туризмі. Інформаційні технології дозволяють збирати статистику, яка в свою чергу допомагає у веденні бізнесу. Від рахунків подорожей туристів, до поточних даних щодо зайнятості в регіоні, та широкого вивчення місцевого історичного надбання. Тому місцеві бізнеси мають збирати власноруч дані статистики, аби потім передати їх до місцевих організацій туризму, або захисту культурної спадщини. Також, важливим напрямком є аналіз міжнародних інтересів. Велику роль тут відіграє світова мережа Інтернет, через яку, туристи мають змогу ділитися враженнями про свої подорожі, і таким чином залучати нових людей до відвіду-

вання тієї чи іншої американського регіону. Наприклад, як відомо Управління індустрії подорожей і туризму та підрозділ Управління міжнародної торгівлі Міністерства торгівлі США, проводять подібні важливі та актуальні дослідження щодо міжнародних візитів до Сполучених Штатів. До цього відноситься як пасивний аналіз доступних даних, так і власне їх збирання наприклад, за допомогою опитувань. І в результаті це допоможе місцевим культурним установам і туристичному бізнесу у просуванні себе як туристичних пам'яток та заходів.

Останньою цікавою ідеєю щодо розвитку культурного туризму, можна назвати застосування освітніх програм серед молоді і також старших поколінь. Подібні заходи мають бути застосовані в освітніх закладах, і мати на меті позначити цінність природних, історичних та культурних ресурсів, а також усвідомлення методів розвитку громад, таких як планування землекористування, збереження історії та культурне планування громад. Освітня повинна залучати до своїх навчальних програм фахівців з культури, спадщини та бізнесу. Програми повинні включати тренування культурної чутливості до культурного та етнічного етикету. Мешканці мають першими дізнаватися про власну історію, про себе про своїх сусідів, свій культурний спадок, По суті, освіта та навчання має утворювати певний зв'язок між некомерційними організаціями та комерційними, тобто як зазначалось вище, між культурними установами, та туристичним бізнесом [1, с. 9–11].

Отже, культурний туризм на сьогоднішній день є одним з найрозвиненіших напрямків серед всієї туристичної галузі Сполучених Штатів. Велику роль у її розвитку відіграє державне регулювання, що надає великі можливості для розвитку місцевих громад. Саме на них акцентується більша увага в межах розвитку туризму культурної спадщини, через велику кількість народів, що проживають на території США. Саме більша частина їх культурного надбання наразі є продуктом, який використовує система туризму культурної спадщини. Доволі цікаві ідеї подаються з урахуванням сучасних технологій. З їх застосуванням, знаходяться нові можливості і таким чином туризм зростає як ніколи раніше. Використовуються інформаційні та комунікативні технології, що допомагають збирати нову інформацію, з приводу зацікавленості туристів в тому чи іншому регіоні. Доволі цікавою є ідея введення нових освітніх програм що

могли б включати до себе вивчення свого міста, свого штату. Таким чином місцеве населення зможе краще розуміти цінність своєї історичної пам'яті та культурної спадщини, що в результаті також зможе долучити їх до туристичного бізнесу, який не тільки зможе дати нові можливості до відвідування цих місць туристами, але й надасть потрібні ресурси, для економічного розвитку населення, і що важливо для захисту цієї ж культурної спадщини.

Джерела та література

1. Cultural & heritage tourism in the United States. U.S. Department of Commerce and the President's Committee on the Arts and the Humanities. 2005. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.americansforthearts.org/sites/default/files/CulturalTourism.pdf>
2. Dimitrios Maditinios, Stavros Ioannis Valsamidis, Athanasios Mandilas. Innovative Business Models in Tourism. Industry Polytechnic University of Valencia Congress. 2019. [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://www.academia.edu/67940371/Innovative_Business_Models_in_Tourism_Industry
3. Günce Şengün. Cultural tourism in tourism industry. Ankara: Atılım University. 2011. [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://www.academia.edu/7231745/CULTURAL_TOURISM_IN_TOURISM_INDUSTRY

Смолій Михайло
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка

ОБ'ЄКТИ КОЛОНІАЛЬНОЇ АРХІТЕКТУРИ В'ЄТНАМУ: ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНЕ ЗНАЧЕННЯ І ТУРИСТИЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ

«Французький квартал» у Ханой більш відомий як «старий» квартал, сформувався і розвивався в основному в період з кінця 19 століття до 1954 року, із особливостями, які зробили його цінним надбанням столичної культури розташований у західній частині столичного району Хоан Кієм. Загальна площа Французького кварталу становить близько 800 га з трьома областями, в основному розташованими в двох районах: Ба Дінь і Хоан Кієм [1, с. 14].

У перший період колоніальної експлуатації (1888–1920) з метою перетворення Ханоя на столицю Індокитаю французи сприяли розширенню міського простору Ханоя згідно єдиного генерального плану міста зі спорудами, виконаними у західному стилі [2, с. 8]. У цей період Французький квартал був розширений з півночі на південь особливо в районі на захід від старої імператорської цитаделі з безліччю вулиць і великих площ та озера Хоан Кієм, де зі сходу на захід вулична мережа була повністю побудована від берегів Червоної річки до вулиці Мандарин (сучасна вулиця Ле Дуан) і з півночі на південь від озера Хоан Кієм до проспекту Гамбетта (сучасна вулиця Чан Хунг Дао [1, с. 35].

Однією із перших французьких колоніальних будівель міста став Собор Св. Йосифа (в'єтн. *Nhà thờ Lớn Hà Nội*). Перший камінь храму був закладений у 1886 р., а сама споруда була повністю побудована в кінці XIX ст. у неоготичному стилі і названа в честь св. Йосифа – покровителя В'єтнаму. Архітектурний стиль був подібний до того, в якому будувався Собор Паризької Богоматері. Це найстаріша церква в Ханой [2, с. 115]. Сама споруда була побудована на місці старої напівзруйнованої пагоди Бао Тьєн – однієї із найстаріших будистських святинь міста. Ця будівля стала свого роду символом підкорення французами краю і встановлення тут своєї влади, зокрема духовної [3, с. 177]. Ще одним зразком неокласичного французького колоніального стилю є збудована в 1917 році

Центральна бібліотека Індокитаю, нині Національна бібліотека В'єтнаму [4, с. 127].

З кінця XIX століття до 1920 року французи збудували цілий комплекс громадських споруд, перші вілли в Західному кварталі з'явилися у перші ж роки колоніальної експлуатації в Індокитаї. Перші будівлі були спроектовані у популярному в тогочасній Франції, неокласичному стилі – планування споруд засноване на строгих правилах симетрії, із масивною центральною зоною і двома сусідніми бічними крилами, які утворювали комплекс [1, с. 83]. Яскравими зразками цього періоду є Палац генерал-губернатора (збудований архітектором Августом Вільдье у 1900–1906 рр. на замовлення тодішнього губернатора Французького Індокитаю Поля Думера) – нині Президентський палац); Оперний театр що збудований у 1901–1910 р. за проектами архітекторів В. Харлі, Ф. Лажіске збудований за зразком Оперного театру Гарньє у Парижі у його будівництві використовувались традиційні місцеві та новітні європейські матеріали – бамбукові стовпи, бетонні блоки, залізо та сталь), Палац Возз'єднання, Верховний суд [5]. Ці будівлі були реалізовані за проектами архітектора Анрі-Огюст Вільдье. Крім того, іншими визначними спорудами того періоду були: школа на березі озера що збудована в 1909 році зараз є середньою школою Чу Ван Ан, середня школа Альберта Сарро що збудована в 1919 році тепер є Центральним партійним офісом Соціалістичної партії В'єтнаму [1].

Справжньою архітектурною перлиною європейського архітектурного стилю є Палац генерал-губернатора Французького Індокитаю. Ділянка під будівництво була конфіскована у колишніх власників, де на місці будівництва знаходилась тисячолітня пагода, яка була знесена незважаючи на заперечення підданих. Будинок спроектовано у суто європейському архітектурному стилі, який можна охарактеризувати, як італійський неоренесанс, характерними рисами якого є: роздільні фронтони, парадні сходи, класичні колони та ін. Тільки мангові дерева свідчать про те, що споруда розташована у В'єтнамі. Палац пофарбований у гірчично-жовтий колір. Перед палацом – ковані залізні брами. На даний момент відсутня можливість відвідування Президентського палацу, але відвідувачі допускаються до ботанічним садів палацу, щодня з 8 до 11 та з 14 до 16 години. Вхід платний – близько 5 тис. в'єтнамських донгів [5].

Збереження та розвиток «Французького кварталу» є важливим, оскільки не зважаючи на існуючі проблеми, споруди цього комплексу мають потенціал для історично-культурного туризму, оскільки на ряду із екзотичними атракціями цього кипучого азійського мегаполісу та соціалістичною спадщиною в'єтнамської столиці, європейська колоніальна архітектура із азійськими елементами також є невід'ємною складовою історико-культурної спадщини міста.[6, с. 398–403] Ці пам'ятки потрібно захищати, відновлювати і популяризувати для залучення додаткових іноземних туристів у місто, оскільки лівова частка недовго затримується в Ханой через певну туристичну непривабливість внаслідок обмеженості туристичних атракцій та недостатньої освітленості історико-культурної спадщини і сприймає його як «перевалочний пункт» до джунглів Меконгу та древніх в'єтнамських міст.

До пандемії 2020 року, В'єтнам залишався одним із лідерів регіону у туристичній галузі саме через вмиле використання та удосконалення спадщини, і на мою думку цей досвід є доречним у використанні для історико-туристичної галузі України. Реставрація палаців та центральних кварталів міст збільшить привабливість для потенційних туристів.

Джерела та література

1. Kurfurst S., 2012, Redefining Public Space in Hanoi: Places Practices and Meaning. Munster: LIT Verlag. 183 p.
2. Augustin A., 1998, Hotel Metropole Hanoi, The history of The Most Famous Hotels in the World. Classic Edition: NY. 160 p.
3. Logan W.-S., 2000. Hanoi: Biography of a City. University of New South Wales Press. 340 p.
4. Coyecque E., 1999, Code administratif des bibliothèques d'étude, Paris: Librairie E. Droz, ernest coyecque. 418 p.
5. Vương Anh, 16.12.2019, Phố 'Pháp' ở Hà Nội. Hà Nội: Asui. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://daidoanket.vn/tinh-hoa-viet/pho-phap-o-ha-noi-tintuc454859>
6. Sim Loo Lee, 1996, Urban conservation policy and the preservation of historical and cultural heritage. Cities. Vol. 13, No 6. P. 398–403.

СЕКЦІЯ 4 ЕТНОТУРИЗМ: УКРАЇНСЬКИЙ ТА ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД

Витанова Елена

Софійський університет «Св. Климент Охридський»

ИНТЕРКУЛЬТУРНАТА ПЕРСПЕКТИВА В ДЕЙНОСТТА НА ЕТНОГРАФСКИЯ И ИСТОРИЧЕСКИЯ МУЗЕЙ (РЕФЛЕКСИВНИ АСПЕКТИ)

В началото на третото десетилетие на 21-ви век в глобален и в европейски план протичат динамични демографски и интеграционни процеси, чиято дълбочина, сложност и нееднородност и съпътстващите ги напрежения ги превръщат в сфера, която поставя пред изпитания устойчивостта на обществата. Обществата са поле на интензивно взаимодействие между различни социокултурни групи, а етническите и религиозните фактори са сред основните рискови фактори за отчуждение, враждебност и конфликти. В тази връзка дебатът за ролята на музеите за насърчаването на интеркултурния диалог става все по-широкооспектърен и задълбочен, поставяйки нови предизвикателства пред музейните специалисти в последните години.

На съвременния етап темата за значимостта на музеите за диалога и взаимодействието между културите е актуална в повечето държави, но съществуват разлики относно нейните изследователски интерпретации в САЩ и в Европа.

Анализът на проучванията на Американската асоциация на музеите (общонационалната организация в областта на музеологията в САЩ) показва, че от 80-те години на 20. век насам един от значимите акценти в тях е свързан с образованието в музеите и в тази връзка се изследват предизвикателства, свързани с все по-засилващата се динамика на взаимодействие между културите. Основната препоръка е, че разнообразието в многобройните му проявления – културни, интелектуални, социални, икономически, етнически, национални, образователни и поколенчески – следва да

намери пълно отражение в дейността на музеите «Ако искаме нашите общности за да ни подкрепят, да продължават да влизат през вратите ни, трябва да гарантираме, че отразяваме техните различни интереси, за да използваме силните страни на всички» В посочения контекст се очертават следните ключови идеи:

- необходимост от засилване ролята на музеите като по-приобщаващи места, които да отразяват плурализма в обществото във всеки аспект на своя дейност;
- ясно изразена потребност музеите да поставят в центъра на дейността си образованието в най-широкия смисъл, включващо проучване, наблюдение, критично мислене, съзерцание и диалог [1].

Ако в САЩ фокусът на изследванията на дейността на музеите категорично е насочен към плурализъм и към утвърждаване на музеите като отразяващи структурата на обществото и неговото многообразие в културен план, то проведените в тази връзка изследвания в Европа, включително в България са свързани предимно с проучване на различни аспекти на интеркултурната мисия на музеите в полето на дискурса за националния разказ.

През последните десетилетия, във връзка с растящия брой музеи в Европа, много от които имат за обект на дейност историята, се наблюдава и нарастване на броя на хората, посещаващи етнографски и исторически музеи. Това връщане към миналото може да се обясни с много фактори, сред които по-значими са социалните промени, все по-открояващият се мултикултурен характер на обществата, както и променящите се музеологични парадигми [2].

Резултатите от поредица от качествени изследвания в шест национални музеи в Европа от 2012 година за интерпретациите на историята през призмата на националните и малцинствените идентичности на европейския гражданин [3] разкриват, че като цяло етническите общности са почти изключени от представянето на националната история и идентичност.

В рамките на друго значимо изследване от 2012 година в националните музеи на 37 европейски държави се проучват начините, по които националните музеи влияят върху идентичностите, конфликтите, ценностите и чувството за национална принадлежност [4].

Изводите в горните две мащабни изследвания показват следни тенденции.

Значителна част от представители на етническите общности откриват в музеите елементи от историята и обекти, които имат връзка с техния живот и култура, но считат, че биха могли да бъдат представени в много по-голяма степен като част от миналото, настоящето и бъдещето на нацията. Те подчертават важността на националните музеи като институции за представяне на реалното многообразие в съвременните общества и желаят те да бъдат представени в музеите такива, каквито са, като същевременно бъде признат техният принос към нацията и към Европа. Нещо повече – те искат да заведат семействата си в музея и да им покажат този принос.

Резултатите от посочените проучвания очертават като основно предизвикателство за националните музеи тяхното отдалечаване от сложната динамика на развиващата се национална и европейска идентичност на съвременния етап и това се потвърждава като цяло от нечутите гласове на малцинствата. Препоръките са насочени към това, националните музеи да постигнат на практика имидж на места за диалог, а не за дидактизъм, за изследване, за включване, а не за мълчание. Акцентира се върху необходимостта от задължително сътрудничество на националните музеи с «другите» в националната история, а също така до партнирането им с регионални и местни музеи, за да популяризират разнообразието от идентичности във всяка нация. Това ще позволи «другите» да бъдат активни в процеса на формиране на нагласи за ефективен диалог и градивно взаимодействие между различните култури, като същевременно ще се развива трайно разбиране за споделено европейско наследство.

В полето на българската музеология връзката между глобализацията, мултикултурализма и разказа в националните музеи е обект на изследванията на Казаларска, Вуков и други.

Казаларска вижда в темата за миграцията възможност да се осъществи качествено нова функция на музея (най-вече на етнографския музей) във връзка с предизвикателствата, породени от «нарастващата транснационална и транскултурна мобилност на хора, идеи, предмети, знание, технологии, капитал» [5, стр. 93].

Значим извод в изследването на Вуков е свързан с различната интерпретация на темата за «другостта» за различните типове музеи, или с «различни типове другост, които са обект на репрезентация». Ако «в етнографските музеи тази «другост» е ориентирана

към представяне на артефакти от различни географски и културни контексти, в историческите музеи и експозиции тя е «другост», съпроводена с представяне на различието, разкривано от по-ранни епохи и исторически периоди» [6, стр. 57].

Изследвания относно различните разбираня за интеркултурния диалог и произтичащите от това подходи за неговото популяризиране в музеи в цяла Европа извършва С. Бодо. Бодо изследва основните начини, по които в дейността на европейски музеи се насърчава (или не) взаимодействието между различните културни групи [7] и в тази връзка идентифицира следните основни политически подходи:

- «демонстриране на различия»: ориентиран към знанието мултикултурализъм, целящ да насърчи по-добро разбиране на «другите» култури;
- «грамотност за наследството»: интегриране на новите граждани (мигранти, бежанци) в основната култура, като им помага да се запознаят по-добре с историята, езика, ценностите и традициите на дадена държава;
- «специфично за културата програмиране»: насърчаване на културното самосъзнание в мигрантските общности (това е особено ярко изявено при етнографските музеи, но не само).

Идентифицираните от Бодо подходи не само отразяват нееднозначното разбиране на понятието «межкултурен диалог», но и потвърждават историческия факт, че повечето музеи са създадени, за да представят и утвърждават национални, местни или групови идентичности, а това от своя страна е в противоречие със съвременната политическа и социална динамика, свързана с все по-голямото културно разнообразие в европейските общества.

Важен извод в резултат на изследванията на Бодо е, че повечето музеи изпитват известна трудност да «надскочат» политиките, насочени към личности и групи според техния етнически произход – т. е. концепцията за «множество идентичности», която е толкова важна за межкултурния диалог, макар и широко приета на теория, в действителност много рядко се поставя в основата на работата на музеи [8].

В тази връзка в българското музеолошко пространство Мишкова проучва основните парадигми за диалога между културите, на които се базира функционирането на национални етнографски

музеи на Балканите (София, Белград, Загреб и Солун). Тя извежда традиционни техни общи характеристики – моноетничност; акцентиране върху онези елементи на култура, в които най-видимо е отразена националната идентичност; избягване на темата за межкултурно взаимодействие в национален план; оставане в контекста на остарял етнографски дискурс [9, стр. 155].

Задълбочени изследвания в този контекст Мишкова извършва и относно историческите и съвременните аспекти на подхода, прилаган от Националния етнографски музей в България към интеркултурната му дейност. Тя отчита, че, все още националното продължава да доминира в политиката и в презентациите на музея.

Интеркултурната мисия на етнографския и историческия музей е значима за преодоляване на етническите предразсъдъци и стереотипи. В контекста на етнологията анализ М. Маркова определя предразсъдъка като вид стереотип, който винаги съдържа оценъчен елемент. Основното различие на предразсъдъка от стереотипа е, че предразсъдъкът е продукт на социален стереотип. Според М. Маркова «Стереотипите са банални, те са просто символ на човешкия страх от неизвестното. Борбата с предразсъдъците ражда движението напред и е причина за човешкия прогрес» [10, стр. 149].

Съществуващите стереотипи и предразсъдъци, както от страна на малцинството към мнозинството, така и в обратен порядък са сред основните групи причини за по-ниските образователни резултати на децата от уязвимите етнически общности» [11, стр. 127–129].

Образователната мисия на етнографския и на историческия музей е положена в общия ценностен контекст на тяхната социална отговорност ведно с обществената им и приобщаваща функция. Това е изключително отговорна мисия, защото от нейното осъществяване зависи какво ще запомнят и какво ще съхраняват за бъдещето сегашните поколения – знания и умения, нагласи и ценности. Днес все по-осезаемо и по-отчетливо се затвърждава убеждението, че промяната в отношението към другостта в позитивен план и формирането на компетентности за межкултурно взаимодействие е повече въпрос на образование, отколкото на представяне и популяризиране. В тази връзка чрез осъществяването на образователната си функция етнографският музей и историческият музей в началото на 30-те години на 21-ви век са призвани да подпомагат

процеса на конструюване на нова духовност, основана на толерантността при възприемане на другия и на чуждия свят.

Осъществяването на образователната мисия на етнографския и историческия музей в интеркултурен план на съвременния етап се облагодетелства от два значими аспекта.

Първо, културните ценности, представяни от етнографския и историческия музей принадлежат на различни култури и цивилизации.

Второ, музейните публики, включително детските публики се отличават с разнообразие на представители на различни култури – т. е. на съвременния етап етнографският и историческият музей служат и като места за образование на деца и ученици от различен етнически и национален произход.

Необходими са задълбочени проучвания относно ролята на музеите за насърчаване и подкрепа на межкултурния диалог, за превръщането им в места за диалог и толерантност.

Необходимо е всеобхватно преосмисляне на межкултурната дейност на музеите, като се постави фокус върху тяхната достъпност – както във физически и интелектуален план, така и в социален и културен план.

Във връзка с изложеното се очертава значимостта на задълбочаването на образователната дейност на етнографския и на историческия музей като фактори за социално включване и за интеркултурен диалог. На личностно ниво това ще катализира повишаване на самочувствието на хората от уязвимите групи и разгръщането на техния интелектуален, социален и творчески потенциал; на ниво общност ще съдейства за социална интеграция, а на равнище общество ще спомогне за насърчаване на толерантността, уважението между общностите и към преодоляване на стереотипите.

Източници и литература

1. Excellence and Equity: Education and the Public Dimension of Museums, Report from the American Association of Museums, 2008, ISBN 0-931201-14-4, достъпно на: <http://ww2.aam-us.org/docs/default-source/resource-library/excellence-and-equity.pdf>, както е индексирено на 11.01.2022 г.

2. Beier-de Haan, R. (2006), Re-staging Histories and Identities, in: A Companion to Museum Studies, Edited by Sharon Macdonald, 2006, 186–197

3. Dodd, J., C. Jones, A. Sawyer & M. Tseliou. Voices from the Museum: Qualitative, Research Conducted in Europe's National Museums, EuNaMus Report No 6, Linköping University Interdisciplinary Studies, No. 17 Linköping University Electronic Press Linköping, Sweden, 2012

4. Aronsson, P., Simon Knell, Alexandra Bounia. (2019). European national museums: Identity politics, the uses of the past and the, European citizen, Reporting, 2012, достъпно на: <https://cordis.europa.eu/project/id/244305/reporting>, както е индексирено на 11.01.2022 г.

5. Казаларска, С. (2016). Музеите на миграциите и мобилният обрат. Апокриите на постнационалния разказ, в: Дебати в музеологията. Музеят отвъд нацията?, С, ИК Гутенберг, 2016, с. 75–93.

6. Вуков, Н. (2016). Музеят отвъд нацията, нацията отвъд музея: бележки върху постнационалното и музейните репрезентации Дебати в музеологията. Музеят отвъд нацията?, С, ИК Гутенберг, 2016, с. 36–69.

7. Bodo, S. (2013), New paradigms for intercultural work in museums – or intercultural work as a new paradigm for museum practice?, <https://includemuseum.com/2013/04/18/new-paradigms-for-intercultural-work-in-museums-or-intercultural-work-as-a-new-paradigm-for-museum-practice-part-i/>, както е индексирено на 11.01.2022 г.

8. Bodo, S. (2012). Museums as intercultural spaces, https://www.researchgate.net/publication/330160489_Museums_as_intercultural_spaces, както е индексирено на 11.01.2022 г.

9. Мишкова, И. (2016). Разказът за нацията в етнографските музеи на Балканите (по примери от София, Белград, Загреб и Солун), в: Дебати в музеологията. Музеят отвъд нацията?, С, ИК Гутенберг, 2016, с. 129–158.

10. Маркова, М. (2019). Стереотипи: специфика, характеристика, значение (етнологички анализ), в: Пресечни точки. Юбилеен сборник в чест на професор Ирина Колева, София: УИ «Св. Климент Охридски», 140–151.

11. Колева, И. (2012). Етнопсихологически модел на образователното взаимодействие, РААБЕ България ЕООД.

*Ігнатенко Ірина
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка*

«ОБРОЧНІ» ХРЕСТИ ЯК ОБ'ЄКТИ ПІЗНАВАЛЬНОГО ТУРИЗМУ В ДУХОВНІЙ КУЛЬТУРІ ПОЛІССЯ

Пізнавальний туризм – це подорожі з пізнавальною метою, спрямовані на ознайомлення туристів з етнічними, культурними, побутовими особливостями життя мешканців того чи іншого регіону. Вагомою метою пізнавального туризму, крім інших завдань, є відкриття ще не досліджених об'єктів, у тому числі забарвлених етнічними особливостями та регіональною специфікою [7, с. 82].

Одним із самобутніх, позначених унікальною регіональною специфікою та архаїчною культурою, є Поліський історико-етнографічний регіон, більша частина якого є українськими етнічними землями [4, с. 192]. У писемних джерелах і наукових працях майже завжди як центр Полісся фігурують басейн річки Прип'ять та її правих приток. Ядро становить україно-білоруська зона, по умовній лінії таких населених пунктів: Ратне-Іваново-Бережа-Івацевичі-Ганцевичі-Старобин-Птича-Мозир-Єльськ-Словечне-Олевськ-Сарни-Костопіль-Ковель-Ратне.

Полісся є унікальним краєм з огляду на декілька вагомих чинників: тривалу побутово-культурну законсервованість; діалектологічні особливості мовлення; фольклористичне багатство; специфічну матеріальну та духовну культуру тощо [8, с. 4].

Одним із прикладів самобутності Полісся є давній звичай ставлення «оброчних» хрестів [3; 9]. Важливо підкреслити, що ця традиція широко побутує й нині, тому «оброчні» хрести можуть стати цікавим об'єктом для пізнавального туризму в цьому регіоні. Розберемо докладніше.

Практика ставити «оброчні» хрести пов'язана з давньою поліською традицією «обрікання». Як правило, люди «обрікалися» (обіцяли зробити певну пожертву) у кризових ситуаціях: сімейних бідах (безпліддя, алкоголізм, проблеми в родині); господарчих негараздах (посуха, злива, неврожаї, мор скотини тощо), але найчастіше – при важких, тривалих хворобах як власних, так і когось

із родини. Пожертва була, переважно, у вигляді подарунка-принесення до хреста, який на нього вішався чи лишався поруч [3, с. 37].

Оброк найчастіше приносили перед проханням – спершу на хрест вішали принесений дарунок, а вже потім просили бажане. Щоправда, могло бути й навпаки: оброк вішали, коли бажане збулося [5, с. 41].

Принесені оброки були певними медіаторами, які встановлювали контакт з «тим» світом, доносили до нього інформацію про нещастя, а також прохання позбавити від нього. За предметні оброки найчастіше слугували вироби з полотна: рушники, рядна, хустки, стрічки тощо [5, с. 41].

Символіка полотна та виробів з нього неодноразово привертала увагу етнологів. Усі вони одностайно наголошують на тому, що тканина, попри її практичне призначення, досить часто виконувала сакральні функції. Її широко використовували у всіх обрядах життєвого циклу, родинно-календарних святах, магічних практиках та при зупиненні okazіональних ситуацій. Така важливість полотна та виробів із нього, насамперед рушників, пов'язана із самим процесом виготовлення тканини, послідовної трансформації природного явища (рослини) у явище культури (полотно). Тканина виконувала функцію інформаційного каналу, який забезпечував зв'язок між «цим» і «тим» світами, виступав свого роду медіатором [2, с. 131–137].

Засобом комунікації з «тим» світом досить часто слугували й гроші, які в народних уявленнях наділялися особливими, магічними властивостями. Гроші могли виступати як своєрідний посередник між світами, плата «тому» світу за певну послугу [1, с. 63].

Слід звернути увагу на одну важливу деталь: принесені оброки традиційно вважалися недоторканими. Це пов'язано з уявленнями про те, що вони належать «тому» світу, і люди з «цього» не можуть їх забирати. Виняток становили лише жебраки, старці, які певною мірою немовби перебували на межі світів [5, с. 42].

Таким чином, «оброчні» хрести – це один із народних способів комунікації з божественним. До того ж, їх можна віднести до категорії місцевих народних святинь. Саме останні, в періоди утисків релігії й закриття церков, фактично заміняли сільські храми й давали населенню можливість здійснювати свої релігійні потреби. Згодом, народні та канонічні святині почали мирно співіснувати.

Яскравим прикладом традиції вшанування «оброчних» хрестів є урочище Старець (або Хрести), розташоване поблизу села Луко

Володимирецького району на Рівненщині. Це прямокутний комплекс, огорожений парканом з бетонними стовпами й обтягнутий металевою сіткою. В середині огорожі знаходиться 13 хрестів різної величини, найбільший – до 4 метрів заввишки. На всіх хрестах розвішані різнокольорові стрічки, хустки, рушники, внаслідок чого хрести набули людиноподібного вигляду. Так, верхівки – «голови» – замотані хустками, за «обличчя» слугують невеличкі іконки. Люди приїжджають до хрестів, аби просити допомоги у вищих сил, залишаючи тут ритуальні оброки [6, с. 246–248].

Історія цього місця така: за місцевою легендою, колись тут загинула родина «старців» – жебраків, яка замерзла взимку, в лютий мороз. Навесні селяни поховали родину, поставивши на місці поховання хрестика як пам'ятний знак. Згодом на цьому місці почали «обрікатися». Через певний час слава про цю місцину почала поширюватися, разом з чим змінювався й зовнішній вигляд локусу: дехто з «прихожан» почав ставити тут свої «оброчні» хрести, таким чином збільшуючи територію комплексу. Нові хрести обвішуються все більшою й більшою кількістю оброків. Нині урочище Старець можна вважати місцем народного паломництва. Люди приїжджають сюди, аби попросити врегулювати кризову ситуацію, запалюють свічки, моляться, лишаючи, як і колись, предметні оброки: полотно, одяг, гроші, дитячі іграшки тощо. Цікаво, що місцеві священнослужителі не тільки прихильно ставляться до вшанування цього місця, а ще й у великі свята відправляють в урочищі службу, в такий спосіб легалізуючи та підтверджуючи особливий статус цього місця [6, с. 246–248].

Таким чином, оброчні хрести можна вважати матеріальним проявом світоглядних уявлень поліщуків, пов'язаних зі способами вирішення кризових життєвих ситуацій. «Оброчні» хрести є також проявом «народної» релігійності, бо це об'єкти артефактного походження, чиє вшанування не було передбачене церковною практикою.

Отже, з огляду на вищесказане, можемо вважати «оброчні» хрести об'єктами, цікавими для пізнавального туризму Полісся – вони наочно демонструють етнічну специфіку регіону, а відтак доцільним було би їх включення до туристичних маршрутів.

Джерела та література

1. Богданов К. А. Деньги в фольклоре. СПб., 1995.

2. Боряк О. Ткацтво в обрядах та віруваннях українців (середина XIX – початок XX ст.). К., 1997.

3. Волков Ф. Старинные деревянные церкви на Волыни. Кресты. // Материалы по этнографии России. Т. 1. СПб., 1910. С. 36–38.

4. Глушко М. Етнографічне районування України: стан, проблеми, завдання (за матеріалами наукових досліджень другої половини XX – початку XXI ст.) // Вісник Львівського університету. Серія історична. 2009. Вип. 44. С. 179–214.

5. Ігнатенко І. «Фігури» та оброчні хрести у духовній культурі українців Полісся (на польових етнографічних матеріалах) // Етнічна історія народів Європи: Зб. наук. пр.: К., 2009. Вип. № 30. С. 39–44.

6. Нагорнюк О. Народна топографія // Етнокультура Рівненського Полісся / Упор. В. П. Ковальчук. Рівне, 2009. С. 234–256.

7. Никига О. Пізнавальний туризм: сутність та особливості організації // Сучасний стан, проблеми та перспективи розвитку туризму в регіонах України. С. 81–84.

8. Павлюк С. Проблеми наукової реконструкції етнографічної традиційності радіаційно забруднених зон Полісся // Полісся: мова, культура, історія: матеріали міжнародної конференції. Київ: ІМФЕ, 1996. С. 4–8.

9. Сумцов Н. Культурные переживания: Полевые кресты, или фигуры // Киевская Старина. 1890. Т. XXX. С. 64–68.

Родінова Наталія
Національний педагогічний університет
ім. М. П. Драгоманова

НАРОДОЗНАВЧІ АСПЕКТИ ПЕДАГОГІЧНОЇ Й ПРОСВІТНИЦЬКОЇ РОБОТИ БОРИСА ГРІНЧЕНКА ТА ЇХ ПОПУЛЯРИЗАЦІЯ В ЕКСКУРСІЙНО- ТУРИСТИЧНІЙ СПРАВІ

Багато громадських та наукових діячів XIX ст. жили та працювали у сільській місцевості. Сьогодні місця, пов'язані з іменами видатних дослідників, митців і громадських діячів стають музеями-заповідниками, меморіально-літературними музеями, музеями-квартирами тощо. Останніми роками відвідування подібних місць самими подорожуючими визначається як пізнавальний, захопливий досвід. Подібні заклади стають привабливими місцями проведення культурних зустрічей, фестивалей, освітніми та дослідницькими центрами. Адже таємниці, які приховані у невеличких населених пунктах можуть багато розповісти не лише про історико-культурну спадщину краю, а й про етапи формування свідомості та ідентичності діяча, який вплив на нього справляло місцеве оточення. Туристи відвідують подібні місця, щоб отримати краще уявлення про видатну людину або доторкнутися до його життя на чуттєвому рівні.

Педагогічна діяльність Бориса Грінченка розпочалась у 1881 р. після складання іспиту на вчителя. Саме завдяки педагогічній діяльності він мав змогу спілкуватися з народом, вчитися у нього та ставати справжнім дослідником й популяризатором українського життя. Зі споминів діяча чітко простежується його зв'язок з народом, який він не хотів втрачати за жодних умов, мати змогу «словом своїм рідним перемовитись... рідну пісню почути», вчитися мові, записувати матеріали, придивлятися до народного життя [1, с. 4]. Дослідник активно включається у загальний процес розвитку української науки про народну творчість, відсилає свої записи до журналу «Київська старовина», який у 1883 р. друкує його польовий матеріал. Як письменник, Борис Грінченко орієнтувався на достовірність зображуваного, чимало образів та географічних локацій мають реальне підґрунтя. Він розумівся на читацьких смаках й вміло поєднував до-

слідницьку та літературну діяльність. Діяч не стояв й осторонь гендерного питання та становища жінки, що також відбивається у його літературній творчості. Родина Грінченків не припиняє збір етнографічних матеріалів, залучають до цієї справи місцевих жителів, друзі, формують коло інформаторів, проте найбільші зусилля у цей час спрямовують на укладання й видання збірників для масового читача та народопросвітницьких книжок.

У силу життєвих й політичних обставин родина Грінченків змінює місця проживання, і з 1887 року Борис Грінченко з дружиною Марією починає працювати в Олексіївській школі на Луганщині. Місцеве населення підозріло поставилось до нових вчителів, говорили про них так: «чудний вчитель приїхав і мабуть навряд чи буде з нього пуття, мабуть він і сам нічого не знає, бо говорить по мужицькому» [2, с. 49]. Працювало подружжя Грінченків у Олексіївці по 1893 р. й мало більше свободи, що підтверджують листи до В. Дубровського та інших діячів. Також у родини гостювали й інші видатні постаті, такі як: В. Самійленко, І. Липа, Т. Зінківський. У цей період було підготовлено чи не найбільше рукописів книжок казок, оповідань, збірників пісень та матеріалів для серійного видання.

Отже, школа, збудована коштом родини Алчевських у смт Михайлівка Перевальського району Луганської області у 1880-х роках, була перетворена у сучасну добу на Народний меморіально-літературний музей Бориса Грінченка. У музеї можна побачити рідкісні фотографії та матеріали, перші видані книги авторства Бориса Грінченка та інші документи. Проте на сьогодні місцевість, де розташовується музей, знаходиться на непідконтрольній Україні території. Відео, відзняте «Радіо Свобода» чітко показує, що місцеве населення не має бажання забувати або прощатися зі своєю історико-культурною спадщиною, музей знаходиться у гарному стані, куратор продовжує говорити українською мовою, а місцева жителька згадує давні розповіді про часи вчителювання Бориса Грінченка, які вона чула з дитинства [3].

Створення подібних місць розуміють як перетворення особистого простору у музейний, який пропонується для огляду відвідувачів. Подібна практика є особливо привабливою для сільських районів, що є менш цікавими для туристів, але може дати позитивний поштовх до територіального об'єднання навколо частини спадщини та виступатиме у якості особливого образу території.

Літературні твори, наукові дослідження, пам'ятні місця та невеличкі музеї є ресурсом, який можна залучати для розвитку територій. Так, наприклад, будинок науковця або місцева школа є значним місцем пам'яті, яке вже облаштували історики, краєзнавці, літературознавці. Подібні ініціативи знаходять відгук у місцевого населення і влади, які розглядають їх як спадщину, яку потрібно популяризувати, як спосіб посилити привабливість своєї території. Як свідомість минулої історії відомі пам'ятки, пов'язані з життям та діяльністю відомих людей, родинні будинки, квартири письменників об'єднують час і простір, уяву та особисті спогади. Оскільки кожен відвідувач подібних місць має свої очікування, важко зрозуміти чи це культурним туризмом, туризмом пам'яті, літературним туризмом, науковим туризмом або ж це долучення місцевого населення до своєї історико-культурної спадщини.

Головна мета подорожі полягає у відпочинку та збагаченні внутрішнього світу, отриманні більшого об'єму інформації про історичні події, цікаві явища та персоналії. Не в останню чергу завдяки відвідуванню місць, пов'язаних з життям і діяльністю видатного діяча, розробкою прогулянок, пішохідних маршрутів, означений вид туризму перетворюється на самостійний економічний фактор. Звісно, що для розвитку потенціалу наших регіонів не вистачає фінансових вкладень та повного контролю над нашими територіями.

Джерела та література

1. Козар, Л. Фольклористична діяльність Бориса Грінченка // Народна творчість та етнографія. 1996. № 2–3. С. 3–10.
2. Родінова, Н. Л. Етнографічна діяльність Бориса Грінченка: дис... канд. іст. наук. Київський національний університет ім. Т. Шевченка. Київ, 2007. 231 с.
3. Музей імені Бориса Грінченка пустує в окупації. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.radiosvoboda.org/a/27790727.html>

Лагунова Ольга

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

ЕТНОГРАФІЧНІ НОТАТКИ АГ. КРИМСЬКОГО ПІД ЧАС ПОДОРОЖІ ДО ЛІВАНУ

У 1896 р. Аг. Кримський склав після закінчення Московського університету магістерські іспити та прийняв пропозицію професорської ради Лазаревського інституту східних мов готувати себе до професорської діяльності і, як магістрант інституту, поїхав на два роки до Сирії та Лівану (1896–1898). Він часто писав листи своїм сім'ї в Україну, де описував життя і побут арабів. На сьогодні вони ще й досі являють собою цікаві матеріали для вивчення етнології арабів. Найбільшу важливість у листах Аг. Кримського являє те, що вони містять у собі рідкісні описи арабських православних свят, весіль та похорон.

Більшість його листів зі Сходу були опубліковані 1973 року у другій книзі п'ятого тому «Творів» Аг. Кримського [1]. Деякі документи увійшли у 2005 році у перший том «Епістолярної спадщини Агатангела Кримського (1890–1941)» [2]. Хоча у своїх листах з м. Бейрута він пише ніби з Сирії, проте варто зауважити, що це місто сьогодні є столицею Лівану, тому можна цілком вважати, що його листи є етнографічними записами присвяченими Лівану.

Багато уваги приділив Аг. Кримський традиціям національної арабської кухні. Професор високо оцінював ліванську кухню як здорову, корисну та смачну [1, с. 96]. Вчений писав про те, що майже вся їжа бейрутців рослинного походження – капустані страви з рисом, баклажани і гарбузи, помідори, фаршировані рисом, боби зі сливками і перцем, зелена квасоля, варений рис або юшка із рису, варений перець, сирі баклажани з дерев'яною олією, оливки, маслини, цвітна капуста. Замість хліба випікали коржики, що підтверджують сучасні етнографічні дослідження арабів-мусульман [3, с. 254]. Яловичину вони не любили, зрідка коштували баранину з рисовою сумішшю або з бобами. Баранину не мили, вважаючи барану чистою твариною, на відміну від корови, що також підтверджується сучасними етнографічними даними з арабів-мусульман. У вересні варили мед або повидло із виноградного соку («дібс») та робили вино. Виноград товкли ногами та сік стікав у кам'яні ями.

Щодо неохайності при виготовленні, то вважалося, що «Вогонь усе очистить» [1, с. 238]. Проте вчений казав, що пияцтво у Лівані не було поширено через спекотний клімат.

Згадував Аг. Кримський традиційний одяг арабів, що проживали у Бейруті та селян гірського Лівану. У листі до сестри Марії Юхимівни він згадував арабське православне весілля, де зображав народний одяг лівійців: чорні шовкові широкі шаровари з низькою матнею, візерунчаста куртка з шовковим гаптуванням та гарним поясом, на голові – «тарбуш», тобто червона або темно-вишнева феска з кетягом або шовковою хустинкою [1, с. 104]. Одяг гірського Лівану дослідив вчений, відвідавши свято св. Іллі біля однойменного монастиря. Він писав, що звичайний одяг горця – сині або чорні («шируаль») шаровари, дуже широкі та з низькою матнею, різнобарвний пояс («зонтар») та кольорова сорочка, що заправлялася у штани. Зверху сорочки надягали щось на зразок жилета («вітра») чи безрукавки, різних кольорів з різноманітною бахромою на груді. Зверху одягалося «абайє», дещо посереднє між дуже широким жупаном та плащем. Вони були жовто-коричневими з чорними смугами зверху й донизу. На голову чоловіки одягали щось, як описав вчений, схоже на українську намітку з довгими кінцями та полами, що закривали лоба, шию, вуха та спадали на груди на зразок каптура. В інших чоловіків на голові був одягнений тюрбан («ляффе»), один кінець якого обвивав ліве вухо та спадав [1, с. 104].

Найважливіше значення для сучасної науки займають описи Аг. Кримським святково-обрядової культури православних арабів, які не мають аналогів у сучасні етнографії. Він писав, що у перший понеділок Великого посту у Лівані називався «понеділок монаха» («танейн ер-рахіб»). Цього дня намагалися спіймати на великому шляху якого-небудь монаха або перевдягалися у нього, саджали його або рядженого за нього на віслюка та з тріумфом возили по місту, провіщаючи, що наступив піст, царство монахів [1, с. 122–123]. У на початку Страсного тижня православні у неділю роздавали у церкві гілля: священикам – пальмові, мирянам – маслинові. Ті, хто з собою приносили пальмове гілля, у нього вставляли свічку та прикрашали стрічками. Цього дня випускали пару птиць на волю, яких приносили з собою у церкву, прив'язавши до свічки [1, с. 134–135]. Над селищем Шуером у гірському Лівані, де проживав Аг. Кримський літом, знаходився чоловічий монастир св. Іллі. На-

передодні свята цього святого збирався сюди народ з усіх околиць та бенкетував усю ніч, грав на музичних інструментах та співав світських пісень. Під час цього свята вчений спостеріг народні танці з мечами або шаблями («сайф»), які танцюристи крутили над своєю головою, підкидуючи нагору та ловлячи їх у танці. Танець називався «хакам», тобто «вдале улучання» [1, с. 189–193].

Напередодні Преображення Господня у гірському Лівані на дахах збиралися люди зі запаленими свічками у руках, прикріплювали за кожного члена сім'ї свічку, а особливо за відсутніх [1, с. 200–201]. Свято св. Варвари у Бейруті дуже шанували. Діти одягали маски та ходили по домівкам як українські колядники [1, с. 259]. Аг. Кримський згадував, що у приходському храмі св. Миколая («Мар-Нікула») у Бейруті існувала традиція відвідувати священиком православні сім'ї перед святами, а також першого числа кожного місяця, під час чого він отримував пожертви на храм [1, с. 79–81, 259].

Довелося побувати Аг. Кримському й на православних арабських похоронах. Коли помирає чоловік у гірському Лівані, то відразу до усіх родичів та знайомих відсилали записки з повідомлення про те, із церкви роздавалися сім ударів дзвонів. Знайомі та рідні підходили до родичів та казали їм: «Хай нас винагородить Бог за те це твоїм та твої сім'ї здоров'ям». Усе це дійство називалося «міада» та у ній приймали участь одні чоловіки. Жінки збиралися навколо тіла та причитали («бінуху»). Одні з них починали навколо нього танці, тобто здійснювали чередою танцювальний обхід навколо небіжчика («ракс»). Одна тримала над головою меча та покачувала його. Це було символом того, що загинула мужність. Інша йшла за нею та махала хустинкою – пішла душа, третя несла феску померлого, четверта його світлину, п'ята – знову меча, шоста і сьома – хустинки, восьма просто заламувала руки і всі вони плакали та кружляли навколо померлого. Коли чоловіків назбиралося досить, вони починали оплакувати померлого, що теж супроводжувалося танцями з мечами. Потім усі ці три акти повторялися: і «навх», жіноче («міада») та чоловіче («подб») оплакування. У три години дня починалися «похорони» («жвазе»), тобто проводи померлого, під час які проголошували промови, де вихваляли діяння покійника. Після чого починався останній обряд – «поховання» («дафі»). Труну та тіло намагалися нести якомога вище, щоб підкреслити велич померлого. Священники молилися, плакальниці

ридали та махали хустинками. Перед кладовищем його поклали у церкві у труну та лише одні чоловіки понесли його та закопали. Увечері усі збиралися втішати близьких небіжчика [1, с. 225–227].

Цей розгляд етнографічних нотаток Аг. Кримського зі Сходу дозволяє розкрити не тільки його наукові інтереси як вченого-етнографа, який уважно ставився до будь-яких, навіть найдрібніших подробиць побуту і культури населення, серед якого він проживав, але й дослідити саме питання етнографії народів Лівану. Листи вченого лише трохи розкрили завісу невідомого над маловивченою темою, що вимагає подальшого вивчення та розкриття за допомогою сучасних етнографічних досліджень.

Джерела та література

1. Кримський А. Ю. Твори в п'яти томах. Том п'ятий. Книга друга. Листи з Сирії та Лівану (1896–1898). К.: «Наукова думка». 1973. 336 с.
2. Епістолярна спадщина Агатангела Кримського (1890–1941). Т. І. Серія «Наукова спадщина сходознавців». К.: Національна академія наук України, Інститут сходознавства імені А. Кримського. 2005. 500 с.
3. Кирей Н. И. Этнография арабов Передней Азии и Северной Африки. Краснодар: Кубанский государственный университет. 1996. 391 с.

Симоненко Ірина

*Київський національний університет
імені Тараса Шевченка*

ЕТНОГРАФІЧНІ ОБ'ЄКТИ ТУРИСТИЧНОГО ПОКАЗУ СЕРЕДНЬОЇ НАДДНІПРЯНИЩИНИ: ПЕРСПЕКТИВИ ВИКОРИСТАННЯ В ЕКСКУРСІЙНО-ТУРИСТИЧНІЙ СПРАВІ

Середня Наддніпрянщина, яка поділяється на Лівобережжя та Правобережжя, знаходиться територіально між східними і західними районами України. Цей регіон ще називають Центральною Україною, рідше Подніпров'ям, і це зрозуміло, адже вона не повністю відповідає істині: вздовж течії Дніпра розташовано багато земель, і не тільки українських. Тому назва «Середня Наддніпрянщина» стосовно української території найбільш точна [5].

У межах сучасного адміністративного поділу регіону належать райони: Київська область (південні райони); Чернігівська область (південні райони); Полтавська область (південно-західні райони); Кіровоградська область (північно-східні райони), Дніпропетровська область (північні райони) та Черкаська область (східні райони). Це території, де відбувалися процеси етнічного формування українців. Тут зародилися і звідси на всю українську етнічну територію поширювалися назви «Русь», «Україна» [13, с. 506–507].

Наддніпрянщина в силу історичних умов стала етнічним ядром українців, яка була сформована на основі трьох східнослов'янських племен – полян, сіверян та древлян. Саме під назвою Руської землі виступала у давнину Середня Наддніпрянщина [10, с. 134–136]. Вона завжди відігравала провідну роль у політичному і культурному житті [8, с. 107–108.]. Це одна із тих територій, де розвивалася східно-слов'янська культура, де найінтенсивніше відбувався процес формування української народності, а потім і нації. Саме в цьому районі найяскравіше виявились основні ознаки культури і побуту українського народу [14, с. 23].

Цей край здавна був густо заселений, з добре розвинутим народним будівництвом тому про побут жителів Середньої Наддніпрянщини, від найдавніших часів до наших днів, розкажуть такі музеї.

У Полтавській області нараховується 146 музеїв, з яких 38 комунальних, 1 національний, 1 державний та 106 закладів, які працюють на громадських засадах, зберігають близько 0,5 млн. експонатів, що належать до Музейного фонду України. В області нараховується 2078 об'єктів культурної спадщини [16, с. 60]. Полтавська область може похизуватись етнографічним музеєм «Древо», що у селі Козубівка, Музеєм українського гончарства (с. Опішне), Решетилівкою – як центром народної вишивки та килимарства, Сорочинським ярмарком (с. Великі Сорочинці), Гоголівськими місцями (с. Диканька). Недалеко від Диканьки працює Музей українського весілля, де зібрали весільне оздоблення різних часів, предмети побуту, вишиті сорочки та рушники.

Дніпропетровська область славиться Петриківським розписом, Центром народного мистецтва та **Історико-етнографічним комплексом «Козацька Сотня»**, що розташовані у с. Петриківка.

Дніпропетровщина займає перше місце серед областей України за кількістю пам'яток як тих, що перебувають на державному обліку та щойно виявлені. У Дніпропетровській області нараховується 2606 нерухомих пам'яток історії, які презентують історичний розвиток регіону, починаючи від середньовіччя і до теперішнього часу.

Черкаська область приваблює Корсунь-Шевченківським заповідником, Садибою-музеєм Тараса Шевченка, що у Моринцях. Моринський музейний комплекс входить до заповідника «Батьківщина Тараса Шевченка». Близько музею-садиби встановлено і пам'ятник Шевченку, недалеко знаходиться ще одна садиба – етнографічний музей тих часів – Хата чумака. Стецівський етнографічний музей (с. Стецівка); Музей стародавнього побуту і народних ремесел у Плескачовці; Дім-музей сільського побуту села Роги та Історико-етнографічний музей-заповідник «Козацькі землі України» у Вереміївці.

На державному обліку в Черкаській області перебувають 9078 пам'яток: з них 7169 пам'яток археології, 1552 пам'яток історії; 184 архітектури, 173 монументального мистецтва. Найвизначніші пам'ятки області об'єднані у 8 заповідників: Шевченківський національний заповідник, **Національний заповідник «Батьківщина Тараса Шевченка»**, **Національний історико-культурний заповідник «Чигирин»**, **Державний історико-культурний за-**

повідник «Трипільська культура», **Державний історико-культурний заповідник «Трахтемирів»**, **Кам'янський державний історико-культурний заповідник**, **Корсунь-Шевченківський державний історико-культурний заповідник**, **Державний історико-архітектурний заповідник «Стара Умань»**.

Чернігівщина відома Історико-етнографічним музеєм «Соколин хутір», який розташований на території приватної агросадиби с. Петрушівка. До складу музею входить «Музей старожитностей, оберегів та ікон родини Черепів» та «Музей родини Черепів».

За кількістю пам'яток культурної спадщини Чернігівщина входить у першу десятку областей України (8751 пам'ятка культурної спадщини, з них – 193 національного значення). Це єдина область України, в якій зберіглася третина архітектурних пам'яток давньоруської доби. Більшість із них знаходиться в Чернігові. 14 населених пунктів області включено до Списку історичних населених місць України.

Київська область славетна Музеєм народної архітектури та побуту Середньої Наддніпрянщини в м. Переяславі, Музеєм народної архітектури та побуту у Пирогово, Київським Національним музеєм українського народного декоративного мистецтва.

Київщина – край, багатий на культурну спадщину, успадковану від попередніх поколінь. У Київській області налічується 137 пам'яток архітектури національного значення. Взято під охорону держави 5430 пам'яток історії та культури. Серед них 1844 – археології, 3171 – історії, 188 – мистецтва, 159 – архітектури, 68 – заповідних об'єктів природи, в тому числі 12 пам'яток садово-паркового мистецтва, чотири з яких – національного значення.

Кіровоградщина знаменита Кропивницьким обласним краєзнавчим музеєм, Липнязьким народним краєзнавчим музеєм у селі Липняжка Добровеличківського району та Добровеличківський краєзнавчий музей, що розташований у смт Добровеличківка, пам'ятка історії садово-паркового мистецтва – Садиба «Хутір Надія» у с. Миколаївка.

На Кіровоградщині паспортизували 374 пам'ятки культурної спадщини. На обліку та під охороною держави знаходиться 5623 об'єктів культурної спадщини (5599 – місцевого значення та 24 – національного значення). За домінуючими видовими ознаками вони поділяються на об'єкти археології 2574; об'єкти історії 2161; об'єкти архітектури та містобудування – 857; об'єкти монументального мистецтва – 26; об'єкти садово-паркового мистецтва – 5.

В цих областях етнографічний туристично-екскурсійний інтерес представляє типова забудова селянських дворів Середньої Наддніпрянщини. Селянське обійстя складалося з хати, хліва, льоху, повітки; у заможніших селян були ще й клуня, комора, саж та конюшня. Асортимент господарських будівель, їх кількість, залежали від структури господарських занять, господарських потреб місцевого населення, а також рівня заможності. Архітектура хати стала найбільш концентрованим виявом народних мистецьких уподобань, міфології, звичаєвої культури, фольклору та малярського мистецтва.

Багатоваріантності осель не існувало. Хати були двох типів – «на дві половини» через сіни, з однаковими кімнатами на обидва боки, і «хата й хатина» через сіни. Панівним типом слід уважати хату з житловим приміщенням: сіньми і коморою на Черкащині, у деяких районах Київщини – з двома житловими приміщеннями і сіньми.

Будівля зберігала всі традиційні риси: маленькі вікна, прості двері, широка призьба. Куди б не закинула доля українця, він не міг позбутися національної специфіки: біля оселі висаджував садок, висівав квіти, обмашував хату білою глиною, а оселю прикрашали рушники. Українців можна безпомилково упізнати за білим кольором білизною їхніх осель. Садина ніколи не стояла самотійно, її завжди оточували господарські будівлі:

На сучасному етапі відбувається відродження традиційних будівель, зокрема обов'язкового елементу садина – лазні, які присутні практично у всіх українських садинах. Лазня в побуті селянина служила не тільки, як гігієна, вона виконувала і лікувальні функції.

Огорожі, як і хати, в Україні дуже різноманітні, а найкращим магічним оберегом вважається «тин». По всій Україні, особливо на Черкащині, Київщині та Полтавщині огорожу плели з лози («тин», «пліт»), які слугували і перешкодою для худоби. На Полтавщині переважають плетені огорожі, що мають дашок над ворітьми і хвірткою. Такі огорожі називаються: лісою, тином, або парканом. На межах іноді робили перелаз, щоб ходити до сусіда.

Прохід до садина забезпечувався через ворота. В дворах заможних селян вони були суцільними, а в основної маси населення – решітчасті, чи з'єднані паралельними жердинами або дошками які не прилягали одна до іншої. Добротні огорожі в Україні були завжди ознакою доброго господарювання.

Респонденти сучасних досліджених сіл Черкаської, Полтавської областей розповідають, що у них прийнято, щоб висота огорожі приблизно дорівнювала середньому людському зросту. В цій суцільній огорожі робили в'їзні ворота «браму» і вхідні двері «хвіртку», а також «перелази» – отвори для проходу людини.

Для більшості районів Середньої Наддніпрянщини характерні низькі ворота і хвіртки, які не перекривалися. Хвіртки іноді декорували набивними малюнками. У деяких районах були хвіртки з кованими фігурними завісами.

Фігурне вирізування дерев'яних частин збільшували красу воріт – це своєрідна візитна картка хазяїна, свідчення добробуту родини і процвітання господарства. Незагороджена садина була символом безгосподарності та запустіння.

До сьогодні архітектура об'єктів господарчих споруд зберегла свої форми, вигляд та функції і здатна дивувати своєю досконалістю і образністю.

Важливість господарських споруд, як об'єктів туристичного показу, є беззаперечною; і можуть бути залучені до різних видів туризму, а цінність цих об'єктів визначається не місцезнаходженням, а значущістю [8].

Туристи шукають можливість перейнятися матеріальною та духовною культурою етнічного населення місцевості, не спотвореною цивілізацією. Хочуть спостерігати за, їх життям, побутом, обрядами; мають можливість пізнати глибинні традиції, через відвідування домівок та житлових і господарських будівель. Саме тому об'єктами туристичного показу стають сільські поселення, хутори, села і селища. Процес споглядання є важливою мотивацією до поїздки. Усе це відчутно впливає на вітчизняний бізнес і дає можливість вибору для туриста.

Історико-культурний потенціал, матеріальні та духовні пам'ятки народу дуже важливі для формування світогляду народу, для задоволення матеріальних і туристичних потреб. Нині популярність об'єктів туристичного показу у сільській місцевості Середньої Наддніпрянщини зростає, а попит збільшується. Такий вид туризму тільки розвивається і різноманітність туристичних маршрутів тільки збільшується. Це можливість познайомитись з новими людьми, дізнатися про побут та культуру місцевого населення, зрозуміти і вивчити культуру етносів, особливості історичного

розвитку краю, насолодитися красою пейзажів, відвідати унікальні об'єкти та отримати незабутні враження від подорожі [7, с. 262–265].

Джерела та література

1. Варуха А. Туризм як культурне явище // Шевченківська весна – 2015. Географія.: збірник наукових праць XIII міжнародної наукової міждисциплінарної конференції студентів, аспірантів та молодих вчених. Київ, 2015. Вип. XIII. С. 239–241.
2. Герасимчук Т. Дослідження об'єктів культурної спадщини с. Антоніни та їх використання // Дослідження, збереження та популяризація пам'яток історико-культурної спадщини України: збірник матеріалів круглого столу 20 квітня 2020 року. Переяслав, 2020. Вип. 1. С. 54–61.
3. Господарські будівлі. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://about-ukraine.com/gospodarski-budivli/#more-100>
4. Горішевський П., Васильев В., Зінько Ю. Сільський зелений туризм: організація надання послуг гостинності. [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://tourlib.net/books_green/gorishevsky2-1.htm
5. Етнографічні регіони України: коли вони сформувалися, звідки пішли їхні назви і як їх знайти на сучасній мапі. [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://ua.igotoworld.com/ua/article/953_etnograficheskie-regiony-ukrainy.htm
6. Косміна Т. Поселення, житло, забудова // Українська минувшина: ілюстрований етнографічний довідник /За ред. А. Пономарьова. К., 1993. С. 8–26.
7. Лейченко А. Кінний туризм як вид активного відпочинку // Шевченківська весна – 2015. Географія: збірник наукових праць XIII міжнародної наукової міждисциплінарної конференції студентів, аспірантів та молодих вчених. Київ, 2015. Вип. XIII. С. 262–265.
8. Лозко Г. Українське народознавство. К., 2006. С. 107–108.
9. Національний історико-етнографічний заповідник «Переяслав». [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://www.wikiwand.com/uk/%D0%9D%D0%B0%D1%86%D1%96%D0%BE%D0%BD%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%B8%D0%B9_%D1%96%D1%81%D1%82%D0%BE%D1%80%D0%B8%D0%BA%D0%BE%D0%B5%D1%82%D0%BD%D0%BE%D0%B3%D1%80%D0%B0%D1%84%D1%96%D1%87%D0%BD%D0%B8%D0%B9_%D0%B7%D0%B0%D0%BF%D0%BE%D0%B2%D1%96%D0%B4%D0%BD%D0%B8%D0%BA_%22%D0%9F%D0%B5%D1%80%D0%B5%D1%8F%D1%81%D0%BB%D0%B0%D0%B2%22

10. Пономарьов А. Українська етнографія: курс лекцій. К., 1994. С. 134–136.
11. Попович С. Туристичне краєзнавство: генеза, методологія, завдання // Краєзнавство. 2015. 3/4(92/93) С. 111–123.
12. Рябець О. Культові споруди Волинської області та їх використання в туризмі // Шевченківська весна – 2015. Географія: збірник наукових праць XIII міжнародної наукової міждисциплінарної конференції студентів, аспірантів та молодих вчених. Київ, 2015. Вип. XIII. С. 286–288.
13. Савчук Б. Українська етнологія. Івано-Франківськ, 2004. С. 506–507.
14. Самойлович В. Українське народне житло (кінець XIX – початок XX ст.). К., 1972. С. 23.
15. Симоненко І. Господарські будівлі двору в Україні // Дні науки історичного факультету – 2011: матеріали IV Міжнар. наук. конф. молодих учених, присвяч. 20-річчю Незалежності України. (28–29 квіт. 2011 р.). Київ, 2011. Вип. 4, ч. 5. С. 57–58.
16. Терес Н. Етнотуризм: навчальний посібник. К., 2022. С. 60.
17. Тертична Ю. Поняття «етнічний» та етноекзогенний» туризм: спільне та відмінне // Шевченківська весна – 2015. Географія: збірник наукових праць XIII міжнародної наукової міждисциплінарної конференції студентів, аспірантів та молодих вчених. Київ, 2015. Вип. XIII. С. 291–294.
18. Чепелик В. Архітектурні традиції культури господарського середовища селянина // Українська культура. 1992. № 3. С. 26–27.

*Плакида Валерій
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка*

ФЕРМИ ХЕЛЬСІНГЛАНДУ – ВІД СІЛЬСЬКОГО ДВОРУ ДО СВІТОВОЇ СПАДЩИНИ ЮНЕСКО: ІСТОРИКО- КУЛЬТУРНЕ ЗНАЧЕННЯ ТА ТУРИСТИЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ЕТНОГРАФІЧНОЇ ПАМ'ЯТКИ КРАЮ

Відносно недавно, в 2012 р., 7 фермерських дворів в історико-етнографічній провінції Хельсінгланд – Юсдальська комуна на території Евлеборзького лену Королівства Швеція були занесені у список пам'яток культурної спадщини ЮНЕСКО.

Висвітлення цієї теми є важливим, оскільки хельсінгландські двори є яскравим прикладом того, яке значення може мати пам'ятка матеріальної культури шведського етносу як частина локальної та національної історико-культурної спадщини. Всебічне висвітлення, вивчення та популяризація цих ферм допомагає кращій репрезентації шведської культури на міжнародній арені, а також підвищує зацікавленість туристів до краю, що може принести додаткові надходження у місцеві бюджети та сприятиме економічному зростанню краю. Це має стати також і для нас прикладом у збереженні та захисті пам'яток локального значення як частини національного і світового культурно-історичного надбання.

Декоровані ферми Хельсінгланду є яскравим зразком культурно-історичної пам'ятки з кількох причин.

По-перше, хельсінгландські будинки є довершеним зразком традиційного шведського сільського дерев'яного зодчества і своїм корінням сягає XII–XVI ст. та досягло свого піку майстерності у XVIII–XIX ст. [1, с. 37] Дерев'яні зруби були дво-, а іноді й триповерховими з кільканадцятьма кімнатами, дерев'яні балки ретельно підганялись одна до одної методами з'єднання «у лапу» чи «лакскнутом», утворюючи гладкі, монолітні стіни [2, с. 26]. Така техніка будівництва була складною і вимагала значних затрат ресурсів і будівельної майстерності. Використовувались також багатощаблові вікна із великого скла, яке в ті часи було недешевим, але це могли собі дозволити звичайні шведські бонди. Для покриття даху застосовувалась не менш цінна червона черепиця [3,

с. 353]. Будинки фарбувались у фалунський червоний, який також відноситься до світової спадщини ЮНЕСКО, оскільки цей відтінок є унікальним і являється національним шведським символом [4]. Слід зазначити, що зі смаком були зроблені різні ставні вікон з рослинними орнаментами та широкі й високі ганки, розфарбовані різними кольорами. Будинки мали два каміни, які були обкладені мармуровими кахлями і мали цегляні димарі [5, с. 13; 6, с. 2–4]. Техніка будівництва стін, застосування недешевих матеріалів для вікон та покрівлі даху, використання зовнішніх декоративних елементів – все це прогресивним для сільського житлового будівництва, де застосовувались передові матеріали і технології.

По-друге, інтер'єри будинків мають високу художню цінність. Найкраще збереглися розписи в будинках фермерів Хельсінгланду, оскільки багаті фермери хотіли урізноманітнити стіни не лише якісними й кольоровими французькими шпалерами (які до того ж стали більш поширеними тільки в другій половині XIX ст.), а й мати унікальні, в єдиному екземплярі твори образотворчого мистецтва. Художників, які могли задовольнити попит, було досить багато. Відомі імена багатьох майстрів, які створювали цілі малярські школи. Нерідко учні випереджали своїх учителів у майстерності і створювали цілі шедеври. Представники цієї професії найчастіше були самоуками або учнями сільських малярів. Нерідко художниками ставали відставні солдати і їхні діти. Окрім власне місцевої традиції, художники також отримували досвід майстрів в інших провінціях королівства у приватному та церковному будівництвах, що сприяло збагаченню художніх мотивів та сюжетів, які виражались у розписах фермерських будинків вже в Хельсінгланді [1, с. 30]. Художники ходили від села до села, пропонуючи свої послуги. Окрім релігійних мотивів, популярними були великі пейзажі довколишньої природи, міські панорами, рослинні та квіткові мотиви.

Виділяють два періоди розвитку цього жанру: 1) сер. XVIII – поч. XIX ст.; 2) др. п. XIX ст. Перший період характеризується переважанням біблійних мотивів, оскільки вони були добре знайомі тогочасним художникам, бо, як і всі тогочасні селяни, ходили до церкви і читали Закон Божий. Навіть зображення екзотичних пейзажів і птахів мають релігійне підґрунтя. Яскравими представниками цього напрямку були Густав Файтер, зі своєю роботою «Народження Ісуса та поклоніння йому трьох мудреців», Ерік Ерссон, Пауль Халберг, а також Йонас

Гертман, який написав «Хрещення Христа» і «Апостол Петро» [6, с. 5]. Основними мотивами другого періоду є романтичні пейзажі та міські панорами. Пов'язано це із загальним підвищенням рівня грамотності селян та розширенням їхнього світогляду, який виходив тепер далеко за межі сільського світу. Тематику для розписів художники обирали романтичні пейзажі та міські середовища, які здебільшого бралися з книг. У них поєднувалися бароко, романтизм, рококо, «густавіанський стиль» та народні мотиви [6, с. 6].

На початку XIX ст. значного поширення набув так званий «даларнський» стиль, визначними рисами якого є поєднання соковитих барв і використання куртів – химерних рослин, квітів, листків, які є невід'ємною частиною композиції. Зі здешевленням паперу художники часто малювали просто на ньому і вже готові картини продавали господарям. Найяскравішим представником даларнського стилю був Б'єр Ханссон, який досяг високої майстерності у малюванні рослин та чудернацьких птахів. Набирала поширення техніка трафаретів, в якій першою почала працювати школа «Knutespöjkan», засновником якої є Олаф Ерссон. Використовувалась вона при фарбуванні стін довкола одвірків чи, наприклад, дерев'яних панелей, які неможливо було оклеїти шпалерами, як, наприклад, було зроблено на фермі Боммарс. Іншими відомими художниками були Андерс Адель, який досягнув значних успіхів у малюванні квітів, Йонас Валстрьом, що майстерно писав романтичні пейзажі і створював унікальні трафарети, а також Бломаларен – художник, який надзвичайно грамотно використовував дорогий колір ультрамарину, за допомогою якого створював гарні міські пейзажі в різних відтінках блакитного [7, с. 43].

Окрім настінних розписів, іншим достоїнством інтер'єрів є традиційні лляні тканини у вигляді майстерно пошитих і пофарбованих штор, скатертин, постільної білизни та килимів. Текстильна традиція мала велике значення у формуванні житлових інтер'єрів ферм Хельсінгланду, яка розвивалась тут ще з XVI ст. Крім того, в цих краях активно вироблялись барвники червоного, жовтого, синього, коричневого та чорного кольорів із місцевих рослин. Застосування лляних тканин і барвників є чудовим виразником господарсько-культурної історії краю, де льон відігравав важливу роль як одна із центральних культур, на якій селяни заробляли додаткові знахідки через продаж сировини та готових тканин [8, с. 11–12].

По-третє, Хельсінгландські ферми є виразниками соціокультурної та господарсько-економічної історії краю. За свідченнями історика Й. Брюстрьома ці багаті селянські двори з'явилися з декількох причин:

1) північ Швеції традиційно була менш заселеною, для цієї території характерними є хутори і окремі фермерські господарства;

2) ці землі майже не знали кріпосного права, тут тривалий час панували общинні порядки, а оскільки фермери були не переобтяжені податками та відробітками, то в них накопичувалися чималі ресурси на розбудову і покращення своїх господарств (попри те, що землі тут були недостатньо родючими для ведення високопродуктивного господарства);

3) на зламі XVIII–XIX століть вийшла низка законів, які надавали селянам досить широкі права у користуванні ділянками лісу, частину яких фермери продавали пізніше лісозаготівельним компаніям, що давало значні додаткові кошти [9, с. 80; 10, с. 172].

Маючи багато вільного часу і коштів, фермери будували великі помешкання для своїх чималих родин, а також додаткові кімнати, які слугували для проведення святкувань з тих чи інших подій. Часто також сусідні господарства змагались між собою у тому, чий будинок більше і вище, що є, на думку іншої дослідниці Е. Йохансон виразником високого соціального статусу місцевих фермерів, які таким чином намагались виражати своє лідерство з поміж рівних собі заможних сусідів [1, с. 31–32]. Селянські двори Хельсінгланду показують багатство і незалежний соціальний статус селян, які могли собі дозволити будувати унікальне житло, яке не мало аналогів в Королівстві [2, с. 27–28].

Більшість збережених фермерських будинків Хельсінгланду були збудовані в період між 1800 і 1870 роками. Через те, що ці будинки продовжували перебувати у приватній власності, вони упродовж десятиліть мали гарний догляд з боку прямих нащадків бондів, частина з яких не просто не давала цим будівлям занепасти, а й зберігала автентичний облік і хатнє начиння помешкань [3, с. 353]. З 1920-х рр. з боку шведської наукової громадськості та місцевих знавців старовини почала усвідомлюватися цінність цих будівель [1, с. 29, 35]. На місцевому рівні з боку Евлеборзького ленного управління поступово ферми почали набувати статусу пам'яток місцевого значення із 1950-х рр. Новий етап у розвитку пам'яткоохоронних заходів у краї розпо-

чався в 1980–1990-х рр., коли на загальнонаціональному рівні були прийняті та введені в дію закони: 1) Про планування і будівництво (1987), який захищав історичні будівлі та гарантував їх збереження; 2) Про охорону культурного середовища (1988); 3) Про захист природного середовища (1998), який був направлений на захист унікальних природних та господарсько-культурних ландшафтів від забудови, зокрема підтримка і захист зони фермерських полів довкола ферм і поселень в Хельсінгланді [3, с. 360]. З 1997 р. посилилась співпраця центральних державних органів, зокрема Королівського відомства з питань старовини із Евлеборзьким ленним управлінням. У тому ж році вчені кількох провідних шведських університетів разом із місцевими музеями почали проводити активні дослідження садиб у рамках проекту із формування та популяризації знань про архітектурну спадщину краю. Також зайнялись питаннями організації екскурсійної діяльності довкола хельсінгландських дворів, підготовкою гідів та методичних матеріалів англійською мовою. Починаючи з 2000-х рр. шведський уряд подав кілька заявок до ЮНЕСКО на внесення хельсінгландських ферм до списку пам'яток міжнародного значення. Відбулося кілька етапів конкурсного відбору пам'яток у 2007–2011 рр., де з-поміж двадцяти представлених кандидатів було відібрано сім фермерських комплексів – Крістоферс у с. Єрвсьо, Йон-Ларс та Палларс в с. Альфта, Боммарс в с. Юсдаль, Ерік-Андерс в с. Сьодерала, Гестівар в с. Арбро, «Пташине гніздо» в с. Лус. Всі вони відповідають наступним критеріям: 1) збереження садиб як історичних пам'яток; 2) доступність; 3) співпраця із місцевими музеями; 4) робота із реставраторами та археологами [1, с. 37–40]. Із присвоєнням цим маесткам міжнародного статусу у 2012 р. почалось зростання інтересу як у шведів, так і в іноземців до цих пам'яток, які щороку приїжджають подивитись на ці архітектурні пам'ятки, що сприяє підвищенню престижу та економічного потенціалу місцевості, підвищується рівень туристичного сервісу [2, с. 28–29]. Хоча більшість будинків так і лишається приватною власністю, проте організована система попередньої домовленості із власниками на проведення екскурсій. Крім посилення туристичного потенціалу регіону, покращується і сільськогосподарська сфера в Евлеборзькому лені, оскільки міжнародна комісія ЮНЕСКО виділяє гранти місцевим фермерам на підтримку традиційного господарського укладу для збереження агрокультурної цінності Хельсінгланду як зразку особливої локальної традиції

XVIII–XIX ст. [3, с. 359] Таки чином до регіонального та комунальних бюджетів надходять додаткові кошти від туризму та фермерської діяльності. У 2011–2015 рр. до освітніх програм місцевих шкіл було введено вивчення дворів Хельсінгланду, а також надано доступ школярам до участі у щорічних краєзнавчих семінарах та участь у літніх фестивалях, які проводяться на базі фермерських садиб. У ці ж роки були розроблені заходи по збереженню пам'яток від лісових пожеж, а також створено електронне сховище даних про нові дослідження цих пам'яток – Hälsingegårdar Xgårdar [1, с. 40].

Отже, фермерські двори Хельсінгланду стали символом регіону і маркером локальної ідентичності північно-східних етнічних шведських земель. Ці садиби є гарним прикладом того, як необхідно захищати історико-культурні та етнографічні пам'ятки на всіх рівнях – від місцевого до національного і міжнародного, і як можна із периферійного сільськогосподарського регіону стати туристичною атракцією, яка зацікавлює все більше туристів. Хоча й існують певні проблеми, як, наприклад, доступність до більшої частини садиб для цілорічного відвідування, але на всіх рівнях докладаються зусилля для підвищення туристичної привабливості регіону, а міжнародний статус пам'яток тільки сприяє розвитку цієї сфери.

Джерела та література

1. Lundin, S. Lokaltet, globalitet och folklighet. Hälsingegårdarna som världsarv. Upp. 2015. 88 s.
2. Hälsingegårdar. Vaerldsarv i Sverige. Stkh: Svenska Unescoråd. 2013.
3. Decorated Farmhouses of Hälsingland (Sweden) No 1282rev. ICOMOS. The World Heritage book. Paris. 2012. Pp. 353–360.
4. Mining Area of the Great Copper Mountain in Falun. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://whc.unesco.org/en/list/1027/>
5. Herlitz, L. J. The World Heritage. Decorated farmhouses of Hälsingland. Elanders. 2013. 16 p.
6. Dahlström, J., Lööw, L. Hälsingegårdar. Läs och res studiecirkel, träff 5. 2012. 12 s.
7. Mickelson, H., Svenson, I. Hälsingemålningar. Borås. 1968. 126 s.
8. Olars, K. Hälsingegårdarnas textilfärgskap. Tänkbara kulörer, färgämna och färningsmtoder i Hälsingland 1750–1870. Göteborg: Institution för kulturvård. 2015. 55 s.
9. Berg, G., Svenson, S. Svensk bondekultur. Upp. 1971. 586 s.
10. Molin, A. L. Svenska allmogehem. Stockholm, 1909. 240 s.

*Дмитренко Алла
Волинський національний університет
імені Лесі Українки*

ЯГІДНИЙ ТУРИЗМ ЯК ІННОВАЦІЙНИЙ ВИД ТУРИСТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ: УКРАЇНСЬКИЙ І ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД

Останні десятиліття ознаменовані значним туристичним бумом, швидким розвитком культурного, зеленого / екологічного туризму у світі, у т. ч. й в Україні. З року в рік зростає кількість так званих «культурних туристів», які подорожують з метою пізнання нового. Все більшого розвитку набувають різні форми активного відпочинку, серед яких і поїздки з метою збирання ягід, які вже отримали назву «ягідних сафарі». Такі тури сприяють не тільки єднанню з природою, а й ознайомленню з місцевими етнокультурними традиціями. Сьогодні дослідники виділяють «ягідний» туризм як окремий, сучасний різновид туризму. За визначенням М. Кляпа та Ф. Шандора, мета ягідного туризму – відвідування місць поширення диких ягід, пошук, споживання та їх купівлю безпосередньо в регіоні, де вони ростуть. Процес збирання ягід – прекрасний відпочинок і чудово проведений час у спілкуванні з природою [1].

«Чорничні» тури, які включають пішу екскурсію по заповіднику в ході якої туристи мають можливість збирати і частуватися ягодами чорниці, організовує Поліський заповідник. Автомобільні подорожі «На чорниці до заплави Десни в Міжріччі» організовує «Клуб мандрівників НавколоUA». Мета – збирання та дегустація лісових ягід, отримання незвичайних вражень [2; 3]. Ягідні тури популяризують і власники зелених садиб у Карпатах. Там вважають, що збирання ягід та грибів може скласти конкуренцію дайвінгу в Таїланді або серфінгу на Каліфорнійському узбережжі, оскільки цей вид активного відпочинку не настільки пов'язаний з ризиком для життя і здоров'я, але, тим не менше, дозволяє отримати свою частку адреналіну. Для туристів пропонують мандрівки лісовими стежками, вивчення зовнішніх ознак і властивостей ягід та їх збирання. Це сприяє не тільки відновленню життєвих сил, а й підвищенню інтелектуального рівня, причому досить незвичним способом. Зважаючи на шалений ритм життя у сучасному місті, «ягідні сафарі» мають перспективи для

розвитку. Туроператор «Бомба-тур» організовує поїздки за ягодами тривалістю на три та п'ять днів. Основним гаслом рекламного оголошення є слова: «В горах дозріває чорниця!» Мотивація для такої поїздки: «Збиральництво допомагає досягти єднання з природою, відчуті її приємну енергетику, позбутися накопиченої втоми». Ягідно-грибні тури пропонує туристична агенція «ЯК–Карпати». Триденний «Релакс-тур на Драгобаті», розроблений агенцією «Чарівний світ подорожі», поміж-інших розваг пропонує і збирання чорниць та грибів. Походи за карпатською чорницею в останні роки набрали значного поширення. Їх пропонують різні агенції, з різною програмою і тривалістю. Наприклад, тур «На Боржаву по вітаміні:). Похід за карпатською чорницею» [4]. Для міських жителів такий вид релаксу буде цікавим, адже відбувається повна зміна видів діяльності в результаті чого людина отримує можливість пізнання нового.

Долучаються до розробки «ягідних» турів і власники фермерських господарств, які спеціалізуються на вирощуванні ягід. Серед таких – ферма «Ягідний Дар» на Дніпропетровщині, де створений Парк сімейного відпочинку «Ягідна країна» («BerryLand»). 2015 року на базі ферми запущений освітньо-розважальний проєкт «BerryLand» для дітей [5]. Окремі ягідні господарства пропонують туристам участь у виробничих. Набувають розвитку поїздки на ягідні ферми («Ягідний тур з сиром та зброєю») [6]. Популяриність таких турів особливо зростає у зв'язку з поширенням численних карантинних обмежень.

Тури вихідного дня, складовою яких є збирання ягід, пропонують туристам у Фінляндії. У місті Суомуссалмі щороку проводиться своєрідний чемпіонат зі збирання ягід [1].

Білоруські туроператори організовують поїздки на Ольманські болота, де пропонують здійснити прогулянку екологічною стежкою назбирати журавлини. Гіди розповідають різні легенди та історії, пов'язані з цими місцями; про шляхетські полювання Радзивиллів; знайомлять із залишками військового полігону. З інтерактивних форм – підняття на оглядові вишки, поїздка на всюдиході ГАЗ-69, яку тут називають «козлик»; сплав на байдарках або плотах по притоках Прип'яті, Горині, Ствиги і Льви. А восени запрошують на тематичний «Фестиваль журавлини» [7]. Завдяки фестивалю «Журавлі і журавлина Мієрського краю» популярним серед туристів є болотний заказник «Єльня». Спеціально для ту-

ристів тут влаштована екологічна стежка «Озеравки», туристичний маршрут «Природа рідного краю» [8].

Лісові ягоди є складовою гастрономічного туризму. Сьогодні достатньо розвинутим є так званий міський гастрономічний туризм, що передбачає відвідання закладів, де готують страви національної кухні або ж екскурсії на підприємства, де їх виготовляють. У зв'язку з розвитком зеленого туризму набуває поширення і сільський гастрономічний туризм. В одному випадку до нього відносять лише споживання страв або участь в приготуванні і споживання; в іншому – заготівлю продуктів, наприклад, збирання ягід, грибів і приготування з них страв відповідно до традицій кухні певного регіону [9].

У Шотландії, наприклад, туристам пропонують національний десерт кранакан (Crannachan) для приготування якого Використовують лісові ягоди. Значний розвиток ягідний туризм отримав у США і Канаді, де є великі запаси дикорослих ягід, окремі з яких є символами штатів і міст. Наприклад, символом штату Нью-Джерсі є лохина, а штату Міннесота – маффін з лохиною. Садова лохина – національний символ Канади. Туристам її пропонують у свіжому вигляді, або ж готують з неї джеми, варення, желе. Популярний тут ягідний пиріг «Саскатун» (Saskatoon Berry Pie), який начиняють ягодами дикої лохини – саскатуна (саскатонами). Характерний для Канади і мармелад та морозиво із ягід черемхи. Туристів, які вирушають у Нову Шотландію, що є чорничною столицею Канади, запрошують скуштувати страви із місцевої чорниці.

Національною особливістю фінської кухні є широке використання лісових ягід (брусниці, журавлини) у поєднанні з м'ясом, у т. ч. з дичиною, рибою, молочними продуктами. Туристам пропонують спробувати смаженого окуня з ягідним соусом; слабосоленого лосося в чорничному маринаді; круп'яні ковбаски з моченою брусницею; до кров'яних ковбасок і «гарячого горщика» із свинини, яловичини та баранини подають брусничне варення, а м'який сир «лейпяюсто» – із ягодами морошки. Популярні серед туристів традиційні фінські десерти із ягодами: чорничний пиріг «мустіккапйракка», знамените тістечко Рунеберга, ягідний пудинг «віспіпууро» («бруснична кашка») та ін.

Ягідні і фруктові киселі та желе є улюбленими десертами шведів. Норвежці традиційно готують різноманітні кекси, запіканки

і пироги з начинкою із ягід і фруктів. Національним делікатесом є м'ясні трюфелі в журавлинному желе, філе оленини з ягідними соусами (із ялівцю та ін.). З ягодами готують різноманітні кекси, запіканки, пироги. Туристи можуть взяти участь у приготуванні традиційних страв.

Вміло комбінують м'ясо і рибу з ягодами у національній кухні Швеції. Брусничним джемом приправляють котлети, кров'яні ковбаски, каші, млинці. Основним компонентом шведських десертів є чорниця, брусниця. З ягід готують суфле, пироги, тістечка, джеми і конфітури. Національним десертом є торт «Принцеса», коржі якого перемазують варенням. З ягід готують соки, на їх основі виготовляють популярні лікери, віскі, горілка, грог, пунш і настоянки.

Лісові ягоди (брусниця, чорниця, журавлина) – неодмінна складова традиційної литовської кухні для якої характерні вишукані страви з м'яса та ін. з ягідними підливками, начинками. Карайські пиріжки «кібінай», що увійшли і до литовської національної кухні, готують не тільки з м'ясом, але й з ягодами, варенням чи джемом. Ягодами начиняють вареники і дріжджові млинці. Із свіжими ягодами чи варенням подають смажений домашній сир. Однією з найпопулярніших страв Литви є сирний пиріг, що подається із свіжими ягодами і джемом. Із брусничним соусом готують «кугель» – пудинг із запеченої картоплі, іноді з м'ясом. На різдвяний стіл подають ягідний кисіль «журавликові поцілунки» [10].

Основним японським десертом є рисові пиріжки «моті» для начинки яких використовують і ягоди. Лісові ягоди є основою традиційного англійського десерту – ягідно-яблучного крамбл із мюслями. Страви із ягодами характерні й для інших народів, тому вони стають неодмінною складовою не тільки гастрономічного, а й загалом культурного туризму.

Гастрономічний туризм активно розвивається і в Україні. 2020 року стартував міжнародний проєкт «Культурна спадщина кухні – просування кулінарних традицій через професіоналізацію гастрономічної пропозиції Любліна і Рівного», який здійснюється за підтримки Європейського Союзу [12].

Гастрономічною родзинкою Закарпаття є «палачінта» – тонкий млинець з начинкою із бринзи і ягідного повидла. У м. Мукачєво проводиться млинцевий фестиваль «Ужгородська палачінта» [12]. На Чернігівщині туристам запропонують унікальний пиріг з калиною,

традиція приготування кого включена до проєкту «Гастроспадщина України: традиції гостинності та культура приготування страв», започаткованого Українським центром культурних досліджень, який формує ексклюзивний туристичний продукт «Гастрономічна Україна», націлений на залучення іноземних туристів [13].

Значного розвитку в останнє десятиліття набрав подієвий туризм, який має великі перспективи розвитку. Окремі територіальні громади намагаючись вирішити питання розвитку культурного і зеленого туризму на рівні своїх громад, влаштовують свята і фестивалі. Свято чорниці, яке об'єдналося із Фестивалем вуличної музики під назвою «Week-end в Олевську», із 2009 року проходить у м. Олевську на Житомирщині. З 2019 року у рамках свята влаштовують ярмарок «Чорнична смакота» [14].

Перший в Україні ягідний фестиваль «Верховинська яфіна» започаткований 2010 року у с. Гукливий на Закарпатті, яке називають «столицею чорниці», адже тут знаходяться одні з найбільших в Україні плантації цієї ягоди. Гостям пропонують різноманітні страви з чорниці: вареники, приготовлені на парі; млинці, гомбовці, тістечка, компоти, міцну чорничну паленку «яфінівку». Тут організовують «чорничні розваги» [15].

2010 року у с. Гукливий встановили бронзовий пам'ятник чорниці у вигляді чорничної гілки з листками і ягідкою, що має розмір величезного яблука. Планувалося, що кожного наступного фестивалю додаватиметься ще по одній ягоді. Цей пам'ятник – не єдиний постамент чорниці. Найбільша у світі статуя цієї ягоди знаходиться в Оксфордї, Нова Шотландія [16].

Ініціативу села Гукливого щодо проведення ягідного фестивалю підхопили мешканці Дубівської громади Закарпаття. 2021 року тут вперше пройшов гастрономічний фестиваль «Яфіна-фест» мета якого – популяризація туристичного потенціалу та гастрономічних родзинок краю. Гостей свята пригощали десертами, канапками, наливкою і навіть піцою з яфиною [17].

Всеукраїнський ягідний фестиваль «Брусвяна-Україна» проходить у селі Костівці на Брусилівщині. В рамках фестивалю проводиться «Міжнародний ягідний бізнес-форум». Гостей знайомлять із використанням ягід у харчуванні; влаштовують майстер-класи із виготовлення ягідного шейку та ін. [18].

2021 року на базі фермерського господарства «Беррі Прикарпаття» у с. Чукалівка Івано-Франківської громади пройшов перший сімейний ягідний фестиваль «ZAHID BERRY FEST». Тут встановили два національні рекорди, внесені до «Книги рекордів України» у категорії «Кулінарія, розміри»: спекли найдовший відкритий пиріг із ягід – 2167 см і виклали найбільшу карту України із чорниць і суниць – 150 см у довжину і 97 см у ширину.

Журавлина є брендом обласного фольклорно-етнографічного фестивалю «Журавлина», що з 2016 року проводиться у с. Бродниця на Рівненщині. Мета фестивалю – відродження, збереження та популяризація нематеріальної культурної спадщини регіону; залучення інвестицій і розвиток туризму [19].

Окремі громади долучаються до транскордонних фестивальних заходів. Із 2018 року мешканці прикордонних сіл Рівненщини беруть участь у Міжнародному «Фестивалі журавлини» у с. Ольмани Брестської області Білорусі. На Ольманських болотах ягоди журавлини збирають і білоруси, і українці. Основна мета фестивалю – глобальна проблема збереження цієї унікальної лісобоотної системи. Тут проводяться різноманітні конкурси, серед яких – показ моделей «Кращий костюм болотного царства»; конкурс дитячих малюнків «Подорож по ягоди»; конкурс фотосвітлині «Життя на Ольманських болотах»; конкурс «Краща страва з журавлини» («Лепшая журавінавая страва»). Вшановують і кращих збирачів дикоросів, яких обирають шляхом опитування. Гостей частують випічкою, морсами, желе, настоянками та іншими стравами, основним інгредієнтом яких є журавлина. Учасники діляться секретами виготовлення косметичних засобів із журавлини, використання її в лікуванні і профілактиці хвороб. У програмі фестивалю – ярмарок-дегустація «Журавлиновий десерт»; виставка пристосувань для збирання ягід і засобів пересування по болотах «За журавлиною всією родиною»; показові виступи рятувальників; зустрічі із досвідченими туристами, які розповідають, як діяти, коли заблудився в лісі чи на болоті. Туристичні агенції пропонують спеціальний тур який назвали «Міжнародний фестиваль журавлини. Ольманські болота; Поліська Амазонка або Море Геродота» [20].

Ягідні свята влаштовуються і в інших країнах. Фестиваль чорниці проходить в дню Блю в Дольбо-Містасіні (Канада), що вважається світовою столицею чорниці [21]. А навколо озера Сен-Жан

у провінції Квебек (Канада) влаштована велосипедна «Доріжка чорниць» [22], що також є туристичною локацією. У Канаді і США упродовж року відбувається до двадцяти фестивалів лохини. На фермі Whitesbog з вирощування лохини в Пембертоні (штат Нью-Джерсі), яка тепер є музеєм, щорічно проходить «Фестиваль лохини». Символом штату Мінесота є маффін з лохиною.

У Польщі, в кашубському селі Доброгоса відбувається «Фестиваль журавлини». в ході якого проходить велопробіг «Шляхом кашубської журавлини», який отримав нагороду Польської туристичної організації. Учасники фестивалю можуть взяти участь в іграх, кулінарних шоу і конкурсах на кращу страву з журавлини, скуштувати страви із журавлини [23].

Багато фестивалів журавлини проводиться у США. У м. Едавіль штату Масачусетс такий фестиваль організовують щорічно. Гостям пропонують скуштувати різноманітні страви з журавлиною. З дітьми можна розважатися на атракціонах, відвідати ярмарок ремісників штату Масачусетс. Любителям подорожей і яскравих вражень організатори пропонують екскурсії на поїзді в «країну журавлини» – найбільш поширені регіони, де росте журавлина, а також безліч цікавих історій про цю смачну ягоду [26].

Найбільший у світі триденний Фестиваль журавлини проходить в Уорренсі, штат Вісконсін, США. Саме Вісконсін є найбільшим постачальником журавлини у США, тому ця ягода тут вважається мало не священною. Фестиваль на честь журавлини виник понад 40 років тому. На час свята населення Уорренсу збільшується з 400 до 100 тис. осіб. У містечку розгортається сільський ринок, де можна купити журавлину і страви, в яких вона використовується. В рамках фестивалю проходять екскурсії по журавлинових болотах, конкурси, дегустації, концерти [27].

Численні фестивалі журавлини восени проходять у різних штатах США. У Бандоні, Орегон відбувся 75-й щорічний фестиваль журавлини, що є чи не найстарішим святом на честь цієї ягоди. Певні корективи у програму ягідних фестивалів внесла пандемія COVID. Ряд фестивалів журавлини, які щорічно проходять у США, в останні два роки скасовані у зв'язку. 2020 року відмінений фестиваль журавлини у Стоун-Лейк, штат Вісконсін, який традиційно проходить у першу суботу жовтня. 2021 17-й щорічний фестиваль журавлини в Нантакеті (Масачусетс) 2021 року, через проблеми

із COVID, проводився не як одна подія, а як серія заходів, присвячених урожайності журавлини. Фестиваль у Міддлборо, Масачусетс пройшов 9 жовтня 2021 року. У програмі – випічка із журавлини, популярний парад дитячих костюмів, обрання нової місис Крантоберфест, ігри з журавлиною та ін. У м. Уорем, Масачусетс, під час фестивалю пропонують унікальний сімейний маршрут для пробіжок / прогулянок по журавлинних болотах під час збору врожаю. 9–10 жовтня 2021 року у м. Грейленд, Вашингтон, пройшло Свято збору врожаю журавлини, у програмі якого екскурсії по болотах, приготування журавлини [25; 26; 27].

Особливою формою ягідного туризму є заробітчанські тури у Скандинавські країни для збирання дикорослих ягід, куди щороку вирушають тисячі українців. Збір ягід у цих країнах – це можливість поєднати заробіток з можливістю «побачити світ», адже, щоб дістатися до пункту призначення потрібно відвідати п'ять країн.

Отож, етнокультурні традиції збирання ягід стали основою для формування ягідного туризму у країнах, багатих на дикорослі ягоди – Канаді, США, Швеції, Фінляндії, а в останні роки – і в Україні. Можна виокремити кілька організаційних форм ягідного туризму: 1) організовані поїздки (турагенціями і самоорганізація) за лісовими ягодами; 2) складова подієвого, культурного туризму – участь у фестивалях чорниці, журавлини, лохини та ін.; 3) складова гастрономічного туризму; 4) складова екологічного туризму – тури по ягідних місцях, що передбачають ознайомлення із традиціями збирання ягід; 5) складова сільського туризму, що передбачає відпочинок на «зелених» садибах з можливістю збирання ягід, створення умов для їх переробки. Як бачимо, ягідний туризм уже має тривалу історію і перспективи для розвитку.

Джерела та література

1. Кляп М. П., Шандор Ф. Ф. Сучасні різновиди туризму: Навч. посібн. Київ: Знання, 2011. 334 с.
2. Поліський заповідник. Час чорниць (2021). [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://kraina-ua.com/ua/tour/poliskiy-zapovidnik-chas-chornits>
3. 27 червня 2021 р. «На чорниці до заплави Десни в Міжріччі» (2021). [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.navkoloua.com/novosti-kluba/chernika-desna-mezhrechche-0621.html>

4. На Боржаву по вітамінні: Похід за карпатською чорницею (2021). [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://shaleni-mandry.net/uk/proposition/na-borzhavu-po-vitamini-pohid-za-karpatskoju-chorniceju>
5. Ягідна країна «BerryLand»: відпочинок із сільським колоритом (2020). [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://www.dnipro.lib.dp.ua/ekoturizm_ferma_vidpochinok
6. Ягідний тур з сиром та зброєю (2021). [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://kraina-ua.com/ua/tour/yagidniy-tur>
7. Ольмани приглашают на праздник клюквы (2015). [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://vb.by/society/tourism/olmany-priglasayut-na-prazdnik-klyukvy.html>
8. Белорусские болота: туристические маршруты, экологические тропы, экскурсии, походы (2018). [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://trofei.by/articles/stati-o-turizme/bolotnyj-turizm-v-belarusi>
9. Забаштанський Д. Туризм зі смаком (2013). [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.visnuk.com.ua/ua/pubs/id/5733>
10. 2 kisieliai šventiniam stalui: populiarusis spanguolių ir retesnis aviųž Skaitykite daugiau (2021). [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.15min.lt/maistas/naujiena/virtuve/2-kisieliai-sventiniam-stalui-populiarusis-spanguoliu-ir-retesnis-avizu-1044-1617596?copied&copied>
11. Культурна спадщина кухні – просування кулінарних традицій через професіоналізацію гастрономічної пропозиції Любліна та Рівного (2020). [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.pbu2020.eu/ua/projects2020/512>
12. Гастрономічні тури в Карпатах і Закарпатті (2020). [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://vidviday.ua/hastronomichni-tury>
13. Центр культурних досліджень презентував «Гастроспадщину України» (2021). [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.ukrinform.ua/rubric-yakisne-zhyttia/3215372-centr-kulturnih-doslidzen-prezentuvav-gastrospadsinu-ukraini.html>
14. Weekend в Олевську запрошує на фестиваль вуличної музики та свято чорниці (2019). [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.ukrinform.ua/rubric-tourism/2738025-weekend-v-olevsku-zaprosue-na-festival-vulicnoi-muziki-ta-svato-cornici.html>
15. Богданова О. На II фестивалі «Верховинська яфіна» з'їли 2 тонни чорниць та додали ще одну ягідку до унікального пам'ятника (2019). [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://pressclub.uz.ua/podija/92>
16. The real World's Largest Blueberry statue in Oxford. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.pinterest.de/pin/150589181278293236/>
17. У Дубовому відбувся «Яфіна-фест» (2021). [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://druzhba.uz.ua/news/tyachiv/suspilstvo/6181-koloritnyy-festival-ta-yaskraviy-koncert.html>

18. На Житомирщині влаштують свято чорниці (2018). [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.ukrinform.ua/rubric-tourism/2502398-na-zitomirskini-vidbudetsa-svato-cornici.html>
19. Фольклорно-етнографічний фестиваль «Журавлина» (2017). [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://rocnt.com.ua/?p=867>
20. Международный фестиваль клюквы (2018). [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://openborder.brsu.by/event/event/международный-фестиваль-клюквы/>
21. Festival du Bleuet de Dolbeau-Mistassini (2011). [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://web.archive.org/web/20090817122043/http://www.festivaldubleuet.qc.ca/>
22. La Véloroute des Bleuets (2018). [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://veloroutedesbleuets.com/>
23. VIII Festiwal Żurawiny (2021). [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.miastokoscierzyna.pl/asp/viii-festiwal-festiwal-zurawiny,156,artykul,1,3319>
24. Американский «Фестиваль Клюквы» 5–6 октября. [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://www.viza-usa.ru/info/news/Amerikanskiy_Festival_Klyukvy_56_oktyabrya.html
25. Warrens Cranberry Festival (2021). [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.uscranberries.com/news-links/2021-cranberry-festivals/>
26. Nantucket Cranberry Festival reimagined (2021). [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.nantucketconservation.org/events/cranberry-festival/>
27. 75th Annual Bandon Cranberry Festival (2021). [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://bandon.com/cranberry-festival/>

*Шевчук Ірина**Київський національний університет
імені Тараса Шевченка*

ГАСТРОНОМІЧНИЙ ТУРИЗМ ЯК РІЗНОВИД ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНОГО: УКРАЇНСЬКИЙ ДОСВІД

Щороку туристичні компанії намагаються знайти способи зацікавити споживачів, тож з'являються нові маршрути, інтерактивні тури тощо. Однією з таких можливостей став гастрономічний туризм. Його ідея полягає в тому, що люди подорожують країною, куштують делікатеси та національні страви. Кулінарний туризм спрямований на те, щоб дати змогу мандрівникам не лише побачити нову країну, а й спробувати на смак її національну кухню. Страви відіграють важливу роль у дослідженні нових регіонів, оскільки через них можна зрозуміти особливості кожного народу. Звичайно, спершу впадають в око інгредієнти та способи приготування страв, які кардинально різняться між собою. Наприклад, здавалося, що європейці в часи глобалізації стають все більш схожими одне на одного, проте їхні страви зберігають у собі колорит національної кухні. У Німеччині дуже часто до складу входить пиво й оцет, а також багато солі. У сусідній Франції є досить схожі страви, але дані інгредієнти замінені, тож смак зовсім інший. Відмінності в стравах, методах їхнього приготування, інгредієнтах, традиціях і звичаях споживання їжі й дають змогу проаналізувати особливості кожної країни через національну кухню.

Гастротури швидко набирають популярності та стають невід'ємною складовою сучасного туристичного бізнесу. Наприклад, в Японії такий спосіб розваг зайняв почесне місце в першу чергу через те, що цим зацікавилася саме населення. Для них пошук нових смаків у різних куточках своєї країни перетворився в хобі. Більш того, це дає змогу також поступово зменшувати культурні відмінності між внутрішніми районами країни [1, с. 77]. Україна теж намагається розвивати даний вид туризму. Найбільше це відбувається в західних областях: Закарпатті, Галичині, Буковині. Спричинено це тим, що страви цих регіонів досить незвичні й для самих українців, тож щоб їх скуштувати всі вирушають саме туди. Доказом популярності гастрономічного туризму в Україні стає

також затребуваність спеціалістів на ринку праці. Крім того, що туристичні гіді починають перекваліфіковуватися для проведення гастротурів, створюються цілі освітні програми з цього напрямку. Так, у Київському національному університеті імені Тараса Шевченка нещодавно було відкрито ОПП «Гастрономічний туризм», де представлено, крім загальних предметів, також курси про кухні народів світу. Показовим є й те, що до програми входить вивчення харчових звичок віддалених місць, зокрема країн Африки, в яких загалом тільки починається туристична діяльність. Це доводить, що така популярність гастрономічного туризму є не лише в Європі, де багатьом важливо спробувати високу кухню, а й в інших регіонах з менш відомими стравами. Важливим також є факт, що мандрівники зацікавлені не тільки тим, щоб поїсти, а й тим, щоб дізнатися походження страв, традиції місцевих. Для багатьох це стає можливістю обміну досвідом та спробою пожити іншим життям. Проблема лише полягає в тому, що, в основному, туристичні компанії майже не звертають уваги на історико-культурний аспект при гастрономічних турах. Частіше розповідають про виробництво продуктів, спосіб приготування тощо. Необхідно також робити акцент на звичаях місцевої кухні, культурі приготування їжі, які увібрали в себе багатовікову історію. Гастрономія дозволяє відчувати культурну та історичну спадщину регіону через дегустацію. Це може бути чудовим прикладом публічної історії, яка спрямована на те, щоб легко та невимушено розповісти про знакові події.

Важливо також звертати увагу на тенденцію підкреслення національної ідентичності за допомогою активної популяризації національних харчових практик і традицій. Їжа виходить далеко за рамки матеріальної культури: вона пов'язана також із духовною сферою, співвідноситься з досягненнями в національному мистецтві, літературі. Більш того, проаналізувавши зміну уявлень про національні харчові традиції, можна прослідкувати яким був у даний історичний момент тип харчування, характер сприйняття народом довкілля. Це дозволяє побачити зв'язок місцевої кухні з економікою та державною політикою, а також з історією краю [1, с. 70]. Прекрасним прикладом впливу державної політики на місцеву кухню є доба сталінізму. У цей час комісар із питань продовольства Анастас Мікоян мав створити радянську національну кухню з метою об'єднання народів. Саме тоді в Україні почали

з'являтися котлети в тому вигляді, в якому ми їх знаємо сьогодні. До речі, ця страва стала зручною для приготування через малу кухонну механізацію, тож ще більше набула популярності. Звичайно, і національна кухня продовжувала своє існування, але багато рецептів були включені до радянських. При цьому деякі інгредієнти заміняли, щоб вони були доступні для всіх жителів СРСР. Із цього часу з'явилася думка, що борщ – російський, оскільки радянська культура ототожнювалася саме з російською. Але це зовсім не так. Насправді ж борщ існує в українській, польській, білоруській, литовській кухні з певними змінами, але в російській він з'явився лише після сталінських указів. Більш того, в Україні в той час також поширилися страви інших народів, які входили в Радянський Союз: російські пельмені, угорський гуляш, грузинський суп харчо. Але при цьому українці не привласнили їх своїй національній кухні. Таким чином, зміна харчових звичок відіграє важливу роль як для історії розвитку держави, так і для визначення її ідентичності. Тож важливо не лише вирішувати такі відомі проблеми як «історія борщу», а й знати історію кожної страви. Гастротури якраз і спрямовані на те, щоб дослідити місцеву кухню та розповісти про неї світу. Тож завдяки ним питання приналежності різних частувань набуло б популярності.

Загалом, є багато методів організації кулінарного туризму: все залежить від того наскільки різноманітною є кухня країни. Поряд із традиційним кулінарним досвідом, як відвідування ресторанів і кафе, участь у гастрономічних фестивалях; можуть бути й більш оригінальні варіанти проведення таких турів. Звичайно, вони будуть більш затратними та складними в питаннях організації, однак також і цікавішими. Україні дуже поталанило з потенціалом для розвитку гастротуризму. Вона багата на регіони, де в кожного є місцева кухня, свій неповторний набір страв і технологій приготування. Українська народна кухня створювалася впродовж багатьох віків, тому відбиває історичний розвиток українського народу, його звичаї, традиції та культуру [2, с. 4]. Тож історико-культурна складова обов'язково має бути в гастротурах Україною. Зокрема, як один із варіантів такої подорожі, цікаво прослідкувати інтеграцію кулінарних традицій інших народів в українські страви. Наприклад, у подільській відчувається вплив польської кухні, в буковинській – турецької, в слобідській – російської [3, с. 130]. Варто

зауважити, що це не копіювання страв іншого народу, а запозичення певних традицій чи смаків з іншого частування у свої національні. Зокрема, це прослідковується у варіаціях однієї страви, як от борщ. Так, у Східній Україні частіше додається капуста, більш того, інколи навіть можна знайти рецепти з пивом. Це досить характерно для російської кухні. Тоді як у Західній Україні замість свіжої капусти частіше використовується квашена, що вказує на вплив польської кухні. Однак, не лише через впливи інших держав з'являються варіації страв, вони мають свої різновиди й через особливості місцевих продуктів. Приміром поліська юшка. В одних регіонах вона готується з використанням і м'яса, і риби, а в інших лише м'яса. Так склалось через наявність або відсутність ставків поблизу сіл: якщо вони були, то задля багатства страви туди клали й рибу. Різноманітність способів приготування відкриває таку можливість гастрономічного туризму, як тур однієї страви. Під час нього учасники подорожують країною і куштують різні варіації одного частування. Це дозволяє ще детальніше дослідити традиції країни, її історичні періоди та походження самої страви. Для України це може стати прекрасним варіантом розвитку туризму, адже варіацій різних страв дуже багато й в кожную вкладається особливий сенс. Таким чином, тур однієї страви – це один із способів проведення гастрономічного туризму, поєднаного з історико-культурним.

Більш того, в таких кулінарних турах оптимально проводити дегустацію страв поруч з якимось визначним місцем. Це дозволяє відчутти національний колорит й особливу атмосферу місцевих традицій та кухні. Набагато цікавіше скуштувати львівські пироги (які ще називають вареними або ж просто вареники) не просто в кафе на околиці Львова, а, наприклад, у Ратуші чи у Золочівському замку. Такий варіант не лише занурить у певну епоху, а й автоматично включить пізнавальну програму, оскільки перед обідом можна пройти разом із гідом по цих визначних пам'ятках. Більш того, біля таких місць зазвичай вже є кафе, тож питання полягає лише в тому чи готують вони цю страву. Якщо ні, то варто застосувати взаємовигідні договори, а саме: туристична компанія приводить регулярно туристів, а кафе готує певні страви для них. На додаток, можна навіть домовитись про традиційну подачу частувань, зокрема сервірування столу, оформлення тарілки.

Також наразі кафе практикують проведення кулінарних майстер-класів. Це ще одна чудова можливість для гастротуру, тому що туристи можуть власноруч спробувати зліпити, наприклад, вареники й записати цей рецепт собі. Особливо цікаво це може бути для іноземців, які раніше не куштували цієї страви, а тим більше не готували її. Звичайно, це також проводиться з урахуванням усіх традицій подачі та оформлення. Більш того, під час майстер-класу завжди можна розказати історію страви, як-от звідки вона походить, які має аналоги, варіації по регіонах, та найголовніше – звичаї, пов'язані з цим смаколитком.

Ще одним варіантом, який дозволить глибше пізнати традиції народу, може бути проведення гастротурів під час свят таких, як Різдво, Великдень, Масниця й інші. Це час, коли люди по-особливо-му ставляться до кожної страви такладають у неї не лише історію, традиції, а й певні символи, пов'язані з вірою. До того ж, навіть колорит місць стає більш відчутний, оскільки святкування влаштовані не лише для туриста, а й для місцевих. Зокрема, можна дізнатися про традиції святкування Великодня. У кожному регіоні України його святкують з певними особливостями як в їжі, так і в традиціях. Так, жителі Карпат до великоднього кошика кладуть таке частування як сирні коники. Хоча це складно вважати повноцінною стравою, їхнє створення можна назвати унікальним мистецтвом. А деякі господині навіть не проти поділитися секретом їхнього приготування та провести майстер-клас для туристів. Більш того, у Карпатах відбуваються різноманітні великодні ігри, розпис писанок самобутнім способом. А от на Поліссі хоч і немає таких забав, але є свої пісні, веселі хороводи й звичайно страви, як і в інших місцях України. Така різноманітність робить святковий час дуже цікавим для туристів. Варто пам'ятати, що такими звичаями треба цікавитись та пишатись, оскільки це становить основу культури й історії.[4] Саме свята можуть виступати чітким прикладом звичаїв місцевих під час гастрономічного туризму, оскільки, розповідаючи про всі традиції одночасно, факти можуть змішуватись і плутатись.

Також гастрономічний туризм досить розвинутий в сільській місцевості. Тож це виступає чудовою можливістю для його поєднання з історією та культурою, оскільки саме селяни залишилися найбільш стабільними в традиціях та місцевій кухні. Наприклад, можна прокласти шлях через рідне село Марії Приймаченко –

Болотня. Там помилуватися сосновими лісами, подихати свіжим повітрям та подивитись де жила відома художниця. А після такої насиченої прогулянки на природі зайти до місцевої господині, яка всіх почастує місцевою стравою. Це буде не лише історико-культурний, а й екотуризм. Більш того, атмосферу сільського життя створюють історії від місцевих. Вони можуть бути як про цікаві спогади з їхнього життя, які будуть на прикладах демонструвати історію краю, так і пов'язані зі стравою. Так, в районі проживання Марії Приймаченко, на Поліссі, була поширена поліська юшка, про яку вже згадували. Таке частування, в основному, подавали на великі гуляння: весілля, народження дитини. Також місцеві мають безліч історій про цю страву і не проти ними поділитись. Звичайно, це робить тур дуже домашнім та щирим, адже для українців це щось рідне, а для іноземців – неймовірно захоплююче.

Але наразі, коли весь світ потерпає від коронакризи, усе менше туристів приїжджає із закордону. Однак, це не привід зупиняти туристичні шляхи, адже для українців такі тури теж будуть цікавими. Як виявилось, населення України дуже мало знає про свої традиції. Так, у Карпатах не знають про особливості харчування Полтавщини, а на Полтавщині – які звичаї на Поліссі [4]. Але, на жаль, гастротури це рідкість на українському ринку. Якщо шукати гастрономічний тур Україною на загальнодоступних платформах, то знайдуться тури, в основному, Закарпаттям. Крім того, більшість з них не буде мати історичну чи культурну складову: пропонується або історико-культурний туризм з дегустацією сирів та вин, або просто гастрономічний. Однею з причин є саме карантинні умови: вони ще більше поглибили цю проблему, оскільки не лише переміщення країною ускладнилось, а й відвідування ресторанів. Це змусило багатьох гідів переміщуватись в Інтернет мережу, тож за період карантину почали частіше видавати книги про українську кулінарію. Також зросли рейтинги програм про їжу, де ведучі подорожують країною у пошуках делікатесів. Можна знайти згадки про місцеву кухню і в соціальних мережах: господині розповідали про свої улюблені рецепти та звичаї харчування у їхньому регіоні. Звичайно, великий плюс, що ця інформація поширюється й набуває популярності. Однак, мінус полягає в тому, що ніхто не поспішає переміщати це все в очний формат попри те, що фундамент для організації вже є. Через це гастрономічний туризм стоїть на місці, хоча міг активно розвиватися та зацікавлювати все більше мандрівників.

Отже, гастрономічний туризм виступає чудовою можливістю урізноманітнення історико-культурних подорожей. Він відкриває нові шляхи дослідження регіону. Більш того, коли історія та звичаї поєднуються з національною кухнею, турист повністю занурюється в культуру народу, відчуває її на собі. Це у свою чергу дає змогу запам'ятати не лише визначні місця, а й зрозуміти місцевих жителів, відчуті їхнє життя, обмінятися з ними досвідом. Гастрономічний туризм – це новий спосіб збереження національної ідентичності та представлення країни міжнародній спільноті. Проблема полягає в тому, що під час його розвитку на історичний аспект звертають занадто мало уваги. Така проблема існує і в Україні. Наразі майже немає гастротурів, які б об'єднали в собі кухню, традиції та історію. Це також залежить і від економічної ситуації, оскільки не в усіх областях достатньо розвинений ресторанний бізнес, який міг би забезпечити стабільність та якість гастрономічних турів у додатку з історико-культурними складовими. Таким чином, дана проблема потребує вирішення, тому що це корисно для державної політики та підтримки українського туризму міжнародною спільнотою.

Джерела та література

1. Басюк Д. І., Примак Т. Ю. Гастроціоналізм – виклики і перспективи для українського туризму. Географія та туризм: зб. наук. праць. 2017. № 37. С. 67–79.
2. Корнілова В. В., Корнілова Н. В. Сучасні тенденції розвитку гастрономічного туризму. Ефективна економіка. 2018. № 2. С. 1–8. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=6112>
3. Басюк Д. І. Інноваційний розвиток гастрономічного туризму в Україні. Наук. пр. НУХТ. 2012. № 45. С. 128–132.
4. Фіцих Н. Культ предків. Нетуристичні звичаї України. Харків: Фоліо, 2017. 176 с.
5. Артюх Л. Ф. Українська народна кулінарія: історико-етнограф. дослідження. Київ: Наукова думка, 1977. 152 с.
6. Вишневецька Г. Г. Потенціал кулінарних турів у контексті спеціалізованого туризму. Актуальні проблеми історії, теорії та практики художньої культури. 2013. № 31. С. 112–118.
7. Джанкола, Д., Ганчукова, А., Мотузенко, А. Етногастрономічний туристичний продукт – інноваційна інтеграційна форма туристичної пропозиції. Научний взгляд в будуще. 2020. № 17–02. С. 72–81.

СЕКЦІЯ 5 ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНИЙ ТУРИЗМ ЯК ЧИННИК СТАЛОГО РОЗВИТКУ РЕГІОНІВ УКРАЇНИ

*Смирнов Ігор
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка*

МІСТО КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКИЙ ЯК ДЕСТИНАЦІЯ ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНОГО ТУРИЗМУ НАЦІОНАЛЬНОГО ТА СВІТОВОГО ЗНАЧЕННЯ

Кам'янець-Подільський вказаний першим у списку туристичних чудес України. Але він приймає в основному вітчизняних, українських туристів і «мріє» про річну позначку в 300 тис. У той же час подібне місто в Польщі – Тарнів (має 100 тис. населення, як і Кам'янець-Подільський, та статус повітового центру Малопольського воєводства) має число туристів 1 млн у рік. Можна вважати, що потенціал приймання вітчизняних туристів містом майже досягнуто, отже, подальше збільшення числа туристів можливе тільки за рахунок міжнародних туристичних прибуттів. Для цього м. Кам'янець-Подільський має таку ресурсну базу туризму, яка, мабуть, відсутня у більшості інших міст України. Це можна пояснити тим, що це старовинне історичне місто – фортеця мало різні періоди своєї історії, пов'язані з проживанням тут населення різних національностей та релігій під час кардинальних змін державних кордонів та підпорядкування українського Поділля владам різних держав. Тому можна говорити про:

- «литовський Кам'янець» (за легендою місто було засноване литовськими князями – братами Коріатовичами під час їхнього полювання в місцевих лісах на оленя, тому скульптури оленя, який став неофіційним символом міста, споруджені в декількох місцях, головна вулиця міста названа на честь князів Коріатовичів, а литовський герб «Вітіс» – вершник присутній і нині, як частина державного гербу Речі Посполитої на деяких середньовічних спорудах). Прийшовши на Поділля, князі Коріатовичі проводили цілком самостійну внутрішню та зовнішню політику та зуміли суверенізуватися від центральної влади,

що сприяло формуванню окремого політичного устрою Подільського князівства. За короткий час вони створили нову вертикаль влади та потужне військо. У такий спосіб Поділля стало щитом Великого князівства Литовського від нападів степовиків. Під час свого правління Коріатовичі чимало зробили для розбудови й укріплення міст і містечок. Відомо, що одним із перших збудовано замки в Смотричі, Бакоті й Кам'янці. За припущенням Юхима Сіцінського, брати розподілили князівство так: Юрій отримав Кам'янець з округою, Олександр – Смотрич з округою, Костянтин – Бакоту, давню столицю Пониззя, а Федір – Червоногородську округу. Першою резиденцією Подільського князівства був Смотрич, а з 1370-х років нею став Кам'янець, у якому ще з кінця XII ст. існували оборонні укріплення, як на території фортеці, так і на кам'яному острові;

- «польський Кам'янець» (оскільки місто було понад 300 років – до 1793 р. – центром Подільського воєводства Речі Посполитої, тому відповідних пам'яток у історичній дільниці міста (Старому місті) дуже багато, у вигляді середньовічних споруд, а на них – зображень шляхетських та католицьких гербів, меморіальних дошок – з написами латиною, зокрема збереглися унікальні «автографи» двох польських королів – на Кушнірській вежі – Стефана Баторія, 1585 A.D. – спорудив, Станіслава Августа Понятовського, 1785 A.D. – відремонтував (A.D. – Anno Domini, лат. – Року Божого), такого немає навіть у самій Польщі; на Триумфальній арці – Станіслава Августа Понятовського, останнього польського короля тощо);

- «турецький Кам'янець» (був під османською владою в кінці XVII ст. (1672-1699 рр.), як центр Подільського пашалику (генерал-губернаторства), в результаті зберігся мусульманський мінарет (один з двох), зведений впритул до католицького собору, після залишення міста османами на верху мінарету встановили позолочену фігуру Матері Божої, яка існує і зараз);

- «вірменський Кам'янець» (ще з XIII – XIV ст. були створені вірменські торговельні колонії, вірмени становили до третини населення міста за середньовіччя, існував вірменський магістрат (окрім польського та руського (українського), вірменський квартал, а у ньому – вірменська церква з дзвіницею, вірменський шпиталь, а нині існує Вірменська площа);

- «єврейський Кам'янець» (євреї жили і торгували біля міста – поселення Карвасари (спотворене караван-сарай), оскільки

у місті їм заборонялось жити за польської влади; а пізніше – у самому Старому місті, де було споруджено декілька синагог). З цим аспектом пов'язана найбільш трагічна сторінка історії міста – Голокост єврейського населення нацистами під час Другої світової війни [1]. Таке масове знищення нацистами єврейського населення у Кам'янці-Подільському відбулося вперше в Україні – в кінці серпня 1941 р. (за місяць до Бабиного Яру в Києві), тому отримало назву «Кам'янецької різанини» (було знищено 23,6 тис. осіб). При цьому ця трагічна подія мала міжнародний вимір, оскільки серед страчених були євреї угорського громадянства [2].

Окремою героїчною сторінкою історії Кам'янця-Подільського було його перебування у статусі тимчасової останньої столиці Української Народної республіки (фактично – Соборної Української держави, оскільки тут працювали уряди УНР і ЗУНР, а також відбулося об'єднання під одним командуванням Головного Отамана С.Петлюри Дієвої Армії УНР та Української Галицької Армії ЗУНР) у 1919-1920 рр [3]. У такий столичний статус місто потрапило несподівано для себе після перебування губернським центром Російської імперії більш ніж 120 років (після другого поділу Польщі) у 1793 р. Ніколи раніше Кам'янець-Подільський не жив таким бурхливим політичним і культурним життям [4]. У місті перебували Директорія, уряд та різні міністерства УНР, центральні органи політичних партій. У лютому 1919 р. до міста прибуло багато політичних, церковних, громадських діячів УНР на чолі з видатним істориком, колишнім головою Української Центральної Ради Михайлом Грушевським. У місті знайшов притулок і перший прем'єр-міністр уряду Директорії Володимир Чехівський. Крайовий комісар Галичини і Буковини, член Центральної Ради Дмитро Дорошенко в Кам'янці-Подільському розпочав вивчати місцеву історію – 1919 р. він видав працю «Про минулі часи на Поділлі». Відомий політичний діяч і письменник Осип Назарук працював у місті над романом «Роксолана». Міністр віросповідань УНР Іван Липа прибув до міста зі своєю родиною. Він – автор численних оповідань, нарисів. Його син Юрій Липа, майбутній геополітик, поет і есеїст, який вступив до Кам'янець-Подільського державного українського університету, був першим редактором студентського журналу «Нова думка». Побачене і пережите Ю.Липою в цей час лягло в основу новели «Кам'янець столичний». Студенткою місцевого університету у 1919 р. стала і Олена Степанів – перша українська жінка-офіцерка,

хорунжа Українського Січового Стрілецтва та четар Української Галицької Армії, одна з організаторів Листопадового повстання 1918 р. у Львові, пресовий референту Державному секретаріаті закордонних справ ЗУНР та Міністерстві закордонних справ УНР, у майбутньому – докторка з географії та історії, викладачка у середніх школах та інститутах Львова, відома українська дослідниця – економіко-географ (пізніше репресована більшовицькою владою).

У місті виходило декілька газет: «Життя Поділля» (деякий час її редагував Михайло Грушевський), «Робітничка газета», «Народна воля». У червні 1919 р. в

Кам'янці-Подільському було створено Товариство Червоного Хреста, що взяло під опіку військові шпиталі. Викладачі університету Василь Біднов і Михайло Драй-Хмара відновили Українське православне братство, яке мало на меті відродження української автокефальної православної церкви. Зусиллями відомих громадських діячок Софії Русової та Людмили Старицької-Черняхівської був утворений «Союз українок» – перший в Україні. Звідусіль стікалися до Кам'янця люди, про що згадував у новелі «Кам'янець столичний» Юрій Липа: «Недбало сунула група інтелектуалістів з Києва, що пішки пройшли шістьсот кілометрів до нового осідку уряду». В групу «інтелектуалістів», напевно, входив колишній студент Київського університету Св. Володимира Павло Губенко (Остап Вишня). В місті над Смотричем розпочалася його літературна діяльність. Щодо інших письменників, то був у місті й Олекса Слісаренко – майбутній прозаїк і поет. Із фронтових окопів прибув до Кам'янця Микита Годованець – майбутній байкар. Перебували тут колишній підхорунжий у Корпусі Січових Стрільців Андрій Бабюк (літературний псевдонім – Мирослав Ірчан), Валер'ян Поліщук, що утік з польського полону. І ще були Дмитро Бузько, Іван Шевченко (друкувався під псевдонімом Дніпровський) – письменники, чії книги увійшли до золотого фонду української літератури 1930-х рр.

Говорячи про розквіт культурного життя Кам'янця, не можна не згадати про театр, який працював у місті з 1919-го до літа 1920 р. під орудою Миколи Садовського. Виконувалися українські та зарубіжні опери, в яких співала уславлена згодом Марія Литвиненко-Вольгемут. Навесні 1919 р., створивши українську капелу, Олександр Кошиць вирушив із Кам'янця-Подільського в Європу для репрезентації українського хорового мистецтва. Капела мала в репертуарі три різні

програми пісень, але в кожній із них були твори подолянина Миколи Леонтовича: «Щедрик», «Дударик», «За городом качки пливуть», «Мак», які мали надзвичайний успіх. Особливо активною виявилась творчість Леонтовича в 1918-1919 рр., про що свідчить публікація музикознавця Миколи Грінченка: «Український визвольний рух, революційне піднесення, відродження своєї культури... покликали до праці Леонтовича... І від того часу стало відомо ім'я його, як українського композитора». У новелі Ю. Липи привертає увагу фраза про композитора, який привіз із Києва нову оперу «Гайдамаки»: «Йому її мало не вкрали, тоді він зашив при серці, в білля, і так довіз». Ім'я цього композитора відоме – Кирило Стеценко. Це видатний український композитор, музично-громадський діяч, диригент, автор опери «Кармелюк», музики до хорів «Заповіт» (на слова Тараса Шевченка), «Знов весна» (Лесі Українки), «Над нами ніч» (Олександра Олеся). Влітку 1919 р. Стеценко жив у Кам'янці-Подільському, де у невеличкій хатці на Підзамчі закінчив клавир опери «Гайдамаки».

Наукові сили міста концентрувалися навколо Кам'янець-Подільського державного українського університету. Офіційно цей університет був п'ятим в Україні – після Київського, Катеринославського (Дніпропетровського), Харківського, Новоросійського (Одеського), але як український – другим. Непересічним підібрався викладацький склад університету. Ректор – людина універсальних знань Іван Огієнко, Леонід Білецький – декан історико-філологічного факультету, Михайло Драй-Хмара читав лекції з поезії, слов'янознавства, польської мови. На богословському факультеті працював відомий церковний і політичний діяч Василь Біднов. Після поразки УНР у 1920 р. разом з урядом УНР в екзилі університет перемістився до польського міста Тарнова, де нині встановлено відповідні пам'ятні таблиці. А в Кам'янці-Подільському у січні 1921 р. залишки університету перетворили на ІТЕН (інститут теоретичних наук), а вже в лютому на його базі створили два інститути – народної освіти та сільськогосподарський. І мовби не було в місті університету. Протягом багатьох років більшовики намагалися стерти з пам'яті людей спогади про університет, про славні події 1919 р., про статус міста, як останньої столиці УНР.

Відповідно перебування в Кам'янці-Подільському 1919 р., мов чорна хмара, нависла над долями багатьох українських літераторів, художників. Так, 21 березня 1933 р. Київський відділ ДПУ за звину-

ваченням у належності до контрреволюційної організації в Кам'янець-Подільському університеті заарештував Михайла Драй-Хмару, 6 березня 1935 р. – вдруге (загинув 19 січня 1939 р.). 8 квітня 1935 р. був розстріляний письменник Олекса Слісаренко. 3 листопада 1937 р. виконано вирок над Мирославом Ірчаном, життя Дмитра Бузька обірвалося в листопаді 1937 р. 10 років відсидів у таборах Остап Вишня. Реабілітували його тільки в жовтні 1955 р. – за 11 місяців до смерті. Микита Годованець був заарештований 31 січня 1937 р. та висланий на Середню Колиму, де пробув до 1947 р. Так завершувався ренесанс української культури. Репресованим виявилось і саме місто Кам'янець-Подільський: у 1940 р. його було позбавлено статусу обласного центру (ним стало м. Проскурів, нині м. Хмельницький) і деградовано до рівня райцентру. Такі трагічні результати мав радянський період розвитку м. Кам'янець-Подільського.

Усі історичні перипетії залишили у місті по собі численні старовинні пам'ятки у вигляді монументальних оборонних споруд (Старий та Новий замки), середньовічних башт, бастіонів, мостів, католицьких соборів та монастирів, православних церков, мусульманського мінарету, юдейської синагоги тощо, які являють собою потужний ресурс для розвитку як внутрішнього, так і міжнародного туризму. З часів УНР у Кам'янці збереглися майже всі будівлі, де знаходилися державні установи, нині вони відмічені пам'ятними дошками. Це потужний ресурс для розвитку національно-патріотичного туризму. Недарма це невелике місто (біля 100 тис. населення), районний центр Хмельницької обл., за кількістю історико-архітектурних пам'яток займає третє місце в Україні після Києва та Львова.

Джерела та література

1. Червоненко В. Голокост в Україні: 10 місць наймасовіших розстрілів євреїв України.
2. Кам'янець-Подільська різанина // Електронне джерело: <https://uk.wikipedia.org/wiki/>.
3. Смирнов І.Г., Любіцева О.О. У «Чотирикутнику смерті»: туристичний потенціал м.Кам'янець-Подільського, як столиці УНР. Вісник Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Економічні науки. Вип.15. Кам'янець-Подільський: Видавець Ковальчук О.О. 2020. С.337-348.
4. Волкова В. Бурхливий Кам'янець столичний. Подолянин. 2014, 22 серпня // Електронне джерело: <http://podolyanin.com.ua/history/7834/>.

Аксьонова Наталя

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

ВИКОРИСТАННЯ ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ ХАРКОВА В ЕКСКУРСІЯХ: РЕАЛІЇ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

Наявність в Україні багатої історико-культурної актуалізує просування і використання її в туристичній галузі через екскурсійну активність, оскільки вона є головною складовою туристичної індустрії. Усім зрозуміло, що підвищення ефективності індустрії туризму, екскурсійного обслуговування зокрема, безпосередньо пов'язано із розвитком економіки країни і має перспективи як будь-яке інше інноваційне інвестування. Безумовно Харків, як друге розміром і населенням місто України має велику кількість пам'яток культурної спадщини різного як місцевого, так і національного значення. Також воно зберегло в деяких вулицях культурний ландшафт певних періодів, що робить його в цілому об'єктом, що може потрактовуватися в сучасних визначеннях як «культурна спадщина» [1, с. 36]. Не дивлячись на те, що у 2018 р. Харків потрапив до 10 туристичних лідерів України під слоганом «Харків – місто молоді» [2]. Не зважаючи на унікальну історико-культурну спадщину Харків не є містом, що надихається своєю спадщиною. Таким чином, без розвитку механізму споживання культурного надбання останнім постає непотрібним і зайвим накопиченням. Про що свідчить відсутність новітніх наукових досліджень щодо історико-культурної спадщини Харкова в розрізі використання її в туристичній галузі.

Мета цієї статті – визначення напрямів екскурсійної діяльності в Харкові, які зможуть інтегрувати культурну спадщину міста в життя сучасного суспільства. Завданнями роботи є аналіз екскурсійної діяльності організованих туристичних потоків з знайомлення гостей і місцевих мешканців з історико-культурною спадщиною міста, визначення найперспективніших з них як в інтеграційному, так і комерційному плані.

Відвідування Харкова туристами спирається на створені туристичні продукти, як то тури вихідного дня, серед яких найбільш попитомими стали відвідування парків. Саме найбільший в Україні Парк культури і відпочинку імені М. Горького став основою

для становлення нового бренду міста та появи слогану «Харків – розважальний, яскравий, безтурботний, динамічний» [3, с. 185]. Цей слоган швидко закріпився в індустрії туризму й широко використовується не тільки харківськими туристичними фірмами [4]. Сам парк вельми часто опозиціонується в туристичній індустрії як український/харківський діснейленд [5].

Іншим стереотипізованим радянським слоганом є вислів «Харків – перша столиця», від якого Харків поки не може позбавитися в туристичній галузі [6]. Його міфологічність також вельми не привабливо впливає на імідж міста та оцінки його місця в українській історії [7; 8]. Також в екскурсійній діяльності історико-культурне надбання цього періоду використовуються зрідка, за винятком Держпрому.

Гості міста насамперед хочуть відвідати парк Горького, парк Фельдмана або нововідкритий зоопарк. Найбільший потік організованих туристів до Харкова надходить з Дніпра та Запоріжжя. Туристичні фірми цих міст пропонують поїздки виключно як відвідування хоча б однієї із цих атракцій, але частіше за все двох. Наприклад, Туристичний центр Риба Андрій спеціалізується на екскурсіях із Дніпра у Харків з нагоди таких подій як «Бал хризантем», Вертеп-фест, але також обов'язково з відвідинами двох найбільших парків і здебільшого без оглядової екскурсії містом [9].

Фірма «Відпочинок на всі 100%» також спеціалізується на таких турах для дніпрян. Упродовж добової екскурсійної програми пропонується відвідати усі 3 великі парки міста і оглядову екскурсію, у рекламі якої відзначено такі об'єкти огляду як: Дзеркальний струмінь, Харківський театр опери та балету, Центральний корпус ХНУ імені В. Н. Каразіна, Держпром і площу Незалежності, якої, до речі, в Харкові не існує [10]. У відгуках на цю екскурсію людям запам'ятався кондитерський магазин «Ведмедик» і харківські парки, інтенсивність огляду яких безумовно не дозволяє відвідати інші об'єкти огляду, які скоріш за все екскурсанти бачать лише з вікна автобуса. Дніпровська фірма «Хотей-Тревел» в екскурсійному турі по Харкову відмовилася від оглядової екскурсії, замість цього пропонуючи відвідувачам самотійно обрати для огляду наступні харківські атракції – Харківський художній музей, Музей сексуальних культур, Музей природи, Ландауцентр, Харківський історичний музей імені М. Ф. Сумцова, як доповнення до відвідування парків міста [11].

Почастішали також тури і з Києва. Туристична фірма Анга-Тревел пропонує 3 денний тур Харківщиною та оглядову екскурсію, під час якої «Ви подивитесь на площу Свободи з величезним Будинком Державної промисловості, побачите Харківський академічний театр опери і балету, Дзвіницю Успенського собору, «Дзеркальний струмінь» і багато іншого» [12]. Але час відпущений на все це з переїздом до міського парку всього півтори години. Тому мова йде не про повноцінну оглядову екскурсію, а про надання шляхової інформації під час спостереження цих об'єктів через вікно автобуса. Безумовно таким чином порушується головний критерій оцінки історико-культурної спадщини – достатність часу, необхідного для ознайомлення з об'єктом [13, с. 48].

Харківська фірма «Дивовижне поруч» пропонує екскурсії з відвідування храмів різних конфесій «Харків – мости релігій» і «Православні храми Харкова». Також лише вони популяризують екскурсію до підземного Харкова та екскурсію до кварталу, що зберіг автентичну забудову початку XIX століття [14; 15].

Провідною туристичною фірмою, що має в своєму активі екскурсії, що знайомлять з історико-культурною спадщиною Харкова є «Навігатор-Україна». Серед запропонованих екскурсій по Харкову з історико-культурною спадщиною знайомлять так екскурсії як: «На 50 паралелі. Оглядова екскурсія Харковом», «Музика каменю. Архітектура Харкова», «Скрипаль на даху. Пам'ятники Харкова», «Купола Харкова. Перехрестя релігій», «Видатні харків'яни. Художники Харкова», «Видатні харків'яни. Слово Харкова», «Видатні харків'яни. Олексій Бекетов», «Асклепій і Панацея. Харків фармацевтичний», «Cherchez la femme! Знамениті жінки Харкова», «Харків і Сірко. Козацька душа Харкова» та багато інших [16]. Однак з 64 відгуків про послуги фірми за останні 2 роки ми не знайшли жодної згадки про ці екскурсії й це в умовах карантинних обмежень на виїзний туризм. З цього ми робимо висновок, що ці екскурсії майже не відвідуються [17]. «Навігатор Україна» також пропонує оглядову професійну екскурсію містом англійською та французькою мовами. Але найбільш популярним серед іноземців виявилася послуга проекту KHARKIVBODDY із наданням безкоштовних екскурсій [18]. Ця послуга набрала 24 відгуки на сайті TripAdvisor [19], що є найбільшою кількістю відгуків на екскурсію Харковом у публічному просторі. Цей проект також надає екскурсійні послуги англійською

мовою пропонуючи одноденний тур «Все включено» і оглядову екскурсію містом, до якої входять такі об'єкти як Держпром, будинок «Слово», Дзеркальний струмінь і синагога та пропонується обов'язкове відвідування «Єрмілов Арт Центр».

Ще одна з відомих фірм «Країна.ua» знайомить з історико-культурною спадщиною Харкова тільки в екскурсіях «Таємниці міста: подорож з харківським домовиком», «Харківські кладовища. Прогулянка серед могил на Хелловін», «Світові релігії в Харкові», «Пригоди харківських пам'ятників» [20]. Відгуків на ці екскурсії ми не знайшли. Місцеві мешканці вельми гарно ставляться до послуг з оглядової екскурсії містом від фірми «Оберіг-тур», зазначаючи, що це не просто супроводження поїздки гідом – «Екскурсівод Наталія все время что-то рассказывала, начиная с самого начала экскурсии. Вся информация была новой и малоизвестной, что делало экскурсию еще более интересной» [21].

Найбільш довготривалу оглядову екскурсію «Харків – перлина Слобожанщини» пропонує фірма «Лайм» за маршрутом: Привокзальна площа – Парк «Стрілка» – Університетська гірка – площа Конституції – вулиця Сумська – Дзеркальний струмінь – площа Свободи – Парк Горького – Меморіал – вулиця Пушкінська – Павлівська площа. Не зрозуміло також які об'єкти показу при такому насиченому маршруті оглядають туристи виходячи з автобусу [22]. Ця фірма чи не єдина в Харкові, що спеціалізується на шкільних екскурсіях, тому пропонує вельми цікаву тематичну екскурсію «Харків – колыска гений науки» з відвідуванням «Ландау Центра» [23]. Вони ж єдині розробили тематичну екскурсію «Харківська фортеця або як козаки Харків заснували», що закінчується відвідуваннями Харківського історичного музею імені М. Ф. Сумцова [24].

Як ми вже пересвідчилися в оглядових екскурсіях Харковом туристам вкрай зрідка пропонується відвідати такі місця історичної пам'яті, як Покровський монастир, комплекс Губернаторського будинку (перша будівля найстарішого на Наддніпрянщині університету), Будинок «Слово», Дробницький яр тощо. Неоціненною в плані архітектурного ландшафту є харківська історико-культурна спадщина, що містить пам'ятки архітектури всіх напрямів модерну, українського зокрема. Цю прогалину намагався заповнити в своїх авторських екскурсіях Максим Розенфельд [25], але його діяльність поки не має стала підґрунтя для створення масових ко-

мерційних екскурсій до таких унікальних районів як Москалівка, вулиця Конторська, житловий масив заводу ХТЗ. Великою білою плямою в екскурсіях є пам'ятні місця, пов'язані з діяльністю в Харкові видатних українських діячів, ім'я яких майорять у підручниках з історії, як то Григорій Сковорода, Артем Ведель, Василь Каразін, Григорій Квітка-Основ'яненко, Петро Гулак-Артемовський, Микола Міхновський, Петро Болбочан, Микола Скрипник, Микола Хвильовий та низка літераторів «розстріляного відродження».

До проблем споживання історико-культурної спадщини в Харкові громадою належать: відсутність оглядового майданчика в старому центрі міста, наявність лише одного громадського туалету, який розрахований на велику туристичну групу, обмежена кількість комерційних екскурсійних програм, що знайомлять з історико-культурною спадщиною, відсутність розробленої оглядової екскурсії містом. Остання спроба створити технологічну карту оглядової екскурсії місто із зазначенням для міської ради місць для паркування туристичних автобусів була здійснена в 2018 р. зусиллями харківського відділення Всеукраїнської асоціації гідів і ОКЗ «Харківський організаційно-методичний центр туризму». Але ця спроба не була плідною. Досі в місті немає рекомендованої і затвердженої оглядової екскурсії. Ця складність сягає своїм корінням у проблему відсутності в Харкові навчального майданчика для екскурсіводів, останнє професійне навчання яких проводилося ще за часів СРСР. Спроби організувати після дерегуляції постійні курси для екскурсіводів Харкова Всеукраїнською асоціацією гідів не привели до збільшення кількості професійних екскурсіводів.

Більшість екскурсіводів працює без дотримання екскурсійного маршруту, показуючи в довільній послідовності об'єкти, які просять їм показати гості міста. Зазвичай мотивуючи це тим, що хочуть побачити тільки «7 чудес Харкова». Насправді було б більш конкретнішим визначити цю послугу гідизмом, а не наданням екскурсійних послуг. Усім зрозуміло, що ознайомлення з дистиномією без будь-якого попереднього плану і маршруту і заданої теми не може сприяти розкриттю історико-культурного потенціалу міста.

Сьогодні в туристичній сфері попит керує пропозицією. Найчастіше ми говоримо про стрімкий розвиток так званого «швидкоплинного» туризму» під час якого ознайомлення з місцевими пам'ятками культури носить поверхневий характер. Здебільшого

«знайомство» відбувається за допомогою селфі й використання архітектурного ландшафту як фотозони. Тому наразі стрімко зростає популярність відвідування «фотогенічних» пам'яток. Наприклад, усі туристи мріють сфотографувати Благовіщенський собор у Харкові, тільки одиниці прагнуть побачити перлину українського козацького бароко Покровський собор.

За новітніми підходами перебування під час екскурсії на місцях пам'ятних подій або у інших об'єктів туристичної сфери має приносити тільки позитивні емоції. Саме від екскурсовода залежить набуття їх у тому випадку, якщо екскурсійний об'єкт не має атрактивних властивостей. Тому ми маємо знаходити нові форми подання інформації про культурно-історичну спадщину, відійти від класичних схем надання екскурсійної послуги. Дійсно сучасний відвідувач вимагає мінімізації екскурсійної розповіді та огляду тільки «цікавих» об'єктів. Тому намагаючись вгадати смаки туристів нам потрібно визначати нові акценти в екскурсійних розповідях. Прикладом можуть стати дитячі екскурсії від «Навігатор-Україна» для молодших школярів «7 чудес Харкова. Екскурсія-гра» і квест-екскурсія для дітей зі смартфоном «Легенди старого міста». Ця тенденція створення гейміфікованого екскурсійного продукту для молодшого покоління є вельми привабливою для популяризації історико-культурної спадщини. Адже не тільки Харків, але й Україна сьогодні є лише номінально країною в якій розвивається історико-культурний туризм. Для розвитку цього напрямку вкрай бракує спеціалістів, що зможуть запропонувати якісні екскурсійні послуги в умовах розвитку індустрії розваг.

Джерела та література

1. Степанов В. Ю. Визначення поняття «культурна спадщина» в культурному просторі України / В. Ю. Степанов // Культура України. Серія: Культурологія. 2015. Вип. 48. С. 29–39. [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Kukl_2015_48_5.
2. Експерти назвали міста, які стали туристичними лідерами України. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.ukrinform.ua/rubric-tourism/2610679-eksperti-nazvali-mista-aki-stali-turisticnimi-liderami-ukraini.html>.
3. Данько Н. І. Розробка туристичного бренду міста Харкова / Н. І. Данько, А. С. Риндич // Вісник Харківського національного університету

імені В. Н. Каразіна. Серія: Міжнародні відносини. Економіка. Країнознавство. Туризм. 2019. Вип. 9. С. 179–189. [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKhMv_2019_9_24.

4. Харьков – город развлечений! [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.vesta-travel.zp.ua/ukraine/tury-vykhodnogo-dnya-iz-zaporozhya/138-kharkov-gorod-razvlechenii>.

5. Український «Діснейленд» – візитна картка Харкова. Amazing Ukraine. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.amazingukraine.pro/travel/ukrayinskyj-disnejlend-vizytka-kartka-harkova/>

6. Бесплатная автобусная экскурсия «Харьков – первая столица». [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://kh.vgorode.ua/event/ekskursyy/a1174856-besplatnaja-avtobusnaja-ekskursija-kharkov-pervaja-stolitsa>; Харьков – первая столица! [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://bravo-t.com/harkov-pervaja-stolica/>

7. Абрамов В. В. Бренд г. Харькова – прошлое и настоящее / В. В. Абрамов, А. И. Сосницкая // Комунальне господарство міст. Науково-технічний збірник. № 108. 2013. С. 602–607.

8. Зуев С. П. Мифологема «першої столиці» в семіосфері Харкова / С. П. Зуев // Сучасна картина світу: Природа, суспільство, людина: зб. наук. праць / ДВНЗ «УАБС НБУ». Суми, 2008. С. 312–318.

9. Новорічні святки у Харкові: Фельдман екопарк та український Діснейленд. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://visitdnipro.com/tury-po-ukraine/novorichni-svyatki-u-harkovi-feldman-ekopark-okeanarium-muzej-fotoiljuzij/#https://visitdnipro.com/#!/testimonials>.

10. Экскурсия в Харьков из Днепра. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://otdihnavse100.com.ua/tours/ekskursii-iz-dnepra/ekskursiya-po-kharkovu-iz-dnepra-279.html>.

11. Бал хризантем в экопарке Фельдмана из Днепра. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.mice.dp.ua/avtobusnye-tury-iz-dnepra/odnodnevnye-ekskursii/ekskursiya-v-harkov/>

12. Харківщина: мегаполіс, садиби, співочі тераси. [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://anga.ua/tour/kharkivshchyna_mehapolis_sadyby_spivochi_terasy.html.

13. Поливач К. А. Культурна спадщина та її вплив на розвиток регіонів України / К. А. Поливач, наук. ред. Руденко Л. Г. К.: Інститут географії НАН України, 2012. 208 с.

14. «Айда на Москалівку!» [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://kh.vgorode.ua/event/ekskursyy/a1185105-ekskursiya-ajda-na-moskalivku>.

15. Экскурсии по Харькову [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.divoryadom-tour.com/kharkov>

16. Екскурсії Харковом і навколо Харкова. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://uk.navigator-ukraine.com.ua/grupprovye-tury/ekskursii-po-kharkovu-i-vokrug-kharkova.html>.

17. ТОП 20. Навигатор Украина, туристическая компания. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://top20.ua/ru/kh/turizm-podorozhi/turistichni-agentstva-ekskursiyi/navigator-ukraine-turisticheskaya-kompaniya.html>.

18. Free Walking Tours. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://kharkivbuddy.com/>

19. Kharkiv Buddy Tours. [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://www.tripadvisor.ru/Attraction_Review-g295369-d14009433-Reviews-Kharkiv_Buddy_Tours-Kharkiv_Kharkiv_Oblast.html#REVIEWS.

20. Екскурсії по Харкову. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://kraina-ua.com/ua/tours/tours-promotions-and-gifts/ekskursii-po-kharkovu?p=2>.

21. Оберег-тур отзывы. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://uaotzyv.com/kharkiv/obereg-tur-38257>

22. Харьков – жемчужина Слобожанщины. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://lime-tour.com.ua/xarkov-zhemchuzhina-slobozhanshinyi.html>.

23. Харьков – колыбель гениев науки. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://lime-tour.com.ua/xarkov-kolyibel-geniev-nauki.html>.

24. Харьковская крепость или как казаки Харьков основали. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://lime-tour.com.ua/xarkovskaya-krepost-ili-kak-kazaki-xarkov-osnovali.html>

25. Экскурсии по Харькову с Максом Розенфельдом. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.facebook.com/ekskursii.max.rozenfeld/>

Оліцький В'ячеслав

Сумський державний педагогічний університет

імені А. С. Макаренка

ЦЕРКВА СЯТОГО МИКОЛАЯ СЕЛА БОБРОВЕ СУМСЬКОГО РАЙОНУ ЯК ПОТЕНЦІЙНИЙ ОБ'ЄКТ РЕЛІГІЙНОГО ТУРИЗМУ СЛОБОЖАНЩИНИ

В туристичній галузі активно розвивається напрямок релігійного туризму, туристи активно відвідують відомі релігійні центри, пам'ятки. Україна має ряд важливих святинь, які привертають увагу як іноземних так і вітчизняних туристів. Але крім крупних, відомих релігійних центрів, ряд цікавих туристичних об'єктів залишається невідомою для широкого загалу. Поза межами відомих туристичних об'єктів, місцева влада часто не приділяє належної уваги даній галузі.

В Україні діє понад 80 релігійних напрямів і течій, офіційно зареєстровано понад 37 тис. релігійних організацій і 33 тис. священнослужителів. Переважна більшість віруючих належить до православ'я. З релігійністю населення безпосередньо пов'язаний розвиток релігійно-пізнавального туризму [5, с. 325]. Цей напрямок передбачає відвідування релігійних центрів, у яких туристи зможуть побачити релігійні об'єкти – діючі храми, музеї, відвідати богослужіння. Церкву Святого Миколая можна використовувати як об'єкт релігійного туризму екскурсійно-пізнавального напрямку. Її відвідування може бути частиною паломницького туру територією Слобідської України. Розташування за 70 км від обласного центру, наявність поряд річки та мальовничої природи робить її привабливою для екскурсій [1, с. 10–15].

На даний час зростає попит серед туристів на відвідування духовних центрів – культових музеїв, соборів, храмів. Пам'ятники релігії, історії та культури представляють значне мотивування для відвідування того чи іншого населеного пункту, або й цілого регіону. Сьогодні географія подорожей з релігійними цілями розвивається швидше, ніж будь-який інший вид туризму. Це дає можливість експертам ВТО виділяти релігійний туризм як один із найперспективніших напрямів розвитку. Разом із тим, в Україні рівень розвитку релігійного туризму у два рази нижчий ніж у середньому

в світі та становить менше 8–10% загального туристичного потоку [2, с. 146–147].

Сумський район Сумської області, в його сучасних адміністративних межах, має значний потенціал для розвитку релігійного туризму. Культові пам'ятки, які потенційно варті уваги туристів, розташовані в радіусі менше 100 км навколо м. Суми, що дає можливість розробити туристичні маршрути які дозволять за один-два дні відвідати значну кількість пам'яток. Однією із таких туристичних локацій може бути найдавніша збережена до сьогодні дерев'яна церква Слобожанщина – церква Святого Миколая с. Боброве.

Село Боброве розташоване за 72 км від м. Суми та за 22 км від м. Лебедин. За 54 км знаходиться м. Охтирка, яке також може бути привабливим для паломників, зокрема через відому Охтирську ікону Богородиці, діяльність Свято-Троїцького монастиря.

За описами Філарета (Гумилевського) Миколаївська церква в с. Бобровому побудована близько 1700 р. У храмі зберігалося дві богослужбові книги на які звернув увагу архієпископ – «Тріодь пісна» та «Тріодь цвітна» московського друку 1687 р., придбані для церкви у 1714 р. [6, с. 65, 7, с. 232]. Відповідно до відомостей «Довідкової книги Харківської єпархії» 1904 р., яка складалася за даними клірових відомостей, існуючий сьогодні храм побудовано у 1730 р. [4, с. 356]. У 1846 р. церква була перебудована коштом дворянок Єлизавети Бухаріної та Віри Анненкової [3, с. 27]. В радянські часи церкву було закрито, але не зруйновано. Вона була передана для колгоспних потреб, існує відомість, що використовувалася значний час у якості сінника.

На сьогодні дана пам'ятка, попри свою історико-культурну цінність та туристичний потенціал, перебуває у аварійному стані. В ній відсутні вікна, двері, підлога, частково обвалилася центральна баня. Біля церкви збереглися два поховання. За вівтарною частиною знаходяться два ідентичні надгробні камені: один на могилі Єлизавети Бухаріної, інший – не підписаний.

Село Боброве на сьогодні знаходиться на межі зникнення, офіційно зареєстровано близько 150 жителів, фактично більшість хат пусті або взагалі розібрані. Зусиллями місцевого бюджету відновити храм не можливо. На наш погляд існує декілька варіантів вирішення ситуації. Перший полягає у залученні коштів для відновлення храму і розвиток його як об'єкта релігійного туризму.

Другий полягає у можливості передачі храму, наприклад до Національного музею народної архітектури та побуту України, а на його місці у с. Бобровому створення відповідного місця пам'яті.

Джерела та література

1. Бабкин А. В. Специальные виды туризма. Ростов-на-Дону: Феникс, 2008. 252 с.
2. Казьмирчук М. Розвиток релігійного туризму в Україні: проблеми та перспективи. Історико-культурний туризм: український та світовий досвід. Збірник матеріалів Міжнародної наукової конференції (Київ, 5 квітня 2019 р.). К.: «Фоліант», 2019. С. 146–149.
3. Православные храмы и монастыри Харьковской губернии. 1681–1917. Альбом-каталог / сост. А. Парамонов. Харьков: Харьковский частный музей городской усадьбы, 2007. 333 с.
4. Самойлович И. Справочная книга для Харьковской епархии. Х.: Типо-Литография И. М. Варшавчика, 1904. 471 с.
5. Тарасова В. В., Ковалевська І. М. Статистичне дослідження організації релігійного туризму в Україні. Інфраструктура ринку. Вип. 51. 2021. С. 324–330.
6. Филарет (Гумилевский Д. Г.) Историко-статистическое описание Харьковской епархии: В 3 т. Т. 2 / Пред. ред. кол. А.Ф. Парамонов. Х.: ХЧМГУ, 2011. 440 с.
7. Филарет (Гумилевский Д.Г.) Историко-статистическое описание Харьковской епархии: В 3 т. Т. 3 / Пред. ред. кол. А.Ф. Парамонов. Х.: ХЧМГУ, 2006. 364 с.

Михайліченко Микола
Сумський національний аграрний університет

КРАЄЗНАВЧО-ТУРИСТИЧНІ РЕСУРСИ ШОСТКИНСЬКОГО РАЙОНУ СУМСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Шосткинський район розташований у північній частині Сумської області. До його складу входять 10 територіальних громад, створених на території колишніх Шосткинського, Глухівського, Середино-Будського, Ямпільського районів та міст обласного підпорядкування Шостка і Глухів [1]. На території району зосереджено 44 природно-заповідних об'єкти, зокрема національний природний парк «Деснянсько-Старогутський», заказники загальнодержавного значення «Шалигинський» та «Урочище Великий бір» [2]. До Державного реєстру нерухомих пам'яток України внесено 380 об'єктів, розташованих на території району, 10 з яких за категорією національного значення [3].

Головним туристичним центром району є Глухів, в якому в 1994 р. створений національний заповідник. Національний заповідник «Глухів» охоплює територію 75 га центральної історичної частини та ділянки природного ландшафту міста. Він здійснює нагляд за 50 об'єктами культурної спадщини, сім з яких занесені до Державного реєстру нерухомих пам'яток як пам'ятки культурної спадщини національного значення: «Миколаївська церква» (1693–1695), «Київська брама Глухівської фортеці» (1766–1769), «Спасо-Преображенська церква» (1765), «Трьох-Анастасіївська церква» (1893), «Глухівський учительський інститут» (1874–1879), «Глухівська чоловіча гімназія» (1880-ті), «Пансіон Глухівської чоловічої гімназії» (1880–1892). З пам'яток культурної спадщини місцевого значення варто виділити наступні: «Дворянське зібрання» (1811), «Будинок П. Лютого» (кін. XIX ст.), «Банк М. Терещенка» (кін. XIX ст.), «Садибний будинок Кочубеїв» (1904), «Башта водогону» (1926–1928). До складу заповіднику входить музей археології, основу фондової колекції якого складають речові пам'ятки, знайдені на території Глухова і Глухівського району під час проведення охоронних археологічних розвідок. Заповідник здійснює еккурсійну діяльність за 16 маршрутами [4; 5].

Відвідувачів Глухова зацікавлять не лише пам'ятки історії й архітектури, а й природи – «Гетьманський дуб» (вул. Терещенків), «Екзотичні дерева Глухівського педуніверситету» (центральна частина міста) та «Чернечі джерела» (на виїзді з Глухова в напрямку Шостки). На південній околиці міста розташований дендропарк Глухівського держлісгоспу [6, с. 38–41].

Чимало пам'яток архітектури збереглися в селах, що навкруги Глухова. Це церкви XVIII–XIX ст. у Білокопитовому, Годуновці, Дунайці, Обложках, Первомайському, Полошках, Некрасовому, Сваркові, Сопичі, Суходолі, Шалигиному, монастирі XVII–XVIII ст. у Будищах (Глухівсько-Петропавлівський монастир) та поблизу Соснівки (Глинська пустинь) [7].

На північ від смт. Шалигіне (за 20 км на південний схід від Глухова та за 10 км від автодороги Глухів–Курськ) розташований Шалигинський ландшафтний заказник. У самому ж смт. Шалигіне знаходиться гідрологічна пам'ятка природи місцевого значення «Сім джерел» [6, с. 40–41].

У Шостці зосереджено 18 пам'яток архітектури та містобудування. Звертає на себе увагу комплекс будівель колишнього Шосткинського порохового заводу (збереглися історичні будівлі казарми, вартівні, спостережної вежі, будинку командира заводу) [2].

Туристів можуть зацікавити й пам'ятки природи Шостки – стара липова алея «Садовий бульвар» (вул. Садовий бульвар) та «Дуб-велетень» (центральна частина міста). За 18 км на захід від районного центру поблизу с. Собич розташований лісовий заказник загальнодержавного значення «Урочище Великий бір», що являє собою частину крупного лісового масиву на боровій терасі р. Десна [6, с. 89–90].

В 1 км від Шостки розташований Гамаліївський монастир XVIII ст., в Харлампіївській церкві якого був похований гетьман І. І. Скоропадський. У с. Ображіївка (6 км від Шостки) – Михайлівська церква з дерев'яною дзвіницею (XIX ст.), пам'ятник уродженцю села І. М. Кожедубу та сквер, названий на його ім'я. У с. Пирогівка (15 км від райцентру) збереглася дерев'яна Покровська церква 1777 р. з дзвіницею. У За 14 км від районного центру, на автошляху Шостка–Кролевець розташоване смт. Вороніж, відоме своєю Михайлівською церквою 1776 р. – яскравим зразком українського бароко. Серед інших пам'яток варто згадати Спасо-Преображенську церкву XVIII ст. та пам'ятник уродженцю Воронежа

П. О. Кулішу. Неподалік від селища розташований ботанічний заказник місцевого значення «Воронізький» [2; 6, с. 90; 7, с. 67].

Значні терени (площа – 16214,36 га) на півночі Шосткинського району займає Національний природний парк «Деснянсько-Старогутський», що презентує природні комплекси сходу Українського Полісся. Тут діють дві бази відпочинку біля сіл Боровичі та Очкине. Закладені екологічні стежки «Візитівка Десни» та «Стежками Старогутського лісу» (протяжність кожної близько 3,5 км), організовуються поїздки катером та на конях [6, с. 24; 8].

У Шосткинському районі діють три краєзнавчі музеї: Глухівський, Шосткинський та Ямпільський. Музейна колекція Глухівського міського краєзнавчого музею (м. Глухів, вул. Терещенків, 42) становить більше 12 тисяч експонатів. Серед них – археологічні знахідки, документи та матеріали, пов'язані з історією, духовною і матеріальною культурою Глухівщини, колекція старовинної зброї, давніх документів, картин, порцеляни [4].

Основний фонд Шосткинського міського краєзнавчого музею (м. Шостка, вул. Свободи, 53) складає більше 5 тис. експонатів, які розповідають про природу та історію краю. Окремий відділ краєзнавчого музею «Музей І. М. Кожедуба» (м. Шостка, вул. Кожедуба, 1). В ньому експонуються особисті речі та документи І. М. Кожедуба, відтворено гуртожитську кімнату, де у юні роки мешкав майбутній маршал авіації. Неподалік від музею, у парку Кожедуба, знаходиться експозиція військової техніки [9].

Ямпільський краєзнавчий музей (сmt. Ямпіль, пров. Спасо-Преображенський, 17), порівняно молодий, заснований у 2009 р. Його наукова та виставково-експозиційна частина музею знаходиться на території ботанічного саду місцевого значення «Ямпільський». Станом на 2020 р. основний фонд музею складає 1631 експонат. Це побутові речі, посуд, народний одяг, інтер'єрна вишивка кінця XIX – першої половини XX ст., фото та фонотека XX ст., побутові годинники другої половини XX ст., скульптурна порцеляна 1950–1970-х років та інші [10].

У 2015 р. у Шостці відкрито Меморіально-освітній комплекс пам'яті жертв тоталітаризму та збройних конфліктів «Родина пам'ять» (вул. Гагаріна, 1). Його експозиція розповідає про долю цивільного населення України у роки Другої світової війни у широкому хронологічному контексті історії XX століття. Музей при-

свячений жертвам Голокосту, радянським військовополоненим, примусовим робітникам, в'язням нацистських і сталінських концтаборів [11].

З громадських музеїв району варто виділити Музей історії євреїв Глухівщини (м. Глухів, вул. Шевченка, 10), створений М. М. Часницьким за підтримки Єврейського культурного товариства «Хаверим». Експозиція розміщена в трьох кімнатах і вміщує приблизно 2 тис. експонатів, які знайомлять з історією євреїв на Глухівщині, починаючи з часів Київської Русі й до нашого часу. З музеїв навчальних закладів вартий уваги музей С. Ковпака (м. Глухів, вул. Терещенків, 36), створений у складі Глухівського агротехнічного інституту. В експозиції близько 4,5 тис. експонатів, серед яких особисті речі та нагороди партизанського генерала та бійців його з'єднання, фотоальбоми, зброя тощо [4; 12].

Дороги з твердим покриттям проходять через більшість сіл Шосткинського району. Основні магістралі такі: М-02 Кіпті-Глухів-Бачівськ, Р-44 Суми-Путивль-Глухів, Р-65 КПП «Миколаївка»-Семенівка-Новгород Сіверський-Глухів-КПП «Катеринівка», Т-19-07 Шостка-Кролевець, Т-19-12 Шостка-Ямпіль [13].

У Глухові діють автобусна та залізнична станція. Внутрішньоміські пасажирські перевезення здійснюються автобусами (три маршрути) маршрутними таксі (сім маршрутів) та таксі. В місті діють декілька ресторанів, численні кафе та бари. Готельні послуги надають готелі «Брама», Гетьманський Stan (с. Берега що за 4 км від Глухова), «Європа», «Озерний», «Гетьманський двір», «Стиль» та «Монастирський постоялий двір» [11].

У Шостці працюють дві автобусних та залізнична станція. В межах міста діють 17 автобусних маршрутів та залізничне сполучення. Існує розгалужена система міського приватного таксі. До послуг гостей міста ресторанно-готельний комплекс «Імперіал», готелі «Premiere», «Твій дім», «Байка» та «Знахарь», близько 40 закладів громадського харчування [14].

Отже, з огляду на стан інфраструктури, місцеві природні та історико-культурні ресурси, Шосткинський район має перспективи для розвитку різних видів туризму, зокрема екологічного та історико-культурного.

Джерела та література

1. Постанова Верховної Ради України від 17 липня 2020 року № 807-IX «Про утворення та ліквідацію районів». [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/807-IX#Text>
2. Перелік територій та об'єктів природно-заповідного фонду Сумської області в розрізі адміністративних утворень станом на 01.08.2021. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.pek.sm.gov.ua/index.php/uk/2013-04-18-21-50-35>
3. Державний реєстр нерухомих пам'яток України. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://mkip.gov.ua/content/derzhavniy-reestr-neruhomih-pamyatok-ukraini.html>
4. Глухівська міська рада. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://hlukhiv-rada.gov.ua/>
5. Національний заповідник «Глухів». [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://nz-hlukhiv.com.ua/>
6. Природно-заповідний фонд Сумської області: Атлас-довідник / [уклад.: Р. В. Бойченко, В. В. Вертель, О. Ю. Карлюкова та ін.]. 2-е вид., випр. та допов. К.: ТОВ «Українська Картографічна Група», 2019. 96 с.
7. Звід пам'яток історії та культури України. Сумська область. / НАН України. Інститут історії України; Центр досліджень історико-культурної спадщини України. К., 2017. 1855 с. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://resource.history.org.ua/item/0013186>
8. Деснянсько-Старогутський національний природний парк. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.nppds.inf.ua/desnyanskizory.html>
9. Шосткинський краєзнавчий музей. [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://museum.shostka.org/index/museum_kojedub/0-6
10. Кеда О. Ямпільський історик Олена Тахтай: «Експонати музею як діти!». [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://sumy.today/interview/1649-yampilskyi-istoryk-olena-takhtay-eksponaty-muzeiu-iak-dity.html>
11. Меморіально-освітній комплекс «Родина пам'ять». [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://shostkamuseum.com.ua/>
12. Музей истории евреев Глуховщины. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://atur.com.ua/index.php?id=1569>
13. Укравтодор. Служба автомобільних доріг у Сумській області. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://su.ukravtodor.gov.ua/>
14. Шосткинська міська рада: офіційний сайт. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://shostka-rada.gov.ua/>

Бех Микола

*Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології
ім. М. Т. Рильського НАН України*

КУЛЬТУРНІ БРЕНДИ МІСТА КОРОСТЕНЯ: СУЧАСНИЙ ТА ІСТОРИЧНИЙ ПОГЛЯД

У процесі розвитку територіальні одиниці та регіони загалом набувають історико-культурних ознак та рис. Відтак, серед суспільства формуються чіткі туристичні асоціації відповідно до місцевостей чи їхніх локацій. Найчастіше уявлення про міста, містечка, регіони пов'язані із визначними природними та рукотворними пам'ятками, подіям, гастрономічними, виробничими особливостями. Наприклад, при згадці Києва на думку пересічного українця спадають архітектурні релігійні споруди (Софіївський собор, Михайлівський Золотоверхий собор, Києво-Печерська лавра та ін.), місця, пов'язані із суспільно-політичними подіями (Майдан Незалежності, вулиця Хрещатик, Інститутська); Полтавщину пов'язують із традиційною стравою (галушки), місто Львів – вважається «кавовою столицею» тощо.

У сучасний період помітною є тенденція створення позитивного та туристично-привабливого образу міста чи регіону. Зокрема, нині активно відбуваються процеси брендування. Брендінг нових та реанімування призабутих історико-культурних явищ сприяє розвитку місцевої туристичної сфери, зокрема й покращенню економічних показників. При цьому важливим фактором є рекламування та презентація «туристичної фішки» в інформаційному просторі, що привертає увагу та зацікавлює мандрівників до відвідування місцевості. Зокрема, іноземні антропологи зауважують, що чергу історико-культурні бренди, це широкий комплекс реальних характеристик і потенційних можливостей, який має історичне та культурно-психологічне значення для минулого, сучасного і майбутнього регіону і його жителів [1, с. 9].

Активні процеси в туристичній сфері, зокрема брендінг історико-культурних явищ, відбуваються в сучасному Коростені, в одному із найбільших міст Житомирської області з досить давньою історією. Коротка ретроспектива про місто є невід'ємною та

обов'язковою для розуміння його туристично-культурного потенціалу, зокрема, презентації локацій, де відбулися історичні події.

Найбільш відомою туристичною локацією Коростеня є парк Древланський, що входить до ТОП-15 найкращих парків України. Розташований він на гранітній плитах, що валунами виходять на поверхню по берегах річки Уж, утворюючи мальовничі скелі, які місцеві жителі називають «плечами Перуна» або «баранячими лобами». Із 2006 року міська влада почала проводити так званий ребрендіг центральної міської зеленої зони яка тоді носила назву парк ім. М. Островського. Визначальною ідеєю оновлення парку стала історія війни між київськими князями та племенем Древлан, які проживали саме на цій території. У першу чергу було збільшено територію парку так, щоб він включав старе древланське городище, що знаходилося на правому березі річки. Зокрема, на цій місцині було встановлено пам'ятник «древлянському князю» Малу. За задумом скульптуру виконано в образі воїна, що опершись на меч, ніби оглядає весь Коростень.

Протягом наступних десяти років розширено скульптурну композицію парку новими історичними персонажами часів становлення давньоруської держави. Серед місцевих жителів особливою повагою і шаную користується київська княгиня Ольга, незважаючи на відомі літописні події знищення давнього Іскоростеня. За народними переказами могутня княгиня розкалялась і повернулася на руїни спаленого нею міста, де вона жила в повній самоті і молитвах, шукаючи порятунку від скоєних нею гріхів [2, с. 214]. Кам'яне русло річки княгиня облюбувала для купання [3]. Відтак, у цьому місці було встановлено статую княгині, серед міського люду локація відома під назвою «Ольгина купальня». Відповідно до легенд про першу християнську церкву збудовану княгинею у місті було зведено у 1990 році було зведено собор Різдва Христового (серед містян побутують назви Свято-Ольгинська церква та «Ольжинська церква»).

На правому березі річки, посеред парку, встановлено пам'ятники сину князя Мала – Добрині, який відтворено в образі давньоруського воїна з конем. Неповдалі від нього знаходить скульптура княгині Малуші із сином – майбутнім великим князем київським Володимиром. Як «хрестителя Русі» князя Володимира вшановано ще однією художньо-архітектурною фігурою –гранітний

пам'ятник біля центрального входу в парк, його постать зображена із хрестом та фрагмент із Святого письма на руках.

Скульптурна композиція парку ідейно взаємодіє між собою та відтворює світоглядні уявлення місцевого населення про давню історію міста: розміщенні на відстані постаті літописних героїв доповнюють одне одного, створюючи в парковому просторі єдиний історико-культурний образ регіону, підкреслюють генетичний зв'язок із стародавнім Києвом. Архітектурні рукотвори гармонійно адаптовані у природній ландшафт парку. Зауважимо, що на хвилі декомунізації відбулася зміна назви зеленої міської зони. У 2016 році парк ім. М. Островського був перейменований на «Древлянський».

Велику групу складають пам'ятники радянському періоду історії Коростеня серед яких помітне місце займає військово-історичний комплекс «Скеля». Один із командних пунктів на території колишнього Київського військового округу. Його спорудження розпочалося у 1935 році та відбувалося в цілковитій секретності припадає. Про таємність будови свідчать факт, що містяни до 2006 року вважали його звичайним бомбосховищем, заваленим сміттям. Будівельні роботи проводилися у важких умовах із мінімальним використанням механічної техніки. Командний пункт повністю автономний від міста та не помітний навіть для пересічних містян. У центрі командування було встановлено дизельну електростанцію та облаштовано систему вентиляції повітря, а також створено досконалу систему водопостачання та відведення каналізаційних стоків, яка безперебійно працює до сьогодні. Розбудову командного пункту в Коростені було припинено восени 1939 року через нерентабельність, оскільки кордон змістився на захід. У 1941 році до цієї локації було проведено телефонну мережу для запасного зв'язку [3].

Посеред зелених зон сучасного міста є пам'ятники радянського періоду, зокрема воїнам-інтернаціоналістам. Ця скульптура виконана у формі пошкодженої ракети, що брала приціл в небо. Також на території сучасного міста є пам'ятники радянським діячам, діяльність яких пов'язана із регіоном. Зокрема, погруддя Лук'яну Табукашвілі (начальником 1-ї бронеколони Української радянської червоної армії) [4], генералу майору Семену Козаку (радянський воєначальник двічі герой Радянського союзу) [5], пам'ятника Миколі Щорсу, який загинув недалеко від Коростеня. Також в Коро-

стені є монументи «Комсомольцям 20-х років», та «Зачинателям Всеукраїнського страйку залізничників» 1918 року.

Протягом останнього десятиліття «візитною картою» Коростеня є «Міжнародний фестиваль дерунів», який зазвичай відбувається у другу суботу вересня, по закінченню основних городніх робіт та збору урожаю. На першому фестивалі у 2008 році коростенці зуміли випекти найбільший в Україні дерун, ваго якого складала 118 кілограмів. Відповідно «рекордсмена серед страви» було зафіксовано у Книзі рекордів України [6]. У 2009 році в парку «Древлянський» було відкрито пам'ятник «Деруну». Відзначимо, поширена поліська страва пройшла процес брендингу та рекламування, відбулося згуртування гастрономічних прихильників, активізація туристичної хвилі до міста. Такий масовий захід потребує на своє проведення значних коштів, відповідно місцеве адміністрування залучає як спонсорів представників місцевого бізнесу, які у свою чергу мають можливість представити та прорекламувати продукцію. Фестиваль є одним із найяскравіших явищ сучасного культурно-мистецького життя не тільки міста, а регіону загалом. За підрахунками організаторів у 2019 році фестиваль відвідало близько 60 тис. гостей, не лише з України, а й з Великобританії, Норвегії, Білорусії, Японії, Польщі, Іспанії, Швейцарії [7]. Зауважимо, що у рамках фестивалю передбачено те тільки презентацію сучасного культурно-господарського життя місцевості, а відбувається реактуалізація традиційних елементів та явищ народної культури населення Середнього Полісся (побуту, одягу, ремесел, звичаїв) У зв'язку із пандемією у 2020 році фестиваль не відбувся. Захід було відновлено у 2021 році.

Зазначимо, що з 2000-х років в місті Коростені проходить процес творення нових брендів та ребрендинг раніше відомих явищ, які ґрунтується на трьох складових. Перша, це давня історія міста і пов'язаних із нею місцеві легенди та оповідання, яка знайшла своє втілення в культурній композиції парку «Древлянський». Друга складова представлена етнокультурними особливостями регіону, із якою можна ознайомитись на «Міжнародному фестивалі дерунів», де окрім основного гастрономічного жанру дійства, можна спостерігати, як зауважують власне учасники та гості заходу, за «неповторною народною екзотикою із минулого»: традиційний одяг, домоткані килими, ремісничі вироби, гастрономія,

пісенно-танцювальний фольклор. Третьою складовою сучасного бренду Коростеня є культурно-історичні пам'ятники радянської доби, які місцеві жителі шанують і оберігають, вважають невід'ємною сторінкою історії свого міста.

Джерела та література

1. Малькова В. К., Тишков В. А. Антропология историко-культурных брендов территорий, регионов и мест. // Культура и пространство. Книга вторая. Историкокультурные бренды территорий, регионов и мест. Редакторы: В. К. Малькова и В. А. Тишков. М., ИЭА РАН. 2010. С. 6–57.
2. Брицун-Ходак М. Літописна земля Древлян. Археологія. Історія. Культура. Коростень, 2002. 362 с.
3. Чириця І. Коростень: історія древлян, таємнича «Скеля» і деруни. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.ukrinform.ua/rubric-tourism/2562456-tisacolitnij-korosten-istoria-drevlan-taemnica-skela-i-deruni.html>
4. Табукашвілі Лук'ян Мілантьєвич. [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A2%D0%B0%D0%B1%D1%83%D0%BA%D0%B0%D1%88%D0%B2%D1%96%D0%BB%D1%96_%D0%9B%D1%83%D0%BA%27%D1%8F%D0%BD_%D0%9C%D1%96%D0%BB%D0%B0%D0%BD%D1%82%D1%8C%D1%94%D0%B2%D0%B8%D1%87
5. Козак Семен Антонович. [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9A%D0%BE%D0%B7%D0%B0%D0%BA_%D0%A1%D0%B5%D0%BC%D0%B5%D0%BD_%D0%90%D0%BD%D1%82%D0%BE%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D1%87
6. Історія міжнародного фестивалю дерунів у Коростені (частина 1). [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://korosten-rada.gov.ua/istoriya-mizhnarodnogo-festivalyu-deruniv-u-korosteni-chastina-1/>
7. Історія міжнародного фестивалю дерунів у Коростені (частина 2). [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://korosten-rada.gov.ua/istoriya-mizhnarodnogo-festivalyu-deruniv-u-korosteni-chastina-2/>

*Голяченко Олександр
Новоборівський краєзнавчий музей
Голяченко Тетяна
Новоборівська селищна рада
селище Нова Борова, Житомирський район,
Житомирська область*

ТУРИСТИЧНО-РЕКРЕАЦІЙНИЙ ПОТЕНЦІАЛ НОВОБОРІВСЬКОЇ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ГРОМАДИ

Новоборівська селищна територіальна громада, що на Житомирщині, є не лише однією із лідерів децентралізації влади в Україні, але й стає піонером серед громад області у розвитку галузі туризму. Мешканці громади прагнуть сповна використати природно-рекреаційний потенціал та екскурсійно-туристичну привабливість поліського краю.

Громада має вигідне географічне положення. Розміщена у центрі Житомирської області. Через її територію у напрямку меридіану проходить залізниця «Житомир – Коростень» та автомобільний шлях міжнародного значення (М-21) «Виступовичі – Житомир – Могилів-Подільський». На її території знаходяться залізничні станції «Нова Борова» та «Топорище», зупинні пункти «Фасово» і «Галинівка» [1, с. 285]. Відносна близькість столиці України міста Києва (130 км), обласного центру міста Житомира (57 км), міста Малина (67 км), міста Коростеня (38 км), центрів сусідніх громад: селища Хорошева (22 км), селища Іршанська (11 км) до адміністративного центра селища Нова Борова сприяє поживленню туристичних потоків до рекреаційних місць та історико-культурних об'єктів територіальної громади.

Капітальний ремонт доріг та тротуарів, проведення робіт з освітлення вулиць, будівництво спортивних та дитячих майданчиків, реконструкція і ремонт навчальних, дошкільних закладів та установ культури, реалізація нових проєктів і програм для створення об'єктів туристичної інфраструктури та розвитку сільсько-го туризму, формує ефективну просторову організацію туристично-рекреаційної сфери територіальної громади.

Новоборівська громада має потужний місцевий туристичний продукт. Він складається із природних, історико-культурних, інфраструктурних та просторових ресурсів, включених до туристич-

них маршрутів та програм туристичних агенцій, виділяється активністю та івентами.

На території громади знаходяться два об'єкти природно-заповідного фонду місцевого значення. Біля села Старий Бобрик, поблизу автошляху М-21 несе підземні води джерело «Криничка» – гідрологічна пам'ятка природи, У селі Гацьківка росте «Віковий дуб» – ботанічна пам'ятка природи, Цей дуб черешчатий має наукове, природоохоронне і естетичне значення [1, с. 42–43, 225].

Іршанське водосховище, що розміщене поблизу селища Нова Борова, сіл Валки, Старий Бобрик – унікальне місце для активного відпочинку жителів громади та гостей. У теплий період року туристи можуть займатись плаванням, або взяти на прокат драгонбот, або рибалити у тихій іршанській заводі. Сосновий ліс поблизу водойми – чудова нагода прогулятись мальовничими стежинами, подихати свіжим повітрям, пошукати гриби, ягоди чи лікарські рослини. У холодний сезон зона відпочинку привабить любителів зимової риболовлі та лижних прогулянок. Щороку у середині липня на правому березі Іршанського водосховища поблизу села Старий Бобрик проходить мотофестиваль «Великий казан». На нього приїжджають байкери з усієї України. У програмі свята – показові виступи, концерт музичних гуртів та рок-виконавців. Активних відпочивальників збирає щоліта на річці Ірші неподалік від Нової Борової Riverfest. У програмі фестивалю: гребля на байдарках та драгонботах, пляжний волейбол, виступи співаків [2, с. 8–9].

Серед важливих історичних пам'яток, що зацікавлять туристів, є поховання поблизу села Старий Бобрик. На відстані 0,2 км від автошляху М-21 знаходиться братська могила розстріляних євреїв із Румунії. Ці люди працювали на залізничній колії у роки Другої світової війни та були страчені нацистами 23 березня 1943 р. За спогадами мешканців села тут знищено до 300 євреїв. На меморіальній плиті зроблено напис мовою іврит (переклад Вайнера А. Ф., адаптованого для україномовного читача): «Мій народ, Я відкрию ваші могили і підніму вас з них. Я дам вам Мій дух, і ви житимете». Так мовив Господь. В цій могилі поховані євреї, кількість їх невідома. Вони закатовані нацистами, імена яких нехай будуть стерті із книги життя назавжди. Серед вбитих наш батько та вчитель Реб Моше, син Ісаака-Якова і Рахіль Вейсс з міста Клойзенбург/ Клаузенбург. Дата смерті 23 березня 1943 р. (16 адара // 5703 р.). Нехай

їх душі будуть пов'язані узами вічного життя» [3, с. 150]. Щороку 23 березня біля братської могили проходить ушанування закатованих мирних жителів.

Однією із туристичних «родзинок» є історична пам'ятка періоду Другої світової війни – ДОТ № 522. Цей фортифікаційний об'єкт знаходиться у північній частині громади, на межі Житомирського та Коростенського районів. Відстань до нього від селища Нова Борова складає п'ять км. Туристичний об'єкт розташований у зручному місці, неподалік рекреаційної ділянки №1 ДП «Пулинський лісгосп АПК», у сосновому лісі за 300 метрів на північний-захід від автошляху М-21 (відрізок «Житомир – Коростень») [4].

За інформацією київського дослідника Олександра Крещанова, який предметно вивчає фортифікаційні споруди, довгочасна вогнева точка (ДОТ) мала номер 522, і знаходилась у складі 13 батальйонного району оборони «Турчинка», що входив до Коростенського укріпленого району (КУР) № 5. ДОТ № 522 тримав під обстрілом велику частину навколишньої місцевості. Розташовувався на передовому рубежі оборони та мав вогневий зв'язок з ДОТ-м № 519 на лівому фланзі. Товщина стін оборонної точки 1,5 м, перекриття 1,2 м, що забезпечувало стійкість від влучання 210 мм снаряду та дорівнювало типу захисту «М-1» [5].

Від середини вересня до середини листопада 2020 р. над відновленням та приведенням у належний стан навколишньої території навколо ДОТу, працювала група із 24 волонтерів: активних та небайдужих людей. Волонтери власними силами за підтримки Новоборівської селищної ради, місцевого лісництва здійснили 5 вилазок та провели великий об'єм робіт. Насамперед, прибрали і пофарбували у середині ДОТ та окультурили місцевість навколо нього. Здійснили ряд важливих земляних робіт та облаштували окоп поблизу об'єкту. Установили чотири дерев'яні «їжаки», відокремили територію сигнальною стрічкою та закріпили інформаційну табличку.

До історико-культурного ресурсу громади відносяться дві православні церкви. У селі Кам'яний Брід 1787 р. знаходиться Хрестовоздвиженська церква з дзвіницею. Православна святиня є однією з найвеличніших історичних споруд Житомирщини – пам'яткою дерев'яної храмової архітектури національного значення [6]. Церква Казанської ікони Божої Матері, що розміщена у селі Фасова та побудована у 1919 р., є пам'яткою архітектури місцевого значення.

У 2020 р. громада розробила туристичний маршрут «Вихідні – у центрі Житомирщини». Він отримав багато схвальних відгуків та дає наразі позитивні результати. Вперше цей маршрут був представлений 11 вересня 2020 р. у Житомирі на туристичній виставці в рамках Всеукраїнського культурно-мистецького фестивалю «ZT-EXPO 2020». Наприкінці 2021 р. підготовлений другий туристичний маршрут «Через Хичів на Кропивню», що охоплює західну частину території громади. До цього маршруту включені локації у селах Хичів, Старий Бобрик, Ягодинка, Гацьківка, Кропивня, Небіж, селище Нова Борова.

Новоборівський краєзнавчий музей (далі – Музей) відіграє важливу роль у дестинації туризму, є його активним стейкхолдером та сприяє просуванню туристично-рекреаційної галузі в громаді. Місцева влада зацікавлена в інтегруванні Музею в стратегію економічного розвитку громади, залученню в процеси просторового планування території та використання його як майданчика для проведення заходів. У свою чергу музейний заклад прагне перетворитись на публічне місце зародження діалогу, мобілізації волонтерів і представників місцевих креативних індустрій. Музей налагодив взаємовигідне партнерство з туристичними агенціями «Колокрай» (м. Київ) та «Патріот» (м. Житомир).

У 2021 р. Музей спільно з групою волонтерів переміг у першому членджі «Безпечний туризм», що проводив Житомирський обласний туристично-інформаційний центр. Долучився до участі у проведенні Всеукраїнського конкурсу «Наша громада», який організували телеканали ICTV та СТБ разом з українським медіацентром у рамках програми USAID «Децентралізація приносить кращі результати та ефективність» (DOBRE). Взяв участь у X Міжнародному фестивалі «Книжковий Арсенал», організований Українським центром розвитку музейної справи, що проходив у київському Мистецькому Арсеналі 23–27.06.2021 р.

Велика увага у громаді приділяється промоції туристичної галузі. Інформація про розвиток туризму постійно розміщується на сайті та фейсбук-сторінці Новоборівської селищної територіальної громади, групі «Новоборівський краєзнавчий музей» у мережі Facebook. Налаштована співпраця з місцевими друкованими засобами інформації [7]. Так, в обласній газеті «Житомирщина» вийшла стаття «ДОТ № 522 стане важливим туристичним об'єк-

том». Хорошівська газета «Прапор» надрукувала замітку про конкурс «Наша громада» – «Підтримаймо Новоборівську громаду в конкурсі!» [8]. Вийшли з друку буклет про перший туристичний маршрут громади «Вихідні – у центрі Житомирщини» та повно-кольоровий, на 16 сторінках буклет «Новоборівська громада запрошує» [9].

Джерела та література

1. Хорошівський район: Краєзнавчий енциклопедичний довідник / упорядник та відповідальний редактор О. С. Голяченко. – Житомир: Житомир Poligraf, 2019, 528 с. + кольор. вкл.
2. Новоборівська громада запрошує. Буклет. Упоряд. О. С. Голяченко. Житомир: ФОП Гембарський О. П. 2021. 16 с.
3. Пам'ять нетлінна: Голокост на теренах нашого краю. Науковий збірник «Велика Волинь». Матеріали Міжнародної науково-краєзнавчої конференції (Бердичів, 13–14 вересня 2021 р.). Вип. 62 / Упоряд. П. С. Скавронський. Бердичів: ФОП Мельник М. В., 2021. 362 с.
4. Голяченко Олександр. Пам'ятка історії ДОТ № 522 стане важливою туристичною локацією // Прапор, 2020. 20 лист.
5. Голяченко Олександр. ДОТ № 522 стане важливим туристичним об'єктом // Житомирщина, 2021. 16 лют.
6. Горковчук Людмила. Із історії Хрестовоздвиженської церкви в селі Кам'яний Брід // Прапор, 2021. 24 верес.
7. Поліщук Ольга. Музей громади – справа спільна // Прапор, 2021. 21 трав.
8. Сидоренко Марія. Підтримаймо Новоборівську громаду в конкурсі! // Прапор, 2021. 14 трав.
9. Сидоренко Марія. Новоборівська громада запрошує // Прапор, 2021. 17 верес.

*Ніколаєва Тетяна, Ільченко Дар'я
ДВНЗ «Київський національний економічний університет
імені Вадима Гетьмана»*

ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНИЙ СПАДОК ПОТОЦЬКИХ У ТУРИСТИЧНОМУ РЕСУРСІ ПРАВОБЕРЕЖЖЯ ТА ЗАХІДНОЇ УКРАЇНИ

Імідж країни, в сприйнятті світовою громадськістю, формується можливістю розкриття власної історико-культурної спадщини. Цей процес набуває все більшого значення в умовах політичних, соціальних і економічних змін у світі. Саме ці зміни надають нам змогу заявити світові про власні туристичні можливості, показавши, що історична спадщина українського суспільства пов'язана з історією та культурою польського суспільства, а саме: на конкретних прикладах спадщини магнатів Потоцьких на українських землях. В цьому аспекті розглядається вибіркові історії життя та діяльності родини, побудова ними та сучасний стан їх архітектурної спадщини, її використання як туристичного ресурсу для економічного розвитку регіонів.

Метою статті є визначення потенціалу як об'єктів історико-архітектурної спадщини магнатів Потоцьких з позиції гостя-туриста в Україні, та українського туриста, так і намагання подати маловідомі факти з наукових досліджень з прив'язкою до пам'яток культури, а також створення туристичних маршрутів Україною «Гетьманська лінія» або «Срібна Пилява» Потоцьких, як планових так і самодіяльних, що сприятиме вивченню історико-культурної спадщини.

Дослідженню життєдіяльності родини Потоцьких присвячено чимало уваги вітчизняними та польськими науковцями. Найбільш ґрунтовними є дослідження І. Кривошеї, а також Д. Малакова, І. та О. Родічкіних, в яких основну увагу приділено українським архітектурним ансамблям Потоцьких. Прообразом французьких пейзажних парків другої половини XVIII століття постає «Софіївка» у І. Косенка. У монографічному дослідженні Я. Рудницької про історію Вілянської бібліотеки приділено увагу і стародрукам із Тульчина, які туди потрапили шляхом спадку і тепер зберігаються в Національній бібліотеці Варшави. Поміщицькі маєтки Правобережжя в умовах соціально-економічної трансформації 1831–1917 років ви-

вчала Лобко О. А. (за матеріалами володінь графів Потоцьких). Дослідження польського історика Єжи Лоска, що присвячена цікавій постаті кінця XVIII – початку XIX ст. Софії Главані-Вітт-Потоцької, є найбільш ґрунтовною, яка розкриває таємниці життя гречанки, зовнішньополітичну боротьбу та внутрішні проблеми Речі Посполитої. Досить пізнавальною є робота Т. Д. Чубіної про Тальнівський маєток. Та багато інших цікавих наукових досліджень присвячені даній темі. Такі наукові історичні дослідження, що розраховані на вузьке коло дослідників, мають стати підґрунтям публічної історії, розрахованої на широкого споживача – пересічного громадянина, українського чи іноземного туриста.

Дана тема спонукає до важливої проблеми: збереження культурної спадщини, адже, якщо в радянські часи «палацовий» статус комплексів не відповідав комуністичній ідеології, то з початком незалежності складним залишається економічний стан держави та її реставраційні можливості, та виникає потреба в меценатстві. Ряд науковців (Хороша О., Прибега Л.) б'ють на сполох, закликаючи до порятунку пам'яток історії. Так у Вінницькій області 70% пам'яток архітектури національного значення потребують ремонтно-реставраційних робіт, а 10% – негайних протиаварійних робіт [1].

Саме доступна кількість опрацювань, історичних джерел, вітчизняних та зарубіжних публікацій, і спонукають нас до використання їх у туристичній сфері, оновленню інтересу до знакової в історії України і Польщі й родини Потоцьких, що належали гербу Срібної Пиляви, і частково збережених артефактів їхнього життя на території України.

Радянський соціум, після кривавої хвилі сталінізму, волів забути минуле, приховавши, чи спаливши документи власні чи рідних. Це було як заради виживання, так і заради кар'єри. Багатьом за радянських часів було вигідно приховувати ті, чи інші подробиці й факти щодо свого роду. Особливо, якщо цей рід був аристократичний або ж інтелегентний. Адже з самого початку будівництва радянської влади була мета, яку у своєму листі від 15 вересня 1919 року письменнику М. Горькому виклав В. Ленін: «Інтелектуальні сили робітників і селян зростають і міцніють у боротьбі за повалення буржуазії і її поплічників, інтелігентиків, лакеїв капіталу, що уявляють себе мозком нації. На ділі це не мозок, а г...» [мовою оригіналу] [2].

Після розвалу Радянського Союзу зростає інтерес до досліджень, як власного родоводу: масово перевидавалася література, яка виходила ще до радянських часів; так і до історичної спадщини відомих родин, що проживали на території України. Саме польська національна аристократія, що довгий час жила на українських землях, стала об'єктом багатьох досліджень, як польських, так і українських істориків, адже у Польщі аристократичний прошарок частково зберігся (не було кривавих 1930-х, багато кому з аристократів удалося виїхати до радянської окупації).

Потоцькі – один з найчисельніших україно-польських шляхетських (згодом графських) родів, який відіграв значну роль в історії Речі Посполитої, Російської, Австрійської, Австро-Угорської імперій. «Щит протиставляй щитам» – девіз, що написаний на гербі Потоцьких. Це – одна з небагатьох родин, яка мала блискавичне соціальне просування у суспільстві: займаючи державні посади, будучи воєначальниками, та меценатами.

Подорожуючи країною, а саме правобережними та західноукраїнськими регіонами, ми зустрічаємо чимало пам'яток історії і культури, що пов'язані з Потоцькими. Створення туристичного маршруту Україною «Гетьманська лінія», або «Срібна Пилява» Потоцьких, що ґрунтується на вагомих історичних дослідженнях магнатської родини, їх суспільного та приватного життя, військово-політичної та культурологічної діяльності родини – було б туристично цікавим, як для українців, так і для іноземних туристів, як для фахівців туристичної сфери, так і для самодіяльних туристичних подорожей, а також для економічного розвитку регіонів.

Як наукові дослідження прив'язати до туристичної складової? Як архівні документи долучити до публічної історії, яка б ґрунтувалась на цікавих фактах? Звісно, для туристичного екскурсу, можливо показати різні бачення, різні думки, вказані альтернативні джерела. Але це залежить від аудиторії слухачів: на скільки їм відомо про родину Потоцьких; як вони орієнтуються в історичній складовій періоду, в особливостях устрою Речі Посполитої, а потім Російської імперії; в ролі шляхти та магнатів на українських землях..., і тому подібне.

Найбільш ґрунтовними для підготовки теоретичного матеріалу є праці, професора Мар'яна Вольського, що досліджував рід Потоцьких. Саме його наукові розробки сприятимуть висвіт-

ленню зародження знаменитої родини. На відміну від ранніх (по часу) припущень, щодо виникнення роду, саме пану Вольському належить думка, що вони беруть свій початок в Малій Польщі, від родини Пампійських з Пампів (сучасна територія Келецького повіту Свентокшиського воєводства). Якуб, галицький підкоморій (1488–1571/74), за дослідженнями, і був родоначальником Потоцьких гербу Пилява. Його переїзд до Червоної Русі (Рутенії), конкретно до Галицької землі (Галичини), датується 1535 роком, коли Якуб Потоцький поставив першу печатку до документу галицького земського суду. А колиска родини – села Малий та Великий Потік Єнджейовського повіту Свентокшиського воєводства [3]. Дізнаємося, що з часом, утворилось три відгалуження герба: «Залізна Пилява», «Гетьманська лінія» або «Срібна Пилява», «Лінія примасів» або «Золота Пилява». Адже герб для магнатських родин був: наочним атрибутом шляхетності; доводив, що засновник шляхетського роду; був свідченням чеснот його членів; показував їх участь у важливих історичних подіях; спонукав нащадків берегти та примножувати честь, свободу; ставив за обов'язок боротись за духовні ідеали і досягнення роду. Герб Пилява являє собою два хреста у блакитному полі, третій хрест зображений наполовину. Згідно з легендою цей герб був дарований королем Владиславом Кучерявим лицарю Зарославу, предку Потоцьких [4].

Зупинившись на одній з гетьманських гілок – Срібна Пилява, відзначаємо, що засновником її гербу був визначний військовий і політичний діяч Станіслав Потоцький Ревера (1579–1667 рр.), великий гетьман коронний, воєвода київський, краківський, діяльність якого помітно відобразилася в історії Польщі й України. Одружившись із дочкою брацлавського старости, генерала подільських земель Валентина Олександра Калиновського і Гелени Струс, Софією, граф Станіслав одержав у посаг за нею маєтки в Брацлавському, Волинському, Подільському й Київському воєводствах. На думку Чубіної Т. В., під час поділу маєтків між дітьми графа, було започатковано гетьманські гілки, а шлюб сина графа Юзефа – із Теофілою Терезою із Цетнерів, остаточно закріпив подільські маєтки за Потоцькими, започаткувавши згодом тульчинську лінію [5].

У другій половині XVIII ст. формувалися величезні земельні володіння Потоцьких на українських землях. І саме гербу Срібна Пилява: належали Кристинопільщина, Уманщина, Тульчинський,

Могилівський, Дашівський ключі, Ольховацьке, Гайсинське, Ушицьке, Звенигородське та Опалинське староства. На початок XIX ст. Станіслав Фелікс Потоцький тільки на Уманщині володів 159 містечками і селами, а річний дохід складав приблизно 3 млн злотих [6]. Безумовно, доля магнатської спадщини Речі Посполитої залежала від багатьох історичних подій: поділів її земель між сусідніми державами, участю в опозиційних рухах, повстаннях.

Огляд культурно-археологічної спадщини Потоцьких, варто розпочати з Львівщини. Стан її різний: деякі замки, храми та палаци активно відновлюються або вже відновлені, проте деякі у стані руїнації і очікують на термінову реставрацію. Село Тартаків має головну принаду – палац, який нині перебуває далеко не в ідеальному стані, хоча й не без шансів на ренесанс. Але говорячи про палац, було б несправедливо не згадати про його предтечу – замок, на підмурівках якого він власне і постав. Замок у Тартакові був збудований Потоцькими, орієнтовно, у другій половині XVII століття і був головною резиденцією магната Казимира Щенсного Потоцького. У цьому замку відбувалися бали, часто сюди приїздила італійська опера, тут була шикарна книгозбірня, дзеркальна зала, працювали визначні художники. Потоцький розбудував Тартаків, де запровадив ярмарки, працювала друкарня, яку 1754 р. передав єзуїтам. Особливо прославився замок після 1768 року, коли Сокальським старостою став онук Щенсного Казимира Потоцького – Франц Салезій Потоцький, один із найбагатших магнатів Польщі. Після смерті Франца Салезія Потоцького всі володіння перейшли у спадок його синові Станіславу Щенсному Потоцькому, який 8 березня 1781 року продав тартаківський маєток князю Адаму Понінському. Нині рештки замку збереглися у вигляді оборонних мурів з південно-західного боку палацу Лянцкоронських, збудованого у 1896–1898 роках у модному на той час стилі французького необароко, на зразок «Casino de Paris» в Монако, на тому ж місці, з включенням збереженого фрагменту, новий двоповерховий палац. Нажаль колесо історії (війни), та недбалість (пожежа) не донесли до нас красу будівлі, що нині чекає на відновлення, де навіть збереглися фрагменти родового герба Срібна Пилява Потоцьких на фронтоні палацу.

Франциск Салезій Потоцький (1700–1772 рр.) – київський і волинський воєвода. Його називали «малим королем на Русі», можливо через вдалі одруження і успадковані маєтності, адже він був

власником величезних володінь, що налічували 70 міст та кількості сіл, і тягнулися від Краківського аж до Подільського і Брацлавського воєводств. Хоч Потоцький, як і його єдиний син, так і не став королем, натомість він нагромадив безліч посад і титулів, що робили його дуже помітною постаттю в тогочасній Польщі та дали змогу утворити потужну магнатську державу, зі своїм пишним двором у Кристинополі (Червоноград) на Львівщині, де відбувалися гучні з'їзди магнатства і створювалися плани захоплення королівського трону.

Свій розкішний Кристинопольський «версаль», з манірним церемоніалом, вельможа оточив парком у французькому стилі, з військами та мідними гарматами, двірським театром, що ставив балети й опери, з власним надвірним оркестром. Двір магната став підтримкою для багатьох поетів та письменників: І. Крasicький, О. Коритинський (поет, письменник, перекладач), С. Строїнський, Ф. Смуглевич, А. Кухарський, М. Бачареллі, П. Баттоні (художники) та ін. [7]. Франциск Салезій багато жертвував на релігійні цілі по всіх своїх володіннях. Підтримував унію і, щоб зміцнити її вплив, у 50–60-ті роки заснував у своїх володіннях понад 100 уніатських парафій, базиліанський кляштор із церквою і школою (колегіум із чотирма професорами) в Умані, базиліанські кляштори в Струсові і Кристинополі, забезпечивши їх утриманням. [8]. Але не дивлячись на благодійну діяльність він був людиною впертою, гордовитою і нестриманою, вважав, що саме йому – польському магнату належить місія вирішувати долю цього краю. Францішек Салезій похований у підземеллі бернардинського костюлу в Кристинополі.

Хоч хронологічно далі варто подорожувати по Поділля, проте територіально зручніше відвідати Львів, який внаслідок другого поділу Речі Посполитої, з польського підданства переходить до австрійського. Родина Потоцьких, що входила до Торговицької конфедерації, обирає Львів, як зручне місце для просування власних інтересів на економіко-політичній карті Східної Європи. Господар маєтку на березі річки Полтви – Граф Альфред II Потоцький (на той момент, намісник Галичини) вирішує звести на його території палац для парадних прийомів за проектом паризького архітектора Луї Довернь. Нині це одна з найцікавіших архітектурних пам'яток Львова, у стилі «барокового класицизму», створена за зразком так званих резиденцій «entre cour et jardin» короля Людовіка XVI.

Останній власник Альфред III (1886–1958) покинув палац після радянської окупації Львова в 1939 р. і більше не повертався. Нині Львівський палац Потоцьких – дуже розкішна будівля, його називають «Українським Версалем», «Лувром», де нині міститься Львівська галерея мистецтв.

Повертаючись до століття XVIII, подорож наша продовжується по мальовничому Поділля. Син Францішека Салезій Потоцького та Анни Ельжбети – Станіслав Щенсний Потоцький (цікаву характеристику йому дає Єжи Лоек [9]) переніс свою резиденцію з Кристинополя до неприглядного містечка Нестервара (посаг другої дружини Жозефіна Мнішек, та ще 110 сіл). Згодом, новий власник перейменував його на Тульчин (від річки Тульчинки), розширивши свої володіння до 1,5 млн га, а тульчинський панський двір став центром володінь [10].

1782 р., на березі річки Сільниця, було споруджено величезний класичний палац, по-царськи розкішний, з золотим написом польською мовою на фронтоні «Щоб завжди вільних і добродесних був помешканням, споруджено 1782 року». Лиш частина того, що було у 18 ст.: центральний палац і два флігелі, театр, парк «La roche» (фр. каміння, скеля,) проте зі зміненою місцевою трансформацією «Хороше», друкарню, манеж, турецькі лазні, стайні, оранжереї, мережу каналів і ставків, підземні тунелі палацу Потоцьких з'єднувалися з іншими об'єктами Тульчина. Станіслав Щенсний мав славу завзятого колекціонера, тож у тульчинському палаці він зібрав вишукані твори мистецтва, надзвичайно цінну нумізматичну колекцію й багату бібліотеку.

Тульчинський палац стає головною резиденцією Потоцьких та одним з культурних центрів Східної Європи (з Кристинопільського та Тартаківського палаців було перевезено родинну галерею та сімейний архів), де приймають важливих осіб: короля Станіслава-Августа Понятовського, Юліуша Словацького, Станіслава Трембецького, турецького султана, згодом імператора Олександр II, Тадеуша Костюшко, Ференца Ліста. Особливим був травень, коли з нагоди іменин (8 і 15 травня) Станіслава і Софії (третьої дружини) з'їжджалася на кількатижневий бал уся родина та численні запрошені гості. І знову ж через більш ніж 220 років, у парку легендарного «Подільського Версалю» – Палацу Потоцьких у Тульчині, влітку, проходять міжнародні оперні фестивалі.

Мальовничі околиці Умані, долина річки Кам'янки з виходами гранітних скель стали основою парку «Софіївка». Це диво було створене Л. Метцлем, що зрегулював течію річки, створив великий водоспад, фонтани і каскади, вибудував штучні гроти, мости, пересунув величезні брили гранітних скель, керуючи вибуховими роботами. За свідченням сучасників, відкриття парку з ілюмінаціями було подарунком Софії до дня її народження. При вході до однієї з печер написано: «Забудь про біди та прийми вічне щастя. Якщо ти щасливий, то стань ще щасливішим». Згідно повір'ю, кожен, хто зайде до «Печери щастя» забуде про горе та біди...

Звісно, можна закінчувати подорож «Софіївкою», але правобережні регіони багаті і іншими пам'ятками, родини Потоцьких. Можна було б зазирнути до Тальнівського маєтку (Черкащина), чи заїхати у село Печера (Вінничина), де в парковій зоні на місці садиби Свейковських-Потоцьких розташований мавзолей польської родини, побудований в 1904 році за планом українського архітектора Городецького, а там поряд і Немирівський палац Потоцьких. Якщо повернути на захід на Хмельниччину, то в селі Антонінах збереглися елементи палацово-паркового комплексу, який належав магнатам Потоцьким, де відкрито музей, з облаштуванням якого місцевій громаді допомагали нащадки роду, які ніколи не жили в Україні. Якщо будуватимете на Тернопільщині, то у південно-західній частині Бережан (раніше с. Рай) віднайдете збудований в вісімнадцятому столітті Олександром Потоцьким палац. Чекає реставрації палац Потоцьких в Івано-Франківську, збудований засновником міста Андрієм Потоцьким у 17 столітті, замок зберігся до нашого часу фрагментарно.

Отже, користуючись науковими дослідженнями, ми фрагментарно розглянули можливість прокладання туристичного маршруту по збереженим унікальним історичним пам'яткам регіонами України «Гетьманська лінія», або «Срібна Пилява» Потоцьких. Показали які джерела варто використати, щоб зацікавити даною темою, та сприяти вивченню культурно-історичної спадщини українських регіонів, їх розвитку у розширенні туристичних послуг як для українців, так і для іноземних туристів, які вивчають минуле нашої країни.

На регіональному рівні Україна має значні можливості для розвитку історико-культурного туризму: потужну архітектурно-істо-

ричну спадщину. Суттєвою перешкодою для повноцінного функціонування (поновлення) пам'яток і регіональної туристичної галузі загалом, є відсутність повноцінного фінансування. Реставраційні можливості країни обмежені, та виникає потреба в меценатстві. Вирішення цих проблем надасть реальну можливість для розвитку туристичної складової господарського комплексу областей.

Джерела та література

1. Потупчик, М., Паспорт об'єкта культурної спадщини. Палац Потоцьких. Тульчин. Вінниця: Управління культури і туризму Вінницької облдержадміністрації. Відділ охорони пам'яток історії та культури. 2008. 38 с.
2. Ленін В. І. Повне зібр. творів. Т. 51. С. 574
3. Wolski Marian, Potoccy herbu Pilawa do początku XVII wieku: studium genealogiczno-własnościowe, Потоки герба Пілава до початку XVII ст. Дослідження генеалогії та власності Kraków: Wydawnictwo Towarzystwa Naukowego «Societas Vistulana» 2013, с. 452
4. Чубіна Т. Францішек Салезій Потоцький: портрет на тлі епохи. [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://er.chdtu.edu.ua/bitstream/ChSTU/1990/1/%D0%9C%D0%90%D0%9A%D0%95%D0%A2%2036-49_%D0%A7%D1%83%D0%B1%D1%96%D0%BD%D0%B0_.pdf
5. Чубіна Т. Рід Потоцьких в Україні (тульчинська лінія): суспільно-політичні та культурологічні аспекти. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://textarchive.ru/c-1890339-pall.html>
6. Маркина В. А. Магнатское поместье на Правобережной Украине. К., 1961. С. 41. Державний архів Київської області, м. Київ (ДАКО). – Ф. 2214, оп. 1, спр. 35, арк. 48
7. Томазов В. В. До історії української гілки старовинного роду Томар. // Українська біографістика. Зб. наук. праць. К., 1999. Вип. 2. С. 193–200.
8. ЦДІАУК. Ф. 49. Потоцькі – граfi, польські магнати, великі землевласники у Правобережній Україні. – Оп. 1. – Спр. 2692. Документи політичного характеру, относящиеся к периоду второго раздела Польши: копия письма Одровили к Станиславу Потоцкому. 1792–1793 гг.
9. Єжи Лоек. Історія прекрасної бітинки. Оповідь про життя Софії Вітт-Потоцької (1760–1822) /Переклад з польської Д. Андрухів. К.:Юніверс, 2005. 448 с.
10. Малаков Д. В. По Брацлавщине (От Винницы до Тульчина). М.: Искусство, 1982. 174 с.

Романько Ірина

Льотна академія Національного авіаційного університету

АВІАЦІЙНИЙ МУЗЕЙНИЙ КОМПЛЕКС ЯК ОБ'ЄКТ ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНОГО ТУРИЗМУ

Історико-культурна спадщина Кіровоградської області включає цінні об'єкти, пов'язані з історичними подіями, життям видатних діячів культури, науки, мистецтва, театру, літератури. «Вдале географічне розташування Кіровоградської області, а саме знаходження на перетині важливих транспортних сполучень, що з'єднують різні регіони країни, а також сприятливі кліматичні умови поступово формують в області подальший розвиток туристично-рекреаційного комплексу», – зазначається в Обласній програмі розвитку туризму у Кіровоградській області на 2022–2027 роки [1].

Єлисаветград – Єлисавет – Зінов'євськ – Кірово – Кіровоград – Кропивницький може пишатися своєю причетністю до авіаційної історії країни.

На території Льотної академії НАУ (далі – ЛА НАУ) створений та діє Музейний комплекс історії авіації, який складається з експозицій, що ілюструють розвиток авіації та історію навчального закладу. До комплексу входять: Музей авіації; Алея авіаційної слави; Сквер Івана Кожедуба; Сквер Аеронавігації; Галерея «Визначні авіатори Кіровоградщини – Герої Другої світової війни» [2, с. 186–188].

Музей авіації функціонує з 1971 року у спеціально обладнаному критому приміщенні. Профіль музею – історія навчального закладу, історія авіації (світової, радянської, української), космонавтики та історія авіації Кіровоградщини. Найбільш цікавим експонатом є кабіна літака Ан-24 (колишній тренажер), де бажаючі можуть оглянути справжні робочі місця членів льотного екіпажу. У залі експонуються: діюча модель гелікоптера, розробленого Михайлом Ломоносовим, моделі перших літаків, які на початку минулого століття здійснювали демонстраційні польоти в Єлисаветграді, десятки макетів військових та цивільних літаків різних років (розробки авіаційних КБ радянського періоду – Антонов, Туполєв, Яковлєв, Іллюшин, Сухой, Мікоян-Гуревич, Камов, Міль, Берієв), авіаційна атрибутика й різноманітні друковані, мальовані та фото-документи.

У 2010–2011 роках створені майданчики просто неба, які увійшли до складу музейного комплексу: Алея авіаційної слави; Авіаційна техніка, розташована на льотному полі ЛА НАУ; Сквер Кожедуба; Сквер Аеронавігації.

Алея авіаційної слави – це виставковий простір, де розміщений історично-декоративний парково-музейний комплекс, що розкриває столітню історію авіації Кіровоградщини. Алею було закладено 8 вересня 2010 року – в день 100-річчя першого польоту в небі Єлисаветграда. Тут розташовані чотири повітряних судна – Ан-24 (турбогвинтовий пасажирський літак для ліній малої та середньої протяжності), Як-40 (пасажирський літак для місцевих авіаліній), Іл-28 (перший радянський реактивний фронтовий бомбардувальник, який був випусковим для курсантів Кіровоградського військового авіаційного училища льотчиків дальньої авіації; 60-го вищого авіаційного училища льотчиків ВПС), Міг-21 (радянський реактивний винищувач 1960-х – 1970-х років).

7 грудня 2015 року з нагоди Міжнародного дня цивільної авіації на Алеї авіаторів ЛА НАУ відбулось відкриття Інтерактивного музею-літака Ан-24. У салоні відреставрованого повітряного судна збережено все типове обладнання та розміщено спеціальний дисплей для перегляду тематичних відеофільмів. Зокрема, відвідувачі музею можуть споглядати відзняті з висоти пташиного польоту краєвиди міста Кропивницький та його околиць.

На алеї авіаторів також представлені: макети літаків; інформаційні стенди та пам'ятні знаки; декоративні композиції; панно з зображенням авіаційних Героїв; віньєтки випускників Кіровоградського льотного навчального закладу; об'єкти, що розповідають про повітряну техніку різних років, окремих авіаторів та колективи людей, закоханих у небо.

У 105-у річницю першого польоту в небі Єлисаветграда музей авіації поповнився новим експонатом – моделлю аероплана «Блеріо-ХІ», створеною ідентично реальному літаку, на якому у 1910 році авіатор Павло Кузнецов здійснив політ над містом.

На території аеродрому ЛА НАУ є окремий музей під відкритим небом, де розташовані літаки, що експлуатувалися в цивільній авіації та ВПС: Іlyushin IL-76, Antonov An-2, Antonov An-24B, Antonov An-32B, Yakovlev Yak-18T, L-410UVP Turbolet тощо. На території майданчика музею Українська Асоціація Дрон-рейсингу

у 2016 році вперше провела гоночні змагання квадрокоптерів, для цього була побудована траса з перешкодами.

Поряд з головним навчальним корпусом ЛА НАУ знаходиться постамент, на якому встановлений цивільний двомоторний турбогвинтовий літак L-410. Таку честь це повітряне судно чеського виробництва заслужило завдяки своїм найкращим льотним характеристикам. З 1989 року модель L-410 була випусковою для курсантів академії.

У Сквері Івана Кожедуба розташований пам'ятний знак, встановлений 8 червня 2010 року, у день 90-річчя І. М. Кожедуба. На меморіальній стелі напис: «На пам'ять про подвиги тричі Героя Радянського Союзу Івана Микитовича Кожедуба в кіровоградському небі та перебування його на Кіровоградщині». Поряд росте дерево – дуб, висаджений власноруч маршалом авіації Іваном Кожедубом у квітні 1985 року під час перебування у Кіровоградському вищому льотному училищі цивільної авіації (нині – ЛА НАУ).

У травні 2014 року в сквері урочисто відкрили меморіальну дошку, присвячену двічі Герою Радянського Союзу, льотчику-асу Другої світової війни, заслуженому льотчику-випробувачу СРСР, підполковнику авіації, національному герою кримськотатарського народу Амет-хану Султану.

Увагу відвідувачів музейного комплексу привертає пам'ятний знак «Шпаківня назавжди», присвячений усім випускникам навчального закладу. У сквері також розміщені стенди з інформацією про видатних авіаторів, діяльність яких пов'язана з Кіровоградщиною, про країни-партнери ЛА НАУ, про літаки, які є гордістю української авіаційної промисловості.

У Сквері Аеронавігації встановлено зразки аеронавігаційного обладнання, яке експлуатували на аеродромі «Кіровоград» у різні роки, а також символи аеронавігації – діаграми, які показують повторюваність вітрів різних напрямків у даній місцевості (роза вітрів).

Цей сквер – втілена ідея про перетворення території на новаторський інформаційно-культурний центр, присвячений всім випускникам аеронавігаційних спеціальностей. Під час відкриття Скверу Аеронавігації 25 жовтня 2013 року колектив Льотної академії встановив рекорд України «Найбільша роза вітрів, викладена аеронавігаційними вогниками». Тоді на накресленому 30-ти метровому символі було встановлено й запалено тисячу ліхтариків на сонячних елементах

живлення. Згодом ліхтарики були розподілені у сквері аби забезпечувати його екологічно чисте, автономне і безкоштовне для академії освітлення. В приміщенні тренажерного центру обслуговування повітряного руху працює експозиція авіаційної атрибутики.

В ЛА НАУ понад десять років діє Музейний комплекс історичного краєзнавства, складовою якого є галерея «Авіатори Кіровоградщини – Герої Другої світової війни». В академії питанню героїзації осіб, які віддали життя за українську державу та вшануванню їх пам'яті приділяється особлива увага. На таких прикладах науково-педагогічний колектив виховує відважних, гордих, сміливих, вільних і щасливих громадян незалежної країни, заради квітучого майбуття якої тисячі патріотів віддали свої життя [3, с. 38].

Ще один об'єкт туристичної привабливості краю – авіаційні фестивалі. 17 серпня 2019 р. на аеродромі селища Федорівка (Кропивницький район Кіровоградської області) пройшов авіафестиваль за участю ТОВ «Льотна Школа «Форсаж»». Програма передбачала: політ групою (літаки: К-10; АТ-3; Теснамп 2006Т; Як-52; Ра-23 Aztec); вищий пілотаж літаків Як-52; імітація повітряного бою часів Другої світової війни (літаки Як-52); демонстраційні стрибки з парашутом; ознайомчі польоти на літаках: К-10, АТ-3, Теснамп 2006Т, Як-52, Ра-23 Aztec; змагання на швидкість літака з автомобілем; показові авіаційно-хімічні роботи; виставка та показові польоти авіамоделей. Авіафестиваль проходив за підтримки авіаційних видів спорту на Кіровоградщині. Нині село Федорівка відоме своїм аеродромом, де тренуються військові парашутисти-десантники, а також спортсмени-летуни і парашутисти Товариства сприяння обороні України (ТСОУ).

Знання не тільки на Кіровоградщині, а й за її межами авіафестиваль «Вись» у Малій Висці. На маловисківському аеродромі у липні 2016 року вперше відбувся авіафестиваль, який спільно провели ЛА НАУ та Маловисківська міська рада. Фестиваль започаткований задля розвитку та пропаганди досягнень авіації України. В рамках програми цього дійства відбулись показові виступи вищого пілотажу, стрибки парашутистів та демонстрація професійних навчальних вправ авіарятувальниками, виставка сільськогосподарської авіаційної техніки, робота авіатренажерів, польоти радіокерованих авіамоделей та експозиція літаків.

На аеродромі кілька тисяч гостей фестивалю могли зблизька роздивитися літаки НАПП-1 (український надлегкий багатоцільовий одномоторний літак), К-10 Swift (надлегкий літак українського виробництва), Як-18Т (радянський легкий навчально-тренувальний і пасажирський чотиримісний літак з багажником), Як-52 (радянський спортивно-тренувальний літак), Ан-2 (легкий транспортний літак, біплан), Cessna-172 (американський легкий літак), «Фермер-2» (спеціалізований літак для проведення авіаційно-хімічних робіт), побачити квадрокоптери у роботі, спостерігати за стрибками парашутистів, насолодитися фігурами вищого пілотажу.

Авіафестиваль пройшов на території міського аеродрому. У 1960-х роках це був навчальний центр Кіровоградської школи вищої льотної підготовки цивільної авіації, тут вперше злетіли в небо сотні майбутніх льотчиків із багатьох країн світу. Авіаційні фестивалі влаштовували і за радянських часів, звітуючи про досягнення авіації. Нині маловисківський аеродром переживає своє відродження – тут продовжують тренуватися курсанти ЛА НАУ.

Малу Виску не даремно обрали місцем проведення авіасвята, адже саме в родині Кудашевих (власників Маловисківських земель у XVIII столітті) народився майбутній піонер вітчизняного літакобудування, автор першого діючого літака в Російській імперії Олександр Кудашев. Літак «Кудашев-1» здійснив свій перший політ 1910 року на Сирецькому іподромі Києва. Під час другого авіафестивалю «Вись» у липні 2017 року гуртківці Дитячо-юнацького центру презентували його учасникам авіаційну модель, що відтворює форму та розміри літака «Кудашев-1».

У Малій Висці деякий час працював і Юрій Кондратюк (Шаргей) – вчений-винахідник, один із піонерів ракетної техніки та космічних польотів. Хоча в цьому містечку Юрій Кондратюк провів лише кілька років, та все ж місцеві жителі вважають його «своїм» і пишаються причетністю міста до біографії автора «Завоювання міжпланетних просторів». Крім того, Мала Виска стала батьківщиною для Івана Сухомлина – льотчика-випробувача, Героя Радянського Союзу, автора 42-х світових рекордів швидкості. У Малій Висці йому відкрито пам'ятник.

Маловисківська міська територіальна громада у 2021 році взяла участь у конкурсі «Наша громада». Загальний бюджет проекту становив 650 000 грн. Ці кошти передбачається витратити на втілен-

ня проєкту «Туристичний кластер «Маєток Кудашевих»». У Малій Висці створювати бренд громади вирішили на іменах відомих у світі авіаконструктора Олександра Кудашева, вченого-винахідника Юрія Кондратюка, льотчика-випробувача Івана Сухомлина. Вже встановлено у натуральну величину модель літака «Кудашев-1» та експозиційні стенди біля будинку Кудашевих. У рамках проєкту планується створити мультикультурний простір під відкритим небом з використанням елементів діджиталізації та віртуальної реальності. Популяризувати місцеву історію хочуть через віртуальне відтворення артефактів за допомогою 3D виміру на космічну та авіаційну тематику. Зокрема, створити локації віртуальної реальності об'єктів: будівлі маєтку в часи життя Кудашева, технічні засоби у тогочасному вигляді – літак Кудашева, літальний космічний апарат, літаки-винищувачі часів Другої світової війни, на яких воював Сухомлин.

Серед наших земляків – славетних авіаторів – Лев Макарович Мацієвич (1877–1910 рр.), який здійснив значний внесок у розвиток повітряного флоту, а також у теорію використання авіації військово-морськими силами. Разом з тим він був талановитим корабельним інженером, автором багатьох проєктів кораблів, підводних човнів, протимінних заслонів тощо. Лев Макарович був першим з вітчизняних льотчиків, які віддали життя, підкорюючи «п'ятий океан».

Народився Л. Мацієвич у селі Олександрівка Чигиринського повіту Київської губернії (нині смт Олександрівка Кропивницького району Кіровоградської області). На малій Батьківщині Левка Мацієвича, в Олександрівці, встановлено перший в Україні пам'ятник цій видатній людині. Будинок, де народився Л. Мацієвич визнано пам'яткою архітектури і пам'яткою історії місцевого значення. 6 вересня 1997 року на фасаді було відкрито меморіальну дошку Левка Мацієвича, а у 2003 році створено кімнату-музей – філію Олександрівського районного краєзнавчого музею. Друга черга кімнати-музею розчинила двері для відвідувачів у 2010 році. У кімнаті-музеї Л.М. Мацієвича експонуються оригінали унікальних речей, документів, листів і фотографій, які належали піонеру авіації та його родичам, і які не знайти в жодному іншому музеї України. Також зберігаються речі побуту того періоду, макет літака «Фарман-4», на якому літав і загинув відомий авіатор.

У наш час популярність використання повітряного транспорту з туристичною метою зростає. Одним із цікавих напрямків такого

використання є повітряні екскурсії (авіа-екскурсії). Під повітряною екскурсією розуміється цілеспрямований процес пізнання людиною навколишнього світу, побудований на заздалегідь підібраних об'єктах, що проходить на літальному засобі під керівництвом фахівця – екскурсовода або у супроводі аудіогіда. Повітряні екскурсії, як правило, здійснюються на літальних апаратах малої авіації та мають оглядовий характер.

На території Кіровоградської області є необхідні інфраструктурні об'єкти (аеропорт, кілька аеродромів), працюють компанії, що надають послуги з проведення польотів на повітряній кулі та засобах малої авіації. Міжнародна акціонерна авіаційна компанія «УРГА» (Air Urga) базується в аеропорту «Кіровоград» і виконує польоти в пункти призначення за допомогою парку літаків, серед яких – Cessna-172R Skyhawk – літак, що чудово поєднує в собі якості повітряного таксі та навчальної партії.

В місті Кропивницький діє авіаційний спортивний клуб Товариства сприяння обороні України. Авіаклуб проводить ознайомлювальні польоти на спортивному учбово-тренувальному літаку Як-52. Що таке ознайомлювальний політ? Це кількахвилинна мандрівка в небо в парі з професійним пілотом-інструктором, який виконує фігури вищого пілотажу: переворот, штопор (падіння вниз по спіралі), бочку (бокові перевороти) й мертву петлю Нестерова (сальто в повітрі на 360 градусів). Крім того, пасажир має можливість спробувати себе в ролі пілота. Звісно, під пильним наглядом інструктора.

Цільовою аудиторією повітряних екскурсій можуть стати як внутрішні, так і в'їзні (іноземні гості, мешканці прилеглих населених пунктів) туристи та екскурсанти. Дані категорії подорожуючих осіб, у свою чергу, можуть бути представлені такими сегментами: любителі активного відпочинку та нестандартних подорожей; ділові люди: бізнес-партнери, підприємці, інвестори; інші категорії, наприклад, туристи/екскурсанти – «колекціонери» місць.

Крім туристичних фірм, розвиток даного напрямку туризму може бути цікавим інститутам влади області та міста. Причин тому кілька. По-перше, організація та проведення повітряних екскурсій на території області дозволить сформувати додаткові туристські потоки, підвищити туристичну привабливість міста та регіону у зовнішньому та внутрішньому просторі. По-друге, реалізація

цього напрямку сприятиме розвитку туристської, авіаційної та іншої супутньої інфраструктури, посиленню процесу модернізації матеріально-технічної бази для здійснення польотів на літальних апаратах малої авіації та повітряних куль.

Таким чином, подальший розвиток історико-культурного туризму та його авіаційного сегменту на території міста Кропивницький та Кіровоградської області позитивно вплине на розвиток сфери в'їзного та внутрішнього туризму в регіоні.

Джерела та література

1. Обласна програма розвитку туризму у Кіровоградській області на 2022–2027 роки. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://oblrada.kg.ua>
2. Романько І. І. Історія авіації. Навчально-методичний посібник. Частина перша. Історія розвитку авіації на Кіровоградщині. Кропивницький: Видавництво ЛА НАУ, 2021. 284 с.
3. Романько І. І. Екскурсійно-красознавчий напрямок діяльності музейного комплексу Льотної академії Національного авіаційного університету. Теоретичні і прикладні напрямки розвитку туризму та рекреації в регіонах України: матеріали VII Міжнародної науково-практичної конференції: збірник наукових праць. Дніпро: Середняк Т. К., 2021. 506 с.

Фесовець Олег

*ННІ публічного управління та державної служби
Київського національного університету імені Тараса Шевченка*

ІСТОРИЧНІ ОБ'ЄКТИ ЗАЛІЗНИЦЬ УКРАЇНИ ЯК ПЕРСПЕКТИВНИЙ НАПРЯМ РОЗВИТКУ ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНОГО ТА ІНДУСТРІАЛЬНОГО ТУРИЗМУ

На сьогодні туристичний потенціал залізниць України недо-
сить затребуваний та загалом недооцінений. Необхідно виділити
два основні аспекти відносно яких залізничний транспорт має пер-
спективи розвитку у туристичній галузі, а саме:

- 1) залізниця як засіб перевезення у туристичній подорожі;
- 2) архітектурні, технічні, технологічні, інші об'єкти залізнич-
ної інфраструктури та рухомого складу, що мають цінність істори-
ко-культурної спадщини та туристичну привабливість.

Зазначені аспекти можливо розглядати як роздільно так
і в комплексі. Звичайно, комплексне поєднання подорожі залізни-
цею та ознайомлення із її історичним надбанням є логічним для
планування перспективного туристичного проєкту, однак на даний
час такі цільові маршрути у нашій країні майже відсутні.

Відносно залізниці як засобу подорожі існує думка, що саме
із неї розпочато відлік організованого масового туризму. Адже
саме в поїзді 5 липня 1841 року британський підприємець та «бать-
ко» туризму Томас Кук організував цільову подорож-тур для 570
осіб, де пасажирам було надано комплекс послуг, що включав хар-
чування і духовий оркестр [1, с. 222].

За часів пізнього СРСР масові туристичні маршрути залізни-
цям тієї країни, у тому числі і по території України, були досить
організованими. Зважаючи на загалом невеликий дохід переваж-
ної більшості громадян такі маршрути мали значну популярність.
Функціонували спеціалізовані туристично-екскурсійні поїзди по-
слугами яких наприклад у 1983 році скористались понад 650 тисяч
осіб (близько 1600 туристичних рейсів). Тривалість турів варіюва-
лися від одного дня до тридцяти діб. У великих містах та певних
місцях, що мали історико-культурний інтерес були облаштовані

спеціалізовані стоянки із зручностями, а туристи мешкали у чоти-
римісних купе пасажирських вагонів [2].

У перші десятиріччя незалежності України даний вид турис-
тичних маршрутів майже не застосовувався із об'єктивних при-
чин. Тільки у останні роки українська держава звернула увагу на
розвиток залізничного туризму.

Рішенням Уряду від 08.09.2021 Державне агентство розвитку
туризму України (ДАРТ) передано до сфери управління Міністер-
ства інфраструктури України, тобто АТ «Укрзалізниця» та ДАРТ
відтепер знаходяться під управлінням одного центрального органу
виконавчої влади. Це зумовило більш тісну співпрацю між обома
відомствами. Так наприклад, фахівці та керівництво туристичної
галузі долучаються до розробки нового графіку пасажирських за-
лізничних перевезень [3; 4].

За останні роки декілька залізничних рейсів було запровадже-
но суто для розвитку туристично привабливих регіонів України
у сезони масових подорожей – «Лижний експрес», «Буковельський
експрес», «Прикарпатський експрес» тощо. Вже три роки поспіль
починаючи з 2019 року, один раз у рік курсує оригінальний турис-
тичний поїзд «ГогольTrain». Арт-потяг – поєднання фестивалю та
подорожі є спільним проєктом команди GOGOLFEST та АТ «Укр-
залізниця» за підтримки Міністерства інфраструктури і Міністер-
ства культури та інформаційної політики.

Зважаючи на певний прогрес розвитку туризму на залізнично-
му транспорті України за останні роки вбачаються значні перспек-
тиви пов'язані саме із розвитком залізничної історичної спадщини.

Історія залізничного транспорту нероздільно пов'язана із за-
гальноісторичним шляхом, пройденим нашою державою за 160 ро-
ків існування залізниць на землях України. Діяльність рейкових
шляхів сполучень визначально впливала на економічні, суспільні,
політичні, а також й культурні процеси, що відбувались на укра-
їнських територіях протягом XIX та XX століть. Тому історична
залізнична інфраструктура, у першу чергу будівлі вокзалів, депо,
станцій та допоміжні транспортні споруди (наприклад – водона-
пірні вежі побудови кінця XIX ст. початку XX ст.) мають значний
потенціал для розвитку та використання як місця туристичної
зацікавленості. Крім того додаткова цінність цих історично-ар-
хітектурних об'єктів у тому, що вони, так би мовити, рівномірно

розподілені на всій території нашої країни як у мегаполісах так і у незначних населених пунктах -станціях. Також зрозуміло, що у питанні територіально-транспортної доступності до цих туристичних місць проблем виникнути не повинно. Наприклад, у разі зацікавленості та належному фінансуванні, подорожі до цих об'єктів можливо забезпечити ретропотягами.

Популярність туристичних подорожей з використанням історичного рухомого складу (поїзди у стилі «ретро») стрімко збільшується у всьому світі, особливо яскраво ця тенденція прослідковується у розвинених раїнах Західної Європи, Північної Америки та Австралії. Вимоги щодо функціонування окремих ретрозалізниць з відповідним рухомим складом закріплена у правових актах США та ЄС. У Києві, Харкові, Львові періодично відбуваються демонстраційні поїздки з використанням відновлених паровозів. В той же час дана діяльність потребує подальшого розвитку з використанням кращих світових напрацювань з огляду на зацікавленість вітчизняних, а також європейських туроператорів до нових креативних ідей у сфері подорожей та відпочинку.

Також необхідно згадати ще один окремий перспективний напрям розвитку туризму з використанням історичної рейкової інфраструктури –вузькоколіїні залізниці. На сьогодні тільки на балансі АТ «Укрзалізниця» функціонують три гілки таких рейкових ліній загальною довжиною біля 300 км. На Рівнещині: Антонівка – Зарічне (Поліський трамвай); на Закарпатті: Виноградів/Берегове – Іршава (Боржавська залізниця); на Кіровоградщині та Вінничині: Рудниця – Гайворон – Голованівськ.

Ці залізниці, прокладені мальовничими землями України (Полісся, Поділля, Карпати), мають значний туристичний потенціал. Вже тепер не дивлячись на відсутність реклами та досить зношену інфраструктуру й рухомий склад зазначені вузькоколійки приваблюють значну кількість любителів екзотичних залізничних подорожей як з нашої держави так і з інших країн. Крім того дані дороги несуть значне соціальне навантаження, так як розташовані у районах де майже відсутній інший вид транспорту крім цих шляхів. Таким чином органи місцевої влади разом із Укрзалізницею зацікавлені у збереженні вузькоколієнок та загалом готові до їх співфінансування і розвитку, в тому числі як історико-туристичних об'єктів.

З огляду на вищезазначене можна констатувати, що реалізація туристичного потенціалу залізниць України загалом, а також збереження історичної залізничної спадщини та долучення її до великих туристичних проєктів зокрема, буде сприяти забезпеченню сталого розвитку регіонів України.

Джерела та література

1. Adams S., Grant R., Humphreys A. Journey. An Illustrated History of Travel/ Simon Adams – DK (Dorling Kindersley), New York, 2017. 440 pp.
2. Станкович Я. Рельсовый туризм/ Пульт управления. 2017. № 4. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.pult.gudok.ru/archive/detail.php?ID=1395206>.
3. Укрзалізниця має намір перевозити поїздами не менше 50% внутрішніх туристів. [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://www.uz.gov.ua/press_center/up_to_date_topic/529731/.
4. Голова ДАРТ взяла участь у презентації розкладу та нових маршрутів Укрзалізниці. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.tourism.gov.ua/blog/golova-dart-vzyala-uchast-u-prezentaciyi-rozkladu-ta-novih-marshrutiv-ukrzeliznici>

*Ярова Єлизавета
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка*

ІНДУСТРІАЛЬНИЙ ТУРИЗМ КРИВОРІЖЖЯ: РОЗВИТОК І ПЕРСПЕКТИВИ

Кривий Ріг часто називають містом без історії, адже до початку 20 століття про нього майже немає жодної інформації. Дійсно, в Кривого Рогу немає славетної історії, яка сягала б часів Київської Русі, немає стародавніх пам'яток або навіть старих будинків – зберіглася лише архітектура з початку 20 століття. До того ж, Кривий Ріг, як надзвичайно важливий промисловий центр, був сильно пошкоджений під час Другої Світової. Попри це все, на даний момент місто є одним з найбільших промислових центрів України. Це найбільше місто, яке не є обласним центром. Кривий Ріг не може похвалитися славетними фортецями чи замками – тому активно розвиває відносно нову для України галузь – промисловий туризм. З усієї України та навіть з-за кордону сюди прибувають туристи для того, щоб побачити найбільший кар'єр Європи, опуститися в шахти, побачити, як саме добувають та обробляють залізну руду на найбільшому заводі України.

Закон України про туризм в статті 4 розділу I виділяє такі загально відомі масі види туризму як лікувально-оздоровчий, культурно-пізнавальний, релігійний, гірський тощо. Зокрема, такі види туризму є сталими і широко поширеними вже багато десятиліть в усіх регіонах України, хоча й ресурсний потенціал регіонів певним чином відрізняється. Так, лікувально-оздоровчий туризм неабияк розвинутий у західних регіонах; культурно-пізнавальний – на Західній та Північній Україні; гірський – в Карпатах. У цей же час Східна Україна, багата на промислові ресурси, ніколи не розглядалася як регіон, що може бути придатний для туризму.

Проте, світові тенденції демонструють неабиякий попит і зацікавлення людей до індустриального туризму, хоча й раніше вважалося, що промислове навантаження на регіон негативно впливає на приваблення туристів. Індустриальний, або ж промисловий туризм, є дослідженням туристів територій, будівель, інженерних споруд виробничого або спеціального призначення. Це вид туризму, зо-

середженого в промислових регіонах, що має за мету споглядання індустриальних ландшафтів, ознайомлення з витворами індустриальної архітектури, відвідування як функціонуючих, так і непрацюючих виробничих підприємств з метою задоволення пізнавальних, професійних, ділових інтересів тощо.

Тож, метою цієї роботи є дослідити поточний розвиток індустриального туризму Кривого Рогу та його перспективи в майбутньому. Адже поява цього напрямку відкриває неабиякі можливості для регіонів, сконцентрованих навколо промисловості і видобутку корисних копалин. Це залучає нових гостей міста, а відповідного – потенційних жителів; з'являються нові робочі місця – у туристичній сфері. І місто, і підприємства відповідно отримують фінансування задля подальшого розвитку.

Об'єкт дослідження був обраний не випадково. Кривий Ріг наразі є одним з найбільш «стереотипізованих» міст України. Потужний промисловий центр переважній більшості українців видається приводом для жартів, а реальна краса та історія міста знецінюється. Для України індустриальний туризм – новий і не надто розвинений напрямок. Адже за радянських часів екскурсії на підприємства хоча й проводилися, але лише з пропагандистською метою.

Умовою розвитку індустриального туризму в регіоні є, звісно, наявність індустриальних ресурсів. Це кар'єри, шахти, відвали, заводи, комбінати. І це в великій кількості є на території Криворіжжя. Проте, задля успішного функціонування і постійного притоку туристів необхідно мати також доступ до підприємств, розвиток інформаційного забезпечення туристичного бізнесу, наявність наукових розробок.

Кривий Ріг є єдиним містом України, що входить до Асоціації «Європейський маршрут індустриальної спадщини». Ця організація займається збереженням і практичним використанням індустриального надбання, і Кривий Ріг є її членом з 2018 року. До Асоціації увійшли 5 об'єктів міста: кар'єр АТ «Південний ГЗК», кар'єр ПрАТ «Інгuleцький ГЗК», коксохімічне виробництво ПАТ «АрселорМіттал Кривий Ріг», музей просто неба гірничого департаменту ПАТ «АрселорМіттал Кривий Ріг», скансен гірничої техніки ПрАТ «Північний ГЗК». Цей факт є доказом того, що потенціал Кривого Рогу є широко визнаним в світі.

Багатьма туристичним компаніями пропонується ряд екскурсій містом. Можна відвідати величезні кар'єри, заводи, підприємства, зокрема: Південний гірничо-збагачувальний комбінат – найбільший відкритий промисловий кар'єр держави та Європи; Дубова Балка – селища гірників однойменного старого рудника; Шахта імені Орджонікідзе – єдина шахта в Криворізькому басейні, на якій видобувають бідні магнетитові кварцити, які направляються на збагачення на Центральний гірничо-збагачувальний комбінат; Центральний гірничо-збагачувальний комбінат – одне з найбільших підприємств України по виробництву залізорудної сировини для металургійного комплексу країни, робота якого йде з 1961 року; Металургійний завод АрселорМіттал – найбільше підприємство гірничо-металургійного комплексу України (частка на ринку металопродукції – 20%). Починаючи з липня 2018 року, ПАТ «АрселорМіттал Кривий Ріг» став приймати на екскурсії не тільки дітей, чиї батьки працюють на підприємстві, але і школярів, студентів, а також представників громадськості – жителів і гостей міста. Екскурсії на АрселорМіттал проводяться за багатьма напрямками, зокрема, можна відвідати кар'єр, гірничо-транспортний цех, коксохімічне виробництво, доменну піч 9, сталеплавильний департамент, конвертерний цех, прокатний департамент і шахтоуправління. Цей завод є гордістю міста, і він активно проводить екскурсії підприємством задля подальшого залучення нових працівників.

Шахта «Гвардійська» – залізорудна шахта; Кочубеївський рудник – найстарший рудник Кривого Рогу; Шахта «Батьківщина» дає можливість спуститися на 1390 метрів донизу (загальна глибина шахти на даний момент становить 1500 метрів).

Отже, підводячи підсумки, ми можемо казати про те, що Кривий Ріг має неабиякий потенціал для розвитку в регіоні індустріального туризму. Цьому сприяє поліцентричність регіону – адже Кривий Ріг сформувався навколо рудників; багата індустріальна спадщина, що включає як залишки колись існуючого виробництва, так і діючі заводи-гіганти; можливість сформувати такий туристичний маршрут, який би дозволив отримати туристам яскраві і різноманітні враження; винятковість і унікальність, до прикладу, шахта «Батьківщина» є найглибшою залізорудною шахтою Європи, Ганнівський кар'єр є одним з найбільших в Європі, Першотравневий кар'єр – одним з найглибших. «Арселор Міттал» має найбільшу

в світі 9 домну, Центральний гірничо-збагачувальний комбінат є одним з найпотужніших в Європі. До того ж, багато підприємств були у свої часи новаторами.

Наразі розробляються і впроваджуються нові туристичні маршрути регіоном – наприклад, лише у 2020 році розробили майже 60 туристичних маршрутів Кривим Рогом. Адже останні роки через пандемію українці, які більше не можуть бути закордоном так часто, як хотілося б, звернули увагу на мандри всередині країни, і це теж стало певним поштовхом розвитку місцевого туризму, в тому числі в Кривому Розі.

Джерела та література

1. Закон України «Про туризм». [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/324/95-вр#Text>
2. Сучасні різновиди туризму: навч. посіб. / М. П. Кляп, Ф. Ф. Шандор.
3. Кривий Ріг представив свій туристичний потенціал у європейському флешмобі. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.ukrinform.ua/rubric-tourism/3106294-krivij-rig-predstaviv-svij-turistichnij-potencial-u-evropejskomu-flesmobi.html>
4. Денис Шаталов. Місто кривого Рога. «Козацький міф» на локальному рівні: криворізький випадок.
5. Офіційний сайт Криворізької міської ради та її виконавчого комітету. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://kr.gov.ua/>
6. Тямін М. Ю. Етапи містобудівного розвитку м. Кривий Ріг.
7. У Кривому Розі розробили майже 60 туристичних маршрутів. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://adm.dp.gov.ua/news/ukrivomu-rozi-rozrobili-majzhe-60-turistichnih-marshrutiv>

Скред Марія
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка

МЕМОРІАЛЬНІ МІСЦЯ ТА МУЗЕЇ КИЇВЩИНИ, ПОВ'ЯЗАНІ З ДІЯЛЬНІСТЮ МИТЦІВ, ЯК РЕСУРС ВІТЧИЗНЯНОГО ІСТОРИКО- КУЛЬТУРНОГО ТУРИЗМУ

Митці творили завжди, у будь-який час, адже талант, якщо він є, важко стримати. Так, рік за роком Україна накопичувала знання, роботи, творіння художників, художниць, народних майстрів, і тепер маємо десятки визначних місць, де вони жили, творили та залишили неоцінену спадщину – знання про наш край та відіграли велику роль в становленні національної освіти, науки, культури. Їх життя і діяльність представляють музеї, зокрема і меморіальні. На сьогодні музей розглядається як активна галузь вітчизняної культури і науки, володіє багатим науковим, естетичним, виховним потенціалом, одним із основних завдань вбачає збереження і пропаганду національної спадщини, інтеграції нашого духовного надбання в світовий культурний простір [1]. Тема визначних місць та меморіальних музеїв, і взагалі, розвитку українського музейництва ще з післявоєнних років набула досить широкого висвітлення в науковій літературі [2]. Поряд з цим, саме дослідження окремих регіонів України, зокрема і Київщини, їх надбання, залучення туристів з різних куточків України – всі ці питання висвітлені ще недостатньо.

Отже, у статті йтиметься про ряд визначних митців Київщини минулого століття, які своїм мистецтвом прославили міста і села, де вони жили, про меморіальні музеї, присвячені їх життю і творчій діяльності. Митець – особа, яка займається мистецтвом, зокрема професійно. Цей термін є ширшим за поняття «художник», під нього підпадають і ті мистецькі діячі, які не займаються образотворчим мистецтвом безпосередньо. Художник, маляр – творчий працівник у галузі образотворчого мистецтва; живописець, графік, скульптор, майстер. У переносному значенні художник – будь-який митець (поет, прозаїк, композитор, режисер тощо), який талановито використовує у своїй творчості художні засоби [3].

Марія Оксентіївна Примаченко (також Приймаченко) народилася 30 грудня 1908 року в с. Болотня, нині Іванківського району

Київської області, де і провела усе своє життя. Дитячі роки художниці, на жаль, супроводжувала страшна хвороба – поліомієліт, що зробило її не по-дитячі витривалою, загострило зір та слух. «Починалося це все так, – згадувала художниця. – Якось біля хати, біля річки, на прибраному квітами лузі я пасла гусей. На піску малювала всілякі квіти, які я побачила. А потім помітила синювату глину. Набрала її в поділ і розмалювала нашу хату...». Кожен приходив подивитися на цю дивину, зроблену руками дівчинки. Хвалили. Сусіди просили прикрасити і їхні будинки [4]. За роки натхненної роботи, безсуперечно, класик сучасного українського народного живопису Марія Примаченко створила понад 600 мистецьких робіт і зберігаються вони у Національному музеї українського народного декоративного мистецтва. І хоча даний музей не належить до меморіальних, славетне саме місце, де творила художниця – вона створила власний напрям, свою школу-студію оригінального декоративного напрямку, до якої приваблювала талановитих дітей із рідної Болотні. Стиль Примаченко, синтезуючи досвід поколінь, генеалогічно сягає найдавнішого мистецтва: палеолітичне «двочастинне» зображення звірів з визначеною межею голови і тулуба, язичницькі образи фантастичних чудовиськ і птахів, що знайшли відображення у слов'янській міфології. Традиційні символи народного мистецтва вона розвиває і наповнює новим змістом (так, солярна розетка своєрідно інтерпретована в «Соняшниках»).

Примаченко об'єднала малюнок і живопис: це живописна графіка і графічний живопис водночас. Майстерно розуміючи композицію, горизонтальний формат використовувала для оповідальних композицій, послідовного розвитку руху, вертикальний – для репрезентативних, величних. Бездоганно відчувала ритм, її форми завжди добре узгоджені і водночас не статичні: рослини, пелюстки квітів подані у взаємодії. Всі елементи утворюють ансамбль з власним ритмом і формами, символізують історію, природу її рідного краю [5]. А тепер, і сама художниця є інтересом для поціновувачів-туристів художньої майстерності – звідусіль їдуть подивитися на творчість художниці та у місця, що так захоплювали та спонукали творити.

Ще одна художниця, про яку піде мова – Катерина Василівна Білокур. І розповість нам про неї Меморіальний будинок Катерини Білокур у с. Богданівка Яготинського району Київської області. Наразі це меморіальний музей-садиба, відкриття якого відбулося 26 листо-

пада 1977 року. Тут вона народилася 7 грудня 1900 року та провела все життя, ставши народною художницею України. Тут народився талант, тут народилася краса її численних живописних шедеврів, тут усі переживання клялися на чарівні роботи – картини, малюнки. Навчалася художниця самотужки, зокрема і малярській творчості. Приїздиш сюди і перше, що бачиш – це «садиба художниці» – від дороги плетений тин, – такий же, як був за життя Катерини Василівни, велет-берест широко віття розкинув. Коло хвіртки – стела з полірованого граніту, на ній слова, звернені до людей: «Вклонімося землі, де жила й працювала Катерина Білокур. Звідси, з селянської хати, рушила у великій світі творчість народної художниці, пішла до людей її малярська праця. Бережімо святиню!» [6].

Меморіал-садиба включає в себе хату-музей та садибу з деревами-однолітками художниці, встановлено прекрасну паркову скульптуру Катерини Білокур на повний зріст, а створив її племінник художниці – Іван Білокур. Інтер'єр садиби у тому вигляді, який був за життя художниці: велика кімната (її називали хатиною), майстерня художниці, спальня, кухня та ін. Такою собі, своєрідною родзинкою садиби є натягнуті на підрамники заґрунтовані і затоновані полотна, на мольберті – розпочата, але не закінчена картина. Все це надихає і нагадує відвідувачам-туристам про плинність життя. В музеї-садибі можна роздивитися такі картини: «У Богданівці, за греблею», «Портрет жінки в зеленому корсеті», «Птахи», «Краєвид з річкою» та інші. Виконані малюнки олійними фарбами та олівцем. З назв картин розуміємо, що кожен митець кохає свій край, хоче кричати і показати на весь світ які ми багаті на красу, красу України, красу Київщини. І наразі, музей-садибу Катерини Білокур відвідують не тільки українці та громадяни із-зі кордону, а і самі картини – перлини творчості художниці – відвідують різні виставки по всьому світу та викликають захоплення у туристів і сучасних художників [6].

Григорій Петрович Світлицький – художник, учень Іллі Рєпіна, народився на межі XIX та XX ст., навчався на ріс у Петербурзі, але на початку XX ст. переїхав у м. Київ, де жив і творив до самого кінця земного життя. Дім-музей Григорія Світлицького було відкрито 1958 року. В 1972 р. на його подвір'ї встановили бронзове погруддя на гранітному постаменті, невдовзі на фасаді з'явилася мармурова меморіальна дошка, замінена 1985 р. на бронзовий барельєф.

Щодо творчості художника – найбільшим захопленням майстра була українська ніч. Ніхто з художників-пейзажистів, крім знаменитого Архипа Куїнджі, не написав так багато різних варіантів місячних ночей, як Григорій Світлицький [7]. Роботи художника за його життя високо оцінювали й купували у США, Німеччині, Бельгії. Нажаль, сьогодні меморіальний будинок-музей Г. Світлицького – не приклад осередку вітчизняного історико-культурного туризму, бо нині від музею залишилися напівруїни. Вікна та двері вибиті, стіни обвалилися, всередині купи сміття. Старі матраци та порожні пляшки свідчать про те, що у будинку таки бувають гості, але точно не шанувальники живопису. І що найприкріше – дім-музей Г. Світлицького не підлягає вже реконструкції. Взятий нами приклад лише з однієї причини – з метою привернути увагу громадськості на таку величезну проблему, яка далеко перейшла межі «філософської». Бо так не має бути.

Яків Іванович Падалка – заслужений майстер народної творчості (мешкав в с. Віта-Поштова Фастівського району Київської області). Його творчість посідає вагоме місце в історії українського народного мистецтва. В ній він засвоїв найцінніше, найдосконаліше, продовжив справу свого роду – родини гончарів Падалок. Яків гончарив у різних установах Києва та області, працював у лабораторії архітектурно-художньої кераміки при Київському зональному науково-дослідному інституті експериментального проектування житлових і громадських споруд, де і розкрився його могутній талант. Невичерпна фантазія майстра перевтілювала давні традиційні форми української народної іграшки – баранців, коників, птахів, чортів, оленів, козликів – у цілком самобутні фантастичні істоти. Розширюючи грані жанру декоративної скульптури, Падалка створює попільнички та свічники, настільні прилади для олівців у вигляді фантастичних звірів. Поряд з традиційними формами (глички, макітри, миски, тарелі, іграшки «монетки» тощо) він створював оригінальну декоративну скульптуру [8]. Його твори неодноразово представляли мистецтво України на виставках у Польщі, Швеції, Італії, Америки, на декадних виставках у Москві. Настінні тарелі роботи майстра прикрашають інтер'єри Будинку кіно у Києві, готелів «Київ», «Феофанія», «Русь». Музей українського народного декоративного мистецтва володіє значною і основною збіркою робіт майстра – понад 124 твори.

Іван Семенович Козловський – видатний український співак, який в своїй творчості дуже вдало поєднав елементи класики та фольклору. Народився і виріс та творив у невеликому селі Мар'янівці на Київщині (Васильківський район). Сьогодні у батьківській хаті співака – розташований Меморіальний музей-садиба. І якщо попередні визначні місця і музеї постали після смерті митців, то історія музею-садиби Івана Козловського починається у 1960-тих роках завдяки ідеї самого співака та паркового архітектора Я. Друцького. Вони розробили план оформлення парку довкола музею, який за формою нагадує хрест. Висаджував сад сам співак разом зі своїми друзями-письменниками – Олександром Довженком, Максимом Рильським, Павлом Тичиною, Олесем Гончаром – липи, пірамідальні дуби, туї, айвові кущі, яблуневий сад. Після відкриття музею тут встановили пам'ятник Козловському. Щороку у музеї-садибі проходить традиційне свято Купала, під час якого виступають професійні гурти і народні фольклорні колективи, відбуваються майстер-класи із соломоплетіння, гончарства, вишивки, можна продегустивати козацький куліш та інші народні страви. Це не може не захоплювати та не привертати увагу тих туристів, які цінують етнічні традиції, фольклор нашого краю. Експозиція музею Козловського в Мар'янівці відтворює інтер'єр домівки, у якій співак провів своє дитинство та згодом часто сюди приїздив. Домівку вистелено сіном, справжню українську хату відтворює цей неповторний сінний аромат. У закладі також можна побачити стародавню муровану піч, роздивитися сімейні фото, особисті речі співака – особливо цікавими є його сценічні костюми, клавіри, книги, а також рукописна та музична спадщина Козловського – листи повоєнного періоду, кіно- та відеоматеріали, раритетні аудіозаписи 1945–1975 років. Тепер тут туристи можуть прослухати платівки співака, проглянути сценічні образи, одяг, оглянути сад, який висадив сам Козловський [8].

Ми розглянули п'ять митців, які жили і творили у ХХ ст. на території Київщини. Це ті митці для яких подача, зберігання та розповсюдження українських традицій у своєї творчості було понад усе. І тепер, через десятиліття, ми маємо визначні місця та меморіальні музеї, присвячені та названі в їх честь, які приваблюють туристів з багатьох куточків України, а їх роботи-витвори мистецтва чи плівки з голосом і по сьогоднішній день мандрують по країнах

світу. Місця життя та діяльності відомих митців Київщини, присвячені їм меморіальні музеї разом з іншими екскурсійно-туристичними об'єктами є потужним ресурсом вітчизняного туризму.

Джерела та література

1. Маньковська Р. В. Краєзнавчі музеї в дослідженні регіональної історії України // Історія України. Маловідомі імена, події, факти. (Збірник статей). Вип. 17. Київ; Донецьк: Рідний край, 2001.
2. З досвіду роботи музеїв УРСР. К.: Держполітвидав, 1959. Вип. 1. 83 с.; Нове у музеях України. К., 1963. 53 с. та ін.
3. Словник української мови: в 11 т. К.: «Наукова думка», 1970–1980.
4. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://uk.wikipedia.org/wiki>
5. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://museum-portal.com/ua/museum/memorial-museum-manor-of-kateryna-bilokur>
6. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://ridna.ua/2013/04/kyjiv-vtratyv-sche-odyn-muzej-budynok-hudozhnyka-svitlytskoho-foto/>
7. Електронний ресурс <https://www.mundm.kiev.ua/READING/PADALKA.SHTML>
8. Електронний ресурс https://ua.igotoworld.com/ua/poi_object/1866_muzey-usadba-ivana-kozlovskogo.htm

*Пирог Валерія
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка*

СЛІДАМИ УГА: ІСТОРИЧНИЙ ШЛЯХ ГАЛИЦЬКОЇ АРМІЇ ЧАСІВ ПОЛЬСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ ЯК ПЕРСПЕКТИВНИЙ НАПРЯМОК ВНУТРІШНЬОГО ТУРИЗМУ

Внутрішній туризм в Україні набуває популярності, а цікавість до ще не відомих сторінок локальної історії збільшується. Мотивацію для дослідження визначних місць власної держави українцям «подарувала» коронакриза, ускладнивши процес виїзду за кордон. Окрім того, зміщення акценту на розвиток внутрішнього туризму спричинений інтеграцією України до європейського й світового співтовариства.

Трохи статистики: у 2021 році 53,1% українців планували провести відпустку в Україні і лише 10% – виїхати за кордон. При цьому 44,5% опитуваних збиралися відпочивати за межами своєї області, а найпопулярнішими видами транспорту стали авто й автобуси [1]. Це свідчить про перспективність розвитку внутрішнього туризму в Україні.

Важливою складовою внутрішнього є військово-історичний туризм. Він позитивно впливає на становлення особистості, адже змінює світогляд людини, дає можливість відпочити від повсякденної рутини, краще зрозуміти й дослідити окремі сторінки історії свого народу [2].

Суть військово-історичного туризму полягає у відвіданні місць, що пов'язані з воєнними діями. До них належать замки, фортифікаційні споруди, музеї, меморіали та звичайні будівлі, які колись мали важливе стратегічне значення. Індивідуальні подорожі позитивно впливають на розвиток цього виду мандрів, адже незалежні від основних транспортних магістралей люди можуть оглянути всі цікавинки краю.

Темою дослідження є історичний шлях Галицької Армії, яка була головною збройною силою Західно-Української Народної Республіки. У листопаді 1918-го – липні 1919-го року, в рамках війни з поляками, вона пододала шлях від Львова до Збруча. Цей

маршрут може стати перспективним напрямком внутрішнього туризму в Україні.

Офіційно регулярну Галицьку Армію утворили 13 листопада 1918 року, хоч реально формувалася вона значно раніше [3]. Військо складалося з 12-ти, а згодом 14-ти бригад [4]. Дивізії часто діяли окремо й розпорозувалися на великі території. Наразі не розглядається шлях усіх частин Галицької Армії, натомість акцентується увага на ті місця ведення бойових дій, які стали знаковими для УГА й ЗУНР і створюється єдиний туристичний напрямок.

Воєнний шлях Галицької Армії в Україні розпочинається зі Львова. Саме «місто Лева» є відправною точкою пропонованого маршруту. Втримання столиці ЗУНР було ключовим завданням польсько-української війни. Бої, що велися три тижні, завершилися поразкою українського війська.

Коли йде війна за місто, фронт проходить вулицями й житловими кварталами. Будь-який будинок у Львові, який існував восени 1918 року, міг стати опорним пунктом для вояків армії ЗУНР. Ця тема заслуговує детальнішого висвітлення, наразі ж розглядаються споруди, які були стратегічно важливими під час боїв за Львів. До них належать Народний дім, товарна та особова залізничні станції, будинок Сейму, казарми Фердинанда й Цитадель.

Народний дім знаходиться на вул. Театральній 22, сьогодні тут міститься Окружний будинок офіцерів Львівського військового округу, кінотеатр, заклади харчування і танцювальні студії, а у 1918 р. діяв український військовий штаб. На фасаді розміщено 3 пам'ятні дошки. Одна з них присвячена утворенню Західно-Української Народної Республіки.

Товарна та особова залізничні станції були надзвичайно важливими об'єктами, які українське військо втратило майже одразу. Товарну станцію втримати не змогли, а падіння сучасного Головного залізничного вокзалу зумовило подальшу втрату Львова. Захоплення станцій забезпечило полякам зв'язок з Заходом, зокрема з Перемишлем, звідки прибувала підмога, зброя та провіант. До катастрофи призвела помилка організаторів Листопадового перевороту: виставлення надто малої залоги, яка втратила зв'язок з командуванням і сама покинула станцію. Поляки скористалися моментом і під час перемир'я захопили залізницю [5].

Наступною будівлею, яка пам'ятає події того часу стала Головна пошта на вул. Словацького 1. Вона страждала під час кожної війни, що зачіпала Львів, адже слугувала зв'язковим вузлом: тут, окрім пошти, були телефон і телеграф. Січовики зайняли споруду 1 листопада, а згодом за неї розпочалися бої. Ворожі сили були розділені лиш стіною, тож 7 листопада поляки зуміли підпалити ліве крило будівлі, де знаходився склад пакунків. Пошта перетворилася на руїну й відтоді жодного значення у війні не відігравала. Зараз тут знаходиться приміщення Укрпошти.

9 листопада 1918 року знаменувалося двома невдалими наступами у Львові. Перший намагалися здійснити українці, плацдармом для атаки стали казарми Фердинанда між вулицею Городоцькою та Шевченка. Будівлі врізалися клином у позиції поляків, перешкоджали їм пересуватися до середмістя але й перебували в оточенні з трьох боків. Воїни УГА заскочили ворогів зненацька, наступ був успішним допоки ті не оговталися і не почали обстрілювати українські позиції усім, чим могли. Спалахнула пожежа, яку галицьким стрільцям довелося гасити борщем, бо водогін не працював. Окрім того, не надійшло обіцяне підкріплення. Наступ не вдався.

Другу невдалу атаку здійснювали польські війська, які вирішили прорватися до середмістя з боку Політехніки. Українці ж зайняли будівлю Крайового Сейму, у якій тепер знаходиться головний корпус Львівського національного університету імені І. Франка. Звідси легко було контролювати територію парку, а на центральному балконі встановили 2 кулемети. Вони й забезпечили перемогу Галицькій Армії: ворог зайняв попередні позиції.

Єдиною височиною, яку вдалося втримати українцям, стала Цитадель. 21 листопада поляки почали обстрілювати її артилерією з сусіднього пагорба та кулеметом з костелу Марії Магдалини. Згодом кулемет змусили замовкнути, а артилерія стихла сама собою. Виявилося, що польська піхота розпочала наступ з двох боків. Командир фортеці, сотник Богдан Білінкевич, наказав українцям вступати в бій і не прогадав – поляки відступили.

Проблемою Галицької Армії було те, що поляки й не збиралися брати штурмом середмістя. Вони хотіли оточити його. Коли польські військові 21 листопада проникли на Личаків, то викликали панику в українському війську, адже здавалося, що кільце замикається. Насправді, польське командування боялося розпорошити сили, а у

їхньому фронті утворилися величезні діри. Українці про це не знали, тож ввечері того ж дня було прийнято рішення про евакуацію з міста [6]. 22 листопада 1918 р. Галицька Армія залишила Львів. Наступні три місяці українське військо тримало колишню столицю своєї держави разом з околицями в облозі, марно намагаючись її повернути.

Опісля здобуття Львова, поляки провели 4 наступальні операції й зайняли ряд міст Галичини й Волині. Всюди, де це було можливо, польська армія намагалася здобувати територію ЗУНР. Помилка українців полягала в організації слабкої оборони через підготовку наступу на Львів, хоч насправді варто було спрямувати сили на здобуття Перемишля, який був найслабшим місцем польських військових відділів у Галичині.

Після Львова маршрут веде до міст Городок та Судова Вишня Львівської області. На початку 1919 р. українське командування вирішило перервати сполучення між Львовом і Перемишлем з допомогою удару на лінію Городок – Судова Вишня. Завдання виконали й Галицька Армія отримала значні шанси на перемогу. Саме в цей момент, на допомогу полякам прийшла Антанта у вигляді Блакитної армії генерала Юзефа Галлера, яка змусила українців погодитися на перемир'я. Вони велися в Ходорові, а результатом стало укладення перемир'я з поляками з 25 лютого по 1 березня 1919 р.

Між Городком та Судовою Вишнею знаходиться с. Вовчухи, яке свого часу відігравало не останню роль у польсько-українській війні. Після затишшя, Галицька Армія перейшла до активних дій, які тепер називають Вовчухівською офензивою. Її метою було захоплення залізниці між Городком і Судовою Вишнею, здобуття Городка, а згодом і Львова. Офензива була успішною: внаслідок контрнаступу під Вовчухами, українські вояки захопили залізницю і розгромили польську залозу в Судовій Вишні. Та скоро успіх обернувся поразкою. Польське військо здобуло захоплену українцями ділянку, а згодом відбило усю залізницю від Львова до Перемишля [5].

Пам'ять – головна ознака культури. У багатьох містах і селах, які стояли на шляху військ, зведено меморіали, присвячені воякам УГА. Так, у м. Городок знаходиться меморіал Українських Січових Стрільців, а у с. Вовчухи – братська могила воїнів УГА. Ці регіони славляться не лише пам'ятними знаками, кожен населений пункт цікавий по-своєму. Історико-культурні пам'ятки, які не стосуються Галицької Армії чи ЗУНР, не розглядаються у даній праці.

Наступним пунктом маршруту, після Судової Вишні, стане Ходорів. Як зазначалося раніше, у цьому місті в лютому 1919 р. було укладено перемир'я з поляками. Тут зведено пам'ятний хрест Українським Січовим Стрільцям – військовому формуванню, яке стало ядром УГА.

Останньою успішною операцією Галицької Армії в рамках польсько-української війни стала Чортківська офензива 8–26 червня 1919 року. Вона характеризується значними тактичними успіхами: якщо 6 червня українське військо володіло територією у 35 км², то до останнього дня наступу просунулося на 150 км і зупинилося неподалік від Львова. 14 червня УГА захопила Тернопіль, а 19-го Бережани [5]. Пропонується відвідати міста у послідовності: Бережани – Чортків – Тернопіль, кінцевою точкою маршруту стане Львів.

На шляху до Бережан знаходиться Рогатин – батьківщина славнозвісної Роксолани. Тут ще у 1930 р. було збудовано пам'ятник воїнам УГА, який вартий уваги. У Бережанах можна відвідати кладовище УСС.

Чортківська офензива розпочалася під Чортковом. Історію УГА пам'ятає міський вокзал. Тут у липні 1919 р. тривали перемовини між головним отаманом військ УНР Симоном Петлюрою і президентом ЗУНР Євгеном Петрушевичем щодо переходу Галицькою Армією річки Збруч. Пов'язано це з тим, що з червня по липень 1919 р. Чортків був тимчасовою столицею ЗУНР. Варто побачити також колишній будинок канцелярії Євгена Петрушевича на вул. Шевченка, 30. Зараз тут знаходиться ломбард [2].

Тернопіль – остання ланка маршруту шляхом УГА. У цьому місті ще у грудні 1918 р. розпочалося формування авіації Галицької Армії і налагоджувалися перші контакти уряду ЗУНР з представниками країн Антанти. Відомими пам'ятками Тернополя, що важливі для даного дослідження, є палац, де розташовується музей історії міста та меморіал УСС. Функціонує будівля, в приміщенні якої протягом листопада-грудня 1918 р. працювали члени Державного Секретаріату, після евакуації зі Львова. Зараз тут знаходиться Тернопільська ЗОШ № 4, тож потрапити до середини не вийде, але помилуватися ззовні можна. Про визначне минуле споруди нагадує меморіальна таблиця на фасаді [2].

Успіх українського війська завершився, коли поляки розпочали контрнаступ. Фронт тримали, поки вистачало набоїв. Потім

Галицька Армія змушена була відступати. 16 липня 1919 р. військо перейшло річку Збруч і покинуло території Західної України. Польсько – українська війна завершилася.

Шлях Галицької Армії – перспективний напрямок туризму, адже він проходить одними з найвідвідуваніших регіонів України [1] та містить у собі об'єкти, що мають значну історико-культурну цінність.

Коли йдеться про практичну побудову маршруту, варто пам'ятати, що на стомлених, голодних і роздратованих у дорозі людей жодні визначні місця не справлять належного враження. Перш за все варто враховувати інтереси й потреби туристів. Який стан доріг? На шляху є заклади харчування? Як часто ми будемо зупинятися? Де можна за потреби переночувати? Вищеописаний маршрут слідами УГА проходить районними центрами, тож дорожнє сполучення, пошук закладів харчування чи місць для ночівлі – не проблема.

Усе більшою популярністю у світі користується пригодницький туризм, метою якого є отримання яскравих вражень. За визначенням Всесвітньої туристичної організації, у пригодницькому турі мають бути 3 обов'язкові елементи: прямий контакт з природою, пізнавальний момент і фізична активність. Тривалість таких мандрівок становить приблизно 10 днів, а одним з найпоширеніших засобів пересування є велосипед [7]. Шлях Галицької Армії може стати одним з напрямків цього виду туризму. До пригодницького маршруту можна додати с. Крупське за пів години їзди від Ходорова. Тут туристи зможуть помилуватися Дністровським каньоном і, за бажання, стрибнути з парашутом.

Головним чинником, який гальмує розвиток внутрішнього туризму в Україні є брак належної інфраструктури. Зокрема недосконалість системи транспорту та стан доріг, особливо у віддалених населених пунктах. Ще один об'єкт спотикання – неефективне управління, що виявляється у застарілості законодавчої бази й відсутності належної підтримки з боку держави [8].

Врятувати ситуацію можуть інвестиції, але й тут маємо проблему. Голова Всеукраїнської асоціації туроператорів Ігор Голубаха стверджує, що більше 90% суб'єктів туристичної діяльності працюють у «тіні». Тобто у них ніхто не буде інвестувати [1]. Необхідна в першу чергу зацікавленість місцевої влади в розвитку інфраструктури, сервісу та грамотній реставрації історико-культурних

пам'яток. Оптимальним рішенням для підвищення ефективності управління галуззю є оновлення Закону «Про туризм».

Україна володіє колосальним потенціалом для розвитку військово-історичного туризму, тож розробка маршрутів на зразок цього та популяризація знань про локальну історію актуальні й корисні.

Джерела та література

1. Ролінгове дослідження ринку туристичної галузі від Державного агентства розвитку туризму. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.tourism.gov.ua/blog/mkip-ta-dart-prezentovali-rezultati-doslidzhennya-turistichnih-nastroyiv-ukrayinciv>
2. Проблеми та перспективи розвитку військово-історичного туризму. Р. Корсак, В. Ільницький. 2017 р. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib>
3. Західно-Українська Народна Республіка 1918-1923. Ілюстрована історія. м. Львів-Івано-Франківськ, 2008 р. 523 с.
4. Українська Галицька Армія. Матеріали до історії. м. Вінніпег, 1958 р. 676 с.
5. Українська Галицька Армія. Лев Шанковський. м. Львів, 1999 р. 352 с.
6. Битва за Львів. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://photo-lviv.in.ua/bytva-za-lviv/>
7. Популярність пригодницького туризму. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.geograf.com.ua/tourism/3225-u-sviti-roste-populyarnist-prigodnitskogo-turizmu>
8. Закон України «Про туризм». [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/324/95-%D0%B2%D1%80#Text>

Попова Юлія

*Київський національний університет
імені Тараса Шевченка*

ПАМ'ЯТКИ ЄВРЕЙСЬКОЇ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ ЯК ОСНОВА ДЛЯ РОЗВИТКУ ТУРИЗМУ У ЖМЕРИНСЬКОМУ РАЙОНІ ВІННИЦЬКОЇ ОБЛАСТІ

Наявність туристичних ресурсів є визначальним фактором при організації того чи іншого виду туризму. При їх вмілому використанні можна створити сприятливий імідж регіону на туристичному ринку, що в свою чергу вплине як на соціальну та економічну ситуацію в регіоні, а також на рівень та якість життя населення.

Оскільки наша держава у різні періоди перебувала під впливом інших держав, це наклало свій відбиток на етнічну структуру українського суспільства. Зокрема, на території Жмеринського району, Вінницької області, тривалий час проживали і проживають представники єврейського етносу. Через те, що туристична галузь є важливим джерелом підвищення добробуту населення, особливої актуальності набуває оцінка історико-культурних туристичних ресурсів задля забезпечення збалансованого розвитку туристично-рекреаційного комплексу та організації різних видів туризму у цьому регіоні [1, с. 8].

Сьогодні єврейська спадщина у Жмеринському районі представлена численними пам'ятками матеріальної і духовної культури, які є потенційно привабливими для розвитку різних видів туризму [2, с. 26–27]. Зокрема, зважаючи на велику кількість релігійних споруд, територія є перспективною для розвитку релігійного туризму.

Релігійний туризм є складовою частиною сучасної індустрії туризму. Собори, мечеті, культові музеї і духовні центри – це туристичні об'єкти, які користуються зростаючим попитом. Пам'ятники релігії, історії та культури представляють вагоме мотивування для відвідування того чи іншого регіону або міста [3, с. 79].

Основними об'єктами релігійного туризму у Жмеринському районі виступають давні синагоги та кладовища, що зберегли свій вигляд до наших часів. Наприклад, у с. Джурині знаходяться рештки синагоги, у якій тривалий час розміщувалось ательє з пошиття одягу, а також єврейське кладовище. Доступна для відвідування сьогодні Синагога м'ясників у м. Жмеринка. Окрім неї у місті зна-

ходяться ще дві добре збережені синагоги – Велика синагога «Бейс Га-мидреш» та Синагога багатіїв. У м. Шаргород розташована унікальна синагога, побудована у 1589 році. Попри те, що вона є найстарішою в Україні, синагога перебуває у чудовому стані, завдяки проведеній реставрації у 2000-х роках. Залишки єврейської культури, представлені будівлею синагоги та руїнами цвинтаря у с. Станіславчик та смт Копайгород. У с. Браїлів розташовані одразу дві синагоги: Велика синагога, перетворена у 1937 році в службові приміщення швейної фабрики «Браїлівчанка», та Мала синагога, яка за радянських часів використовувалась як магазин.

Завдяки тому, що у Жмеринському районі знаходиться велика кількість єврейських поховань, а також до переліку потенційних місць для відвідування можна віднести єврейські квартали із характерною забудовою – у регіоні може розвиватись і ностальгичний туризм.

У роки Другої світової війни кількість євреїв у досліджуваному регіоні суттєво зменшилась, та попри це залишились об'єкти ностальгичного туризму. Часто іноземні туристи приїжджають з метою відвідання місць поховання своїх родичів. Під час таких поїздок, вони зазвичай прогулюються місцями, де проживали їх родичі у минулому [4, с. 25]. Наприклад, село Джурин кожного року відвідують євреї, предки яких проживали у сільському гетто під час Другої світової війни.

Із ностальгичним туризмом пов'язаний і етнічний туризм, адже на території Жмеринського району в певній мірі збереглися етнічні особливості євреїв. Етнічний туризм передбачає вивчення культурних і побутових особливостей різних народів світу, а також є засобом, що використовується в багатьох країнах світу для підтримки економічного та культурного розвитку сільських регіонів і надання допомоги у збереженні культурної спадщини [5, с. 35]. Етнічні особливості євреїв є досить перспективним ресурсом розвитку етнічного туризму у Жмеринському районі. Проте, варто зауважити, що цей потенціал для туризму майже не використовується.

Підсумовуючи, варто визнати, що Жмеринський район багатий історико-культурними пам'ятками єврейського народу, які є окрасою як конкретної місцевості, так і всього регіону. Територія району має великий потенціал для розвитку різних видів туризму. Зважаючи на велику кількість релігійних споруд, перспективним для розвитку є релігійний туризм. При ефективному використанні

наявних ресурсів можливе створення низки цікавих індивідуальних і групових ностальгичних турів. А численні пам'ятки єврейської культурної спадщини можуть стати основою для формування та розвитку етнічного туризму.

Джерела та література

1. Євтух В. Б. Тенденції етнонаціонального розвитку українського суспільства. // Етнічні спільноти України: довідник. Київ: Фенікс, 2001. С. 4–13.
2. Баженов Л. В. До проблеми заселення євреями Поділля (XI–XVIII ст.). // Краєзнавець Хмельниччини: науково-краєзнавчий збірник. 2013. Вип. 5. 184 с.
3. Чорненька Н. Ностальгичний туризм як окремий напрям у туризмі: поняття, функції, ознаки // Вісник Львівського університету. Серія географічна. 2013. Вип. 43. Ч. 1. С. 309–314.
4. Магочій П.-Р. Євреї та українці: тисячоліття співіснування. Ужгород: Падяк В. 2016. 313 с.: іл.
5. Рожнова В., Терес Н. Проблеми та перспективи розвитку етнотуризму: зарубіжний та український досвід // Етнічна історія народів Європи. 2013. Вип. 39. С. 35–44.

СЕКЦІЯ 6. РОЛЬ ТУРИСТИЧНОГО КРАЄЗНАВСТВА У ВИВЧЕННІ ТА ПОПУЛЯРИЗАЦІЇ ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ УКРАЇНИ

Бабушко Світлана, Попович Сергій
Національний університет
фізичного виховання і спорту України

ЗНАЙОМСТВО МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ СФЕРИ ТУРИЗМ З ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНИМИ ТУРИСТИЧНИМИ РЕСУРСАМИ ЗАСОБАМИ ВІРТУАЛЬНИХ ЕКСКУРСІЙ

Історико-культурні туристичні ресурси (музеї, пам'ятники і пам'ятні місця, пов'язані з історичними подіями, життям і діяльністю видатних представників науки, техніки, культури, а також унікальні архітектурні та етнографічні пам'ятки) є чи не найрепрезентативніші туристичні ресурси з поміж природних та тих, що демонструють сучасні здобутки країни в промисловості, будівництві, сільському господарстві, науці і культурі, медицині та спорті. Знайомство майбутніх фахівців сфери туризму з туристичними ресурсами усіх груп, їх вивчення та використання у туристичній діяльності мають потужний виховний потенціал, сприяють формуванню патріотизму, поваги і бажання зберегти народні традиції та ремесла, примножити духовну й культурну спадщину своєї Батьківщини. Разом з тим, саме знайомство з історико-культурними туристичними ресурсами відіграє значну роль у становленні майбутнього фахівця. В освітньому процесі профільних закладів вищої освіти активно використовуються інтерактивні та інноваційні методи, щоб майбутні фахівці знали й любили історію рідного краю, були спроможними любити його та популяризувати, ділитися своєю любов'ю з іншими.

З цією метою, науково-педагогічні працівники активно впроваджують інноваційні методи навчання з фахових дисциплін, зокрема метод віртуальних екскурсій, які нині є не лише засобом цікаво

та пізнавально провести своє дозвілля, ознайомитися з експозиціями всесвітньо відомих музеїв, але й набути корисних практичних навичок для майбутнього фаху. Завдяки віртуальним екскурсіям світ став доступнішим і відкритішим, що уможливило відвідування віртуальними туристами популярних і не дуже туристичних destinations, відомих і невідомих куточків у будь-якій обраній країні. Їх асортимент є доволі багатим, однак для того, щоб знайти свого споживача, потрібно вивчити наявні пропозиції таких екскурсій.

Віртуальні екскурсії є предметом досліджень зарубіжних і вітчизняних науковців. Разом з тим, варто відмітити, що їх досліджують у більш широкому контексті, а саме в межах цифровізації туризму. В українському науковому дискурсі питання використання цифрових технологій в екскурсійній діяльності перебувають в колі наукових інтересів О. Ахмедової [1], Т. Марусей [2], О. Коваленко [3], А. Аніщенко [4] та ін.

Аналіз наукових праць вітчизняних дослідників свідчить, що за межами їх інтересів залишаються вивчення ринку 3D екскурсійних послуг та з'ясування попиту, методики створення віртуальних екскурсій, використання віртуальних екскурсій в якості інноваційних навчальних засобів. Зважаючи на викладене, мета статті – проаналізувати асортимент пропозицій віртуальних екскурсій на українському ринку туристичних послуг та визначити, які туристичні ресурси найчастіше використовуються для створення віртуальних екскурсій,

Відмітимо, що до наукового обігу стрімко ввійшли нові терміни, пов'язані з віртуальними екскурсіями. Надзвичайно популярними стали терміни «3D тур», «віртуальний тур», «віртуальна екскурсія». Проте, як свідчить здійснений аналіз, їх сутність все ще чітко не визначена. Як правило, під «віртуальним туром» розуміють послідовність декількох об'єднаних панорамних фотографій, між якими, в процесі перегляду, можна візуально переміщуватись, використовуючи спеціальні переходи, і взаємодіяти з об'єктами, що є частиною зображення, з метою отримання додаткової інформації. Однак, враховуючи, що «віртуальний» у перекладі з англійської означає «створений завдяки комп'ютерному моделюванню для симуляції/відтворення реальних об'єктів та діяльності [5], синонімічне використання цих двох термінів стане хибним, при застосуванні іншої, а не 3D технології.

Аналізуючи роль і місце «віртуальної екскурсії» у розвитку сфери туризму та її подальшій цифровізації, пропонуємо під «віртуальною екскурсією» розуміти моделювання місця, що існує в реальності, за допомогою відео показу послідовних нерухомих чи рухомих зображень, що супроводжуються такими мультимедійними елементами, як розповідь, текст, музика та інші звукові ефекти.

У своєму аналізі увагу звертаємо, насамперед, на ті можливості створення та проведення віртуальних екскурсій, які не потребують додаткових засобів чи спеціалізованого обладнання для підтримання системи віртуальної реальності. Єдиною вимогою є наявність особистого комп'ютера, доступу до швидкісного інтернету, браузера Google Chrome та власний Google акаунт. Такі обмеження зумовлені тим, що цей браузер є одним із найпопулярніших серед споживачів, зокрема українських, оскільки він використовується як у комп'ютерах, так і мобільних пристроях. Крім того, медіа продукція від Google є доволі різноманітна, безкоштовна, легка в користуванні, а відтак популярна.

Аналіз онлайн пропозицій дозволив нам виокремити і класифікувати наявні нині віртуальні екскурсії відповідно до історико-культурних туристичних ресурсів, що використовуються для створення віртуальних екскурсій.

Побутує думка деяких вітчизняних науковців, що віртуальні екскурсії можливі виключно до музеїв народної архітектури та українського побуту. Так, Т. Марусей вважає, що віртуальні екскурсії в Україні поки що обмежуються лише історичними або етнографічними музеями [2]. Попри таку думку, аналіз пропозицій, знайдених в інтернет-просторі, свідчить про їх значне розширення та зміни в сутності та асортименті, які насамперед залежать від туристичних ресурсів, які використовуються для їх створення.

Аналіз інтернет-пропозицій на ринку українських туристичних послуг дозволив виокремити таку їх тематичну спрямованість.

Віртуальні екскурсії до музеїв народної архітектури та українського побуту:

- Національний музей народної архітектури та побуту України (Пирогове);
- Музей народної архітектури і побуту у Львові «Шевченківський гай» (Львів);

- Музей народної архітектури та побуту Середньої Наддніпрянщини (Переяслав-Хмельницький);
- Закарпатський музей народної архітектури та побуту (Ужгород);
- Центр народознавства «Мамаєва Слобода» (Київ);
- Запорізька Січ – Національний заповідник «Хортиця» (Запоріжжя);
- Резиденція Богдана Хмельницького (Чигирин).

Віртуальні екскурсії музеями України. Новинками у цьому сегменті є 3D відвідування: Музею цивільного захисту «Зірка Полин» у м. Чорнобиль, де відвідувачі можуть ознайомитися з жахливою трагедією на ЧАЕС; Національного музею «Чорнобиль» у м. Київ, де представлено майже 9000 унікальних експонатів, кожен з яких пройшов перевірку на радіоактивність, очищення та дезактивацію; Меморіально-освітнім комплексом пам'яті жертв тоталітаризму та збройних конфліктів «Родина пам'ять», в якому розповідається життя шосткінців під час війни, їхні долі та історію деяких сімей; Національним музеєм космонавтики ім. С. П. Корольова у м. Житомир. Ці пропозиції віртуальних екскурсій створено за підтримки Українського культурного фонду.

Віртуальні екскурсії до меморіальних музеїв. Пропозиція таких екскурсій стрімко зростає у відповідь на попит. Меморіальні музеї створюють власні 3D екскурсії з метою залучити більше відвідувачів, серед популярних назвемо: кабінетами відомих науковців, наприклад академіка П. Г. Костюка, академіка О. О. Богомольця, академіка В. М. Глушкова, меморіальний музей академіка Є. О. Патона та кабінет Б. Є. Патона, музейною кімнатою М. М. Гришка, меморіальними музеями О. В. Палладіна та академіка Г. С. Писаренка.

Віртуальні екскурсії до окремих пам'яток, наприклад до автентичних дерев'яних церков Карпатського регіону України, 8 з яких включені до світової спадщини ЮНЕСКО: Церква Вознесіння Господнього, Ясіня, Рахівський район, Закарпатська область; Церква Зішестя Святого Духа, Потелич, Жовківський район, Львівська область; Церква Зішестя Святого Духа, Рогатин, Івано-Франківська область; Церква Пресвятої Трійці, Жовква, Львівська область; Церква Різдва Пресвятої Богородиці, Нижній Вербіж, Коломийський район, Івано-Франківська область; Церква Святого Архангела Михаїла, Ужок, Великоберезнянський район, Закарпатська область;

Церква Святого Юра, Дрогобич, Львівська область; Церква Собору Пресвятої Богородиці (Святого Дмитра), Матків, Турківський район, Львівська область.

Віртуальні екскурсії замками та палацами України: Золочівський замок (м. Золочів), палац Потоцьких (м. Львів), Підгорецький замок (с. Підгірці), палац Кирила Розумовського (м. Батурин), Олеський замок (сmt Олесько) [6].

Віртуальні екскурсії виставками, художніми галереями та художніми музеями. Показовими є 3D екскурсії:

- Національним музеєм мистецтв ім. Богдана та Варвари Ханенків, де відвідувачі можуть ознайомитися з художнім зібранням видатних українських благодійників та роздивитися картини детально, оскільки вони якісно оцифровані;
- Музеєм західного та східного мистецтва у м. Одеса, де представлено одну з найкращих колекцій творів зарубіжного мистецтва в Україні;
- Національним музеєм ім. Андрія Шептицького у м. Львів, що містить одну з найповніших колекцій пам'яток вітчизняної культури та мистецтв.

Аналіз пропозицій засвідчує, що на українському ринку туристичних послуг домінують віртуальні екскурсії до краєзнавчих та етнографічних музеїв. Натомість, віртуальні екскурсії до художніх галерей та виставок на українському ринку є поки що малочисельними. На наше припущення, мале представлення цієї категорії віртуальних екскурсій пояснюється ще й тим, що працівники музеїв України швидше мобілізувалися і використовують можливості ІКТ у своїй музейно-просвітницькій діяльності.

Зростання рівня зацікавленості віртуальними екскурсіями, зокрема до культурно-історичних пам'яток, відобразилася в тенденції популяризації культурної та історичної спадщини. Так, в Україні завдяки співпраці українського уряду з компанією Google було започатковано проєкт «Автентична Україна». Мета проєкту – збереження й популяризація культурної та історичної спадщини України. Інтернет платформа цього проєкту складається з 2-х частин – «Матеріальна культурна спадщина» та «Нематеріальна культурна спадщина». Перша частина містить авторські тексти-описи, аудіо та відеоматеріали, ілюстрації, 3D-зображення і віртуальні тури Україною [7].

В цьому контексті, з метою популяризації історико-культурних ресурсів м. Київ серед звичайних та віртуальних туристів створено віртуальну екскурсію столицею, яка включає в себе понад 50 локацій історичного середмістя, – «Ворота в Київ». Прикметно, що ініціатива створення цієї екскурсії належить саме майбутнім фахівцям сфери туризму.

Екскурсію створено у надзвичайно зручному для користування форматі слайдера. Онлайн-туристу необхідно перейти на сторінку екскурсії з персонального комп'ютера, планшета чи смартфона та погортати слайди вперед чи назад. 50 локацій київського середмістя супроводжуються додатковими слайдами, цифровими паспортами, відеоблогами, фотографіями та відео. Завдяки діджиталізації історико-культурних туристичних ресурсів, розробці QR кодів майбутні фахівці сфери туризму безпосередньо знайомляться з ресурсами, набувають необхідних навичок створення та проведення екскурсій, удосконалюють свої професійні вміння зацікавити аудиторію.

Ще однією тенденцією, що простежується в ході здійсненого аналізу, можна вважати стрімке розповсюдження пропозицій віртуальних екскурсій через соціальні мережі. Завдяки їм створені віртуальні екскурсії швидко знаходять свого споживача. Відмітимо, що легкість і доступність інструментів для створення віртуальних екскурсій сприяє їх стрімкому поширенню та популярності.

Таким чином, віртуальні екскурсії за своєю тематичною спрямованістю є доволі диверсифікованими, в залежності від типу туристичних ресурсів, що використовуються для їх створення. Разом з тим, український ринок поки що пропонує віртуальні екскурсії переважно до музеїв. Проте, серед споживачів стають популярними й наукові віртуальні екскурсії, екскурсії історичними місцями України. Асортимент віртуальних екскурсійних послуг збагачується завдяки безкоштовним онлайн сервісам, які уможливають створення власних, індивідуальних чи авторських екскурсій. А завдяки соціальним медіа такий продукт швидше знаходить свого споживача.

Зважаючи на викладене, можна констатувати, що віртуальні екскурсії є не лише ще одним перспективним напрямом розвитку вітчизняного туризму, особливо в умовах коронавірусної кризи та в пост-пандемічний період, але й ефективним засобом ознайомлення майбутніх фахівців сфери туризму з історико-культурними туристичними ресурсами.

Джерела та література

1. Ахмедова О. О. Можливості використання світового досвіду розвитку інновацій у сфері туризму в Україні. Вісник Харківського національного університету ім. Каразіна. 2018. № 1. С. 32–37.
2. Марусей Т. Віртуальна екскурсія як напрямок розвитку сучасного туризму. Економіка та суспільство. Вип. 26/2021. 2021. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2021-26-75>
3. Коваленко О. В. Використання віртуальних екскурсій як сучасних форм організації навчального процесу. 2019. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://cutt.ly/7RbnSFG>
4. Аніщенко А. П. Віртуальна екскурсія як засіб соціальної реабілітації осіб третього віку. 2019. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://cutt.ly/mRbIfH8>
5. Definition of «virtual» Collins English Dictionary. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://cutt.ly/hRbkHS0>
6. Нікуліна А. Віртуальні мандри: замки та палаци України. Otium портал. 2020. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://cutt.ly/QRbEKEP>
7. Якимчук О. Проект «Автентична Україна». Український центр культурних досліджень, 2019. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://cutt.ly/0Rbl9YK>

Уварова Олена

Одеський національний медичний університет

ЗНАЙОМСТВО З ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНОЮ СПАДЩИНОЮ ГРЕЦЬКОЇ ГРОМАДИ ОДЕСИ ЯК ПРИВАБЛИВИЙ ТУРИСТИЧНИЙ МАРШРУТ

Зростання інтересу до етнічного минулого стало однією з головних рис розвитку сучасної історичної науки та туристичної справи. Особлива етнічна строкатість Півдня України зумовила специфічний розвиток регіону і вплинула на формування одного з популярних туристичних міст – Одеси. З моменту свого заснування вона приваблювала багатьох внутрішніх переселенців та іноземців, в тому числі, греків.

Грецька діаспора гідно представляє свою історичну батьківщину далеко за кордонами Греції. Вона зуміла активно проявити себе в політичній, соціально-економічній, культурній сферах життя більшості країн свого проживання, серед яких є і Україна. І хоча грецька громада Одеси ніколи не переважала чисельно, діяльність її представників внесла певний колорит в економіко-соціальну і культурну картини міста.

Переселення греків на терени півдня сучасної України має багату історію. Дивно, що грецька тематика не є поки що знаковим туристичним маршрутом в Одесі. Адже дотичні наукові дослідження стали популярними серед істориків ще з 1980-х рр., і на сьогодні бібліографія питання нараховує сотні наукових статей, тез доповідей, десятки монографій [1; 2; 3; 4; 5; 6; 7].

Цікаво, що за деякими відомостями, греки мешкали тут ще за часів османського панування – у турецькій фортеці Хаджибей, на місці якої було збудовано Одесу [8].

У XIX ст. в Одесі засновуються грецькі торгові дома, які відігравали значну роль в економічному розвитку України. Греки складали помітну частину іноземного купецтва і займалися різними банківськими операціями, були власниками кораблів і горілчаних заводів.

Серед переселенців було багато дітей, й питання їхньої освіти і виховання були предметом турботи громади. Грецькі навчальні заклади, створені в Одесі, стали своєрідними центрами збереження мови і культури [9, с. 621, 634]. Важливе місце в культурному

житті Одеси займало Грецьке комерційне училище, що почало свою діяльність у 1817 р. Викладачі училища, його прогресивна навчальна програма, турбота про нього всієї грецької громади – ось підстави для того, щоб вважати його самим значним училищем закордонного еллінізму [10].

Серед інших грецьких громад одеська виділялася не тільки добробутом, основу якого склала участь у торгівлі і судноплавстві на Чорному морі, а й помітною активністю у національному руху. У 1814 р. грецькими патріотами була створена в Одесі таємна організація «Філікі Етерія» («Дружнє товариство»), що поставила своєю задачею підготовку збройного повстання проти Османської імперії [11]. Таємне товариство залучило під свої прапори прихильників із усіх верств грецького суспільства, поширило свою мережу на всю Грецію і багато закордонних громад. У березні 1818 р. її резиденція була перенесена до Константинополя. Створення «Філікі Етерії» стало вихідним пунктом національно-визвольного руху, який через сім років переріс у Грецьку революцію 1821–1829 рр., що принесла Греції незалежність.

Релігійне життя грецьких переселенців пов'язане з історією церкви Святої Трійці, яка спочатку в побуті, а потім і офіційно стала іменуватися Грецькою. Вона є найстарішою храмовою спорудою в Одесі і становить не тільки релігійну, а й велику історичну цінність [12]. За час свого існування Грецька церква була причетна до багатьох видатних подій. Тут греки-патріоти давали клятву, вступаючи до «Філікі Етерія». У період Грецької революції церква стала їхнім духовним центром. Особливе значення вона отримала після того, як у період 1821–1871 рр. була усипальницею Константинопольського патріарха Григорія V.

Греки стояли у витоків становлення органів міського управління Одеси в кінці XVIII ст. та самоврядування протягом XIX ст.: входили до складу першого магістрату і до т. зв. «іноземного магістрату»; серед міських голів Одеси XIX ст. п'ятеро були етнічними греками. Міський голова Дмитро Інглезі зробив значний внесок у справу боротьби греків за незалежність, надавав грошові займи та благодійні внески, особисто листувався щодо цього з майбутнім президентом Греції І. Каподістріа.

У місті і сьогодні зберігаються будівлі (прибуткові будинки, дачі, торговельні приміщення, навчальні заклади, церкви тощо), які нале-

жали чи були зведені коштом відомих греків – Маразлі, Родоканакі, Раллі, Маврокордато, Папудова, Кумбарі, Прокопеуса, Севастопуло та ін. [13]. У топоніміці міста присутні Грецька площа, Грецька вулиця, Маразлівська вулиця, вулиця Інглезі, Грецький парк.

Значну роль у популяризації грецької тематики відіграє заснована в центрі Одеси у 1994 р. Філія Грецького фонду культури, у приміщенні якої функціонує музей «Філікі Етерії». Зберігаючи відомості про грецьку спадщину, акумулюючи історичну пам'ять Філія Грецького фонду культури і музей теж стають важливою локацією туристичних маршрутів Одеси.

Грецька спадщина міста – це не лише історичні відомості та пам'ятки архітектури, це ще й гастрономічні уподобання. Автентичні одеські страви – це перехрестя традицій багатьох народів, у тому числі й грецького, який привніс рецепти приготування морепродуктів та овочів.

Наведені вище відомості свідчать про великий потенціал туристичного маршруту під робочою назвою «Грецька Одеса», який привабить іноземних туристів, в першу чергу греків, для яких Одеса асоціюється з коліскою Грецької революції за незалежність. Цікавим він буде для самих одеситів і для туристів з інших регіонів України, які зможуть дізнатися про тісні зв'язки України і Греції [14]. Таким чином, туристична атракція матиме функцію формування у місцевого населення почуттів гордості за історичне надбання і відповідальності за унікальну спадщину, яку можна використати для посилення туристичної привабливості міста.

Популяризація туристичних локацій та маршрутів, пов'язаних з грецькою тематикою, буде сприяти формуванню культурної ідентичності, вихованню толерантності, духовному взаємозбагаченню громадян різних країн та регіонів України.

Джерела та література

1. Авгитидис К. Г. Прогрессивная греческая эмиграция в Одессе (первая треть XIX в.). К.: Вища школа, 1987. 44 с.
2. Папулидис К. Просветительская и культурная деятельность греков Одессы в XIX и XX вв. Балканские исследования. Вып. 11. 1989. С. 190–199.
3. Парадисопулос С. Греческая община Одессы в 1794–1914 гг.: основные направления развития. Одесі – 200: Тези доп. Міжнародної нау-

ково-теоретичної конференції, 6–8 вересня 1994 р., м. Одеса. Одеса, 1994. Ч. 1. С. 126–127.

4. Терентьева Н. А. Греки в Украине: экономическая и культурно-просветительская деятельность (XVII–XX вв.). К.: Аквилон-пресс, 1999. 352 с.

5. Дьомін О. Б., Парадісопулос С. Громадське самоврядування греків Одеси в кінці XVIII–XIX столітті. Греція и славянский мир: сб. науч. ст. Вып. 1. 2002. С. 58–62.

6. Греки на українських теренах: Нариси з етнічної історії. Документи, матеріали, карти / М. Дмитрієнко, В. Литвін, В. Томазов, Л. Яковлева, О. Ясь. К.: Либідь, 2000. 488 с.

7. Уварова Е. А. Греческая община Одессы: история и современность. Археология та этнология Східної Європи: матеріали і дослідження. 36. наук. праць. Т. 3. Одеса: Друк, 2002. С. 256–257.

8. Прошлое и настоящее Одессы. Ко дню столетия г. Одессы (1794–1894) / Репринтное издание. М.: Изд-во МАИ, 1991. 48 с.

9. Одесса 1794–1894. К столетию города. Одесса: Тип. О.Шульца, 1895. 836 с.

10. Арш Г. Л. Греческое коммерческое училище Одессы в 1817–1830 гг. (Из истории новогреческого Просвещения). Балканские исследования. Вып. 10. 1987. С. 31–62.

11. Терентьева Н. Таємне грецьке товариство «Філікі Етерія». К.: Інститут історії України НАН України, 2005. 352 с.

12. Уварова О. О. Історія Одеської церкви Святої Трійці (Грецької) на сторінках «Прибавлений» до «Херсонских епархиальных ведомостей». Збірник праць Науково-дослідного інституту пресознавства. Львів, 2013. Вип. 3(21). С. 182–189.

13. Томазов В. Греки-хіосці на Півдні України (кінець XVIII ст. – 1917 р.): між традиціями національного самозбереження та практиками соціокультурної адаптації. К., 2020. 354 с.

14. Щербина Н. Ф. Грецький етнос в Одесі: деякі аспекти історії та сучасного стану. Молодий вчений. 2018. № 5. С. 197–202.

Ростока Марина

*Державна науково-педагогічна бібліотека України
імені В. О. Сухомлинського*

ІНФОРМАЦІЙНО-АНАЛІТИЧНИЙ СУПРОВІД ПІДГОТОВКИ НАУКОВИХ КАДРІВ ЗАСОБАМИ МУЗЕЙНОЇ ПЕДАГОГІКИ

Головною метою інформаційно-аналітичного супроводу підготовки наукових кадрів є інформаційно-аналітичне забезпечення здійснення функцій реалізації державної політики у підготовці кадрів вищої кваліфікації та у сфері державної наукової атестації, а також формування ефективної конкурентоспроможної системи підготовки і наукової атестації кадрів вищої кваліфікації відповідно до стратегії кожного закладу вищої освіти/наукової установи у контексті підвищення конкурентоздатності дослідників на внутрішньому і зовнішньому ринках праці.

У цьому ключі відповідно мети окреслюються основні завдання інформаційно-аналітичного супроводу підготовки наукових кадрів: сприяння ефективній координації науково-освітньої діяльності за програмами підготовки наукових кадрів у закладах вищої освіти/наукових установах (магістратура, аспірантура, докторантура); забезпечення процесу організації та підтримки систем підготовки та атестації наукових кадрів (інформаційно-аналітичний супровід наукових досліджень, організація компетентного керівництва науковою роботою, раціональні стажування, обмін досвідом під час науково-практичних заходів); розвиток та удосконалення функціонування наукової підструктури – магістратури, аспірантури, докторантури; компетентна консультативно-методична, експертно-аналітична та техніко-технологічна підтримка наукової діяльності, у т. ч. й роботи дисертаційних рад тощо.

У цьому контексті, у теперішній час для якісного забезпечення мети і зазначених завдань важливу роль відіграє одна із складових інформаційно-аналітичного супроводу підготовки наукових кадрів – комплекс засобів і технологій музейної педагогіки для підвищення якості організації наукової діяльності.

Результати аналітичних розвідок дають підстави стверджувати про те, що проблематика музейної педагогіки зацікавила багатьох

дослідників, серед яких такі, як: О. Караманов [2], О. Міхно [3], О. Топузов [5], Н. Філіпчук [6], Р. Шикла [7] та ін.

Слід зазначити, що музейна педагогіка є трансдисциплінарним науково-освітнім напрямом, який охоплює наукові надбання на перетині педагогічної, психологічної наук та музеєзнавства (музей як науково-освітня система) за специфікою наукового дослідження, що, в свою чергу, орієнтовано на передання досвіду поколінь дослідникам в умовах музейного середовища. Як зазначає О. Караманов «музей виступає потужним та дієвим засобом розширення

сучасного освітнього простору через зразки матеріальної та духовної культури, що дає змогу розуміти освіту не лише як процес засвоєння знань, а і як соціокультурної адаптації на основі засвоєння досвіду минулих поколінь, залучення до загальнолюдських та національних цінностей» [2, с. 3].

Погоджуючись з Концепцією О. Караманова, маємо змогу говорити про те, що саме ефективне забезпечення інформаційно-аналітичного контексту в підготовці наукових кадрів з урахуванням трансдисциплінарних аспектів музейної педагогіки формує і розвиває у дослідників здібності до творчого мислення, уможливорює унаочнення роботи з дослідницьким матеріалом в музеї, що суттєво підвищує якість науково-освітнього (дослідницького) процесу «в умовах як академічної, так і неформальної освіти, зокрема щодо формування критичного мислення, рефлексії, емоційного сприйняття матеріалу, інтерпретаційних та оціночних суджень» науковців (молодих дослідників, наукових співробітників, науково-педагогічних працівників, учених) [2, с. 7]. У цьому сенсі Н. Філіпчук наголошує, що «культурні цінності українського народу, історичні пам'ятки України, національна матеріальна і духовна культура, культурні цінності, які знаходяться за межами України, – нові змістові орієнтири в музейній діяльності, які необхідно трансформувати в стратегію завдань культурно-просвітницької, наукової роботи, в систему вивчення і використання пам'яток культури, міжнародної співпраці» [6, с. 4]. Таким чином, забезпечується вихід за межі емпіричного підходу культурно-освітньої діяльності музею та уможливорюється визначення нових стратегічних напрямів розвитку як музеєзнавства, так і наукознавства через науково-освітній процес – систему соціально-педагогічних комунікацій

як науково-організовуючих контактів музею з аудиторією науковців (дослідників).

Зауважимо, що у 2016 році на круглому столі «Музейна педагогіка: український вимір» «з доповідей окремих учасників стало відомо, що в Україні відсутні теоретико-методологічні узагальнюючі праці з музейної педагогіки, чітко не визначене предметне поле та понятійний апарат; спостерігається розрив між теоретико-методологічними працями та практикою впровадження форм і методів музейної педагогіки; як навчальна дисципліна «Музейна педагогіка» викладається у декількох закладах вищої освіти, але відсутня спільна навчальна програма та посібники чи електронні засоби навчання; українськими музейниками й педагогами напрацьовано значний досвід, який поки що ніким не узагальнено; інноваційні музейно-педагогічні проекти потребують наукового супроводу тощо [4]. Адже, на сьогоднішній день ці процеси активізовані, але не достатньо.

Слід зазначити, що у вітчизняному вимірі саме Педагогічний музей України реалізує складові програми «Музейна педагогіка в Україні», формуючи електронний освітній ресурс «Музейна педагогіка» (який вважається майже єдиним в Україні). Як зазначає О. Міхно, «місія Педагогічного музею України – збереження, вивчення, комплектування фондів, наукова інтерпретація і презентація історії та сучасного стану української освіти та педагогічної думки». Він стверджує, що «місія музею реалізується у провідних завданнях його діяльності – зберігати, вивчати й пропагувати кращі надбання вітчизняної педагогічної думки». Він говорить, що «ці завдання набувають сьогодні особливої значущості, адже надзвичайно актуальним є утвердження в громадській думці та суспільній практиці пріоритетності сфери освіти як необхідної умови національного розвитку і національної безпеки» [3]. Звісно, що Педагогічний музей України – це основний комунікаційний майданчик для забезпечення адекватного інформаційно-аналітичного супроводу підготовки наукових кадрів будь-якої галузі науки, адже компетентний дослідник – це, в першу чергу, продукт професійної діяльності педагогів, завдяки яким з'являється пізнавальний, а потім і науково-пізнавальний інтерес до об'єктів, предметів, подій, явищ процесів реальної дійсності та ін.

На думку О. Топузова, нині «одним із шляхів вирішення цього завдання, окрім реформування усталеної освітньої системи, може

бути створення розгалуженої системи новітніх науково-освітніх інституцій, зокрема сучасних центрів науки (музеїв науки), як культурних науково-освітніх комплексів музейного типу, які виконуватимуть не лише традиційні демонстраційні функції експонування фондів, а будуть насамперед науковими, духовними до змісту й розвивальними осередками, центрами організації дозвілля й освіти» [5 с. 156]. Тим самим, вважаємо, що модернізація і реформування галузі вітчизняної освіти і науки та підсилення значущої компоненти музею для становлення сучасного суспільства знань спонукають до переосмислення та нового підходу до оцінювання культурного спадку людства – врахування досвіду поколінь, формування наукових концепцій і стратегій у вирішенні сучасних проблем засобами музейної педагогіки. Тобто галуззю музейної педагогіки є всі види контактів музею з аудиторією, різноманітні способи спілкування з людиною як учасником процесу музейної комунікації.

Слід зазначити й те, що важлива роль залучення засобів музейної педагогіки для забезпечення якісного інформаційного супроводу підготовки наукових кадрів, особливо в форс-мажорних умовах, відводиться віртуальним читальним залам науково-педагогічних бібліотек, у середовищі яких наводяться відповідні соціально-педагогічні музейні комунікації. Наприклад, у Державній науково-педагогічній бібліотеці України імені В. О. Сухомлинського (далі – ДНПБ) нині функціонує ресурс «Віртуальна кімната-музей рідкісної книги», де зосереджено кімнату-музей рідкісної книги, фонд рідкісної книги, віртуальні виставки і пов'язані з цим ресурси – «Видатні педагоги України та світу», «Календар знаменних і пам'ятних дат в галузі освіти і педагогічної науки», «Бібліографічні ресурси». Все це є вагомим осередком задля організації роботи дослідників з залученням сучасних засобів музейної педагогіки та інформаційної аналітики [1].

Р. Шикула, аналізуючи науково-педагогічну літературу стверджує, що «виділяють такі типи засобів музейної педагогіки: предметно-наочні, аудіовізуальні та джерелознавчі, які слід застосовувати практиці шкіл та вищих навчальних закладів» [7, с. 5]. Дійсно, що у підготовці наукових кадрів ця класифікація також має місце.

Отже, основними стадіями інформаційно-аналітичного супроводу підготовки наукових кадрів із застосуванням засобів музейної педагогіки, на нашу думку є:

- інформування (первинна стадія здійснення інформаційно-аналітичного супроводу роботи науковця): знайомство з музеєм, його експонатами, наявністю бібліофондів та предметів вивчення відповідно специфіки наукового дослідження;
- музейне навчання (друга стадія інформаційно-аналітичного супроводу): науково-освітня діяльність щодо початкового засвоєння інформації, набутої на стадії інформування, надбання певних компетенцій опанування музейними комунікаціями;
- музейна командна діяльність за інтересами (третя стадія інформаційно-аналітичного супроводу): об'єднання науковців у певні групи за специфікою наукової діяльності (наукові гуртки, секції, толоки тощо) з метою поглиблення набутих знань і компетенцій, опанування, вивчення та поповнення музейних колекцій, здійснення різнопланових видів праці за специфікою наукового дослідження;
- наукове музейне спілкування (третій етап інформаційно-аналітичного супроводу) задля презентації і демонстрування поточних результатів з опанування музейної інформації та обміну у цьому ключі досвідом з колегами-науковцями, а також і практиками музеєзнавства щодо специфіки наукових досліджень, налагодження взаємопов'язаних контактів з музеями різних куточків світу у векторі зустріч зі знавцями проблематики, за якою здійснюється підготовка науковців за профілем музею;
- науково-освітня музейна творчість (четверта стадія інформаційно-аналітичного супроводу): розвиток креативного і критичного мислення на основі усвідомлення музейної інформації і перетворення у власні напрями та ідеї наукової діяльності, підготовка аналітичних висновків й окреслення стратегії власного наукового дослідження, створення власних наукових (у т. ч. музейних) студій, класів, клубів, факультативів, творчих лабораторій, наукових фестивалів, а при повному опануванні музейної інформації з наукової проблематики – формування наукових шкіл (для магістрантів, аспірантів, докторантів) та ін.

Джерела та література

1. Віртуальна кімната музею рідкісної книги ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://>

dnpb.gov.ua/ua/virtualni-chyitalni-zaly/virtualna-kimnata-muzey-ridkisyoi-knyhy/

2. Караманов О. В. Теорія і практика педагогічної діяльності музеїв в сучасному освітньому просторі України: дис. ... д. пед. наук. Старобільськ, 2020. 485 с. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://dspace.luguniv.edu.ua/xmlui/handle/123456789/6605>.

3. Міхно О. Реалізації місії Педагогічного музею України у видавничій діяльності. Сучасний контент. Музейна галузь. Історія, здобутки та перспективи: матер. Міжнар. наук. конф. з нагоди 90-річчя заснування Національного музею народного мистецтва Гуцульщини та Покуття імені Й. Кобринського (м. Коломия, 6–8 жовтня 2016 р.) / Наук. ред. Я. Ткачук, А. Королько. Коломия: Вік, 2016. С. 340–344. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://lib.iitta.gov.ua/715715/>

4. Музейна педагогіка: український вимір (круглий стіл). [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://knukim.edu.ua/muzeyna-pedagogika-ukrayinskiy-vimir/>

5. Топузов О. Центри науки як осередки наукового й освітнього пізнання. Музейна педагогіка в науковій освіті: зб. тез доповідей учасників 2-й Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Київ, 26 листопада 2020 р.). Київ, Національний центр «Мала академія наук України», 2020. 310 с. [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://academia.gov.ua/wp-content/uploads/2020/12/Музейна-педагогіка-в-науковій-освіті_2020_.pdf

6. Філіпчук Н. О. Музейна педагогіка: навч. програма спецкурсу. Київ, Талком, Інститут педагогічної освіти та освіти дорослих імені Івана Зязюна НАПН України, 2020. 30 с. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://lib.iitta.gov.ua/719819/1/Музейна%20педагогіка%20ПРОГРАМА.pdf>

7. Шикла Р. Р. Використання засобів музейної педагогіки у навчально-виховному процесі вищих навчальних закладів та шкіл. Рівне, ФОП Зелент О. І., 2017. 138 с. 2017 <http://pmu.in.ua/wp-content/uploads/2014/02/Шикла-книга.pdf>

Снігирьова Лілія

Національна історична бібліотека України

БІБЛІОТЕКА – ТУРИЗМ – КУЛЬТУРНА СПАДЩИНА

Україна приваблює туристів усього світу своєю історією, культурою, природою, архітектурою. Найбільший інтерес у туристів викликають такі елементи культурної спадщини, як історія, традиції, фольклор, ремесла, народне мистецтво, кухня, та ін. Ознайомлення з культурою та звичаями іншої країни збагачує духовний світ людини. У прагненні урізноманітнити своє дозвілля, людина охоплює нові культурні ресурси. Туристичний бізнес освоює нові території та нові культурні простори. Такими культурними просторами, інформаційними центрами стають саме бібліотеки, краєзнавча робота яких сприяє соціальному, економічному, культурному розвитку краю; охороні і раціональному використанню природних багатств, всебічному вивченню і науковому дослідженню краю; вихованню поваги до історії і культури, розвитку творчих здібностей особистості на основі місцевих традицій та професійного мистецтва [6].

Теоретико-методологічні аспекти розвитку туристичної діяльності активно досліджуються вітчизняними і закордонними вченими, серед яких О. Бейдик, Л. Божко, В. Герасименко, В. Семенов, Д. Стеченко, В. Федорченко, Л. Черчик, М. Кляпа, Ф. Шандор, О. Любіцева, Є. Панкова, В. Стафійчук, М. Мальська, В. Худо. Такі західні антропологи як Х. Греберн, Д. Кембелл, Дж. Кліффорд, К. Леві-Строс, М. Мід, В. Сміт, Л. Тернер, В. Тосік, С. Лазаревич розглядають туризм як спосіб пізнання культур. Окремі дослідження присвячені соціальним практикам освоєння реального і віртуального простору в межах інформаційного суспільства: Ж. Бодрійяр, Ф. Гваттарі, Ж. Дельоз, У. Еко, М. Кастельс, М. Маклюен, Е. Тоффлер. Явище культурного туризму досліджують науковці Т. Катаргіна, В. Капелюшний, М. Чубата, Н. Терес, О. Савіцька, О. Федорович, Л. Божко, І. Давиденко. У деяких працях розкрито роль туризму як важливого чинника взаємозближення і культурної взаємодії народів (В. Антоненко, В. Лях), глобальної синергії культур (Я. Любивий), засобів розвитку моральної і екологічної свідомості, осмислення буття людини (І. Зязюн, О. Ле-

вищя), впливу на політичну культуру політичних еліт різних держав сучасного світу (Ф. Рудич).

Проблемам розвитку українського народу та малих етносів України, ефективності використання культурної спадщини у туристичній галузі були присвячені праці таких сучасних українських вчених: В. Грабовецького, В. Євдокименка, Я. Ісаєвича, В. Кравціва, Є. Пайкової, Н. Паньків, М. Рутинського, Р. Сливки, В. Стафійчука та ін. Етнотуристична проблематика є предметом вивчення та дослідження численної когорти вітчизняних та зарубіжних дослідників. Аналіз теоретико-методологічних проблем етнічного туризму в Україні відображений у публікаціях О. Дутчак, В. Кифяка, М. Кляпа, Ф. Шандора, Н. Малова, Б. Савчука, В. Рожнова, Н. Терес, які розглядають підходи до трактування етнічного туризму та аналізують зарубіжний і вітчизняний досвід його організації. Ю. Зінько та М. Рутинський обґрунтовують використання етнокультурних ресурсів у зеленому туризмі. С. Муравська аналізує основні концепції термінології етнічного туризму. Ресурсно-етнічний потенціал регіону є предметом досліджень М. Орлової. Почала формуватися теоретико-методологічна база з незначної кількості наукових доробків, яка охоплює дві суміжні сфери: туризм та нематеріальна культурна спадщина: А. Гаврилюк, Л. Дяченко, В. Телеуця та інші.

Ряд публікацій присвячені різним аспектам взаємозв'язку туризму і культури, як базової соціальної складової Дж. Даллен, Г. Річардс, Дж. Вілсон.

Зв'язок бібліотек і туристичної індустрії як культурний туристичний аспект досліджує К. Токіча, Дж. Краньєвич. ЮНЕСКО визначило три функції бібліотек у суспільстві (ЮНЕСКО, 1994), які демонструють, що навіть у туристичній галузі бібліотеки беруть участь, та виконують ці функції: інформаційну, культурну та освітню. О. Сіра досліджує туристичний потенціал бібліотеки як закладу культури.

Особливий інтерес викликає кореляція: бібліотека – туризм – матеріальна та нематеріальна культурна спадщина. Мета статті – інформування та розширення знань про потенціал бібліотек у туризмі щодо популяризації фондів з матеріальної та нематеріальної культурної спадщини.

Бібліотеки є центрами культурного життя, особливо в невеликих громадах, а в туризмі вони можуть стати місцями культурної

взаємодії між культурою туристів і культурою місцевого населення. Зберігаючи духовне та інтелектуальне надбання, вони акумулюють інформацію про матеріальну та нематеріальну культурну спадщину і дають доступ до неї, сприяючи усвідомленню культурної самобутності. З іншого боку, місцеві громади через бібліотеки отримують уявлення про культурні досягнення на глобальному рівні. Крім своїх колекцій, бібліотеки також мають широкий спектр інших ресурсів, які можуть бути привабливими для туристів.

Бібліотеки завжди пов'язані з туристичною галуззю та відіграють певну роль у її розвитку. У фондах зберігаються різноманітні документи, які висвітлюють інформацію щодо величезної кількості пам'яток як природних, так і рукотворних, які є невід'ємною частиною історико-культурної спадщини міста, держави, людства в цілому. Бібліотеки також створюють власні інформаційні ресурси краєзнавчо-туристичного напрямку та ін. [2].

Останнім часом, процес взаємодії туризму і бібліотек набуває ще більшого значення для місцевої громади, бо це дозволяє вирішити декілька важливих завдань: виконати навчально-просвітницьку і виховну функцію; забезпечити дозвілєві та рекреаційні потреби населення; сприяти розвитку туристичного бізнесу і залученню інвестицій у розвиток регіону тощо [6].

Як стверджує Ю. Тонта, культурна спадщина має непрямий вплив на економіку, стимулюючи розвиток туризму (сприяння культурному туризму), сектори гостинності та появи нових професій і видів діяльності, а також прямий вплив, створюючи можливість для працевлаштування та надаючи прибуток [14].

Культура розглядається як один із чотирьох стовпів сталого розвитку поряд з економікою, суспільством та навколишнім середовищем. При належному управлінні культурна спадщина може сприяти посиленню соціальної інтеграції, стимулюванню та підтримці міжкультурного діалогу, формуванню ідентичності території, покращенню якості довкілля та живлення соціальної згуртованості, а також почуття власності та приналежності [8].

Світовий досвід доводить нам про, що у провідних бібліотеках світу значну частку відвідувачів становлять саме туристи (зазвичай, студенти та вчені), яким бібліотека приділяє особливу увагу: проводить цікаві пізнавальні екскурсії, організовує літературні та

музичні вечори, театралізовані вистави, лекції, концерти, кіновечори, ігрові конкурси тощо.

За кордоном культурний, а саме бібліотечний туризм, більш поширений, світовим прикладом є Олександрійська бібліотека, публічна бібліотека та культурний центр, розташований на середземноморському узбережжі Олександрії (Єгипет). Ідея заснування бібліотеки виникла в 1970-х роках в Олександрійському університеті і була реалізована за підтримки уряду Єгипту, ЮНЕСКО та великої кількості державних і приватних пожертв. Сучасна бібліотека була відкрита 23 квітня 2002 року на березі старовинної гавані в історичному центрі міста. Будівництво нової будівлі тривало 12 років. Дизайн поєднує класику і сучасність. «Особливу увагу бібліотека приділяє туристичним відвідуванням. Відділ візитів складається з туристичних гідів, які пройшли інтенсивну підготовку для проведення розважально-просвітницького туру для відвідувачів. Путівник розташований у фойє Олександрійської бібліотеки. Тури з професійними туристичними гідями організовуються щодня п'ятьма мовами: арабською, англійською, французькою, італійською та іспанською» [15, с. 111]. У комплексі є конференц-центр, чотири музеї та дев'ятнадцять художніх галерей. Маючи цей вражаючий потенціал, він приваблює мільйони відвідувачів на рік, включаючи велику кількість туристів. Ще 14 ексклюзивних світових бібліотек є гарним прикладом привабливих центрів культурного туризму. Це: Бібліотека Єльського Університету у Північній Америці; Бібліотека монастиря Адмонте – Австрія; Бібліотека рідкісних книг Тома-са Фішера в Університеті Торонто, Канада; Бібліотека Парламенту Канади – Оттава; Бібліотека Балтімора, Меріленд; Бібліотека в Сідней, Австралія; Бібліотека у монастирі-замку Ель Ескоріаль, Іспанія; Національна бібліотека Фінляндії – Гельсінкі; Бібліотека Ріо-де-Жанейро; Бібліотека Вікторії – Австралія; Богословська бібліотека – Прага; Бібліотека Вашингтонського університету; Університетська бібліотека в Нью-Йорку. Вони пропонують для туристів для огляду оригінальну архітектуру, вражаючий інтер'єр, стародавні книжки і, головне, неймовірні враження для туристів [10].

Генеральна Асамблея ООН затвердила 2017 рік Міжнародним роком сталого розвитку туризму. У резолюції з цього приводу наголошується на важливості міжнародного туризму, потреби кращого взаєморозуміння між народами та поваги до культурних цін-

ностей в усьому світі, що загалом має сприяти зміцненню миру на планеті. І сьогодні в Україні реалізуються інвент-туристичні програми бібліотечного туризму, наприклад, проект Молодіжної секції УБА «Бібліотечний туризм: пізнай Україну та її бібліотеки» [1], проект УБА «Бібліотечний туризм у Києві», який став переможцем конкурсу проектів Європейської культурної фундації [5].

Однак, на сьогодні в Україні потенціал бібліотек для розвитку цього виду туризму значною мірою недооцінений і недостатньо вивчений.

Поряд з музеями, які викликають більший інтерес, бібліотеки також можуть привернути увагу: створення і розробка різноманітних туристичних маршрутів, в т. ч. і інтерактивних, що ґрунтуються на краєзнавчих ресурсах та краєзнавчих розвідках бібліотек; формування різноманітних електронних баз даних про цікаві та унікальні туристичні об'єкти регіону; створення різноманітних фотогалерей, віртуальних турів по експозиціям місцевих музеїв, цікавих історичних місцях тощо; надання туристам довідково-інформаційних послуг у туристичній сфері як безпосередньо в бібліотеці, так і онлайн; організація онлайн-дискусій та груп у соціальних мережах щодо; обговорення історії краю, розвитку різних видів туризму, блогів та сайтів, що представляють туристичну привабливість регіону; надання доступу до Інтернету туристам та використання скайп-технологій для спілкування з рідними під час туристичних подорожей [6].

Крім того, як будівлі бібліотек, так і бібліотечні заходи: концерти, фільми, виставки, майстер-класи, зустрічі тощо, також можуть бути цікавими та привабливими для туристів [11, 12, 13]. Бібліотеки беруть участь у розвитку суспільства (місцевих громад) не лише шляхом збереження творів культурної спадщини, сприяння усвідомленню культурної самобутності певної громади, а також забезпечення можливості для навчання протягом усього життя та інформаційної підтримки для місцевих підприємств.

Хоча нематеріальна культурна спадщина може бути економічним активом, туристичною привабливістю, фактором ідентичності, і хоча це може сприяти соціальній згуртованості (Європейський рік культурної спадщини 2018), потенціал культурної спадщини бібліотек загалом не оцінюється в належній мірі не тільки в Україні, але і за кордоном у туристичній індустрії. Більшість стратегічних і пла-

нових документів України [3, 4, 7], що стосуються розвитку туризму на національному чи регіональному рівні, не включає бібліотеки як можливі зацікавлені сторони у цьому процесі. Існуючі стратегічні плани розвитку туризму здебільшого орієнтовані на економічні показники попиту та споживання, соціально-демографічні показники туристів, різні аспекти характеристик подорожей, тривалості перебування тощо. Бібліотеки згадуються епізодично, лише у зв'язку з демографічними даними, тобто кількість працівників культури, що менш важливі для створення туристичного продукту, або щодо видів діяльності, які мають певну схожість з бібліотеками, наприклад, «читання книг» з точки зору діяльності у відпустці.

Культурна пам'ять опосередковується визначеними установами, насамперед бібліотеками, архівами та музеями, які відбирають, збирають, обробляють та представляють те, що сприймається та інтерпретується цими інституціями як цінні активи, які варто зберегти. Незважаючи на те, що вони мають різномірні колекції, бібліотеки, архіви та музеї мають спільну місію, яка полягає в тому, щоб зробити свої колекції (інформаційні та культурні ресурси/активи) доступними для цільових користувачів (громадських та наукових спільнот). Безумовно, щоб зробити ресурси доступними для користувачів, потрібні інші дії, такі як збір, організація, збереження та просування.

Бібліотека могла б запропонувати цікавий досвід та підвищити загальну культуру туристів не лише завдяки вмісту своїх фондів як частини культурної спадщини регіону, але й своєю історією, своїм внеском у духовний розвиток громади, чудовою будівлею та інтер'єром, заходами, що проводяться на її території, виконуючи свої обов'язки щодо місцевої, національної та світової культурної спадщини. Бібліотека може допомогти в охороні культурної спадщини і запобігти її втраті. Тому що «втрата культурного знання – це не просто процес, що відбувався в минулому; це відбувається і сьогодні, коли доступ до традиційних ресурсів і традиційного способу життя обмежений і обмежений для молодого покоління. Традиційні культурні знання – це знання, накопичені завдяки внеску та історичному досвіду багатьох поколінь. Зрозуміло, що розуміння традицій минулого в правильному контексті, глибині, складності та різноманітності означає заново підтвердити культурну ідентичність у сьогоденні» [9].

Утвердження бібліотек як активних учасників культурного туризму відкриває нові перспективи їх розвитку. До таких можна

віднести Національну історичну бібліотеку України, Національну бібліотеку України імені В. І. Вернадського, Національну бібліотеку України ім. Ярослава Мудрого тощо, а також обласні бібліотеки України, які, на жаль, недостатньо висвітлені на карті туристичних маршрутів. Вони мають значний потенціал і можливість презентувати матеріальну та нематеріальну культурну спадщину, невідому не лише іноземцям, а й українським туристам. На даний момент немає точної статистики відвідування українських бібліотек туристами. Бібліотеки мають можливість виконувати свої завдання в галузі культурного туризму в партнерстві з різними організаціями – музеями, неурядовими організаціями, державними установами та ін. Це дає можливість співпрацювати над різними проектами, які передбачають заходи, які можуть залучити туристів. «... туристи все більше збирають багато інформації про місце призначення, перш ніж вирішити його відвідати. Бібліотеки можуть залучати туристів багатьма способами» [15, с. 109].

Досвід інших країн свідчить, що бібліотеки є активними учасниками культурного туризму. Форми можуть бути найрізноманітнішими: від огляду відділів і будівлі в цілому до участі в різноманітних заходах, що проводяться на території бібліотеки: тематичні виставки, виставка рідкісних і цінних видань, атракціони для юних туристів, спільні проекти з бібліотекою. Для досягнення популярності потрібно більше рекламних та туристично-інформаційних матеріалів.

Падіння темпів розвитку туризму в сучасних умовах: епідеміологічні обмеження через пандемію COVID-19, фінансово-економічної скрути та агресії з боку Російської Федерації, спричинила хвилю закриття закладів культури та трансформацію культурних подій, та це не тільки не зняло, а навпаки, загострило проблему диверсифікації українського національного туристичного продукту шляхом інтенсифікації залучення об'єктів матеріальної та елементів нематеріальної культурної спадщини до його формування. Використання об'єктів матеріальної та елементів нематеріальної культурної спадщини України може здешевлювати низку послуг та, як наслідок, сприяти збільшенню попиту на такі послуги. Багатство та різноманітність культурної спадщини України може забезпечити розвиток туризму навіть у кризових умовах. У цьому сенсі бібліотеки мають велику культурну цінність і можуть максимально використовувати свій потенціал для заохочення місцевого населення, цінувати та за-

хицати свою культуру та пробуджувати усвідомлення та гордість за історичне коріння. У таких умовах інформаційно-культурні потреби можна задовольнити також і у віртуальному просторі. Участь у культурному туризмі потребує розробки комплексної програми, використання сучасних методів і форм спілкування з туристами та спеціальної підготовки бібліотечних працівників до цього виду діяльності, відповідно до віку та інтересів відвідувачів.

Отже, одним із рішень може бути включення деяких бібліотек, які були б цікаві для туристів, до мережі місцевих культурних та туристичних маршрутів, пов'язаних із мережами національних та європейських культурних шляхів.

Джерела та література

1. Бібліотечний туризм: пізнай Україну та її бібліотеки: проект Молодіж. секції Укр. бібл. асоц. 2014–2017. Київ, 2014. [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://bibliotourism.blogspot.com/p/blog-page_13.html
2. Божко Л. Д. Література подорожей XVIII–XIX ст. та її вплив на формування культурних змістів свого часу // *Science and Education a New Dimension. Humanities and Social Sciences.* – Budapest, 2014. II (6), Iss. 36. С. 53–57.
3. Закон України «Про туризм № 324/95-ВР від 15 вересня 1995 року: станом на 16.10.2020. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/324/95-%D0%B2%D1%80#Text>
4. Про внесення змін до Закону України «Про туризм» щодо надання туристичних послуг № 4385-VI від 9 лютого 2012 року. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/4385-17>
5. Прогулянки улюбленим містом: проект УБА «Бібл. туризм у Києві» / Укр. бібл. асоц. – Київ, 2017. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://travel.ula.org.ua/pro-proekt/>
6. Туризм і бібліотеки: найкращий зарубіжний та національний досвід: у скарбницю бібліотекарю // Українська бібліотечна асоціація. [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://ula.org.ua/bibliomist/images/documents/120/U_skarbnytsiu_bibliotekariu_turysm_ta_biblioteku.pdf
7. Указ Президента України «Про заходи щодо підтримки сфери культури, охорони культурної спадщини, розвитку креативних індустрій та туризму» № 329/2020 від 18 серпня 2020 року. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.president.gov.ua/documents/3292020-34717>
8. Aparac-Jelušić Tatjana. (2017). Digital Libraries for Cultural Heritage: Development, Outcomes, and Challenges from European Perspectives Synthesis Lectures on Information Concepts, Retrieval, and Services. [Елек-

тронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.morganclaypool.com/doi/abs/10.2200/S00775ED1V01Y201704ICR058>

9. Cokorda Pramatha, Joseph G. Davis, and Kevin K. Y. Kuan. 2018. A Semantically-Enriched Digital Portal for the Digital Preservation of Cultural Heritage with Community Participation: 7th International Conference, EuroMed 2018, Nicosia, Cyprus, October 29 – November 3, 2018, Proceedings, Part IAG: 560–571. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <file:///C:/Users/user101/Downloads/EuroMed2018-v2-05-researchgate.pdf>

10. Modeva Mariela. Libraries and Cultural Tourism, University of Library Studies and Information Technologies, Bulgaria. [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://www.researchgate.net/publication/328725965_Libraries_as_participants_in_cultural_tourism

11. Tokić, K. & Tokić, I. (2017). The Information role of Libraries in Tourism: The Case Study of Croatia. *Vjesnik bibliotekara Hrvatske*, 60(4), 125–146. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://doi.org/10.30754/vbh.60.4.520>

12. Tokić, K. & Kranjčević, J. (2018). Potential of libraries as tourist attractions: case study of Croatia. [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://www.researchgate.net/publication/325618912_POTENTIAL_OF_LIBRARIES_AS_TOURIST_ATTRACTIONS_CASE_STUDY_OF_CROATIA

13. Tokić, K. & Tokić, I. (2019). Presentation of cultural heritage in libraries to tourists. 8th International scientific symposium economy of eastern croatia -vision and growth presentation of cultural heritage in libraries to tourists. [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://www.researchgate.net/publication/333867594_8th_INTERNATIONAL_SCIENTIFIC_SYMPOSIUM_ECONOMY_OF_EASTERN_CROATIA_VISION_AND_GROWTH_PRESENTATION_OF_CULTURAL_HERITAGE_IN_LIBRARIES_TO_TOURISTS

14. Tonta, Y. (2016). Future of cultural heritage. *New Review of Information Networking*, NEW REVIEW OF INFORMATION NETWORKING 2016, VOL. 21, NO. 1. 63–78. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://dx.doi.org/10.1080/13614576.2016.1234844chrome-extension://efaidnbmnnnibpcapjpcgclefindmkaj/viewer.html?pdfurl=http%3A%2F%2Fbby.hacettepe.edu.tr%2Fyayinlar%2Ftonta-Future-of-Cultural-Heritage-new-review-of-information-networking-2016.pdf&clen=1434084&chunk=true>

15. Tosić, Violeta and Sanja Lazarević. (2010). The Role of Libraries in the Development of Cultural Tourism with special emphasis to the Bibliotheca Alexandrina in Egypt, *UTMS Journal of Economics*, Vol. 1, No. 2 (March): 107–114. [Електронний ресурс]. Режим доступу: chrome-extension://efaidnbmnnnibpcapjpcgclefindmkaj/viewer.html?pdfurl=http%3A%2F%2Futmsjoe.mk%2Ffiles%2FVol.%25201%2520No.%25202%2F0-16-107-114-C-Tosić_Violeta_-_Lazarević.pdf&clen=95740&chunk=true

Парацій Володимир
Бережанський краєзнавчий музей

УРОЧИЩЕ «МОНАСТИРОК» (НА ОКОЛИЦІ БЕРЕЖАН): ЛАНДШАФТНИЙ ВИТВІР, ФОЛЬКЛОРНИЙ СИМВОЛ, ЕКСКУРСІЙНИЙ ОБ'ЄКТ

На західній околиці Бережан розташовано село Лісники. Воно століттями ділило спільну історичну долю з містом, але, одночасно, мало свою специфіку розвитку. Окремі прояви цих якісних особливостей (духовних, мистецьких, природно-естетичних) сприяють сучасній привабливості земель і їх притягальності для зацікавлених рідним краєм.

Перші згадки про населений пункт фіксуються з середини XIV ст. Польський король Казимир Великий передає у 1368 р. землі села Лісники у дар Станіславу Древецькому. А вже з XV ст. територія навколо населеного пункту стає серйозною ареною господарсько-маєткових протиріч набагато серйозніших і значиміших магнатських родин.

Після того, як Петро Гебровський 25 червня 1445 р. відсудив цю маєтність у Львівському гродському суді в якості посагу своєї дружини Дороти, Лісники (разом із сс. Лапшином і Бережанами) знаходилися в єдиному господарському комплексі («ключі») цієї родини. А з 1454 р. власницею земель поселення стає його дочка Ядвіга – дружина одного з князів Бучацьких.

Уже з цього часу Лісники доволі часто стають об'єктом різноманітних майнових суперечок, які вирішуються, переважно, в судовому порядку. Зокрема, наприкінці XV – поч. XVI ст. визначена маєтність (Лісники, Лапшин, Бережани) тривалий час була ареною земельних спорів між родинами Хухновських і Сенявських. Адже у 1493 р. Рафаїл (Рафал) Сенявський одружується з Агнешкою Цебровською, яка, після своєї тітки Анни Хухновської, володіла вищеназваними угіддями трьох населених пунктів. Остання ж успадкувала ці землі, зокрема й село Лісники, від своєї родички Ядвіги Бучацької. Так було покладено початок власності родини Сенявських на території Бережанщини.

Постійно відчувало поселення і зовнішню небезпеку від татарських нападів. Так, у 1515 р., в результаті одного з таких набігів, с. Лісники, разом з іншими селами та містечками краю, було повністю знищене. Загалом, звична історія, характерна для багатьох історичних населених місць ледь чи не всіх західноукраїнських етнографічних регіонів [15, s. 98; 34, s. 15-16, 24, 28-31, 35, 38].

Та сучасна цінність поселення закладена в естетичній привабливості його природних околиць, несподіваних геологічних витворів та символіко-світоглядній аурі сакральної пам'яті. Найбільш привабливою у своїх ціннісних проявах постає західна околиця с. Лісники – урочище «Монастирок». Назва його походить від заснованого у XVI ст. і тривалий період існуючого тут Василянського монастирського комплексу. Але ця хронологія є доволі відносною.

Перша достовірна інформація про «пустинь» з'явилася в теста-ментах ченців за 1640 та 1664 рр. Монастир займав важливе місце в тогочасному крайовому чернечому житті. В актових документах цього часу згадано церкву Св. Спаса «з кляштором чи монастирком», що знаходилася в красивій долині, оточеній лісистими горбами [23, s. 117]. За ревізією 1728 р. тут перебувало чотири монахи. Настоятелем призначено о. Йосифа Перебігайло (за пастирського благословення митрополита Варлаама Шептицького). Пізніше його прилучили до іншого монастиря – Краснопушанського [29, s. 164; 36, s. 62].

Для доведення факту існування монастирського комплексу пошлемося на одне твердження: ігумени монастирів Лапшинського і Лісницького (відповідно Іоан і Гедеон), разом з ігуменом Краснопушанського монастиря Психієм, поставили свої підписи під «Артикулом або Статутом чина инок. Св. Василя Великого», затвердженого в Унівському монастирі у серпні 1711 року [10, с. 59; 29, s. 164].

Можливо, з цього часу відбувається занепад місцевого чернечого осередку. Адже, коли в двох майнових інвентарях Бережанського господарського ключа сер. XVIII ст., зазначено, що особливе місце серед дерев'яних церков краю, як архітектурно-мистецьке, так і світоглядне, займає сакральна пам'ятка в «Монастирку» [7, арк. 5, 35]; то вже про діючий монастир згадки відсутні взагалі.

Та церква продовжує функціонувати у своїй мистецькій значимості та духовно-світоглядній змістовності, продовжує залишатися місцем відпустів для жителів села і бережанців. Як про цікавий

об'єкт її згадано і в тогочасній довідковій літературі енциклопедичного характеру [30, s. 418].

Але вже приблизно у 1880-х рр. церква отримує перші серйозні пошкодження [23, s. 117]. Правда, їх швидко усувають силами місцевої громади. Цей факт зафіксовано в одному з регіональних часописів: «В урочищі Монастирок поблизу Лісник Бережанський парох Теодор Кордуба зайнявся відновленням монастирської церкви Преображення – пам'ятки давнини, що тоді дуже занепала» [11].

Пам'ятка стає об'єктом дослідницьких інтересів (правда, вибірково). Зокрема, Богдан Януш визначає церкву в Монастирку як хронологічно найстаршу серед збережених на поч. XX ст. дерев'яних храмів Бережанського повіту [18, s. 472]. Коротка інформація про «Монастирок» в Лісниках, зокрема й про сакральну пам'ятку, подається в путівникових виданнях ще на поч. XX ст. [24, s. 126].

У часи першої світової війни церква була майже повністю знищена – адже турецькі війська використовували її під конюшню [36, s. 62]. На поч. 1930-х рр. вона ще не була відновлена [37, s. 441]. Але через кілька років уже визнається «скромно відбудованою» [36, s. 62]. Як znana «пустинь» згадується сама місцевість в довіднику А. Чоловського та Б. Януша [16, s. 173]. Зафіксована й на мапі історичних пам'яток Тернопільського воєводства (виконаній у червні 1926 р. для вищезначеного довідника) [2, арк. 1].

Описується, обмірюється й фотофіксується церква для складеного у 1930-х рр. «Реєстру пам'яток старовини воєводства Тернопільського» [4, арк. 48]. А в серпні 1935 р. магістр Єржі Занозінський здійснив опис пам'яток старовини Бережанського повіту з їх фотофіксацією та чорновими планами об'єктів [5, арк. 772-802]. Серед описаних подано й дерев'яну сакральну пам'ятку в урочищі «Монастирок» (щодо якої висловлювалася думка про її перебудову в XIX ст.) [5, арк. 790].

Але церква – також не єдина привабливість місцевості. Особливою візуальною притягальністю виділяється й «Чортів камінь» – останець вапнякового пісковику, розташований тут же, в урочищі «Монастирок».

Він являє собою цікаву геологічну пам'ятку природи у вигляді величезної скелі об'ємом понад 150 куб. метрів. У давнину вона була вища, на доказ цього слугують відломи кам'яних брил, розкидані в радіусі до десяти метрів. Чітко оконтурений фон геоло-

гічної пам'ятки формується передньою вертикальною площиною. На нижньому рівні цієї площини ще у XVIII ст. було вирізьблено розп'яття. Поверхня прикрашена також трьома вм'ятинами (одне у вигляді на півсфери, два – трьохпалих лап).

Дуже образно представив цей природний шедевр М. Чайковський: «Він, наче великий корабель, виступає з землі серед букового лісу» [14, с. 47].

Наявність вибитого розп'яття пояснюється існуванням тут вищезгаданого Василіанського монастиря, а у XVIII ст. поблизу «Чортового каменя» було місце проживання пустельника (який, можливо, і вирізьбив цю горельєфну фігуру). Правда, за іншими розповсюдженими повідомленнями, розп'яття вирізьбив уродженець Бережан, майбутній маршал Польщі Е. Ридз Смігли – на поч. XX ст. студент Краківської академії мистецтв. Поки-що – виникає більше запитань, ніж відповідей.

Розп'яття, вибите в основі каменю, зафіксоване на світлині 1926 року [16, tabl. LIII] (рис. 2); щодо нього подається й коротка інформаційна згадка як про «первинну різьбу на гігантському нестійкому блоці» (кам'яному останці) [16, с. 173, 192]. Подібні витвори на поверхні скелі та існування колись в цій місцевості монастиря – все це перетворило пам'ятку на об'єкт народних легенд. Вони єдині за своїм сюжетним значенням і змістом:

Ченці монастиря вели дуже правильне життя в краї та розгнівали цим місцевого чорта, який вирішив знищити їх та їхню обитель. Для цього він вирвав у Карпатах велику скелю, яку намірився скинути на монастир. Тому сферична і дві трьохпалі заглибини – це сліди чортової голови та чортячих рук. Але, коли чорт доніс камінь на вершину над монастирем, заспівали треті півні, і зникла чортяча сила. Камінь упав на нього і задавив. А життя монастиря щасливо продовжувалося і далі.

Ще, за версією однієї з легенд, повідомлялося про житло чорта під каменем (який він приніс здалеку) [29, s. 164].

У фондах Управління консерваторського є зображення скелі з розп'яттям, а також наявний перелік зроблених знімків [6, арк. 62].

Слід зауважити, що близькі за змістом легенди супроводжують й інші природні утворення, пов'язані з чортячою силою. Так, наприклад, розповідь про камінь, що придавив чорта після третього співу півнів, зберіг Підкамінський монастир (на Львівщині). Гора,

яка зранку засипала чорта (який, зрозуміло, втратив свою силу), захистила церкву Св. Миколая в Рогатині (Івано-Франківщина). Тут прослідковуються прямі аналоги народного фольклорного шаблону.

Насправді «Чортів» камінь природного походження, форма якого оформилася під впливом місцевих геоморфологічних, кліматичних і тектонічних процесів.

Подібна естетика привабливого місця цікаво й «заклично» представлена у путівнику С. Вишневецького по Бережанах і Бережанському повіті. Раз на рік, на Спаса, у церкві відбуваються відправи, «які збирають велику кількість паломників». Далі: «Коло церкви є величезний камінь, навколо якого складаються легенди і байки. Коло підніжжя пагорба – витік чистої води. Як вода з джерела, так і проникаюча крізь камінь, використовується людиною як ефективні ліки від різних хвороб» [29, s. 164; 36, s. 62].

Загалом урочище «Монастирок», навколишні естетичні лісові та гідрологічні умови формували місцевість, яка вже на поч. XX ст. була однією з улюблених зон колективного відпочинку мешканців Бережани і гостей краю. Такою продовжувала вона залишатися (і сприйматися) й пізніше. Церква, «Чортів камінь» й загалом рекреаційні можливості урочища виділялися в місцевих туристичних путівниках 1920-1930-х рр. [25, s. 14; 36, s. 62]. Зокрема, у туристичних довідниках по Тернопілі Т. Кунзека Бережани, як місцевість, з «подільських околиць одна з найкрасивіших... гідна уваги й ближчого пізнання». Урочище «Монастирок» позитивно виділялося серед виділеного [20, s. 75]. Зазначалося, що «церква з XVI ст., звана Монастирком», знаходиться в красивій поляні, оточеній лісистими горбами. А вище неї знаходиться «нестійкий пісковиковий валун, з вирізьбленим у XVIII ст. великим зображенням Хреста, з яким пов'язані численні легенди» [21, s. 35; 22, s. 183-184].

У місцевих довідникових виданнях також згадується що, серед інших, в Бережанському повіті «заслужовують на загальну увагу... церква «Монастирок», поблизу Лісник, з міфом про Чортову Скелю, вибудована, правдоподібно, в XVI ст. за Гієроніма Сенявського» [35, s. 30]. В одноднівках молодими авторами аналізувалося географічне положення Бережан, геологічна будова краю, опис ставка та «Чортового каменю» в урочищі «Монастирок». Окремий опис отримує й «Чортів камінь» [28, s. 29]. А загалом, у краєзнавчих довідниках окремі околиці Бережан романтизовано рекламу-

ються як місцевість, «освячена через культ поганський» (і Чортів камінь «з яким в'яжуться повір'я людські») [17, s. 186].

І, як підсумок, можна процитувати пророчі (надіємося) слова молодшої особи: «...околиці Бережан є не тільки красиві, тим самим створюючи естетичне задоволення, тут також знаходяться дуже цікаві історичні пам'ятки, котрі повинні бути метою культурницьких мандрівок» [35, s. 30].

Безпосередньо чи дотично урочище «Монастирок» (з «Чортовим» каменем) стає притягальним об'єктом для місцевого краєзнавства, зокрема – краєзнавства дидактичного, навчально-освітнього. Так, у звіті директора Бережанської гімназії Францішека Гржегорчика за 1892 р. зазначається, що учитель історії та географії читає ще й надобов'язковий предмет – історія краю (у третьому, четвертому та сьомому класах по одній годині тижнево). А серед письмових тем з польської мови у п'ятому класі пропонувалися й така: «Опис спільної мандрівки до «Монастирка», яка відбулася 24 жовтня 1891 р.». З руської (української) мови у п'ятому класі пропонували й таку тему письмової роботи, як «Опис родинного місця». У шостому класі серед пропонованих тема: «Порівняти людське життя з мандрівкою» [33, s. 54, 61-62, 66]. Близькими за змістом були навчальні пропозиції на 1895 р. (за директорства того ж Францішека Гржегорчика).

Це не було якоюсь навчальною новацією. Адже зацікавленість краєзнавством почала отримувати й методичне підґрунтя. Так, на засіданні краєзнавчого товариства у Варшаві 10 листопада 1909 р. д-р. Людомир Савіцький виголосив доповідь на тему «Географія і краєзнавство», яка була опублікована. Автор комплексно прослідковує взаємозв'язок географії та краєзнавства, особливо й через географію як науку – дослідницю конкретних просторових явищ, витворів [27, s. 1-15]. У вступі автор відзначає й таке: «Пізнання батьківського краю... є нашим громадським обов'язком, але й менше також милим заняттям, укріпленням духу і тіла»; і це беззаперечно, адже: «Природа завжди є свіжа, здорова, весела та вільна» [27, s. 3-4].

Такі пропозиції, практичні дії (знову ж таки, прямо чи дотично) мали відношення й до професійної діяльності педагогів Бережанської гімназії. Зокрема, у названому навчальному закладі (згідно звіту директора Романа Кестліха за 1920-1921 навчальний рік) походить, як обов'язковий елемент навчального процесу, організо-

вуються учителями географії та природознавства; і, перш за все, з пізнавальною метою [31, s. 8]. Ця ідея трактується і в директорському звіті за наступний – 1921-1922 – навчальний рік [32, s. 8].

Описувалися учнями враження від місцевих мандрівок – зокрема від «Чортового каменя» в урочищі «Монастирок» до «Райського» палацу [19 s. 44-46] на іншій околиці Бережан (с. Рай).

Місцевість залишалася притягальною для дитячого відпочинку та пізнавальних зацікавлень учнівської молоді, що можна відчуті із публікації семикласника Бережанської гімназії у 1929 р.: «Нині ще можна оглядати знищену... церкву, поблизу джерело, а далі, в оточенні високих і цінних дерев, величезний камінь з відбитками рук чорта. На камені тому якась побожна рука вирізьбила постать розп'яття Христового, а також – в іншому місці – Матері Божої» [19, s. 45]. І висновки, які робить гімназист, співвідносно з сучасним аналізом щодо раціонального пристосування місцевості: «Красива й приваблива поляна Монастирка, оточена тінистим лісом на узгір'ях, слугує нині як урочне місце для відпочинку» [19, s. 45].

При такому переліку, об'єктивним і справедливим (якщо не звертати увагу на ідеологічну складову) видається таке (офіційне) твердження: «Капіталом польським є молодь» [26, s. 88]. Адже вона – молодь – є «...капітаном і багатством великої Польщі, становить предмет сердечної опіки і турботи» [26, s. 115].

Але після Другої світової війни доля церкви була трагічною. Пам'яткоохоронні органи в нових ідеологічних обставинах не звертали на неї ніякої уваги. Було й знищено розп'яття на камені. Та в людській пам'яті вони залишалися символом сакрального, естетичного та морального проявів. Сюди приходили на неофіційні відпустки, відправи. Усе це, не влаштовувало владні структури і на початку 1980-х рр. церква згоріла; зрозуміло, що не випадково. Територія урочища «Монастирок» зводиться до рівня такого собі «пляжного» відпочинку навколо озера, легенької емоційної «пікантності» якому надавала збережена глиба «Чортового» каменю (рис. 3).

І лише сьогодні дозволяє відродити пам'ять про цю місцевість на околиці історичних Бережан, як про об'єктивно-значимий та суспільно-притягальний прояв справжньої ландшафтної архітектури (результату спільного творіння людини та природи). Чи, згідно визначення (ст. 1) Європейської ландшафтної конвенції (Флоренція, 20 жовтня 2000 р.), «території, як її сприймають люди,

характер якої, є результатом дії та взаємодії природних та/або людських факторів» [38].

Ландшафтна архітектура. Уперше цей термін введено в 1860 р. Фредеріком Лесем Олмстедом у роботах зі створення Йоселітського національного парку (США). Поняття зазнавало значної критики ще тоді, але в сучасних умовах набуває все більшого визнання [3]. А з введенням (на поч. XX ст.) нового терміну – «Культурний ландшафт» (географ Отто Шлатер, 1908 р.) – визначився й окремий тип ландшафту, створеного людиною; на відміну від ландшафту як творіння виключно природного.

І він сприймається в контексті надзвичайно привабливого з позиції туристично-екскурсійної діяльності. Адже Міжнародна Хартія ІКОМОС про культурний туризм (прийнята 12-ю Генеральною Асамблеєю ІКОМОС у Мексиці, жовтень 1999 р.) серед декларованих загальних принципів проголошує, що: «у найширшому змісті природна й культурна спадщина належать усім людям. Кожен має право та відповідальність щодо пізнання, оцінювання та збереження цих загальнолюдських цінностей»; і далі: «Природна і культурна спадщина, як різноманітність живих культур, має велику притягальну силу для туризму» [9, с. 99-100].

А, згідно рішення відповідних експертів з питань культурних ландшафтів (1992 р.), затвердженого Комітетом всесвітньої спадщини Організації об'єднаних націй з питань освіти, науки, культури (ЮНЕСКО) на своїй 16 сесії (7-14 грудня 1992 р., м. Санта Фе, США): «Термін «культурний ландшафт» охоплює широке різноманіття проявів людини та її природного середовища». Також обумовлюються три великі категорії культурних ландшафтів: свідомо задуманий та створений людиною; справжній еволюційний ландшафт (з підвидами: реліктовий та живий); асоціативний культурний ландшафт (підтвердження цінності швидше силою асоціацій, ніж наявними матеріальними слідами культури) [9, с. 151-152].

Нормативно ратифікувавши (Законом від 7 вересня 2005 р.) Європейську ландшафтну конвенцію, Україна немовби приєдналася до загальноєвропейського розуміння: «Культурний ландшафт – гармонія культури і природи» [8, с. 430]. Переосмислюються й туристичні перспективи. Тому з'являються позитивні надії на збереження і раціональне використання (з акцентом на туристично-екскурсійний аспект) цінних ландшафтних об'єктів різних категорій.

У наші дні уже відбувається процес відтворення світоглядних та естетичних функцій урочища «Монастирок» (десь в аспекті «асоціативного культурного ландшафту»). Зведена каплиця, відтворено Розп'яття (правда, уже як «новотвір») на стінці «Чортового» каменю, який і далі панує над навколишнім простором. Цю красу й символічний зміст органічно доповнює джерело, яке в людській уяві постає як чудотворне.

Правда, сучасне переосмислення урочища має більше сакрального, ніж фольклорного, світоглядного. Нині тут прокладена символічна «Хресна дорога», впритул до «Чортового» каменю зведено штучний грот, який символізує місце народження Ісуса Христа. Заретушовуються власне фольклорні мотиви давнього урочища як продукту народної пам'яті, одного з видів усної історії.

Як це впливатиме на суспільну презентацію урочища «Монастирок», на його туристичні (чи туристично-екскурсійні) перспективи? Передбачити важко. Адже й релігійний (паломницький) туризм здобуває все більшу популярність. Загалом, релігійний туризм вважається історично першим видом туристичних подорожей, що може бути віднесений до періоду формування світових релігій.

У сучасному релігійному туризмі можна виділити два напрями: власне релігійний – паломництво (відвідання святих місць з метою поклоніння реліквіям) і місіонерство (здійснення подорожей з метою пропаганди того чи іншого віровчення); люди відправляються в паломництва, коли їм недостатньо ритуальних дій у місцях звичайної середовища проживання; релігієзнавчий (не тільки для віруючих) – пізнавальні (ознайомлення з релігійними пам'ятками, історією релігії, культурою) та наукові (для богословів, істориків, релігієзнавців) поїздки [1; 12, с. 91].

І вони дієві тоді, коли, вважаємо, є притягальна сила «Місця», в якому закладено емоційний, світоглядний (навіть у фольклорному трактуванні), духовний та апріорі історичний зміст.

Беззаперечно, таким «Місцем», як на нашу думку, є (чи може бути) урочище «Монастирок» (із символікою «Чортового» каменя) на околиці Бережан. Адже тут проглядається усе різноманіття «успадкування ландшафту» (неологізм, що сформувався на основі англomовних традицій щодо загального використання ландшафтних зон як сучасного «фону неповторної образності місця»); сутність якого – комплексний взаємозв'язок існуючого історико-куль-

турного та природного середовища як «згустку культурної енергії» [13, с. 4, 6, 51-53].

Насамкінець згадаємо, що Манільська Декларація Всесвітнього туризму (1978 р.) вказує на те, що сучасний туризм відповідає основному праву людини на відпочинок, проте Декларація також зазначає, що «у практиці туризму елементи духовності повинні брати гору над технічними та матеріальними». Ось ці духовні елементи, будучи «загальним завершенням людського існування, повинні бути постійним внеском в освіту, рівність у долі націй, духовного визволення людини по відношенню до тотожності та гідності, утвердженню неповторності культур та поваги моральної спадщини людей».

Тому надіємось, що цей традиційно-усталений (світоглядний та духовний, естетичний та історичний) зміст урочища «Монастирок» залишиться за ним назавжди. І не так у вигляді повністю відтвореного автентичного вигляду, як символічного та привабливого культурного ландшафту асоціативного прояву в поєднанні з релігійно-паломницьким місцем (сакральним, фольклорним, трохи навіть містичним).

Джерела та література

1. Бабкин А. Специальные виды туризма. Ростов-на-Дону, 2008.
2. Державний архів Тернопільської області. Ф. 231. Оп. 4. Спр. 683.
3. Дударець В. Ландшафтна архітектура та морфологія //
4. Культура України. Київ, 2010. Вип. 30.
5. Львівська національна наукова бібліотека ім. В. Стефаника. Відділ рукописів (ЛННБ ім. В. Стефаника. ВР.). Ф. 26. УК-24.
6. ЛННБ ім. В. Стефаника. ВР. Ф. 26. УК-46/25.
7. ЛННБ ім. В. Стефаника. ВР. Ф. 26. УК-50 II в.
8. ЛННБ ім. В. Стефаника. ВР. Ф. 141. Оп. 1. Спр. 267/І.
9. Мельничук О. Сучасні міжнародно-правові тенденції розвитку концепцій культурного ландшафту // Правова держава. Щорічник наукових праць. Київ, 2010. Вип. 21.
10. Міжнародні засади охорони нерухомої культурної спадщини. Київ, 2008.
11. Петрушевич А. Сводная Галицко-русская летопись. Львов, 1887.
12. Посланник. Бережани, 1890. Ч. 16.
13. Сапелкіна З. Релігійний туризм: навчальний посібник. Київ, 2009.
14. Тютюнник Ю. Онаслеживание ландшафта. Киев, 2010.
15. Чайковський М. Пам'ятки природи Тернопільщини. Львів, 1977.

16. Czernecki J. Brzeżany. Pamiątki i wspomnienia. Łwow, 1905.
17. Czolowski A., Janusz B. Przeszłość i zabytki województwa Tarnopolskiego. Tarnopol, 1926.
18. Halicz J. Bogi i ludzie w nazwach geograficznych Podola//Przegląd krajoznawczy. Lwow, 1938. Nr. 10-12.
19. Janusz B. Z wycieczek po Brzeżanach i okolicy//Ziemia. Tygodnik krajoznawczy ilustrowany. Warszawa – Lwow, 1914. Nr. 30.
20. Kowbasiuk E. Od czartowskiego kamienia do parku Rajskiego//Jednodniówka młodzieży Gimnazjum Państwowego w Brzeżanach. Brzeżany, 1929.
21. Kunzek T. Województwo Tarnopolskie//Polska w krajobrazie i zabytkach. Warszawa, 1930. T. 2.
22. Kunzek T. Ziemia podolska. Opis krajoznawczo-turystyczny województwa Tarnopolskiego. Tarnopol, 1935.
23. Kunzek T. Przewodnik po województwie Tarnopolskiem. Tarnopol, 1936.
24. Maciszewski M. Brzeżany w czasach Rzeczypospolitej polskiej. Brody, 1911.
25. Orłowicz M. Ilustrowany przewodnik po Galicyi. Lwow, 1914.
26. Przewodnik po województwie Tarnopolskiem. Tarnopol, 1928.
27. Radziminski J. Budujemy Polski. Warszawa, 1939.
28. Sawicki L. Geografia a krajoznawstwo. Warszawa, 1909.
29. Skorowski Cz. Z teki młodego przyrodnika//Brzeżany. Jednodniówka akademicka. Lwow, 1928.
30. Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich. Warszawa, 1884. T. 5.
31. Słownik Geograficzny Ziemi Polskich. Warszawa, 1873. T. 1.
32. Sprawozdanie dyrekcji gimnazjum państw. w Brzeżanach za rok szkolny 1920-1921. Brzeżany, 1921.
33. Sprawozdanie dyrekcji gimnazjum państw. w Brzeżanach za rok szkolny 1921-1922. Brzeżany, 1922.
34. Sprawozdanie dyrektora c.k. wyższego gimnazjum w Brzeżanach za rok szkolny 1892. Brzeżany, 1892.
35. Stattner F. Jak Sieniawscy stali się właścicielami Brzeżan? Brzeżany, 1938.
36. Szwestka R. Słow pare o zabytkach w okolicy Brzeżan//Brzeżany. Jednodniówka akademicka. Lwow, 1928.
37. Wiszniewski S. Przewodnik po Brzeżanach i okolicy. Brzeżany, 1937.
38. Województwo Tarnopolskie. Tarnopol, 1931.
39. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_154#Text

Беденко Владислав

*Київський національний університет
імені Тараса Шевченка*

СТАН ТА ПРОБЛЕМИ ІСТОРИЧНОГО ТУРИЗМУ У МІСТІ ЧИГИРИН

Місто Чигирин знаходиться в Черкаській області на березі р. Тясмин. Це центр Української держави як географічно, так і історично – саме тут проводили свою діяльність Б. Хмельницький, І. Виговський, П. Дорошенко, Й. Нелюбович-Тукальський та багато інших постатей періоду Гетьманщини. Саме звідси розпочалася Коліївщина, тут же діяла відома Холодноярська республіка в 1918–1922 рр. Тож цілком можемо сказати, що ця місцевість має потужну базу для проведення історичного туризму, який може допомогти познайомитись із сторінками української історії. Однак турист, який прямує до Чигирини стикається з безліччю проблем вже на початку планування подорожі, а під час неї самої таких проблем не стає менше.

Основне місце в туристичній діяльності на Чигиринщині займає Національний історико-культурний заповідник «Чигирин», який був створений постановою Ради Міністрів УРСР від 7 березня 1989 року «Про оголошення комплексу пам'яток, історії, культури та природи міста Чигирин, с. Суботова і урочища Холодний Яр у Черкаській області Державним історико-культурним заповідником». Саме у 1989 р. вперше розпочалася робота над створенням виробничої бази та музеїв у с. Медведівка та с. Суботів. Крім створення музейних фондів на основі вже наявного матеріалу, НІКЗ «Чигирин» займалося провадженням археологічних досліджень у м. Чигирин та с. Суботів. Так протягом 1989–1994 рр. ними займалися науковці Інституту археології НАН України. Під час робіт були детально досліджені території Замкової гори, Нижнього міста, бастіону Дорошенка, цвинтаря XVII ст. тощо, виявлені залишки церкви святих Апостолів Петра і Павла. Ці дослідження посприяли тому, що, враховуючи значення пам'яток Чигиринського краю, Кабінет Міністрів України від 19 травня 1992 р. прийняв Постанову № 254 «Про створення Чигиринського державного історико-культурного заповідника», скасувавши Постанову Ради Міністрів УРСР від 7 березня 1989 р. Це рішення ознаменувало

початок нового етапу розвитку туризму у регіоні. Зокрема, вже у 1995 р. було завершено будівництво головної будівлі комплексу «Присутственных місць», де було розміщено музей Б. Хмельницького, фонди заповідника, робочі приміщення науковців та адміністрації [2]. На початку 2000-х рр. була проведена реставрація Іллінської церкви у с. Суботів, відбудована церква святого Миколая, церква святих Апостолів Петра і Павла (із консервацією автентичних залишків церкви [2]), три вітряні млини, а також будинки етнографічного комплексу «Козацький хутір» у с. Стецівка. Тоді ж завершилися роботи по створенню експозицій музеїв археології та Б. Хмельницького в Чигирині. Крім цього продовжувалися активні археологічні дослідження, зокрема у 2005–2006 рр. були проведені розкопки у Нижньому місті.

У 2009 р. завершилося будівництво 1-ї черги історико-архітектурного комплексу «Резиденція Б. Хмельницького». Її важливим етапом було проведення музеєфікації залишків кам'яниці на замчищі Хмельницьких. У сьогоднішні дні науковці заповідника працюють над структурними та тематико-експозиційними планами музеїв: «Чигиринська фортеця XVI–XVII століть» (в приміщенні бастиону Дорошенка), «Історія православ'я Чигиринщини» (підземне приміщення церкви святих Петра і Павла), «Суботів Хмельницьких», Музей дитини (замчище у с. Суботів) та приміщень будівель історико-архітектурного комплексу «Резиденція Б. Хмельницького» [2].

Крім перерахованих вище комплексів НІКЗ «Чигирин» опікується ще рядом об'єктів, серед них, зокрема, музей Богдана Хмельницького, музей археології у м. Чигирин, Суботівський історичний музей, Медведівський краєзнавчий та Стецівський етнографічний музеї, Замкова гора з пам'ятником Б. Хмельницькому, Бастион Дорошенка Чигиринської фортеці, Історико-архітектурний комплекс «Резиденція Богдана Хмельницького», Церква Святого Іллі з дзвіницею (саме там знаходиться усипальниця Богдана Хмельницького), Миколаївська церква кінця XVIII ст. Кажучи про археологічні пам'ятки варто згадати про Суботівське городище Чорноліської культури, залишки поселень Черняхівської культури Стецівка-II, скіфський курган V ст. до н.е. з хрестом на похованні солдатів XVII – початку XVIII ст. Загальна кількість пам'яток – 30, з яких 4 є об'єктами державного значення, а 26 – місцевого.

Можемо зазначити, що така значна кількість пам'яток наглядно демонструє, що Чигирин та його околиці мають великий потенціал для розвитку історичного туризму. Однак, разом з цим, наявна досить велика кількість проблем. Серед них можна виділити наступні.

1. Недостатньо розвинена інфраструктура автошляхів та громадського транспорту, відсутність сполучення потягом – ці недоліки перешкоджають використанню як вже наявних туристичних маршрутів, так і зводять до мінімуму створення нових [4].

2. Якість надання готельних послуг та, головне, кількість готельних комплексів. Відсутність готельних комплексів – сайт бронювання житла booking.com надає інформацію лише про один готельний комплекс у м. Чигирині, два у с. Суботів та ще один у с. Медведівка. Зважаючи на велику кількість пам'яток, більшість з яких розташовані у лісовій зоні природних заповідників, розбудова додаткової кількості хостелів або готелів допомогла б додатково стимулювати туристів приїжджати на щонайменше декілька днів.

3. Низька ефективність маркетингу та брендингу.

4. Недостатньо висока якість надання туристичних послуг.

5. Невідповідність переважної більшості туристичних закладів міжнародним стандартам [4].

6. Недосконала система статистичного обліку туризму. Як приклад можна навести дані держстату за 2014 р., де зазначається, що протягом зазначеного року Черкаську обл. відвідало лише 20 іноземних туристів. Однак є підтверджені свідчення про щорічне кількості тисячне релігійне паломництво до області уманських хасидів, що робить очевидним недосконалість системи обліку іноземних туристів на регіональному рівні [1].

Звісно, кожна з цих проблем підлягає вирішенню, і, на нашу думку, основними шляхами покращення сьогоднішньої ситуації можуть бути кілька наступних варіантів. По-перше, одним із ключових напрямків роботи по залученню туристів має стати покращення та розбудова транспортної інфраструктури. Наразі регіональні та державні автодороги знаходяться в жахливому стані, що, відповідно, робить ці маршрути менш привабливими для туристів. Окрім цього варто оновити і покращити мережу громадського транспортного сполучення з великими регіональними центрами та між головними туристичними об'єктами сусідніх районів та областей. По-друге, розбудова туристичної інфраструктури, значною мі-

рою це стосується готельних комплексів та хостелів, яких сьогодні критично не вистачає. Звісно, при цьому важливо дотримуватися гідної якості надання послуг та відповідної цінової політики[1]. Та, по-третє, сьогодні вкрай актуальним напрямком є популяризація та реклама туристичних об'єктів, чого також не вистачає Чигиринщині. На жаль, значна частина українців і досі може не знати, що живе на поруч із цікавими історичними пам'ятками. Саме тому органи місцевої влади мають звернути свою увагу на постійну інформаційну підтримку та рекламу пам'яток.

Отже, як ми бачимо, Чигиринщина має великий туристичний потенціал, який сьогодні використовується частково, лише завдяки діяльності НІКЗ «Чигирин». На наше переконання, розв'язання вищеописаних проблем допоможе значно збільшити кількість туристів у регіоні, що призведе до його економічного зростання. В першу чергу цим повинна займатися місцева адміністрація із широким залученням громадськості.

Джерела та література

1. Десятніков І. В. Стратегічні напрямки розвитку туризму Черкаського регіону. Збірник наукових праць Черкаського державного технологічного університету. Серія: Економічні науки. 2015. Вип. 40. Ч. 1.
2. Історія створення НІКЗ «Чигирин». [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://chigirinzapovidnyk.org.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=54:-qq&catid=36:2012-01-25-20-45-15&Itemid=56
3. Курмаєв П. Ю. Аналіз туристично рекреаційного комплексу Черкаської області. Науковий вісник ЧДІЕУ. 2012. № 4(16)
4. Паламаренко О. П. Сучасні аспекти розвитку туризму в Черкаській області. Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції «Стратегічні перспективи туристичної та готельно-ресторанної індустрії в Україні: теорія, практика та інновації розвитку» (м. Умань, 30–31.10.2019 р.). Умань. 2019.
5. Пискун О. О., Музей Богдана Хмельницького в Чигирині: історія та сьогодення. Пам'ятки України. 2011. № 5–6.

Процко Дар'я
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка

ПОТЕНЦІАЛ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНОГО ТУРИЗМУ В МИРГОРОДСЬКОМУ РАЙОНІ: ОГЛЯД КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ

Сучасний туризм стає глобальним чинником розвитку цивілізації, однією зі складових економіки, соціальної сфери, духовної культури [1]. Процеси, що відбуваються в туристичній індустрії світу, позначилися і на розвитку туризму в Україні. Державні документи про туризм визначають його як одну з пріоритетних сфер розвитку національної культури й економіки [2, с. 5]. Історико-культурний туризм, як один із видів туризму посідає важливе значення не тільки в економіці країни, а й у освіті та виховній сфері.

Історико-культурні туристичні ресурси – це пам'ятки культури та історії, які були створені в процесі історичного розвитку, продовжують формуватися в сучасних умовах на певній території і можуть бути використані для задоволення рекреаційних, духовних і пізнавальних потреб. Вони поділяються на пам'ятки історії, археології, містобудування й архітектури, мистецтва, документальні пам'ятки, подієві ресурси, етнографічні ресурси та біографо-соціальні ресурси [3].

Як відомо, наша країна має значний потенціал для розвитку в'їзного і внутрішнього культурного туризму. На державному обліку в Україні перебуває понад 130 тис. пам'яток. Але слід відзначити, що до 70% об'єктів культурної спадщини перебувають у незадовільному стані (кожен десятий об'єкт – у аварійному) та потребують проведення робіт з реставрації або реконструкції, облаштування для туристичних відвідувань [4].

І хоча значна частка культурної спадщини перебуває у занедбаному стані історико-культурний туризм в Україні доволі стрімко розвивається на сучасному етапі.

Значний потенціал зосереджений на території Полтавської області. Тут знаходиться близько 7 тис. археологічних об'єктів, 2,5 тисяч об'єктів історії узяті під охорону держави. Значна части-

на якого зосереджена у Миргородському районі та складає його історико-культурну спадщину, яку можна вважати достатньою для успішного розвитку даного виду туризму. Гуманітарне значення історико-культурного туризму полягає у використанні його можливостей у формуванні національної свідомості, вихованні патріотизму, подоланні провінційності і комплексу неповноцінності, розширенні світогляду [5].

Так саме Миргород постає перед туристами як полкове місто козаків, воно є батьківщиною відомих письменників Івана Білика та Панаса Мирного, та містом-курортом, адже тут зосереджений значний оздоровчий комплекс, який має коріння ще з 1912 року. Саме завдяки наполегливості лікаря А. Зубковського було проведено ряд досліджень, які підтвердили цілющі властивості миргородської води, яка схожа на води відомих курортів Баден-Бадена, Содена та Аахена. З часом тут відкривають першу водолікарню приміщенні міської лазні на 5 ванн «для зовнішнього застосування» [6].

Ще однією особливістю, яка приваблює туристів є художньо-промислова школа імені М. В. Гоголя, яка займалась виготовленням художньої кераміки. Зараз на її базі діє Миргородський художньо-промисловий коледж Полтавського національного технічного університету ім. Ю. Кондратюка.

Значне місце в історико-культурній спадщині цього району займає палац Муравйових-Апостолів. Палац відрізняється унікальністю і є зразком садибної архітектури України початку XIX сторіччя. Оточений парком, який зареєстрований як пам'ятка садово-паркового мистецтва. Незважаючи на більш-менш рівнинний характер паркового рельєфу садиби, тут немає жодної прямолінійної доріжки. «Вони плавно згинаються навколо водойми і щільними масивами дерев, серед полян, не руйнуючи цілісність природного ландшафту» [7, с. 11]. І хоча споруда є чудовим зразком архітектури кінця XVIII – початку XIX століть і може бути внесена до реєстру культурної спадщини, проте залишається маловідомою та в занедбаному стані, потребує реставрації.

Неподалік від Миргорода розташоване відоме завдяки Миколі Гоголю село Великі Сорочинці. На малій батьківщині письменника проводять Сорочинський ярмарок ще з 1999 року, який завдяки продуманому плануванню приваблює тисячі туристів. Для любителів старовини тут знаходяться еко-садиби, де можна від-

чути справжнє українське село XIX століття. Одним із яскравих прикладів є садиба «Хутір Гоголя». На самому ярмарку не тільки демонструють свої вироби майстри, а й надають можливість туристам спробувати себе у традиційних народних промислах. Окрім того, у цьому місці розташована пам'ятка барокової архітектури – Спасо-Преображенська церква. Її спорудження розпочалося 1723 і було викликано бажанням гетьмана Данила Апостола облаштувати свою Сорочинську резиденцію, яка виконувала роль неофіційної столиці гетьманської України [8, с. 109–111].

Доцільно згадати про Національний музей-заповідник М. В. Гоголя розташований на 30 га, який відомий далеко за межами України. Він є перлиною туристично-рекреаційного кластеру «Гоголівські місця на Полтавщині». Неодноразово нагороджувався почесними і пам'ятними відзнаками. У 2015 році музей отримав Міжнародну премію імені М. В. Гоголя в Італії за віддане служіння пам'яті письменника [9]. Завдяки зручній інфраструктурі та продуманій політиці Полтавської державної адміністрації, яка підтримує ініціативи, одна з них – Купальські гуляння, які влаштовуються щороку, музей можна вважати перспективним для розвитку історико-культурного туризму.

Важливо наголосити, що підсилити популярність історико-культурного туризму можна завдяки створенню іміджевих брендів, які повинні раціонально використовувати найвизначніші пам'ятки та залучати їх до туристичної інфраструктури. Також важливо оновлювати туристичні маршрути та вносити їх до інформаційних баз туристичних маршрутів. На сучасному етапі потужним кроком для розвитку туристичного потенціалу Полтавського регіону стало підписання Меморандуму про співпрацю 16 громад Полтавської області що дозволить вивести розвиток туризму на новий якісний рівень завдяки кооперації, фінансуванню та взаємодопомозі [10].

Підсумовуючи, потрібно наголосити на тому, що багата історико-культурна спадщина Миргородського району Полтавської області формує передумови для подальшого перспективного розвитку туризму. Сприяють цьому також розвиток інфраструктури у регіоні, виділення фінансових надходжень у її розвиток, підписання Меморандумів, а також популяризація історико-культурного туризму в Україні.

Джерела та література

1. Манільська декларація зі світового туризму. Madrid: WTO, 1980. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://um.co.ua/4/4-12/4-122268.html>
2. Про туризм: Закон України // Правове регулювання туристичної діяльності в Україні. К.: Юрінком Інтер, 2002. С. 5. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/324/95-%D0%B2%D1%80#Text>
3. Країнознавство: теорія та практика / М. П. Мальська, Н. В. Антонюк, Ю. С. Занько, Н. М. Ганич. К., 2012. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://194.44.152.155/elib/local/sk768935.pdf>
4. Кузьмук О. Культурний туризм як інструмент формування національної ідентичності. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://tourlib.net/stattiukr/kuzmuk.htm>
5. Працько І. Г. Історико-культурні туристичні ресурси Полтавщини: проблеми збереження і використання. // Матеріали міжн. наук.-практ. конф. «Регіон-2006: стратегія оптимального розвитку» (м. Харків, 15–16 травня 2006 р.). Харків: РВВ Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна, Харків, 2006. С. 146–148.
6. Офіційний сайт міста Миргорода. [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://mirgorod.osp-ua.info/ch-4_fl-historykurorta.html
7. Косаревский И. А. Искусство паркового пейзажа. М.: Стройиздат, 1977. 245 с.
8. Полтавіка. Полтавська енциклопедія. Том 12: Релігія і Церква. Полтава: «Полтавський літератор», 2009. С. 109–111.
9. Національний музей-заповідник М. В. Гоголя. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://gogol-museum.org/>
10. Чотири райони Полтавщини створюють потужний туристичний кластер. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://oblrada.pl.ua/index.php/the-news/10034-chotiri-rajoni-poltavschini-stvorjat-potuzhniy-turistichnijklaster>

Погрібняк Ольга

*Київський національний університет
імені Тараса Шевченка*

ВПЛИВ ВІЙСЬКОВО-ІСТОРИЧНОГО ПОТЕНЦІАЛУ НА РОЗВИТОК ТУРИЗМУ БОГУСЛАВЩИНИ

Пообіч річки Рось, на території Середньої Наддніпрянщини, простягається Богуславщина, відома в першу чергу, як центр ткацтва, вишивки та гончарства, але насправді завдячує своїй туристичній визначності саме глибокій історії, що тягнеться в давньоруський період, час Хмельниччини, Гайдамацького руху та яскравих сторінок доби Української революції.

Ймовірно, саме місто Богуслав було засновано у 1032 році: за Іпатіївським літописом [1], після перемоги над печенігами у 1017 та 1036 роках Ярославом Мудрим було збудовано фортеці уздовж річки Рось – «поча ставити города по Рсі» [1]. Перша ж згадка конкретно про місто датується 1195 роком, як про оборонну частину Київського князівства передану в спадок князю Всеволоду [1]. Проте, деякі дослідження вказують, що поселення з такою назвою було засновано ще до зазначення в літописах, але використовувалося як воєнний об'єкт Ярославом Мудрим і за його сприяння перейшло в статус «града» [2, с. 188]. Окрім того, на території Богуславщини частково простягаються сліди «Змієвих Валів» кінця X – початку XI століть на території села Москаленки, що свідчить про більш ранній воєнний потенціал регіону ніж зазначений в літописі [3]; в урочищі Городок було знайдено три римські монети датовані II ст. н. е.: одна Сабіни і дві Антоніна Пія [4, с. 139]. Так чи інакше, територія Богуславського району була важливим регіоном воєнно-стратегічного призначення, про що свідчать як і згадки в літописах, легенди, перекази, так і археологічні знахідки, які знаходяться в історико-краєзнавчому музеї Богуславщини.

Ймовірно, місто було зруйновано в 1240 році [1] і його діяльність відновлюється після приєднання до Князівства Литовського. Яскравою сторінкою воєнної історії є ряд козацьких повстань. Цьому сприяло в першу чергу населення регіону: «...нема підданих послушних – хиба кілька, а все козаки» [4]. Зокрема, Богуславщину охопило Косинське повстання, але регіон, скоріше, потерпав

від нього: «...здобувши сі замки оружно, не тільки пограбили підстаросту, але й позабирали всю гармату, аmunіцію і запаси, і людей пограбили «як якийсь неприятель» [5]. Під час повстання Павлюка у 1637 році в самому місті стояли польські війська, а в прилеглому до нього селищі – Росаві – відбулася «Расавська рада», на якій Саву Кононовича було обрано гетьманом [6]. Проте найбільшого масштабу історії козаччини регіон набув в період Хмельниччини.

Постать Богдана Хмельницького є визначальною в історії Богуславщини. Дотепер старожили переказують легенди, пов'язані з постаттю гетьмана: в селі Тептіївка є криниця Богдана Хмельницького, з якої він немов пив воду; неподалік села Мисайлівки, на мальовничих горбах, поховане його загибле військо (виходячи на пагорб, тупнувши ногою, можна навіть почути відлуння). Саме місто ввійшло до Білоцерківського полку, бравши активну участь у національно-визвольній війні [7, с. 4]. Для самого ж гетьмана це місце мало не лише військово-стратегічне значення, а особисте – саме замок над Россю, де нині знаходиться Свято-Миколаївський чоловічий монастир, був обраний Хмельницьким своєю тимчасовою резиденцією. Сам монастир має цікаву історію і часто приваблює туристів, проте для самих жителів він набуває дещо сакрального значення, оповитого легендами: за переказами, під відслоненням богуславських гранітів знаходяться таємничі підземні ходи, викопані монахами під час набігів монголо-татар. Задля розвитку туризму, поруч із сучасним монастирем почалося зведення реконструкції макету церкви Успіння Пресвятої Богородиці, яка була зруйнована у липні 1941 року.

Визначальною подією став візит Макарія III разом з сином у червні 1654 року до Богдана Хмельницького. Цінність цього візиту полягає у детальному описі замку та самої резиденції: «Весь згаданий ліс оточений огорожею, і кожен бік його належить комусь із жителів. Вибравшись із лісу та вузької дороги, ми проїхали ще одну милю – а всього чотири цього дня – і наблизилися до великого міста з укріпленнями та цитаделлю, на ім'я Богуславі (Богуслав). Ми переїхали на судах велику річку, яку називають Рош... Нас повели з великою пошаною та повагою до церкви Богородиці, бо вона перша з трьох церков, що перебувають у цьому місті; друга – в ім'я Трійці, а третя – св. Параскеви. У цій церкві Богородиці замість люстри висить великих розмірів оленячий ріг з багатьма розгалуженнями: кінці його оброблені й вставлені свічки...» [8].

Дерев'яні частини брами Богдана Хмельницького нині знаходяться в Богуславському краєзнавчому музеї. Вказані в джерелі церкви є і нині туристичною окрасою міста Богуслава: вищезгадана церква Богородиці знаходиться в стані реконструкції; церква Святої Параскеви П'ятниці згоріла під час пожежі в 1826 року, проте на її місці була зведена справжня гордість міста – графами Браницькими збудовано Свято-Троїцьку церкву в стилі пізнього класицизму; Троїцька церква також потерпіла від пожежі, і на її місці було збудовано Костел св. Владислава. На превеликий жаль купол костелу був зруйнований в буремні роки ХХ століття, проте нині повернутий вірянам і знаходиться на етапі реставрації [9].

Церковна архітектура краю є його окремою унікальністю, яка приваблює до себе не лише дослідників, вірян, істориків, а й охочих помилуватися мистецтвом. У селі Чайки знаходиться славетна «козацька церква», збудована козаками у 1558 році з дощок чайок, козацьких човнів – саме від цього пішла і назва населеного пункту. Воскресенська церква у Бороданях, збудована у 1800 році, зберегла свій первісний вигляд і нині являється рідкісним зразком української дерев'яної архітектури. Іванівська церква, збудована у 1726 році в Богуславі, згодом була перенесена до Розкопенець через стрімке підняття рівня води у Росі – унікальністю храму є мироточива ікона Божої Матері. Успенська церква у Вільховці є справжньою окрасою регіону через свою своєрідну форму: дев'ятидільну з псевдовізантійськими мотивами.

Масштабного розмаху набув гайдамацький рух, очолюваний на Богуславщині Лобом, Деркачем, Щуненком, Микитою Швачкою [10, с. 151].

Важливою сторінкою воєнної історії краю є Медвинське повстання та створення Медвинської республіки в часи Української революції. Прихід більшовицької влади спустошив Богуславщину, яка активно чинила опір. Приводом до повстання стали збори 18 серпня 1920 року, які обурили місцеве населення: зухвальство та неналежна поведінка нової влади, грубість і терор сприяли піднесенню національного духу не лише селян Медвина, а й околиць, дійшовши і до самого Богуслава [11]. Хомою Лебедем було створено повстанський комітет, в якому немало активну участь брав легендарний бандурист Антін Митяй. На Богуславщині велику цінність має його бандура: після розправи більшовиків, довгий

час вона вважалась безвісти зниклою, проте в 2000-х роках її було знайдено і передано в Богуславський краєзнавчий музей, де вона зберігається і донині [12, с. 163].

Того ж дня селянами було проголошено Медвинську республіку, в якій більшовики вбачали небезпечне агітаційне явище.

І справді, ідеї медвинців досить швидко розповсюдились всім районом, де почалася розправа над ворожими силами, які не підтримували ідею української незалежності: в селах Браному Полі, Щербашинцях, Киданівці, Бороданях, Вільхівцях, самому місті Богуславі. Територія Медвинської республіки охопила частину Київської та Черкаських областей. Проте, 13 жовтня 1920 року державне утворення було ліквідовано, частина учасників могла емігрувати, і вже в еміграції було видано збірки про історію повстання – найвідоміша з них «Горить Медвин» Івана Дубинця, яка лише в 1970-х роках таємно була передана до України, до цього ж події повстання замовчувались і історіографії. Інша ж частина повстанців була жорстоко репресована: на пам'ять про 80 розстріляних медвинців цивільного населення, яких було взято в полон задля шантажу, у селі встановлено меморіальний пам'ятник. Інтерес до повстання та створення окремого державного утворення прокинувся після подій Революції Гідності у 2014 році. Тема почала приваблювати дослідників, а ті, кому цікава воєнна історія, почали відвідувати найважливіші місця Республіки.

Окремою сторінкою, яка приваблює іноземних туристів до Богуслава є наявність єврейської громади та їх дії в ході подій Революції. Загалом, з середини XIX століття Богуслав вважався переважно єврейським містечком, а станом на початок XX століття 65% населення були євреями: місто поділили на кілька частин, розділених Росією. Правий берег був винятково заселений єврейською громадою, на її території існувало 18 синагог, які не збереглися до нашого часу. Найстаріша збережена будівля Богуслава – «Кам'яниця», збудована у 1727 році, належала єврейській громаді, яка використовувала будівлю як хедер. Нині там розміщено Музей народних промислів Богуславщини. Ще однією з історичних пам'яток краю є давнє єврейське кладовище, яке чудово збереглося і є популярним туристичним місцем.

В період Визвольних змагань, в Богуславі було створено організацію самооборони, а саме місто стало центром для притулку та

переховування постраждалих євреїв з сусідніх регіонів. Єврейське населення зазнало найбільших страждань від Добровольчої армії Денікіна, проте більшовицьке плондрування теж мало місце бути: «Стоном стогнало єврейське населення і страждало від більшовиків: як євреї, так і буржуазія. Кожен незначний ткач вважався фабрикантом, а кожен мішечник – купцем. Не дивно, що євреї очікували приходу денікінців, будучи впевненими, що нова влада принесе їм спокій та порядок» [13, с. 99]. Проте їх надії не були виправданими. З першим приходом денікінців в Богуславі було вбито 37 євреїв мирного населення, жінки та чоловіки [13, с. 112], згвалтовано понад сотню жінок [13, с. 118]. Єврейський квартал, який тоді охоплював більшу частину міста, був майже зруйнований: «В результаті всіх цих бід, містечко було немов після нашествия іноземного ворога. Спалені квартали, які, з впевненістю можна сказати, ніколи не будуть відбудовані, оскільки для цього потрібні десятки мільйонів російських рублів. Сотні будівель без скла, в деяких рами й двері виламани, а печі зруйновані, інші ж заколючені через смерть господарів» [13, с. 141]. Проте богуславське населення змогло створити центр самооборони, приймаючи постраждалих з околиць, тимчасово допомагало в цьому і християнське населення: «... було багато випадків, коли християни приймали у себе євреїв, годуючи їх безкоштовно. Особливо в цьому брав участь місцевий земський госпіталь, де знаходилося в ці дні 1200 осіб, яких годували і поїли» [13, с. 156]. Проте з часом, під загрозою розстрілу, з боку українського населення відношення до євреїв змінилися: «Вони не надавали цьому значення і не чіпали схованих євреїв. Але, побачивши з часом, на що солдати спроможні, вони стали енергійно проганяти постраждалих». [13, с. 163]. Це не заважало богуславській єврейській общині приймати до себе громадян з інших регіонів: «... голодні, голі, жорстоко побиті й ранені, в Богуслав тікали євреї Росави, Фастова, Білої церкви, знаходячи там притулок...» [13, с. 242].

Підсумовуючи, можна впевнено сказати, що воєнно-історичний потенціал Богуславщини має для розвитку туризму вагоме значення, є центральною особливістю міста, проте для забезпечення туристичної діяльності регіон потребує популяризації та уваги меценатів. Надзвичайно вагомим пріоритетом в привабленні туристів є давня історія міста та його околиць, яка сягає ще до часів зародку України-Русі, про що свідчать чисельні археологічні знахідки, пе-

рекази, легенди та дослідження. Більшість речових пам'яток знаходиться в музеї історії Богуславщини. Про давню історію міста та офіційну версію заснування свідчать чисельні меморіали, дошки та пам'ятники Ярославу Мудрому. Богуслав відіграв і свою роль в розвитку козацтва та війні Богдана Хмельницького, ставши його резиденцією. Воєнні події часів Української Революції на території Богуславщини відбилися в історіографії яскравою сторінкою за боротьбу до незалежності. Історія Медвинського повстання стала яскравим прикладом цьому, проте через замовчування, історія виникнення Республіки лише набуває своєї популярності серед дослідників цього періоду. У 2000 році в селі було встановлено пам'ятні знаки на честь Медвинської республіки та на честь постраждалого від червоного терору населення. У 2019 році, за сприяння дослідників-краєзнавців, було створено освітню ініціативу «Медвин. Повстання» [14], що сприяло ідеї відкриття окремого музею, присвяченого подіям 1920 року. Говорячи про туризм Богуславщини, неможливо не підкреслити значний єврейський рух на території. Колись єврейське містечко і нині приваблює іноземних туристів, в тому числі паломників на давні споруди регіону та місцеве кладовище, що являє собою культурну спадщину. Загалом, Богуслав – перспективне туристичне місто, яке лише починає використовувати свої ресурси. Туризм, його розвиток за останнє десятиліття стали провідними напрямками у розвитку міста: на вулицях встановлено вказівники на найпопулярніші для туристів місця, кожна історична пам'ятка має табличку, де кількома мовами коротко описана історія та значення визначного міста, а скориставшись QR-кодом можна прослухати аудіо формат та прочитати більш детальну інформацію; розпочалася реконструкція чисельних пам'яток історії. Безумовно, в майбутньому, регіон може стати центром дослідження та туризму для знавців історії, традиційної культури та краєзнавців, які досліджують історію Київської області.

Джерела та література

1. ЛІТОПИС РУСЬКИЙ за Іпатіївським списком. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://litopys.org.ua/index.html>
2. Spheres of culture. Volume XVIII. [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://dspu.edu.ua/biblioteka/wp-content/uploads/2021/02/Sphere_2019_V_18.pdf

3. Вортман Д. Змиевы валы. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.xlegio.ru/fortification/the-serpentine-ramparts/>.
4. Брайчевский М. Римская монета на территории Украины. [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://www.academia.edu/31739621/Михаил_Брайчевский_Римская_монета_на_территории_Украины_Římská_mince_na_uzemí_Ukrajiny_Roman_coins_on_the_territory_of_Ukraine_Römische_Münzen_auf_dem_Territorium_der_Ukraine.
5. Грушевський М. Історія України-Руси. Том VII. Розділ IV. С. 1. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://litopys.org.ua/hrushrus/iur70401.htm>
6. Грушевський М. Історія України-Руси. Том VIII. Розділ IV. С. 9. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://litopys.org.ua/hrushrus/iur80409.htm>
7. Заруба В. М. Полки, сотні та старшина Гетьманщини. Дніпро: Ліра. 2017.
8. Алеппский П. Путешествие Антиохийского патриарха Макария в Россию в половине XVII века. [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://azbyka.ru/otechnik/Istoriya_Tserkvi/puteshestvie-antiohijskogo-patriarha-makarija-v-pocciyu-v-polovine-17-veka/2_3.
9. Богуслав. Костел Зіслання Святого Духа (1796–1812). Київська обл., Броварський р-н (Богуславський р-н). [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://rkc.in.ua/index.php?&m=k&f=akzkv&p=kvbsbssd&l=r&n=1>.
10. Історія міст і сіл УРСР Київської області [Ф. М. Рудич, П. І. Бакуменко, Г. К. Макаренко та ін.].
11. Дубинець І. Горить Медвин. Нью-Йорк.: Друкарня «Український Прометей». 1952.
12. Жеплинський Б. М. Українські кобзарі, бандуристи, лірники. Енциклопедичний довідник. Львів: Галицька видавнича спілка. 2011. 163 с.
13. Шехтман И. Б. История погромного движения на Украине 1917–1921 гг. Т. II. Погромы Добровольческой армии на Украине. Берлін. 1932.
14. Медвинське повстання (1919–1922). [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.medvyn-povstannia.org.ua/медвин-повстання>.

СЕКЦІЯ 7. ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНА ТА РЕЛІГІЙНА СПАДЩИНА КИЄВА ТА ЇЇ ВИКОРИСТАННЯ В ТУРИСТИЧНО- ЕКСКУРСІЙНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

*Ірчак Ірина, Мордвінцев В'ячеслав
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка*

ПАЛОМНИЦТВО ДО КИЇВСЬКИХ ЖІНОЧИХ МОНАСТИРІВ У XVIII–XIX СТ.

З давніх часів Київ приваблював численних прочан. Причин, що спонукали вирушати у піші мандри до міста, було декілька. Передусім слід зазначити про духовний авторитет лаврських подвижників, відомий завдяки описаним у Києво-Печерському патерику історіям життя людей різних станів, що стали святими і чийі мощі знаходились у лаврських печерах. У київському Михайлівському Золотоверхому монастирі також перебували мощі особливо шанованої серед жінок святої Варвари. Слід зазначити і про поклоніння святиням міста російських монархів, що впливало на формування маршруту богомольців у Києві. У XVIII столітті до міста прибували Петро I, Єлизавета Петрівна, великий князь Павло Петрович, Катерина II; у XIX – Олександр I, великий князь Микола Павлович, Олександра Федорівна, Микола I, Олександр II, Олександр III.

Вже у XVIII ст. прихід паломників до міста став масовою релігійною практикою [1, с. 91]. До православних святинь Києва приходили прочани (як миряни, так і представники духовенства) з різних куточків Центральної та Східної Європи. Завважимо, що через географічне розташування місто знаходилося на шляху багатьох паломників, які їхали на поклоніння в місто Бар в Італії і Палестину, а також тих, хто поверталися з Єрусалима. Однак основна частина прочан все ж йшла саме до Києва, не продовжуючи свій шлях далі [2, с. 46].

Прибуваючи до міста, богомольці прагнули відвідати якомога більше святинь [3, с. 118, 4, с. 200]. Першопочатково у XVIII столітті паломники йшли на поклоніння до Києво-Печерської лаври як прообразу Єрусалимських гір, після чого шлях був індивідуалізованим і залежав від багатьох суб'єктивних факторів [3, с. 101]. У XIX столітті паломництво в Російській імперії досягає небаченого на той час масштабу (у 1860-х роках дорогами країни рухались не менше мільйона прочан), основним його центром став Київ [2, с. 46]. На той час уже з'явилися спеціальні путівники, які дають змогу інтерпретувати маршрут паломників у міст і виявити важливі для них храми і монастирі. Вже у XIX столітті склався певний маршрут, яким рухалися прочани: насамперед вони відвідували Києво-Печерську лавру, потім заходили до Софії Київської та Михайлівського монастиря, Десятинної та Андріївської церков, а завершували шлях у Братському та Флорівському монастирях [1, с. 91].

Серед перерахованих обителів станом на XIX століття згадується тільки одна жіноча. Однак у XVIII столітті у Києві були відомі декілька жіночих монастирів: Печерський Вознесенський, Флорівський, Йорданський Миколаївський, Богословський (згадується також як Михайлівський або Софіївський). У даній розвідці буде здійснена спроба оцінки значення жіночих обителів Києва для богомольців та вірогідності паломництва прочан до них.

Існує декілька версій щодо року заснування *Йорданського Миколаївського монастиря*, однак найбільш ймовірним є 1650 р. Обитель була розташована у північно-західній частині Києва, за Подолом, в урочищі Плоське [5, с. 91]. Складність в оцінці важливості відвідування монастиря для прочан полягає у браку джерел для його дослідження. Однак, на нашу думку, низка факторів вказують на невелику ймовірність сприйняття обителі паломниками як пріоритетної і важливої для відвідування. По-перше, це розташування: за планом Києва полковника Ушакова 1695 року Йорданський монастир видається доволі віддаленим від основних місць паломницьких маршрутів [6]. По-друге, в описах монастиря [7, с. 138, 8, с. 116] не знаходимо дані про шановані святині, що могли б привабити значну кількість прочан для поклоніння, чи авторитетних монастирських подвижниць, до яких зверталися б за порадою. Однак, повертаючись до тези про індивідуалізований шлях прочан, висловимо припущення про можливе відвідування обителі палом-

никами, що шанували св. Миколая. Зрештою, історія монастиря, у якому внаслідок секуляризаційних заходів проживали заштатні черниці, завершилась у 1808 році.

Питання із датою заснування *Богословської жіночої обителі*, як вона була відома у XVIII столітті, є суперечливим. Найбільш переконливим видається версія про 1555 р. [5, с. 82]. На той час вона називалась Михайлівською і знаходилась у підпорядкуванні чоловічому Михайлівському Золотоверхому монастирю – відомому осередку духовного життя, до якого приходило багато прочан. Наприкінці XVII ст. Михайлівський дівочий монастир отримав назву Софійського через появу престольної дерев'яної церкви [5, с. 86]. Висловимо припущення щодо сприйняття у цей період паломниками, що направлялись до чоловічого монастиря, жіночої обителі як другорядної, яка, тим не менш, могла бути об'єктом уваги прочан. Через скарги на ставлення до монастиря ігумена Михайлівської Золотоверхої обителі у 1712 р. черниці були переведені за Поділ в урочище Плоське по сусідству з Йорданським монастирем, а нова обитель отримала назву Богословської [5, с. 85]. Завважимо, що впродовж XVIII століття монастирські споруди неодноразово зазнавали руйнувань. Причина вбачається, по-перше, у пожежах, по-друге, у специфічному рельєфі і можливих обвалах з гори. Зокрема у 1718, 1748 і 1758 рр. велись роботи із відновлення храму, келій [5, с. 90]. На нашу думку, в цей період на монастир можна екстраполювати припущення стосовно Йорданської обителі і малої ймовірності частих її відвідувань паломниками через віддаленість від маршрутів прочан. За секуляризаційною реформою Богословська обитель була зарахована до другого класу, однак вже у 1790 р. вона була перенесена на місце закритого у 1787 р. чоловічого Золотоніського Красногірського монастиря.

Перші писемні згадки про *Печерський Вознесенський монастир* датуються XVI століттям [9, с. 25]. Обитель була розташована навпроти Києво-Печерської лаври – головного місця паломництва прочан та одного з місць їх проживання під час перебування у Києві. Зважаючи на цей факт, обережно припускаємо, що богомольці, прийшовши до Лаври, не оминали і жіночий Вознесенський монастир. У 1683–1707 рр. його ігуменею була матір Івана Мазепи Марія Магдалина, яка вела господарство і займалась розбудовою обителі. Наприкінці її життя й ігуменста Вознесенський монас-

тир досяг найбільшого розквіту [9, с. 40, 45]. Особливо обитель могла приваблювати своєю архітектурою: в її ансамблі домінувала кам'яна дзвіниця, до 1705 року з'явився п'ятибанный Вознесенський собор, трапезна церква [9, с. 59–60]. В монастирі перебувала й шанована ікона Богородиці, знайдена у с. Рудні і перенесена до Печерської Вознесенської обителі у 1689 р. [10, с. 39]. Однак, у зв'язку з будівництвом фортеці, за указом Петра I упродовж 1711–1712 рр. черниці монастиря були переведені до Флорівської обителі [9, с. 78].

Монастир, який відтоді став іменуватись *Флорівським Вознесенським*, був заснований у 1566 році на Подолі [8, с. 397]. Після об'єднання з Вознесенським монастирем його матеріальне становище значно поліпшилось. Зазначимо, що він вирізнявся і своїми насельниками, серед яких було багато аристократок. Зокрема в обителі проживали стариця Нектарія (княжна Наталія Долгорукова), ігумені Калісфенія (княжна Милославська), Августа (графиня Апраксина), Пульхерія (княгиня Параскева Шаховська) [11, с. 8–9]. Внаслідок секуляризаційної реформи, що проводилась на Лівобережній Україні у 1786–1788 роках, на початку XIX століття Флорівська Вознесенська обитель залишилась єдиним діючим жіночим монастирем у Києві. Згадки про нього знаходимо у декількох путівниках для паломників, що підтверджує статус обителі як такої, яка сприймалась прочанами важливою для відвідування [12, с. 155–156, 13, с. 127]. Однак завважимо, що дані про монастир не виділялись авторами в окремий розділ, а наводились при описі подільських місць і Братського монастиря з околицями. На нашу думку, це вказує на другорядне ставлення до цієї обителі відносно інших, які були найбільш пріоритетними для відвідування.

Коло святинь монастиря, які могли приваблювати на поклоніння паломників, було досить широким: це ікони (місцевошанована Рудненська ікона Богородиці, список Тихвинської ікони, список Казанської ікони, ікона Богородиці «Всіх скорботних радість»), срібний хрест з часточкою дерева животворного хреста Господнього, гробниця з часточками мощей святих, вотивні привіски до списку з Охтирської ікони Богородиці. За спогадами І. М. Долгорукова 1810 року, у Флорівському монастирі була маленька посудина, під якою був напис «Здесь кровь Ісуса Христа» [10, с. 38–39].

Особливим був і архітектурний ансамбль, що остаточно склався після пожежі 1811 року. Замість згорілих дерев'яних споруд було споруджено нові кам'яниці в стилі ампір, зокрема лікарняну Воскресенську церкву-ротонду (1824) та келії. У 1844 році до них додався храм на честь Казанської ікони Богородиці, а в 1857 – кладовищенська Свято-Троїцька церква, збудована на Замковій горі [14]. У путівнику авторства І. П.Максимовича також згадуються кам'яний храм Вознесіння, зведений у 1732 р., кам'яна тепла церква на честь св.мучеників Флора і Лавра [13, с. 127].

Окрім Флорівського монастиря, одним із місць паломництва у Києві XIX століття виділимо *Введенську жіночу релігійну общину*, утворену 4 березня 1878 року. В умовах заборони на постриження у чернецтво і браку місць у штатних монастирях у постсекулярний період, общини були місцем, де жінки мали можливість жити за монастирським статутом без здійснення постриження у чернецтво, підтримуючи своє існування милостинею і несучи обов'язок соціального служіння. За таким укладом жили і насельниці Введенської общини, маючи за призначення доглядати літніх жінок. Станом на 1884 рік община мала два храми, дзвіницю, а також багато шанованих святинь. Зокрема відомо, що тільки для каплиці біля дзвіниці митрополитом Ісидором було надіслано у дар 4 ікони у срібних окладах [15, с. 109].

Незважаючи на відсутність статусу монастиря *de jure*, общину відвідували під час поклоніння київським святиням багато священнослужителів, представники вищої церковної ієрархії. Зокрема відомо про її відвідини Єрусалиським Патріархом Никодимом у 1883 році, архієпископом Рязанським Палладієм (Раєвим) 8 серпня 1881 року [15, с. 103, с. 112]. Своім духовним авторитетом община приваблювала і простих мирян: про паломництво значної кількості прочан до Введенської общини свідчить зведення для їх проживання спеціального будинку. З часом, у зв'язку зі збільшенням кількості людей, що бажали пожити в общині довше, площу гостьового дому збільшили шляхом надбудови другого поверху [15, с.121].

У 1889 році у Києві за ініціативою великої княгині Олександри Петрівни (у чернецтві – Анастасії) був заснований ще один жіночий монастир – *Покровський* [16, с. 314]. Однак період його бурх-

ливого розвитку, розбудови і великого потоку прочан припадає вже на наступне століття.

Отже, паломництво до жіночих монастирів Києва було для прочан другорядним після поклоніння святиням Києво-Печерської Лаври, Михайлівського Золотоверхого, Софійського та інших великих чоловічих обителів. З чотирьох монастирів, які існували у місті у XVIII столітті, найменш вірогідними були відвідини прочанами Йорданського Миколаївського та Богословського через їх розташування та відсутність широковідомих шанованих святинь. Натомість Печерський Вознесенський монастир і Флорівський, які були об'єднані упродовж 1711–1712 рр., оцінюємо як більш значимі для паломників через місцезнаходження, наявність святинь для поклоніння, чудовий архітектурний ансамбль. У XIX столітті, окрім Флорівсько-Вознесенської обителі, прочани відвідували також Введенську жіночу релігійну общину.

Джерела та література

1. Ковальов Є. Проща до Києва як соціокультурне явище // Київ і кияни у соціокультурному просторі XIX–XXI століть: європейський цивілізаційний вимір: матеріали V щорічної Всеукраїнської науково-практичної конференції, 27.05.2015 р. Київ. 2015. С. 90–102.
2. Макаров А. Київське паломництво // Київська старовина. 2001. № 5. С. 46–58.
3. Шульга Я. М. Паломництво до київських православних святинь у XVIII ст.: соціоантропологічний вимір: дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01. Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. Київ. 2015. 272 с.
4. Яременко М. Київське чернецтво XVIII ст. К.: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія». 2007. 303 с.
5. Сохань С. В. Київський Богословський та Йорданський дівочі монастирі XVI–XVIII ст.: сплетіння долі в історичному просторі. //Рукописна та книжкова спадщина України: археогр. дослідж. унік. арх. та бібл. фондів / Нац. акад. наук України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського, Ін-т рукопису. Київ: [НБУВ], 2009.
6. План Киева, составленный в 1695 г. / Киев. Комис. для разбора древних актов. Б. м-ба. Киев: Тип. Г. Т. Корчак-Новицкаго; СПб.: Картогр. зав. А. Ильина, 1893.
7. Ратшин А. Полное собрание исторических сведений о всех бывших в древности и ныне существующих монастырях и примечательных церквах в России. М., 1852. 614 с.

8. Зверинский В. В. О православных монастырях в Российской империи с библиографическим указателем, в 3-х томах. Том 2. Монастыри по штатам 1764, 1786 и 1795 годов. СПб., 1892. 466 с.

9. Крайня О. О. Києво-Печерський жіночий монастир XVI – початку XVIII ст. і доля його пам'яток. Центр пам'яткознавства НАН України і УТОPIK, Нац. Києво-Печер. іст.-культ. заповідник. К.: Нац. Києво-Печерський історико-культурний заповідник, 2012. 127 с.

10. Кізілова А. Святині Флорівського монастиря у путівниках і довідниках XIX – початку XX ст. // Емінак. 2016. № 1(1). С. 38–44.

11. Крижановська О. О. Києво-Флорівський (Вознесенський) жіночий монастир в документах та матеріалах 16 – поч. 20 ст. К.: 2001 р. 97 с.

12. Указатель святыни и священных достопамятностей Киева, как в самом городе, так и в его окрестностях, для поклонников, посещающих святыя места киевские. Изд. 2-е. [Киев]: Тип. Киево-Печер. Лавры, 1853. [8], 216, [2] с.

13. Паломник Киевский, или Путеводитель по монастырям и церквям киевским для богомольцев, посещающих святыню Киева [ред. Владимир Невзоров]. К.: Скай Хорс, 2009. 176 с. ил.

14. Вортман Д. Я. Київський Свято-Флорівський Вознесенський монастир // Енциклопедія історії України: Т. 4: Ка-Ком / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. К.: «Наукова думка», 2007. 528 с.: іл. [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://www.history.org.ua/?termin=Kyivsky_Voznesensky_monastyr

15. Кочубинская Т. Обитель на Печерске. Киевский Свято-Введенский монастырь. К.: Анна-Т, 2008. 235 с.: ил.

16. Денисов Л. И. Православные монастыри Российской империи. М. 1908 г. 996 с.

Kizlova Antonina

Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute

KYIV MONUMENT TO ST. VOLODYMYR THE BAPTIST IN PILGRIMAGE-EDUCATIONAL TOURS (EARLY 20TH CENT.)

After the circulars by the Ministry of Public Education № 20185 of August 2, 1900 and August 15, 1902 on the recommendation to arrange educational walks and travels for student youth [1, c. 48], despite the presence of sceptics, who called the tours too lightning-fast for the impressions of them to linger in the minds of participants [2, c. 133], such events became widespread throughout the Russian Empire at all levels of education. The monument to Holy Prince Volodymyr the Baptist on Volodymyrska hill was described in detail in various guidebooks at that time. In some of them it was additionally emphasized that the cross in the prince's hands is effectively illuminated by light bulbs [3, c. 35; 4, c. 37; 5, c. 71; 6, c. 103] (electric lighting was conducted in 1895 [7, c. 4]), some authors did not talk about it [8, c. 159]. Volodymyrska hill was the first free park in Kyiv [9, c. 4], therefore, everyone could visit it and see the monument up close, regardless of wealth.

The purpose of this work is to identify key features of the inclusion of Saint Volodymyr's monument in the pilgrimage-educational routes of pupils and student groups from other urban or rural communities that visited Kyiv in the early 20th cent.

Some [For example: 10, c. 372, 476, 477, 527; 11, c. 251–258, 268; 12, c. 77; 13, c. 81] reports on excursions were published, mainly in periodicals. To reveal the topic, the reports of 36 groups from 27 eparchies were examined.

Some groups, such as from the church-parish school at the church of St. Nicholas in the town of Senchi, Poltava eparchy (1904), from Chişinău Theological Seminary (1910), and from Warsaw 4th Gymnasium (1912), did not go to Volodymyrska hill at all [14, c. 1000–1004; 15, c. 1813–1814; 16, c. 97–101]. The report of the representatives of Chernihiv Theological Seminary (1910) describes Liubech in more detail than Kyiv [17, c. 404–407], the reports of the representatives of Kholm Theological Seminary (1904) [18, c. 479–480], Sankt-Petersburg Theological Special School named after Alexander Nevsky

(1909) [19, с. 55–56], Yaroslavl Women's Eparchial Jonathan Special School (1912) [20, с. 193], Transbaikalian Women's Eparchial Special School (1913) [21, с. 477–478] and Kaluga Real Special School (1913) [22, с. 6], as well as oral report during teacher training courses on the excursion of Katerynoslav Railway Special School [23, с. 284–285] are not detailed in general, so it is unknown whether they visited Volodymyrska hill.

In the summer of 1902, a group from the Yekaterinodar Women's Eparchial Special School, in addition to shrines and museums in Kyiv, inspected: «памятникъ на мѣстѣ крещенія Кіевлянъ и другія церковно-историческія памятники» [24, с. 43]. The report on the excursion of Kholm Teachers' Seminary (1912) describes Kyiv without many details because its author N. Mglintsev did not visit this city with his group. However, the material contains a mention that the tourists visited the shrines and sights of Kyiv and: «памятники, а также любовались съ горъ роскошными видами города и Днѣпра» [25, с. 53]. So, probably, this groups climbed Volodymyrska hill.

The reports of some groups contain mentions about the visit to Volodymyrska hill, but not about a monument to St. Volodymyr. The report on the trip of group from a two-year school from the town of Chernyatyn, Podillya eparchy (1903), described the impressions of «Golgotha» panorama on Volodymyrska hill [26, с. 914, 917], as well as the reports on the trips of groups from Volyn Women's Eparchial Special School (1903), and from Mogilev Theological Seminary (1911) [27, с. 722; 28, с. 701–702].

F. Kashmensky prepared a very detailed description of the trip of Kursk Teachers' Seminary to Kyiv during Easter Week (April 8), 1901. The author noted which books the group used to prepare for their excursion, and also indicated that he went to Kyiv first, two days earlier, to see the most important places in advance and book accommodation for tourists [29, с. 6–7]. F. Kashmensky visited Volodymyrska hill before the group's arrival and pointed out that he admired the Dnieper from the site where the monument to St. Volodymyr stands. It was probably in the middle of the day, because after that he managed to visit the museum [29, с. 10–11]. Further in the publication there is a mention that the group contemplated the monument and the paths around it on the way to Kyiv Caves lavra (in daylight): «памятникъ св. Владиміра съ освѣщающимъ (sic!) горы и Днѣпръ крестомъ въ правой рукѣ»

[29, с. 13–14]. After the evening in Lavra, the tourists went directly to the monument. Part of its description is taken from guidebooks to Kyiv, which students read in Kursk. Impressions are recorded mainly from the scenery and the park in general, and there is no mention of the lighting of the cross, because the group left the site too early: «уже смеркалось, и намъ нужно было возвратиться в лавру» [29, с. 6, 20–21; 30, с. 130–131; 31, с. 70–71]. M. Sementovsky did not mention lighting at all [31, с. 70–71], but there left the outdated information about gas lanterns, not electric lamps, even in 1897 edition of the guidebook by V. Bublyk [30, p. 131]. Probably, mentioned word «освѣщающимъ» [29, с. 13] is a misspelled word «освящающимъ» («sanctifying»).

In Summer of 1902 the teacher of the church-parish school in the village of Velemichi, Minsk eparchy A. Rozdialovskaya led her pupils to see the monument to St. Volodymyr on the advice of Kyiv archpriest M. Yedlinsky. The group was very impressed with the surrounding beauty and did not want to go further but also managed to visit St. Volodymyr cathedral before 5 PM [32, с. 509], so it was the middle of the day. Therefore, the electric lighting of the monument has not been turned on yet.

Pupils and teachers of the church-parochial school from khutor Vereskuny, Poltava eparchy visited (June 29, 1903) after lunch the exhibition of pictures in Kyiv Historical Museum, Tsar and Merchant Gardens, Volodymyrska hill, monument to St. Volodymyr and «Golgotha» panorama [33, с. 1033]. Pupils and teachers of Kazan gymnasiums during a day in Kyiv (summer of 1910) visited: «Кієво-Печерскую Лавру, соборъ св. Софіи, Десятинную церковь, памятникъ св. Владиміру и остальные достопримѣчательности» [34, с. 111], therefore, they singled out the monument among the «other attractions». Graduates and teachers of Vologda Women's Eparchial Special School took a view of the monuments to St. Volodymyr and Bohdan Khmelnytsky (late June, 1911) [35, с. 243]. The group from Dmitriev two-year church-parish school (Don eparchy) went to see Volodymyrska hill with the monument to St. Volodymyr, «Tsar» ground, «Golgotha» panorama and several electrobiographers at 6:00 AM (26 June, 1910) [36, с. 783, 792]. Group from Krolevets Gymnasium (Chernihiv eparchy) also visited Volodymyrska hill with the monument to St. Volodymyr and «Golgotha» panorama during the stay in Kyiv (30

May, 1914) [37, с. 36–37]. However, these reports contain no details about the tourists' impressions.

The case of students of Krasnoyarsk Theological Seminary (June 13, 1908) is interesting because only three of them (including N. Ustavshchikov, the author of report) with one of the teachers went to Khreshchatyk and Merchant Garden and spent there an hour from 10 to 11:30 PM. They were very impressed by the monument, especially its illuminated cross. However, as it is indicated in the report of this group: «Любуясь Днѣпромъ, небомъ и чуднымъ воздухомъ, мы случайно замѣтили на противоположной правой (отъ насъ) сторонѣ освѣщеніе какого-то предмета» [38, с. 30–31]. Therefore, the inspection of this picturesque site was not planned in advance.

Group from Vyatka Women's Eparchial Special School visited Volodymyrska hill in the evening (22 June, 1911). According to the author of the report V. Domracheva, everyone looked at the monument, admired the scenery [39, с. 1086, 1089–1090], and then suddenly noticed that: «Громадный горящий крестъ повисъ въ воздухѣ. Крестъ горитъ и переливается и не даетъ оторвать отъ него глазъ. Оказывается: на крестѣ памятника Владиміра масса электрическихъ лампочекъ; иногда вечеромъ крестъ освѣщаютъ» [39, с. 1092]. Everyone was delighted [39, с. 1092]. It is not known whether the teachers were also surprised by the illuminated cross, or whether they explained to their students what was going on.

In the report of the group from Tula men's gymnasium, which visited (April 11, 1910) Volodymyrska hill after Kyiv Caves lavra, Askold's grave, Alexander Park, Tsar's Garden and Khreshchatyk, but before St. Sophia cathedral, the monument is mentioned, but the impression is conveyed primarily about the landscapes of the Dnipro and Kyiv [40, с. 620, 623–624], as well as in the reports of the groups from Odessa Women's Eparchial Special School (June 4–15, 1909), which went to Volodymyrska hill from Kyiv Caves lavra [41, с. 585, 590], from Cherkash Women's Eparchial Special School (17 June, 1911) [42, с. 672, 676], and from Archangelsk Women's Eparchial Special School (19 June, 1914), which visited Volodymyrska hill late at night [43, с. 358–359], but did not mention the lighting of the monument.

A group of church and parish schools from the villages of Vysoke and Kolesnyky, Poltava eparchy (May 1–4, 1910 [44, с. 1323]) came to Volodymyrska hill when their leaders decided to go for lunch to Kyiv

Caves lavra from St. Michael's Golden-Domed monastery slowly and on the way visit the gardens. Near the monument to St. Vladimir, they stopped to rest and admire the scenery. An acquaintance with a camera was accidentally met here, and he offered to take photos of the tourists. The children and their tutors stood in front of the monument and took pictures. The photo was unsuccessful because an inexperienced amateur took it [45, с. 1422–1423]. Therefore, this group visited Volodymyrska hill in daylight.

A group from the two-year church-parish school of the Yelets municipal cathedral, Orel eparchy (May 28, 1910 [46, с. 911]) visited: «Владимірскій, Софійскій, Андреевскій соборы, памятникъ св. Владиміру, Аскольдову могилу и другія мѣста» [46, с. 912]. The report describes a monument to st. Volodymyr holding a huge cross, lit by light bulbs, which seems fiery at night and gives the monument a surprisingly beautiful appearance [46, с. 912]. The report of the group from Ustyug (Vologda eparchy) Women's Eparchial Special School (6 July, 1912) briefly describes the appearance of the monument and the surrounding area visited after the worship of Lavra shrines, and mentions the light bulbs [47, с. 620]. However, it is not clear whether the groups saw that lights on with their own eyes because of the style of these reports.

Group from the town of Ustuzhna (Vologda eparchy) Women's Gimnasium of I. Radetsky (13 June, 1910) went to Volodymyrska hill after lunch. Tourists looked at Dnipro, Podol, and examined the monument to St. Volodymyr «с крестомъ изъ электрическихъ лампочекъ» [48, с. 369–370]. That night they visited the symphony concert in Merchant Garden and then for a long time admired the illuminated cross in darkness [49, с. 370]. Group from Kharkiv Women's Eparchial Special School (15 June, 1910) also visited the site near the monument and examined it (including light bulbs) in daylight and looked at the illumination after the symphony concert in Merchant Garden [49, с. 703]. Group from Chişinău Women's Eparchial Special School (18 June, 1911) spent a lot of time on Volodymyrska hill in the morning after visiting the St. Michael's Golden-Domed monastery, in particular, they paid attention to numerous light bulbs on the cross [50, с. 85]. This group enjoyed watching a lighted cross from the Dnipro embankment after steamer trip [51, с. 119]. Group from Stakheyev (in the town of Yelabuga, Vyatka eparchy) Women's Eparchial Special School listened to the orchestra from the top of Volodymyrska hill, where they slowly,

trying to remember what they saw, got up at the end of a day full of impressions immediately after visiting St. Andrew's Church (17 June 1912). Tourists first saw the monument from above: the prince's head and cross were visible through the leaves. As they descended, they inspected both the monument itself and the illuminated cross up close [52, c. 66, 77–78]. The group from Vologda Theological Seminary differs from four previous ones in that it enjoyed the view of the illuminated cross on the monument (June, 1911) only from afar, from the Merchant Garden, where they listened to the symphony orchestra. Probably, these tourists were also told about light bulbs [53, c. 406] there.

Therefore, it is possible to conclude, that the monument to St. Volodymyr was an optional, interim, but important part of the tourist routes that passed through Kyiv. The monument is located in an open 24 hours a day space where, unlike the church or museum, was no attendant who could meet and inform the group. So, the time in which tourists came here, the sights that had to be visited before and after, depended primarily on the leader of a particular group (one of the teachers of certain educational institution). The most detailed reports (especially written by students) indicate that not all groups underwent additional training for the excursion to Kyiv in advance. Probably because of the thick trees, the groups that looked at the monument from above did not distinguish it too much from the general background. It was not the own sake of the leaders to show the students the cross in the light of electric lighting, which deeply impressed those who saw it. Probably, those who had not enough time in Kyiv did not always have the opportunity to wait for the darkness to visit Volodymyrska hill.

Джерела та література

1. Тарасова Н. В. Образовательный потенциал ученических экскурсий во второй половине XIX – начале XX в. // Вестник Православного Свято-Тихоновского гуманитарного университета. Серия IV. 2014. Вып. 1 (32). С. 45–55.
2. Петров Н. И. Воспоминания старого археолога // Скрижалі пам'яті / упоряд. В. Ульяновський, І. Карсим. К.: Либідь, 2003. С. 106–143.
3. Спутник по г. Киеву. 4 изд. С. Богуславского, испр. и доп. Д. Марголиным. К.: Прогресс, 1908. 241, IV с.
4. Спутник по г. Киеву. 7 изд., испр. и доп. Д. Марголиным. К.: Богуславский, 1912. 164, 136 с.

5. Путеводитель по святым местам Киева. 3 изд. Одесса: Фесенко, 1903. 80 с.
6. Андреев П. Н. Иллюстрированный путеводитель по Юго-Западным казенным железным дорогам. К.: Кульженко, 1898. 54, XII, 594, 9 с.
7. Зоценко І., Тронь А. До історії спорудження пам'ятника святому рівноапостольному князю Володимиру в Києві // Музей історії Десятинної церкви. 2014. 6 с. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://cutt.ly/eUsZ3Eb>
8. Титов Ф. И. Путеводитель при обозрении святынь и достопримечательностей Киево-Печерской лавры и г. Киева. К.: КПЛ, 1910. 191 с.
9. Піхало О. В., Омелянчук І. В. Ретроспективний аналіз території парку «Володимирська гірка» у Шевченківському районі Києва // Лісове і садово-паркове господарство. № 13. 2017. 11 с.
10. Всеподданейший отчет обер-прокурора святейшего Синода по ведомству православного исповедания за 1908–1909 гг. СПб.: Синод. тип., 1911. XVII, 663, 266 с.
11. Всеподданейший отчет обер-прокурора святейшего Синода по ведомству православного исповедания за 1910 год. СПб., 1913. X, 338, 131 с.
12. Движение экскурсий // Русский экскурсант. № 2. 1914. С. 77.
13. Движение экскурсий // Русский экскурсант. № 3–4. 1914. С. 81.
14. Савченко А. Общеобразовательная экскурсия учащихся и учащихся Николаевской церкви церковно-приходской школы местечка Сенчи Лохвицкого уезда Полтавской епархии в город Киев // Полтавские епархиальные ведомости (ЕВ). Отд. неоф. № 26. 1904. С. 1000–1004.
15. Харанж Д. Несколько слов об экскурсии воспитанников Кишиневской Духовной Семинарии // Кишиневские ЕВ. Отд. неоф. № 50. 1910. С. 1812–1814.
16. Экскурсия воспитанников Варшавской VI гимназии в Киев // Варшавский епархиальный листок. Отд. 2. № 7. 1912. С. 97–101.
17. Раевский П. Поездка воспитанников Семинарии в м. Любеч на торжество принесения Св. мощей Преп. Евфросинии, Княжны Полоцкой // Черниговские епархиальные известия (ЕИ). Отд. неоф. № 11. 1910. С. 404–407.
18. Краткое извлечение из отчета Ректора Холмской духовной семинарии – архимандрита Дионисия о состоянии семинарии за 1903/4 уч. год (Окончание) // Холмско-Варшавский епархиальный вестник. Отд. 1. № 40. 1904. С. 478–483.
19. Отчет о состоянии учебно-воспитательного дела в С.-Петербургском Александро-Невском духовном училище за 1908/9 учебный год. СПб.: Тип. Алекс.-Невск. общ. трезвости, 1910. 57 с.

20. Отчет о состоянии Ярославского Епархиального Ионафановского женского училища в учебно-воспитательном отношении за 1911/12 учебный год // Ярославские ЕВ. Ч. неоф. № 9. 1913. С. 189–195.

21. Паломничество в Евр. Россию // Забайкальские ЕВ. Отд. неоф. № 18. 1913. С. 473–480.

22. Федоров М. Экскурсии Калужского реального училища в 1913 году // Русский экскурсант. № 1. 1914. С. 6–7.

23. Вахтеров В. П. Предметный метод обучения. 5-е изд., доп. и испр. М.: Сытин, 1918. 387 с.: ил.

24. Отчет о состоянии Екатеринодарского епархиального женского училища за 1901/02 учебный год // Ставропольские ЕВ. Прил. № 5. 1903. С. 1–50.

25. Мглинцев Н. Ф. Из Холма в Москву, на Волгу, Каму, Урал и в Киев: Экскурсия воспитанников Холм. учит. семинарии 1911 г. Холм: тип. Холм. св.-Богородицкого братства, 1912. 53 с.

26. Чернявский В. Паломничество учеников и учителей Чернятинской второклассной школы в г. Киев // Подольские ЕВ. Отд. 2. № 27. 1903. С. 913–920.

27. Шафранский А. Паломничество воспитанниц Волынского епархиального училища в Почаев, Киев и Чернигов // Волынские ЕВ. Отд. неоф. № 25. 1903. С. 710–723.

28. Паломничество воспитанников Могилевской Духовной Семинарии в г. Киев // Могилевские ЕВ. Ч. неоф. № 20. 1911. С. 701–702.

29. Кашменский Ф. Г. Поездка воспитанников Курской учительской семинарии в Киев и Чернигов на пасхальной неделе 1901 года. Курск: тип. Губ. правл., 1901. [2], 118 с.; 17.

30. Бублик В. Д. Путеводитель по Киеву. Киев: Книжный и музыкальный магазин Л. Идзиковского, 1894. 288 с.: ил., реклама.

31. Сементовский Н. Киев, его святыни, древности, достопамятности и сведения, необходимые для его почитателей и путешественников. 7-е испр. и по современ. дан. доп. изд. Киев; СПб.: Оглоблин, 1900. XVI, 306 с.

32. Роздяловская А. Паломничество учеников Велемичской церковно-приходской школы, Мозырского уезда, во время летних каникул текущего 1902 года // Минские ЕВ. Отд. неоф. № 22. 1902. С. 505–513.

33. Чеберда К. Образовательная экскурсия в г. Киев и Чернигов церковно-приходской школы х. Верескунов, Прилукского уезда // Полтавские ЕВ. Отд. неоф. № 24. 1903. С. 1031–1036.

34. Поездка учеников казанских гимназий к южным славянам: летом 1910 г. Казань: Изд. Казанского педагогического музея, 1912. 111 с.

35. Лебедев В. С. Дальняя экскурсия окончивших курс воспитанниц Вологодского епархиального училища в 1911 г. (Окончание) // Вологодские ЕВ. Приб. № 14. 1912. С. 340–346.

36. Попов Ф. Экскурсия учеников Дмитриевской 2-х классной церковно-приходской школы в Екатеринослав, Киев и Полтаву // Донские ЕВ. Отд. оф., неоф. № 32. 1910. С. 783–793.

37. Бетлій О. В. Учнівські екскурсії по Києву в роки Першої світової війни // Наукові записки НаУКМА. Історичні науки. 2015. Т. 169. С. 35–42.

38. Уставщиков Н. Из дневника семинариста. (Экскурсия воспитанников Красноярской Духовной Семинарии во Св. Землю летом 1908 г.) // Енисейские ЕВ. Отд. неоф. № 11. 1909. С. 27–35.

39. Домрачева В. В Киев через Москву (третья экскурсия воспитанниц Вятского епархиального училища) (Продолжение) // Вятские ЕВ. Отд. неоф. № 50. 1911. С. 1086–1094.

40. Моисеев А. Религиозно-образовательная экскурсия учеников Тульской мужской гимназии в Константинополь 1910 года (заметки и впечатления участника экскурсии) // Тульские ЕВ. Отд. неоф. № 39. 1911. С. 620–629.

41. Паломничество воспитанниц Одесского епархиального женского училища чрез Киев в Москву и Троице-Сергиеву лавру // Херсонские ЕВ. Отд. неоф. № 22. 1909. С. 585–595.

42. Бутославский П. Летняя экскурсия воспитанниц Черниговского епархиального женского училища в г. Киев, по Днепру и в Козельщанский монастырь // Черниговские ЕИ. Отд. неоф. № 23. 1911. С. 667–736.

43. Лелюхин И. Экскурсия воспитанниц Архангельского епархиального женского училища на Юг России // Архангельские ЕВ. Отд. неоф. № 16. 1914. С. 354–362.

44. М-ч Д. Паломничество учащихся Высокской и Колесниковской церковно-приходских школ в г. Киев // Полтавские ЕВ. Отд. неоф. № 20. 1910. С. 1323–1327.

45. М-ч Д. Паломничество учащихся Высокской и Колесниковской церковно-приходских школ в г. Киев (продолжение) // Полтавские ЕВ. Отд. неоф. № 21–22. 1910. С. 1421–1427.

46. Экскурсия учащихся и учащихся Елецкой соборной двухклассной церковно-приходской школы в Киев (Сообщ. учит. П. Суздальского) // Орловские ЕВ. Отд. неоф. № 34. 1910. С. 911–913.

47. Лавбенская Н. Воспоминание о поездке на юг России воспитанниц Устюжского Епархиального женского училища, окончивших курс учения в 1911–1912 учебном году // Вологодские ЕВ. Приб. № 21. 1913. С. 620–623.

48. Радецкий И. Из отчета организатора экскурсий устюженской женской гимназии И. Радецкого о первой экскурсии учениц 7 класса гимназии по маршруту Рыбинск – Петербург – Киев – Москва с 5 по 22 июня 1910 г. // Устюжна: историко-литературный альманах, 1995. Т. 3. С. 363–373.

49. Дневник экскурсанток-воспитанниц Харьковского епархиального женского училища // Известия и заметки по Харьковской епархии [отд. 2-й журнала «Вера и разум»]. № 23. 1910. С. 702–708.

50. Н. Р. Впечатления экскурсантки (Продолжение) // Кишиневские ЕВ. Отд. неоф. № 4. 1912. С. 85–92.

51. Н. Р. Впечатления экскурсантки (Продолжение) // Кишиневские ЕВ. Отд. неоф. № 5. 1912. С. 117–121.

52. Головин В. На «Юге» России [Четвертая экскурсия воспитанниц Стахеевского епархиального женского училища в Киев и Крым летом 1912 года] (Продолжение) // Вятские ЕВ. Отд. неоф. № 3. 1913. С. 64–79.

53. Экскурсия воспитанников Вологодской духовной семинарии 10–21 июня 1911 года // Вологодские ЕВ. Приб. № 17. 1911. С. 404–407.

Зуденкова Катерина
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка

ЖІНОЧІ ЗАКЛАДИ ОСВІТИ XIX СТ. В МІСТІ КИЄВІ ЯК ТУРИСТИЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ (НА ПРИКЛАДІ КИЇВСЬКОГО УЧИЛИЩА ДЛЯ БІДНИХ ДІВЧАТ ГРАФІНИ Є. ЛЕВАШОВОЇ, КИЄВО-ФУНДУКЛЕЇВСЬКОЇ ТА КИЄВО-ПОДІЛЬСЬКИХ ЖІНОЧИХ ГІМНАЗІЙ)

Туризм є однією з провідних та прогресуючих галузей світового господарства. Саме туристична галузь виступає важливим фактором у позиціонуванні держави на міжнародному рівні, сприяє відновленню історико-культурної спадщини та традицій. Оскільки Київ – столиця України, то відповідно місто має більшу привабливість як внутрішніх, так і зовнішніх туристів. Також, варто зауважити, що місто вирізняється своєю давньою історією та наявністю великої кількості історичних, культурних та архітектурних пам'яток.

У 2017 році міська влада розробила стратегію розвитку міста Києва до 2025 року, де туризм є одним з пріоритетних напрямів розвитку міста [11, с. 3]. Крім того, туризм є одним з важливих напрямків держави, так як розробка заходів з формування туристичного іміджу України є пріоритетним завданням політики держави, відповідно до Стратегії розвитку туризму та курортів до 2027 року [12, с. 4]. Зважаючи на це, ми вирішили не обмежуватися вже загальновідомими туристичними об'єктами та розглянути нові потенційні туристично-привабливі місця, освітнього спрямування, а саме жіночі навчальні заклади XIX століття.

Вивчення туристичних ресурсів – це вивчення історії свого краю у різноманітних сферах: культурній, політичній, освітній. Щодо питання освітнього напрямку, то воно завжди приваблювало до себе істориків, педагогів, краєзнавців тощо (М. Захарченко, Г. Александровський, О. Ліхачова та інші). Воно знаходилося у полі вивчення науковців (П. Усенко, В. Юркова, В. Вірченко, І. Ковтач та інші). Вивчення моделей, методики та специфіки виховання молоді у XIX столітті в Києві – центрі культурного життя України, не втрачає своєї актуальності й сьогодні. Покликана пролити світло

на зазначену проблему і ця розвідка. Її особливість та актуальність полягає, перш за все, у спробі автора переосмислити організацію дівочої освіти у місті Києві, на прикладі маловивчених закладів, та розширити мапу історико-туристичних об'єктів у Києві.

Жіноча освіта була важливим елементом політики Російської імперії протягом XIX – початку XX ст., оскільки всі навчальні заклади для дівчат створювалися лише з однією метою – виховати хороших дружин для чоловіків, турботливих матусь для дітей та гарних господаринь, які плекатимуть «святую православну віру». Яскравим прикладом втілення такого підходу до виховання було Київське училище для бідних дівчат, засноване дружиною київського військового губернатора Євдокією Левашовою, яке з часом, у 1865 році, влилося у Києво-Фундуклеївську та Києво-Подільську жіночі гімназії, ставши їх пансіоном (у сучасному розумінні гуртожитком, де жили дівчата з інших міст в позанавчальний час). «Освітня політика» цих закладів носила традиційний, для того часу, характер і враховувала тренди тогочасної моделі поведінки у середовищі дворянства. Так, жіноча освіта перш за все передбачала виховання нащадків – майбутніх підданих царя, для дівчат з менш заможних сімей – формування «професійної жінки», яка б ще й могла залучатися до обслуговування дворянських сімей [2, с. 42].

В освіті Російської імперії прослідковувалася політики «становості», усвідомлюючи її наслідки для країни (в окремих колах інтелігенції побутувала думка, що вона не піде на користь державі, оскільки не всі громадяни матимуть доступ до здобуття освіти) на початку XIX століття по всій країні створюють не лише Інститути шляхетних дівчат (як правило, у них вчилися дівчата з дворянських родин, або доньки представників інтелігенції), але й навчальні заклади для дівчат з бідних станів суспільства. Цікавим є той факт, що засновували такі заклади за сприяння вихідців з вищих верств тогочасного суспільства, у чому їм допомагали представники інтелігенції (викладачі університетів та чоловічих гімназій) – одним із таких закладів був пансіон графині Левашової, дружини генерала Василя Левашова. Його було створено в 1834 році, за підтримки Товариства допомоги бідним «для бідних дівчат, круглих сиріт усіх станів» [10, с. 31–32], керівницею стала графиня Євдокія Левашова. Уже в 1840 році, як зазначається в документах, було затверджено устав Київського училища бідних дівчат [14, с. 171].

Іншим закладом для дівчат з різних прошарків тогочасного суспільства стала Фундуклеївська гімназія. Відкрито її було в 1860 році, за підтримки тодішнього сенатора І. Фундукля. Він передав свої будинки для київської жіночої гімназії та пообіцяв виплату щорічного благодійного внеску у розмірі 1200 руб [1, с. 3].

Існування Києво-Подільської жіночої гімназії нерозривно пов'язане з діяльністю Києво-Фундуклеївської жіночої гімназії. Думка про відкриття ще однієї гімназії, або відділення, виникла у засновників майже від самого початку, оскільки до Києво-Фундуклеївської гімназії було довго добиратися з віддалених частин міста. 20 січня 1861 року відбулося освячення гімназійного приміщення, а це свідчило про його відкриття [13, с. 2], у цей час, майбутня Подільська гімназія для жінок мала лише «нижче» відділення, тобто перші три класи. Варто зазначити, що Подільське відділення напряду підпорядковувалося Києво-Фундуклеївській жіночій гімназії, не маючи ніякої автономії, а тим більше самостійності. Проте вже 5 серпня 1872 року Опікунська рада постановила про створення семикласної гімназії для жінок, яка зветься Києво-Подільська жіноча гімназія [13, с. 2].

Училище Левашової було покликане піклуватися про бідних дівчат, особливо сиріт усіх вільних станів [14, с. 171]. Відповідно до уставу, учениці повністю перебували на державному забезпеченні, за винятком хіба що пансіонерок (учениць, що перебували на оплачуваному навчанні за рахунок батьків, або попечителів), які сплачували 100 рублів за один рік, або ж могли розплачуватися натуральними продуктами (срібним посудом, родинними реліквіями тощо) [14, с. 173]. У Фундуклеївській та Подільській гімназіях ситуація дещо відрізнялася – вони були «відкритими», тож дворяни не відправляли своїх доньок туди на навчання (надавали перевагу інститутам, які були закритими закладами та мали пансіони), побоюючись поганого впливу дівчат, які походили з селянських, чи ремісничих родин [15, с. 11]; а представники нижчих станів про цей заклад переважно не знали та були неспроможні сплачувати навчання. Та, не зважаючи на це, кількість учениць постійно зростала, а коштами підтримували меценати, серед яких були такі відомі люди, як Лев Гінзбург, Михайло Дегтерьов, Давид Марголін, Микола Терещенко, а також незмінний попечитель І. Фундуклей та ін.

Загалом до цих навчальних закладів приймали вже доволі дорослих дівчат, вік яких коливався від 9 до 13 років. Інколи траплялися

винятки: так в училищі головне завдання, в організації підготовки освічених дівчат, полягало в тому, що вони повинні були закінчити навчальний заклад не раніше й не пізніше 18 років, а в гімназіях ученицями могли стати дівчата, які мали більше, ніж 13 років, вступаючи лише до старших класів, якщо вони знали навчальну програму попередніх класів.

Варто сказати, що умови в яких виховувалися учениці були доволі суворі, якщо порівнювати з нашим часом. Додому дівчаток відпускали виключно з поважних причин: хвороба, або смерть рідних, весілля рідних, та й то лише на один день. Звичайно ж, батьки могли забрати своїх дітей на довший період, однак, у такому випадку, такий дозвіл повинна була погодити спеціальна Рада навчального закладу, згідно клопотання попечительки училища [14, с. 174].

Так, гімназисткам, яким доводилося мешкати або в родичів, або в «опікунів», які повинні бути надійні, дозволялося лише після затвердження головної наглядачки, усі адреси передавалися класній наглядачці, у разі їх зміни учениці мали повідомити про це у триденний термін [8, с. 2]. Керівництво гімназії стежило також і за зовнішнім виглядом учениць – навчальний заклад мав свою форму – темно-коричневі вовняні сукні поверх яких одягався чорний фартушок з білою обшивкою [16, с. 10], обов'язковим був капелюшок, який мав бути скромним, без додаткових прикрас [2, с. 31]. Ученицям «вищих» класів заборонялося стригти волосся, за виключенням хвороби – у той час поширеним був педикульоз [1, с. 25].

Щодо навчального плану училища, то до обов'язкових навчальних предметів належали Закон Божий, навчання читанню та письму російською мовою, вивчення перших чотирьох і потрійних правил арифметики, чистописання та малювання, російська граматики, всесвітня історія, географія, рукоділля, детальні поняття про порядок та всі види домашнього господарства, загальні поняття про куховарське мистецтво, поняття догляду за дітьми та їх фізичне виховання [14, с. 171]. Крім того, в уставі Київського училища бідних дівчат графині Левашової, у §18 зазначається, що керуючись ціллію відкриття навчального закладу (підготовка учениць стати домогосподарками), дівчата повинні допомагати на кухні та в інших господарських справах навчального закладу [14, с. 173]. У гімназисток, після відкриття педагогічного класу, почала викладатися педагогіка.

Крім того, дівчата мали регулярно відвідувати церкву (лише за станом здоров'я вони могли бути відсутніми), постувати перед релігійними святами. Варто наголосити, що мовою викладання в гімназії була російська, відповідно їй також вивчали і як рідну, але, у 1918 році, після зміни влади, російську було замінено українською. Крім того, програму змінили та ввели такі нові предмети: українську мову, історію, географію, культуру України та історію української мови [4].

Увесь день учениць був розписаний погодинно: вони жили за доволі суворими правилами. Їхній день розпочинався з 6 години ранку, а навчальна частина поділялася на дві: перша тривала з 8:00 до 12:00, а друга з 14:00 до 18:00. Двічі на день – зранку та ввечері, дівчата здійснювали молитву, між 18:00 та 21:00 вони мали вільний час, однак витрачали його, як правило, на виконання заданих завдань [14, с. 173]. Фактично, учениці Київського училища бідних дівчат графині Левашової, не мали вільного часу. Його поява була, радше, винятком аніж правилом. Оскільки їхній день був наперед визначений адміністрацією училища, то не виконання якогось з прописаних правил чи завдань тягло за собою виключення з училища.

Що стосується Фундуклеївської та Подільської гімназій, то їх розпорядок був дещо іншим. Уроки починалися о 9:00 та тривали до 14:30, один урок йшов 1 год. та 15 хв. [16, с. 8]. Їх кількість була різною у кожному класі: перші 3 класи мали по 4 уроки на день, у старших класах лише 2 дні на тиждень містили 4 уроки, решта навчальних днів складали по 5 уроків. Гімназистки мали час й на відпочинок: канікули були тричі на рік – літні (найдовші), різдвяні, великодні.

Курс навчання в училищі був розрахований на шість років у трьох класах – навчання в одному класі тривало два роки. По завершенні курсу предмета, щорічно, наприкінці червня, складалися іспити. Після першого року навчання, у кожному класі були лише іспити на перевірку знань, а після другого – іспити, за якими здійснювали переведення до наступного класу, і звичайно ж, після третього класу складали випускні іспити, які розпочиналися у травні [6, с. 13].

З початку відкриття гімназії й до 1865 року також діяла система поділу на шість класів. Проте була суттєва різниця – розділяли нижчі та вищі класи, тобто перші три (6–4) – нижчі, а 3–1 – вищі. У 1864–1865 навчальному році прийнято шестикласну систему навчання, без розподілу. Навчання починалося не з 1 класу, як в сучасній системі освіти України, а з 6, тобто найвищим вважався 1 клас, після якого

отримували звання «домашніх вчительок», у 1868 році гімназію реорганізовано у семикласну. Через певний час відкрито ще один клас, який звався «підготовчим», його створили для неписьменних дівчаток з метою дати їм елементарні знання, необхідні для вступу в гімназію.

Від початку свого існування, училище розташовувалося в районі Кловського урочища. У 1852 році, за згодою київського цивільного губернатора І. Фундуклея, було ухвалено два одноповерхові будинки училища викупити в казну, а саме училище перевести до новозбудованого будинку, який розташовувався на Великій Володимирській вулиці. Зараз в будинку колишнього Училища, на Володимирській, 54 знаходиться Президія НАН України [17, с. 22]. Самостійність училища тривала зовсім не довго і вже у 1865 році його перетворено на пансіон графині Левашової при Фундуклеївській гімназії. Пансіон було розраховано лише як помешкання для вихованок, які навчалися в гімназії, фактично, він був перетворений на гуртожиток для іногородніх дівчат. Будинки Фундуклеївської та Подільської жіночих гімназій також збереглися. Так, у будинку колишньої Києво-Фундуклеївської жіночої гімназії, за адресою Богдана Хмельницького, 6 знаходиться група «Нафтогаз України», натомість, колишня будівля Києво-Подільської жіночої гімназії продовжила свою освітню діяльність: у її стінах розташовується ліцей № 100 «Поділ», на вулиці Покровській, 4 [14, с. 221–222].

Отже, підсумовуючи, можна сказати, що вивчення туристичних ресурсів є важливим як для країни, так і для її столиці – Києва. Оскільки це підвищує туристичну привабливість серед громадян нашої країни, а також іноземних туристів, важливо знаходити та презентувати нові туристично-привабливі об'єкти. Так як у наш час активно розвивається та набуває популярності історія жінок, їх повсякдення та ін.: туристичний маршрут жіночими освітніми закладами, або внесення їх до інших маршрутів, може урізноманітнити стандартні екскурсії для туристів.

Джерела та література

1. Александровский Г. В. Историческая записка о состоянии Киево-Фундуклеевской женской гимназии в течение первого пятидесятилетия ее существования. 1850–1910. К.: «Русская печатня». 1910. 156 с.
2. Беер В. А. Листки из далеких воспоминаний // Воспоминания об Анне Ахматовой. М.: Советский писатель. 1991. С. 28–32.

3. Вірченко В. В. Жіночі навчальні заклади у м. Києві (1861–1920 рр.). К.; Чернівці: Книги-XXI. 2007. 195 с.
4. Державний архів міста Києва. Ф. 90, оп. 1, спр. 3162. О преподавании в гимназии украинского языка, 1918 р., 8 арк.
5. Днепров Э. Д., Усачева Р. Ф. Среднее женское образование в России. М., 2009. 270 с.
6. Захарченко М. М. История Киевского института благородных девиц: 1838–1888. К. 164 с.
7. Кальницький М. Гимназии и гимназисты // Дары отзывчивых богачей. Фундуклеевская и Подольская женские гимназии. К.: Сидоренко В. Б. 2014. С. 201–222.
8. Киевлянин. 1873. № 22. С. 2
9. Ковтач І. Становлення державної середньої жіночої освіти в місті Києві у ХІХ ст. // Українознавство. 2013. № 3–4. С. 147–150.
10. Лихачова Е. О. Материалы для истории женского образования в России (1086–1856). – СПб.: Тип. М. М. Стасюлевича. 1899. 887 с.
11. Міська цільова програма розвитку туризму в місті Києві на 2019–2021 роки. Київ, 2018. 23 с. [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://kyivcity.gov.ua/kyiv_ta_miska_vlada/struktura_150/vikonavchiy_organ_kivsko_misko_radi_kivska_miska_derzhavna_administratsiya/departamenti_ta_upravlinnya/upravlinnya_turizmu_ta_promotsiy/miska_tsilova_programa_rozvitku_turizmu_v_misti_kiyeve_na_2018-2021_roki/
12. Міська цільова програма розвитку туризму в місті Києві на 2022–2024 роки. Київ, 2021. 18 с. [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://kyivcity.gov.ua/kyiv_ta_miska_vlada/struktura_150/vikonavchiy_organ_kivsko_misko_radi_kivska_miska_derzhavna_administratsiya/departamenti_ta_upravlinnya/upravlinnya_turizmu_ta_promotsiy/miska_tsilova_programa_rozvitku_turizmu_v_misti_kiyeve_na_2022-2024_roki/proyekt_misko_tsilovo_programi_rozvitku_turizmu_v_mkiyeve_na_2022-2024_roki/
13. Освящение дома Киево-Подольской женской гимназии // Киевлянин. 1872. № 6. С. 1.
14. Полное Собрание Законов Российской Империи: Собрание второе: [С 12.12.1825 по 28.02.1881]: [В 55-ти т. с указ.]. – СПб., 1830–1885. Т. 15: 1840: [В 3-х отд-ниях]. 1841. Отд-ние 1: От № 13044-14140. 1841. 892 с.
15. Родников В. П. Историческая записка о состоянии Киево-Подольской женской гимназии в течение первого пятидесятилетия ее существования. 1861–1911. Киев. 1911. 131 с.
16. Солуха В., 1885, Историческая записка о состоянии киевской Фундуклеевской женской гимназии в течение первого 25-летия ее существования. 1860–1885. Киев. 49 с.
17. Юркова О. В. «Реквізіція по-більшовицьки», або як пансіон графині Левашової став власністю Української Академії Наук // Вісник Національної академії наук України. 2019. № 9. С. 19–34.

Климова Софія
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка

КИЇВСЬКІ ГРАФІТІ ТА ЇХ ТУРИСТСЬКО-ЕКСКУРСІЙНИЙ ПОТЕНЦІАЛ

На сьогодні графіті є невід'ємною частиною міського публічного простору. Однак ще до початку окреслення його перспективності для туристської галузі варто зупинитися на визначенні самого терміну «графіті» в межах цього дослідження. Одне із сучасних визначень міститься у «Словнику простих форм» Вальтера Коха: «Випадкові, тобто небажані і неофіційні, написи і знаки в громадських місцях. Написами можуть бути малюнки, символи, поодинокі слова й імена, фрази, речення, вислови. Використовується будь-який інструмент, що залишає слід на поверхні: фарба в аерозолі, крейда, олівець, ручка, маркер» [1, р. 111]. Це визначення, з одного боку, намагається описати графіті у всіх його виявах. З іншого боку, це не більше, ніж емпіричне перерахування, яке не претендує на концептуальне визначення графіті як явища культури.

Знайти загальний підхід для опису графіті є украй проблематичним, оскільки це явище об'єднало безліч форм, які вивчають у рамках різних наукових дисциплін і в різних контекстах. Найбільш розповсюдженою є думка, що єдиним постійним атрибутом графіті є аерозольна фарба [2, р. 11]. Це, мабуть, єдине, що об'єднує всі стилі та напрями графіті.

До створення графіті може долучитися абсолютно кожний, адже для цього не потребується мистецька чи технічна освіта. Єдине, що необхідно – це посил та бажання виразити почуття через таку форму. Це робить з графіті найбільш інклюзивну форму мистецтва. Таким же доступним графіті є і для спостереження, оскільки більшість графітчиків віддає перевагу вуличному мистецтву. Таким чином, замість ексклюзивності галерейного чи музейного простору, графіті пропонує інклюзивність урбаністичного простору.

Важливо зауважити, що графіті – це окрема форма живопису, чия принципова відмінність від традиційніших форм є свобода від канонів та правил. Головною метою графітчика є бути вільним у обранні теми, засобів та стилю. За графіті можна вважати

і «теги» на міських парканах, і надзвичайно майстерні мурали, і картини з концептуальним зображенням, виконаним аерозольними фарбами, і навіть інсталяції [3, р. 7].

Отже, в рамках цього дослідження графіті – це будь-яке зображення або напис, що зазвичай виконується аерозольними фарбами, виконується досить швидко, і є найдоступнішим способом самовираження як для творця, так і для глядача.

В мистецтві графіті можна виділити два напрями – шрифтовий та сюжетний (або образотворчий). Шрифтовий напрямок являє собою переплетені в унікальному візерунку слова та аббревіатури, або ж теги. Такий напрямок вважається високим класом вуличного живопису, оскільки саме такі графіті частіше саме в знак протесту, а це є головним художнім кодом графіті. Шрифтове графіті має багато стилів.

В більшості країн графіті заборонено законом, але тим не менше, існує поняття «легального» та «нелегального» графіті. До перших відносяться ті частини міста, які влада «надає» на розфарбування, керуючись бажанням прикрасити ту частину міста, проявити демократичність і показати терпимість по відношенню до вільного мистецтва.

Графіті художники стикаються з великою кількістю складнощів при розписі вулиць. Графіті можуть стерти чи зафарбувати. Мурал стоїть до п'яти років, якщо його не обновлятимуть. У цьому графіті повністю відповідає всім тенденціям сучасності, коли світ не стоїть на місці, і все – швидкоплинне. Це – швидке мистецтво, воно швидке у виконанні та недовго стоїть.

Звісно, що там де є заборона, є і адреналін для самих майстрів графіті, що є невід'ємною складовою цього напрямку живопису. Як сказав найвідоміший у світі вуличний художник – Бенксі: «Завжди краще просити вибачення після, ніж дозволу до». Тому ширше надання дозволів на створення графіті у спеціальних районах могло б дозволити знизити напруження та зменшити кількість несанкціонованих розписів у непризначених до цього місцях.

Наразі у Києві є місця, де міська адміністрація дозволила створювати графіті різного типу. Також людина завжди може у приватному порядку домовитися з власниками стіни чи добитися дозволу намалювати у певному місці у міськадміністрації. Отримати цей дозвіл дуже важко, це бюрократизована процедура. Треба, зокрема, надати ескіз, який оцінюватиме спеціальна комісія.

Частиною мого дослідження було соціального опитування щодо ставлення самих містян до графіті. За допомогою ресурсу Survio, я розробила анкету на тему мистецтва графіті та настроїв суспільства щодо нього. Оскільки мистецтво графіті досить нове, крім експертної думки, воно вимагає соціального визнання, також важливим було дізнатись стан відношення соціуму до цієї субкультури.

В опитуванні взяло участь 243 людини. З яких 64,5% (156) – молоді люди віком від 18 до 25 років; 16,1% (39) – це люди від 26 до 35 років; 9,5% – від 36 до 50 років; наймолодша категорія – віком до 18 – 6,2%; а найстарша – від 50 років – 3,7% від опитуваних.

Як показало опитування, вік грає одну з найважливіших факторів впливу на оцінку цього явища. Найстарша вікова категорія була найбільш категоричною у судженнях, вони у більшості є негативно налаштованими щодо такого розфарбовування вулиць міста. Люди молодшого віку – навпаки, на всі питання відповідали позитивно, для них – графіті вже давно є вагомою частиною культури загалом, крім того, вони завжди ототожнювали графіті з мистецтвом.

Більша частина учасників опитування (47,9%) відповіли, що цікавляться мистецтвом на базовому рівні – відвідують музеї під час мандрівок, знають багатьох художників, а це означає, що вони мають уявлення про мистецтво загалом. 24,4% відповіли, що знають про мистецтво на дуже базовому рівні. 22,7% опитуваних дуже цікавляться мистецтвом, або ж це одна із їх головних сфер інтересів. У 5% – мистецтво не входить в зону зацікавлень.

Оскільки графіті є частиною вуличної культури, важливим питанням було в якій частині міста проживають опитувані. Так, результати показали, що більша частина людей живуть в центрі міста – 39,7%; 36,8% – в спальних районах; 19% – проживають за містом і 4,5 – на околиці міста.

На питання «Як часто вам трапляється графіті чи щось схоже на графіті» відповіді були такими: 41,3% – часто, 40,1% – інколи, 18,6% – рідко, варіант «ніколи» не обрала жодна людина, а отже, всі опитувані хоча б раз наживо бачили графіті і мають уявлення, що це.

Підтримка графіті може радикально підвищити туристичну привабливість міста. У 2012 році в Брістолі на графіті фестиваль «Не бачити зла» (See No Evil festival) прийшло понад 50 000 чоловік [4]. У норвезькому Ставангері міські стіни перетворюються

в велике полотно для дуже успішного щорічного фестивалю NuArt [5]. Вже організовують туристичні екскурсії за графіті-спотами.

В деяких містах, особливо в містах Південної Америки, графіті стало не тільки значною частиною культури, а ще й головною окрасою міста. В Португалії, замість того, щоб дати району зруйнуватися на шматки, жителі Лісабона зібралися разом і створили проект «CRONO» [6, р. 60]. Ряду художників було доручено розмалювати запуснені будівлі, і в 2011 році була проведена виставка, щоб показати виконані роботи. На стінах міста Мехіко можна побачити розписи, які вже встигли стати частиною міського пейзажу. який ще більше прикрасив вулиці. Буенос-Айрес є прикладом міста, де стіни розповідають історії про бурхливе минуле. Тут графіті постійно використовувалося як інструмент політичного спілкування, опору і активності громадян, що опинилися в низці військових диктатур і економічного колапсу. Хоча в Аргентині існують закони, що забороняють графіті, місто отримало всесвітнє визнання, в тому числі і за вуличне мистецтво на міських стінах.

Безперечно, столицею європейського графіті є Берлін. Культура графіті з'явилась в цьому місті ще декілька десятиків років тому. Довгий час після Другої світової війни Берлін був у руїнах. Більшість будівель були наполовину зруйновані, а їх обвалені стіни псували вид міста. Відбудовувати все відразу коштів звісно не було, але оренда в таких будівлях була дуже дешевою, тому там оселилося багато молодих художників, які і вирішили прикрасити стіни своїми розписами, спочатку простими малюнками, а далі – справжніми картинами.

Мураліст – одна з найпоширеніших професій в німецькій столиці, за професійними муралістами міські жителі навіть в черзі стоять. В Берліні більшість жителів позитивно відносяться до стріт-арту, вони самі його і спонсорують, мурал декілька поверхового будинку буде коштувати його мешканців від 5000 \$. Розпис муніципальних об'єктів фінансується державним коштом. Це й не дивно, оскільки до Берліну приїжджають туристи з усього світу аби насолодитися яскравою вуличною культурою міста. Відомі муралісти навіть читають лекції в університетах, особливо на творчих спеціалізаціях. У магазинах Берліна безліч книг, присвячених графіті: більше 200 сторінок проілюстровані зразками вуличного мистецтва Берліна.

Ніяких письмово зафіксованих правил у райтерів не існує, але серед них вандалізмом вважається розписувати будівлі, що представляють культурну цінність, розписувати цінні архітектурні об'єкти.

Відносно нещодавно народилася ідея про те, що спосіб боротьби з графітчиками полягає в тому, щоб поєднувати швидке усунення нелегальних тегів з програмами, що дозволяють залучити до участі найбільш амбітних злочинців, розглядаючи їх як художників і надаючи їм стіни для роботи на законних підставах. Але ця ідея не дуже надійна. Ділянки, оголошені законними спотами, часто є стінами будівель, які були занедбані або очікують реконструкції. Це може забезпечити легальний простір для графіті протягом багатьох років, але в більшості випадків приходить девелопер, який хоче почати будівництво і починає з того, що руйнує стіни, не звертаючи уваги на те, пофарбовані вони чи ні. Зараз, після прецеденту справи 5Pointz в Квінсі, це одне з головних джерел судових конфліктів [7].

Всі ці юридичні суперечки ускладнюють те, що на перший погляд здається основоположним принципом управління графіті: якщо художник отримав дозвіл від власника або міста, його розпис є законною. Якщо немає, то це – вандалізм, і графіті заслуговує на те, щоб його швидко зафарбували. Але як виявляють багато муніципалітетів, для міської реальності, яка існує в даний час, це рішення просто не працює.

Графіті найчастіше зустрічаються у спальних районах міста, у підземних переходах, в метро, на занедбаних промислових зонах. Навряд чи знайдеться хтось, кому подобається, як виглядають хрущовки. Пересічні городяни про це не здогадуються, але переважна кількість райтерів має на меті не зіпсувати вигляд міста, а навпаки – покращити, зробити місто більш яскравим та мальовничим.

Інтересні казки (Interesni Kazki) – це український дует вуличних художників Володимира Манжоса (нар. 1981 р.), також відомого як Waone, і Олексія Бордусова (нар. 1981 р.) ака Аес [8]. На початку творчої кар'єри художники займалися класичним стайл-райтингом і входили в команду Ingenious Kids, в складі якої було близько десяти чоловік. У 2004 р. Володимир і Олексій вирішили урізноманітнити свою художню практику у замість шрифтів перейти до зображення персонажів, яких на своєму сленгу вони називають «штрихами» [9].

Крім стін, учасники «Інтересних казок» пишуть на полотнах і папері. Дуже часто в таке не великому в порівнянні з фасадами форматі у них виходять більш деталізовані і хитромудрі роботи, частини яких іноді пізніше з'являються на вулиці.

«Інтересні казки» вважають, що їх роботи на стінах – це, в першу чергу, облаштування міста, гармонізація енергетики простору. За їх словами, найнижчий рівень сприйняття, коли перехожі кажуть: «О! Гарно як! Краще, ніж просто страшна сіра стіна».

Багатьом киянам подобається ідея, що місто може стати більш яскравим та кольоровим. Звісно, гарні нові багатоповерхові будинки ніхто, і як можна помітити, і самі райтери, зафарбовувати не хоче. А от зафарбувати сірі та понурі будинки в спальних районах та на околицях багато бажуючих. Можна було б залучити професійні, і не тільки, команди графіті артистів для прикрашення вулиць нашого міста.

Як показує світова практика, метод заборони не працює, різко негативне відношення демонструє стан демократичності міського управління. Тому плідним видається підхід, коли художникам виділяють спеціальні квартали для створення муралів та інших видів графіті. Ці об'єкти мають значний туристсько-екскурсійний потенціал, що доводить успішність наявних екскурсій муралами у Києві та портал з мапою, який дає можливість скласти маршрут муралами самостійно [10]. Туристи охоче відвідують, фотографують та поширюють у соціальних мережах свій досвід. Отже, мистецтво графіті є поки що малорозробленим, але потенційно успішним напрямком розвитку як міста у цілому, так і його екскурсійної галузі зокрема. Адже саме через мурали туристи мають змогу осягнути політичні, соціальні та культурні процеси сучасного міста.

Джерела та література

1. Koch W.A. Simple Forms: An Encyclopaedia of Simple Text-Types in Lore and Literature. Bochum, 1994. 425 p.
2. Zimmer L. The Art of Spray Paint: Inspirations and Techniques from Masters of Aerosol. Rockport Publishers, 2017. 160 p.
3. Campos C. 1,000 Ideas for Graffiti and Street Art: Murals, Tags, and More from Artists around the World. Rockport Publishers, 2011. 320 p.
4. Bristol: See No Evil Festival. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://butterflyartnews.com/2012/09/09/bristol-see-no-evil-festival/>

5. NUART Festival. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.nuartfestival.no/home>

6. Sarmiento C., Cerqueira Pascoal S. Cultural Tourism and Heritage in Northern Portugal. Cambridge: Cambridge Scholars Publishing, 2020. 279 p.

7. 5 Years Ago, Their 5Pointz Art Was Erased. Now There's a Museum for It. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.nytimes.com/2018/09/16/nyregion/5pointz-street-art-graffiti-museum-nyc.html>

8. Володимир WaOne Манжос: про мурали, найдорожчу продану роботу та Interesni Kazki. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://supportyourart.com/conversations/waone/>

9. Мистецтво втечі. Інтерв'ю зі стріт-арт-групою «Интересні казки». [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://rozmova.wordpress.com/2019/08/02/interesni-kazky/>

10. Київмурал. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://>

Криштона Марія

*Київський національний університет
імені Тараса Шевченка*

КИЇВСЬКИЙ ЖИВОПИС ЯК ЗАСІБ ВІЗУАЛІЗАЦІЇ ІСТОРИЧНОГО ПРОСТОРУ І КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ В КОНТЕКСТІ ТУРИСТИЧНО- ЕКСКУРСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Живопис якнайкраще ілюструє історичну епоху, яку він репрезентує. Однак в хронологічній ретроспективі, чим триваліший часовий проміжок, тим менше збереглося творів, які містили б цінні для дослідників зображення. Разом з тим, ті речові пам'ятки, включно з роботами художників, які дають змогу провести паралелі в архітектурному ландшафті різних періодів, створюють можливість для зіставлення та аналізу трансформації культурної спадщини. Ця теза є ключовою для актуалізації питання про підвищення зацікавленості історико-культурною спадщиною як своєрідного інтерактиву, в якому туристи або глядачі у взаємодії з експонованими об'єктами зможуть побачити одну і ту саму локацію в минулому (за картинами митців) та сьогодні.

Візуалізуючи історичне минуле, живопис створює можливість для компаративного підходу у формуванні уявлення про розвиток міста. Перш за все, зацікавленість викликають найвпізнаніші пам'ятки, які часто виступають своєрідними «візитівками» міста. Це споруди (архітектура, пам'ятники, скульптури тощо), за якими легко впізнати їх локативність. Ці місця, які мають тривалу історію існування, нерідко ставали об'єктами уваги талановитих митців, що відтворювали їх у роботах.

Найдавнішими писемними джерелами про історію заснування та розвитку Києва залишаються літописи. В них подекуди зустрічаються зображення окремих архітектурних споруд, однак, в переважній більшості, вони носять умовний схематичний характер, який не дозволяє з чіткою впевненістю говорити про їхнє походження чи розташування. Так, на мініатюрах Радзивілівського літопису (XV ст.) можна побачити сцени заснування Києва, його розбудови під керівництвом Ярослава Мудрого, освячення Михайлівської церкви Всеволодового монастиря на Видубичах тощо [3, с. 6].

Одним із найперших, досі умовних, але виконаних з дотриманням певних вимог топографії, є зображення планів Києво-Печерської лаври та окремих місцевостей Києва, виконані Афанасієм Кальнофойським у його праці «Тератургіма» (1638) [2, с. 328]. Суперечливе ставлення до достовірності зображення, що виявляється у його ілюстративності, відсутності відповідного масштабування, дискусійність щодо розташування окремих об'єктів, невідповідність нумерації споруд та ряд інших неточностей не дозволяють ставитися до нього як до об'єктивно правдивого зображального джерела, але, разом з тим, неможливо остаточно його відкидати, оскільки саме ці плани є однією з перших спроб графічного відтворення місцевості з візуальним оформленням архітектурних споруд. Умовність зображень все ж дозволяє виокремити характерні риси будівель та місцевості.

У XVII ст. саме на базі іконописної майстерні Києво-Печерської лаври сформувалася потужна школа живопису за сприяння Петра Могили, який запрошував до Києва відомих майстрів, як, наприклад, італійського архітектора Октавіо Манчіні. Важливу роль у даний період відіграє гравірувальна школа, представники якої нерідко працювали за кордоном, зокрема створювали роботи під впливом віденської школи. Багато авторів використовували зображення архітектурних споруд, найчастіше – храмових. Так, зокрема, збереглася гравюра з «Пречесних Акафістів...» (1677), де зображено церкву та дзвіницю біля Ближніх печер Києво-Печерської лаври, Троїцьку надбрамну церкву, Успенський собор, дерев'яну головну дзвіницю, яка згоріла у 1718 р. та церкву над Дальніми печерами [3, с. 10]. Інша гравюра авторства Леонтія Тарасевича (1702 р.) демонструє прибережний краєвид Києво-Печерської лаври та прибуття будівельників з Візантії. Вона подає більш широку панораму, включаючи схили Дніпра та ландшафт прибережної зони.

Велику цінність містять замальовки голландського художника Абрахама ван Вестерфеля, який працював певний час при дворі литовського гетьмана Януша Радзивілла. Його авторству належить серія малюнків з краєвидами Києва, яка датується 1651 р., коли Радзивіл захопив Київ, а невдовзі відбулася пожежа, під час якої згоріли всі дерев'яні споруди. Це і зображення Києво-Печерського монастиря (Ближні печери), і Золоті ворота з Ярославим валом, загальний вигляд Києва з північного сходу (панорама міста з Обо-

лоні, під київськими горами вздовж Почайни – Поділ з його оборонною північною стіною з Йорданськими та Воскресенськими воротами, Успенський кафедральний собор, домініканський Троїцький та кафедральний костели, церкви Миколи Набережного та Борисоглібська, замок і фортечні споруди, собор св. Софії, Михайлівський Золотоверхий монастир, Десятинна церква, Успенський собор Києво-Печерської лаври), руїни Десятинної церкви, а також ряд споруд, які досі остаточно не були визначені дослідниками: руїни храму XI ст. (західний і східний фасади, на думку М. Каргера нагадує Михайлівський Золотоверхий собор), руїни невідомого храму XII ст. (на задньому плані Андріївська гора та Михайлівський Золотоверхий собор), руїни невідомої споруди стародавнього Києва (на думку М. Петрова, ворота Старокиївської фортеці) [1, с. 57]. Певні неточності в замальовках Вестерфеля теж присутні, але вони є більш достовірними і точними з позиції репрезентації архітектури даного періоду, оскільки фіксують більшість пам'яток Києва, що існують і сьогодні в реконструйованому вигляді.

Частина мистецьких картин збереглася без відомого авторства. Такі роботи в музейних колекціях зберігаються з підписом «невідомий художник». Але навіть в умовах відсутності контексту в таких роботах можливо встановити датування та здійснити аналіз зображених архітектурних пам'яток. Так, до наших часів зберіглося зображення перспективи Києво-Печерської фортеці і частини форштадту, датоване 1783 р. Це зображення цікаве тим, що демонструє Київ з висоти, коли Печерськ став адміністративним і військовим центром міста, а отже окрім звичних храмових споруд, можна побачити систему укріплень та управлінських будівель, казарми, канцелярії, міщанські будинки тощо. Це зображення більше стосується не живопису, а топографічного плану, де змальовано об'єкти, але воно все ж демонструє уклад міста і загальну картину його життя кінця XVIII ст.

В цей період більшість зображень носять топографічно-плановий характер, що пов'язано зі стратегічно-оборонним потенціалом, розвитком адміністративно-бюрократичного апарату і системи управління. Необхідність чіткого планування місцевості зумовила характер збережених пам'яток. Сюди ж можна віднести панораму Подолу та київських гір, що є фрагментом загальної «Панорами Старокиївської фортеці та нижнього міста з Московського боку» (1775–1786). Тут можна побачити систему укріплень Старокиїв-

ської фортеці, храмові споруди (Вознесенська дерев'яна церква, Софійський монастир, церква Миколи Набережного, Богоявленська братська церква, соборна Успенська церква, будівля Флорівського монастиря), міський магістрат кінця XVII ст. тощо [1, с. 67].

XIX ст. стало важливим перехідним етапом у розвитку мистецтва. В цей час відбувається зміщення акценту з релігійного на світський живопис. Тут вже можна побачити низку акварельних малюнків, олійних полотен, естампів та офортів, ескізів тощо. Урізноманітнюються техніки живопису, ширшим стає коло зображуваних тем [4, с. 162]. Якщо у XVIII ст. в олійному живописі домінував портретний жанр (особливо козацькі портрети), то в цей час актуальності набуває пейзаж, при чому, не в останню чергу, урбаністичний. Багатою на архітектурні замальовки видається саме середина та друга половина XIX ст. В художніх колах разом з романтичним стилем поширення набуває реалізм [5, с. 5]. Його основним принципом стає правдиве відтворення дійсності, що проявляється і в достовірності відтворення об'єктів культури. Однак, це не лише питання домінуючого стилю. Замальовки здійснювалися також за дорученням Петербурзької академії мистецтв, яка виступала генератором культурних тенденцій у Російській імперії даного періоду. Разом з тим, започаткування наприкінці XVIII ст. статистично-топографічних описів та створення комісій для дослідження старожитностей зумовили потребу у фіксації матеріалів, а тому етнологи не рідко самостійно робили замальовки в процесі експедиції чи послуговувались роботами художників, які супроводжували їх. Так, існувала потреба у фіксації архітектурних надбань, не виключаючи і естетичного аспекту для змалювання історико-культурної спадщини.

У Національному художньому музеї України зберігаються роботи художника Гроте. Дві його картини дуже сходять за стилістикою виконання в дусі академізму та зображують місце, яке часто зустрічається в картинах його сучасників. Йдеться про роботи «Вид Києва з лівого берега Дніпра» (1849) та «Будівництво Микільського узвозу в Києві» (1850) [6, с. 54]. Остання ілюструє будівництво Ланцюгового моста через Дніпро та прокладання Микільського (Дніпровського) узвозу. Цей міст проіснував до 1920 р., коли його було підірвано польськими військами, а у 1941 р. остаточно зруйновано Червоною армією. Після Другої світової війни відновити

його не вдалося, однак згодом було збудовано міст Метро, що існує й сьогодні. Ланцюговий міст нерідко зображали на поштових листівках цього періоду, а також його зображення збереглося на фотокартках (зокрема, Франца де Мезера) та власне на ескізі британського інженера Чарльза Віньюля, за проектом якого було збудовано Микільський міст, названий на честь імператора Миколи I.

Окремої уваги потребує полотно «Вид Києва з лівого берега Дніпра» Гроте, адже існує ряд аналогічних зображень відповідної місцевості. Зокрема, автором акварельного малюнку «Краєвид Києва з лівого берега Дніпра» (1850-ті рр.) є Михайло Сажин, який, ймовірно був знайомий з роботою Василя Штернберга, що зображає Київ з того ж місця. Композиції всіх цих творів доволі подібні між собою лише з окремими різницями в сюжетних елементах. Так, наприклад, у Сажина жанрова тематика розроблена детальніше, що робить його роботу яскравим взірцем реалістичного живопису, у свою чергу, картина авторства Гроте відрізняється академічною стилістикою. І знову відкривається та сама панорама, що демонструє схили Києва, Києво-Печерську лавру, Софійський та Михайлівський Золотоверхий собори і Поділ.

XIX ст. вносить різноманіття до живопису. Це вже не лише панорами, які прагнуть охопити весь Київ з усіма найвідомішими спорудами. Митці починають робити акценти на окремих будівлях. Разом з тим, активна розбудова міста сприяє підвищенню інтересу живописців до урбаністичних пейзажів. Визначальними пам'ятками живопису, що фіксують міську архітектуру залишаються роботи Тараса Шевченка та Михайла Сажина, виконані ними під час спільної роботи в Києві [7, с. 99]. Вони прагнули створити збірку робіт, куди увійшли б їх замальовки визначних споруд міста, однак арешт Шевченка у 1847 р. завадив здійсненню цього задуму. Більшість робіт було знищено, лише невелику частину вдалося зберегти. Серед акварельних малюнків авторства Шевченка і Сажина є зображення костелу св. Олександра у Києві, Софія Київська, церква всіх святих у Києво-Печерській лаврі, руїни Золотих воріт, Аскольдова могила, Васильківський форт, Університет в Києві (сучасний Київський національний університет імені Тараса Шевченка), краєвид з Щекавиці, панорама Подолу, товкучий ринок на Подолі, краєвид Києва з півдня, краєвид Старого Києва з Царського саду, Куренівка та ін. Ці зображення вражають детальністю

опрацювання та точністю. І сьогодні ці пейзажі будуть впізнаваними, що дає можливість побачити трансформацію Києва у хронологічному зрізі.

Особливо цікавими видаються зображення Подолу. Після пожежі 1811 р. було прийнято рішення про його перепланування. Так, давній будинок магістрату було розібрано, а на його місці мали поставити нова ратуша та поштова контора, що так і не були збудовані. На цьому місці на захід від збудованого у 1817 р. Контрактового будинку за проектом Вільяма Гесте та будівництва Андрія Меленського розташовувався товкучий ринок, що зображено на акварельному малюнку Сажина. Окрім того, тут можна побачити і Петропавлівську церкву, і дзвіницю Флорівського монастиря [1, с. 113].

До переліку робіт, які розкривають особливості міської архітектури Києва другої половини ХІХ ст. належать літографії київського архітектора Йосипа Ляуфера за акварелями Сажина [8, с. 172]. Його літографія «Вигляд Театральної площі» датується 1850-ми рр., однак офіційна назва цієї площі – Царська (або сучасна Європейська). Театральною її почали називати самі кияни після 1806 р., коли на краю Хрещатика було збудовано перший постійний театр за проектом Андрія Меленського, який проіснував до 1851 р. У центрі зображено перший збудований у Києві фонтан, який було названо за ім'ям тогочасного київського цивільного губернатора Фундукля – «Іваном», який було замінено у 70-х рр., а на початку ХХ ст. на його місці було розбито квітник. За фонтаном можна побачити вулицю, яка сьогодні має назву Грушевського (тоді – Олександрівська), на задньому плані – будинок дворянства (пізніше – банк), праворуч – інститут шляхетних дівчат [1, с. 113]. Друга його літографія – вигляд на Хрещатик та інститут шляхетних дівчат (1850-ті рр.). Забудова Хрещатика в той час перебувала на початковому етапі, однак, можна припустити, що літографія демонструє краєвид від перетину сучасних вулиць Прорізної та Володимирської на Хрещатик [9, с. 15].

З активним залученням фотофіксації майже зникла практична потреба у живописній або графічній фіксації історико-культурної спадщини [10, с. 10]. Однак, залишається її естетична функція. Репрезентація архітектурних споруд художньою мовою створює уявний образ будівлі, картину сучасного життя очима митця. Тож, ХХ ст. стало багатим на урбаністичний живопис, прагнучи зма-

лювати тогочасне життя, вписане в архітектурний ландшафт. Тут можна згадати роботи Сергія Шишко – видатного українського художника-живописця. Його авторству належить ряд полотен з найвідомішими місцинами Києва, що увійшли до серії «Київська сюїта»: площа Сталіна (сучасна Європейська, 1949), Володимирська гірка (1957), парк влітку та взимку, де зображено фонтан, який нагадує той, що наразі у Маріїнському парку (1950-ті рр.), Хрещатик (1973), картина «Київський ранок», де в центрі будівля Верховної ради України, Дніпро восени, де можна побачити Парковий пішохідний міст (1979). Чимало уваги художник приділив змалюванню архітектури, що постраждала під час Другої світової війни. У 1944 р. він змалював руїни Хрещатика, а у 1953 р. – Успенського собору.

В даному контексті варто згадати роботи Миколи Глуценка «Парк імені Шевченка в Києві» (1950), яка ілюструє вид на червоний корпус Київського національного університету імені Тараса Шевченка з фасаду у своєрідній стилістичній репрезентації, Володимира Журавля «Гостинний Київ» (1982), яка зображує Хрещатик з фонтанами, а на задньому плані видніється будівля ЦУМу та інші забудови, які до сьогодні зберегли свій вигляд, Анатолія Криволапа «Вечір. Оперний театр» (1974), на якому по правій стороні Володимирської вулиці зображено Національний академічний театр опери та балету України імені Тараса Шевченка, а зліва – Київський міський будинок вчителя та ін.

Цікавим аспектом висвітлення однієї з функцій живопису як засобу візуалізації історичного простору є можливі альтернативні версії організації архітектурного ландшафту. В рамках туристично-екскурсійної діяльності корисними можуть видатися візуальні варіації можливих культурних об'єктів. Для прикладу можна згадати про проекти урядового центру Києва у 30-х рр. ХХ ст. Передбачалася розробка генерального плану міста, було заплановано будівництво ансамблю архітектурних споруд навколо центральної площі, яка мала стати головною у місті, що пов'язано з перенесенням столиці до Києва у 1934 р. Було запропоновано різні варіанти проектів у шести можливих локаціях, обраних в Архітектурно-планувальному управлінні. Було обрано Михайлівський варіант, який мав бути розташований на території між сучасними Софійською та Михайлівською площами. Більшовиками було зруйновано Михайлівський собор та Трьохсвятительську церкву, на місці яких пла-

нувалося будівництво урядових споруд, але на їх фундаменті так нічого і не збудували. За тривалий час було завершено будівництво однієї зі споруд ансамблю, де сьогодні розташоване Міністерство закордонних справ України. Однак, споруда не викликала очікуваного захоплення, архітектурну композицію було піддано нищівній критиці, а «ідеального вписування» ансамблю у природний ландшафт не відбулося. Значно ускладнило будівництво обране місце на схилах Дніпра, а дискусії щодо розміру пам'ятника Леніну взагалі зайшли у глухий кут. Провал проекту пояснюється рядом факторів: великими витратами на будівництво, постійними коригуваннями плану, практичними труднощами у реалізації задуму. Однак, цікавим з позиції архітектурного бачення є аналіз проектів, які були подані на розгляд. Вони дають змогу побачити яким могло бути місто, порівнюючи його з тим, що існує сьогодні.

Отже, живопис – це потужний інструмент для візуалізації історичного минулого. Окрім його естетичної та культурної цінності, він ввібрав у себе дух епох. Ті роботи, які зображують певні архітектурні споруди, урбаністичні пейзажі створюють уявлення про загальний вигляд міста та атмосферу певного періоду. Важко переоцінити значення мистецтва для туристично-екскурсійної діяльності, адже такий погляд на живопис дозволяє зацікавити глядача, включити його в процес спостереження за тим, що збереглося до цього часу, порівнявши його з минулим. Великої уваги потребує і сам факт актуальності художніх матеріалів для можливої реконструкції історико-культурної спадщини та її відтворення в аналогічному до першопочаткового вигляді. Київ в даному плані є унікальним містом. Численні пожежі, руйнування, перебудови та реконструкції значною мірою трансформували його вигляд, і саме місто постійно змінюється, але, разом з тим, сьогодні, як ніколи, гостро постає питання про збереження та охорону історичної спадщини.

Джерела та література

1. Белічко Н. Крізь віки. Київ в образотворчому мистецтві. Київ: Мистецтво, 2016. 288 с.
2. Попельницька О. План Києва 1638 р. як джерело з історичної топографії. // Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики: зб. наук. пр. 2005. № 12 (1). С. 329–342.
3. Удовик С. Київ у мистецтві. Київ: Ваклер, 2016. 240 с.

4. Мистецтво другої половини XIX–XX століття / ред.: В. І. Касіян (відп. ред.); В. А. Афанасьєв; Я. П. Затенацький; Г. О. Лебедєв; Ф. П. Шевченко. Кн. 2. 1970. 435 с.

5. Жаборюк А. А. Український живопис останньої третини XIX – початку XX століття. К.: Либідь, 1990. 312 с.

6. Український живопис XIX – початку XX ст. з колекції Національного художнього музею України. Хмельницький: Галерея; Київ: Артанія Нова, 2005. 270 с.

7. Нельговський, Ю. П. Українське мистецтво: Від найдавніших часів до початку XX ст. Київ: Радянська школа, 1976. 135 с.

8. Степовик, Д. В. Українське мистецтво першої половини XIX століття. Київ: Мистецтво, 1982. 191 с.

9. Лобановський, Б. Б. Українське мистецтво другої половини XIX – початку XX ст. Київ: Мистецтво, 1989. 204 с.

10. Казакевич Г. Візуалізуючи Україну: аматорська фотографія в Києві на рубежі XIX–XX ст. // Актуальні питання суспільних наук та історії медицини. 2017. № 4. С. 10–14.

Петасюк Олена
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка

ЛЕВИ ФРОНТОНУ НХМУ ЯК НЕВІД'ЄМНА ЧАСТИНА МИСТЕЦЬКОЇ ІСТОРІЇ КИЄВА

Образ лева – один із найбільш відомих у мистецтві з давніх часів. При вході до хетських храмів та палаців царів завжди височіли грандіозні фігури тварин-охоронців, фантастичних та реальних, передусім тих, що символізували владу та міць – левів. Обриси цієї тварини відшуковуємо у таких мітологічних тварин як давньоєгипетський сфінкс, з левиним тулубом та головою жінки. Або схожим є образ грифона – крилатого лева з головою орла – давньоєгипетського та вавилонського походження. У народів Сходу грифон символізував пильність, проникливість і відвагу. У Давній Греції ця тварина фігурувала як та, що супроводжувала бога світла, мудрості та провідника муз Аполлона. У середні віки грифон став улюбленою геральдичною твариною. Однією із візитівок давньогрецької культури була робота скульптора Лісіппа «Геракл з левом». В Об'явленні апостола Івана Богослова лев виступає фігурантом видіння. Так, у Судний день, навколо престолу Бога, стоять тварини, поміж яких і подібна до лева.

За середньовіччя, образ лева продовжує уособлювати пильну варту та гордість. Скульптурні зображення левів стають поширеним компонентом міського середовища. Загалом у цей час закріплюється в європейській архітектурній традиції практика прикрашати будівлі зооморфним декором. В останній чверті XIX ст. це віяння приходить в Російську імперію, частиною якої тоді була Україна.

Пластичні леви прикрашають і Київ, що завжди був привабливим і відкритим містом для талановитих і креативних митців з усього світу. Передусім маємо на увазі «кам'яних» левів у фронтоні Музею старожитностей і мистецтв (Національний художній музей України) авторства італійського скульптора Еліо Сала (Elio Sala). Він також створив компоненти багатофігурної композиції «Торжество мистецтва», вміщеної у тимпані фронтона Музею; вище встановлена скульптурна група його роботи: покровитель мистецтв бог Аполлон та статуї-алегорії живопису та скульптури.

На кутах будівлі завмерли бетонні грифони, які так само виступають охоронцями скарбів поруч із гігантськими величними левами, що оберігають вхід до художньої скарбниці [1; 2].

За недовге 55-річне життя італійський скульптор і художник залишив вагомий слід у мистецтві, особливо київського періоду своєї творчості наприкінці 1890-х рр. до 1914 р. (наприклад, скульптурне оздоблення будинку В. Городецького, Київської контори Держбанку, костелу Св. Миколая та багато інш.). Під час роботи над проектом Музею у Києві (1897–1905) мав тісну і плідну співпрацю із архітектором, підприємцем та меценатом Владиславом Городецьким. яка продовжувалась у принципі на усіх його мистецьких об'єктах у Києві.

Митець народився у Мілані, мав дворянське походження. У нашому місті брати Сала (Еліо, Еудженіо та Енеа) з'явилися не випадково: на межі XIX–XX ст. Київ переживав будівельну лихоманку і був сприйнятий підприємливими різьб'ярами та художниками як широке поле для творчих можливостей. Скульптурно-оздоблювальні роботи фасаду Міського музею – це було перше відповідальне замовлення для Е. Сала. Тут він обладнав тимчасову скульптурну майстерню. Мешкав по вул. Інститутській, 34 (нині, буд. № 14). Спонсорував дані роботи меценат та промисловець Богдан Ханенко – учасник Київського товариства старожитностей та мистецтв. Безпосередньо фігури левів виготовлялись у майстерні Ріццолатті (м. Коростишів) [2]. Знявши форму, Сала сам прочеканював власні скульптури. Зверху донизу, не залишаючи жодного місця, він проходив скульптуру чеканкою: заглажування нерівностей, зрізка швів, поверхова обробка, ліквідація тріщин, щілин тощо. Так 1902 року постали леви.

Матеріалом для них слугував «штучний камінь» – бетон, який, як тоді, так і зараз, має попит і популярність. Основними його компонентами виступають цемент і вода, за рахунок яких усі складники зв'язуються воедино. Проте не назавжди. До слова, цемент для оформлення музею вироблявся на Київському цементному заводі «Фор». Сировиною слугувала глина, яку здобували там же – на вул. Кирилівській. Автором проекту заводу та його співвласником був В. Городецький [2].

Монолітність бетону не є вічною і руйнується внаслідок природнього впливу, механічних пошкоджень, змін ландшафту. До

того ж, бетон потребує особливого догляду. Фігури левів витримали випробовування часом у понад століття. Один із левів був пошкоджений під час варварської більшовицької атаки у січні 1918 р. (згодом відреставрований). На даний момент пам'ятці потрібна підтримка, щоб розвиток її історії не відбувався у форматі зворотнього відліку.

Для реставрації левів збираються кошти. Створено сторінки Правого та Лівого левів у Фейсбук. БО «Благодійний фонд НХМУ» опікується цією важливою справою. 2021 р. у межах програми «Велика реставція» на відновлення одного із найстаріших українських музеїв виділено 40 млн гривень. За словами директорки НХМУ Ю. Литвинець (інтерв'ю газеті «Вечірній Київ», 24.12.21), леви поступово приводяться до ладу. Над цими унікальними пам'ятками вже не висить небезпека. Як виявилось у ході реставраційних робіт, під левами, цими старими охоронцями, що височіють на тумбах з цегляної кладки та бетонної плити, було чотири метри порожнечі. Наразі виготовлена конструкція, що кріпить ці скульптури. Також левам нададуть первозданного кольору (на думку експертів, це був сіро-піщаний колір) [3].

Скульптури левів – не просто фізична субстанція, а частина культурної спадщини, активний інструмент колективної пам'яті.

Джерела та література

1. Символіка київських фасадів. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://starovina.livejournal.com/25694.html>
2. Малаков Д. Как архитектор Городецкий помог братьям Сала найти «свое счастье» в Украине. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://day.kyiv.ua/ru/article/puteshestviya/kak-arhitekt-gorodeckiy-pomog-brat'yam-sala-nayti-svoe-schaste-v-ukraine>
3. Асадчева Т. «Ми докладіємо усі зусилля для відновлення Художнього музею. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://vechirniy.kyiv.ua/news/59709/>

Певнєва Альона
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка

ІСТОРИЧНІ ЦВИНТАРІ КИЄВА ЯК ОБ'ЄКТИ МЕМОРІАЛЬНОГО ТУРИЗМУ

Туризм, як сфера людської діяльності стає все більше популярним та залучає все більшу кількість споживачів на ринку послуг. Наразі туризм є одним з найбільш поширених хобі. Зростання попиту на туристичні послуги вимагає від туристичних операторів надання все більш унікальних пропозицій. Урізноманітнення видів туризму та поява нових видів є наслідком розвитку туристичного ринку. З'являються все більш нестандартні та специфічні види туризму. Один з них так званий темний туризм (Dark tourism, в деяких випадках Thana tourism), що охоплює відвідування місць, пов'язаних з містичними уявленнями, смертями та стражданнями людей. В даній статті пропонується розглянути один з видів темного та меморіального туризму, а саме відвідування цвинтарів (Некропольний туризм / туризм кладовищ). Дослідити туристичний потенціал історичних кладовищ Києва.

Актуальність. Серед світових об'єктів туризму вже є такі популярні пам'ятки як протестантський цвинтар та катакомби у Римі, паризькі кладовища Пер-Лашез, Монпарнас, московські Новодевічье і Ваганьковське, лондонське Хайгейт, нью-йоркське Грін-Вуд, японське Йокогама, болівійське Сан-Вісенте, ірландське Карроумор, Віденський центральний цвинтар, єврейський цвинтар у Празі, та інші, де проводиться спеціалізована екскурсійна діяльність. Серед українських цвинтарів також є ті, що мають схожі характеристики. Зростаюча популярність екскурсій, попит на такий вид туризму свідчить про необхідність ґрунтового дослідження та вивчення напряму туризму кладовищ та визначення його місця в загальній класифікації туризму.

Мета – розглянути та дослідити туристичний потенціал київських історичних цвинтарів.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дослідженням некропольного туризму присвячені праці українських дослідників В. О. Жадько та Л. А. Проценко.

Виклад основного матеріалу. Смерть природне явище в житті кожної людини. В різні історичні епохи ставлення людства до смерті відрізнялось. На сучасному етапі більш поширене дослідження явища смерті як наукової проблеми. Сучасні філософи досліджують питання кінця життя, релігійні вчення пропагують життя після смерті. Але фактично з розвитком медицини смерть стала більш зрозумілим явищем повсякденності. Поява перших абстрактних вірувань людства стимулює виникнення поховальних обрядів, ритуалів, що супроводжують похороні процесії протягом багатьох віків. Бажання закріпити пам'ять про покійника у віках, стимулювала до створення могильних знаків, пам'яток, що свідчили про місце заховання. Згодом нагромадження таких пам'ятних знаків утворюють окремий ізольований об'єкт – унікальний сакральний ландшафт.

Відвідування кладовищ має різну мотивацію. В сучасній туризмології, у питанні некропольного туризму складно виділити межу де розрізняється меморіальний та темний туризм [16]. Мотивацією туристів при такому дозвіллі є різні аспекти, в деяких випадках можна чітко окреслити причини візиту до некрополя (навідати могилу покійного родича, або предків; відвідування могил відомих особистостей; для України також знайоме явище паломництва). Одночасно з цим ми маємо приклади відвідування кладовищ як культурно-історичних об'єктів, відвідування паркових зон, знайомство з архітектурною складовою [2].

В Європейській практиці цвинтарі здебільшого «зелена зона» засаджена рослинами та облагороджена. Цвинтарі в такому випадку є частиною міста [15]. Використання кладовищ, як культурних та туристичних об'єктів, відносно нова та суперечлива практика. Разом з тим вона активно поширюється на Заході. Асоціація відомих кладовищ Європи (ASCE) на друге місце при визначенні кладовищ ставить важливість їх як парку пам'яті, тобто не вирізає цей простір лише для мертвих, але й включає його у простір живих [1].

В культурній площині зазвичай найбільшу цікавість серед туристів викликають кладовища, де захоронені відомі особи або старі, історичні цвинтарі. Європа – регіон, що дозволяє реалізувати потенціал цього напрямку оскільки має історію, багату на протистояння та війни. Такий історичний шлях створив передумови для виникнення великої кількості ресурсів, що є джерелами темного

туризму. А століття панування християнської церкви з її культурою поховань сприяли утворенню та збереженню місцевостей для систематизованих поховань [13]. Україна потенційно цікава країна для поціновувачів кладовищ та має ресурси для розвитку такого виду туризму. Історичні цвинтарі, які налічують декілька століть використання та поховання відомих та знакових не лише для українців діячів [11].

Сприйняття смерті та, своєрідного місця її дислокації – кладовищ, зазнавало зміни у людському суспільстві протягом століть. Для середньовіччя характерне залучення кладовищ до міського життя, вони не були вирізаними в плані міста, а навпаки були його частиною, часто розміщуючись поряд з церквами. З розвитком медицини усвідомлюється, що мертве тіло – джерело зараження та поступово кладовища починають виносити за місто [8]. Згодом через деякий час існування міста, його розростання, цвинтарі знову стають частиною міського ландшафту, при цьому не завжди втрачаючи власне сакральну функцію. У XIX – початку XX століть в російській імперії кладовище все ще були вирізані з міського ландшафту та законсервовані в межах своєї суто сакральної функції. [7]

Найбільш цікавими об'єктами є збережені історичні кладовища, саме вони в більшості випадків стають центрами некропольного туризму. [11] Українським історичним кладовищам у 20-х роках XX століття «пощастило» бути збереженими у глобальному процесі зміни міського ландшафту нової радянської влади. [7, 3] Водночас саме наприкінці XIX–XX століть в культурі населення тодішньої Російської імперії та СРСР з'являється уявлення про кладовище як громадського простору, що може бути використаний для проведення дозвілля [3].

Як і в будь-якому іншому великому історичному місті, у Києві існує велика кількість виділених державою місць, на яких ховають померлих. Деякі з них вже є популярними туристичними об'єктами та мають попит серед українців та іноземних туристів. А саме Байкове та Лук'янівське.

Байкове кладовище одне з найбільш відомих у Києві вже зараз приваблює туристів. Некрополем влаштовуються несистематичні екскурсії. В загальному плані це цікавий для ознайомлення об'єкт, оскільки об'єднує православні, католицькі, лютеранські, німецькі та інші поховання. Більшість з них знаходиться у незадовільно-

му стані на грані руйнування [6, с. 48]. Старе Байкове кладовище офіційно діє з 1833 року, (за різними джерелами встановлюється 1838–39 роки, за Захарченком 1831 рік) хоча й до цього на його місці розташовувався погост біля річки Либідь. [10, с. 225]. Причиною для офіційного «заснування» кладовища, виділення для нього землі та обслуговування став незадовільний стан поховань вже існуючого на цій території погосту [10, с. 228]. Наразі від цих поховань нічого не залишилось, але це дозволяє стверджувати, що історія Байкового некрополю давніша за офіційну. З заснуванням православного, католицького та лютеранського кладовищ на Байковій горі їх території намагались облагородити з декоративної точки зору: вибудувати алеї для комфортних прогулянок, висадити дерева та кущі для створення візуально привабливої місцини по типу парку або саду.

На Байковому поховано багато відомих українців різних епох та режимів. Державні діячі Радянського союзу поховані рядом з видатними українськими митцями. На Байковому кладовищі поховані Борис Гмиря, Гнат Юра, Григій Тютюнник, Марія Заньковецька, Микола Садовський, Іван Нечуй-Левицький, художники Параска Павленко, Микола Глущенко, Фотій Красицький, літератори Леся Українка, Павла Губенко, Павло Тичина, Олесь Гончар, Володимир Сосюра, Михайло Старицький, Максим Рильський, військові та політичні діячі Сидір Ковпак, В'ячеслав Чорновіл, Михайло Грушевський, Петро Шелест, Микола Міхновський та багато інших. На головній алеї нового кладовища розташовані поховання найбільш видатних осіб. У радянські часи Байкове стало головним цвинтарем не тільки Києва, але й Української РСР. Що сприяло перетворенню кладовища на повноцінний некрополь [6, с. 88]. Зараз така кількість відомих людей, похованих на Байковому кладовищі притягує інтерес сотні туристів.

Кладовище розділено на 2 частини старе (функціонує з 1830-х років) та нове (діє з 1876 року). Обидві частини можуть стати цікавим об'єктом для туристів, оскільки крім могил визначних персон мають архітектурні ансамблі, що можуть бути привабливими для поціновувачів такого виду туризму. Звичайно, кладовище постраждало від політики, що проводилась після 1917 року, оскільки деякі пам'ятники та цілі ділянки були знищені в угоду боротьби з царизмом та звільнені місця під нові поховання. [10, с. 230] Тим

не менш більшість пам'ятників, склепів, могильних знаків збереглось. На жаль багато скульптурних пам'ятників та родинних склепів Байкового кладовища зараз знаходяться у незадовільному стані та поступово руйнуються. Крім цього на кладовище є звалища сміття, понівечені пам'ятники, не всюди розчищені алеї. Все це негативно впливає на привабливість некрополя як туристичного об'єкта. Сторічні надгробки, статуї, хрести фігурні та з чорного граніту вимагають порятунку та догляду, оскільки вже зараз знаходяться на стадії руйнації. На Байковому цвинтарі вже зникло багато надзвичайних прикладів мистецтва цвинтарів.

Серед поховань заможних небіжчиків кінця XIX ст. багато могильних знаків виготовлено знаменитою фірмою «Вдова де-Веккі», яка здобула визнання не тільки у Києві та Російській імперії, але й у Європі. Крім надгробків у вигляді фігурних хрестів, постаментів, статуй дана компанія займалась і виробництвом пам'ятників не тільки для цвинтарів. Їх роботи високо цінувались сучасникам і Байковий цвинтар є прикладом, що налічує в собі достатньо велику кількість робіт «Вдови де-Веккі» [6, с. 50].

Крім надгробків на Байковому цвинтарі є велика кількість унікальних родинних склепів, останнє захоронення в склепі на території кладовища було у 1922 році. Серед найбільш визначних склепів цвинтаря можна виділити склепи родини Діателовичів, Тишевичів, Горських, почесних громадян Києва Михайла й Агрипини Матвеевих, каплицю Григорія і Наталі Єремєєвих. Роботи таких видатних скульпторів як В. Городецького, В. Іконникова, В. Ніколаєва, О. Єрмакова, М. Щусєва. Загалом на території Байкового кладовища свого часу встановлено понад п'ятдесят склепів і каплиць, створених видатними скульпторами [6, с. 55]. Велика кількість добре збережених склепів знаходиться у католицькій частині цвинтаря, проте більша частина їх була знищена під час Другої світової війни. Адже за деякими даними саме в каплицях на Байковому, кияни переховували та рятували найдорожче від фашистів і під час Другої світової війни [6, с. 61].

Надгробки сучасних поховань на Байковому також несуть в собі декоративну цінність для відвідувачів оскільки доповнюють унікальний архітектурний ансамбль Байкового кладовища. Однією з особливостей некрополю є його полікультурність: на одному сакральному просторі зібрані культові об'єкти не тільки для пра-

вославних, але й для католиків. Комплексам'яток на Байковому кладовище віднесено до Державного реєстру нерухомих пам'яток України у місті Київ [4].

Інше історичне кладовище Києва, що може викликати інтерес туристів – Лук'янівське вже має статус державного історико-меморіального заповідника [5]. Це підвищує його значущість, як туристичного об'єкта та свідчить про зацікавленість в збереженні такого типу пам'яток.

Кладовище засновано у 1878 році, хоча перші поховання на його території, як і у випадку з Байковим, почались значно раніше. Вже у середині XIX століття тут ховали в'язнів Лук'янівської в'язниці на неофіційно сформованому погості. [10, с. 299] З 1871 року на кладовище починаються поховання померлих з місцевої лікарні [14]. У зв'язку з збільшенням населення Києва та загостренням питання, щодо місць поховання для мешканців Подолу і Плоскої частини виникла нагальна потреба у створенні нового цвинтаря. Міською думою у 1878 році було виділено три десятки землі під Лук'янівське кладовище, яке отримало статус Центрального. Саме набуття статусу центрального кладовища стало визначним для некрополя оскільки став місцем поховань місцевої заможної інтелігенції, що могла дозволити собі встановлювати химерні намогильні знаки, скульптури та склепи. Деякі з них зберіглись до сучасності, що є однією з причин відвідати цвинтар. Крім цих поховань на територію новоутвореного кладовища переносили могили з Аскольдової могили кладовища на Щекавиці та Покровського монастиря [14]. Серед визначних поховань на території заповіднику виділяються могили вчених М. Д. Стражеско, О. Ю. Лур'є, О. М. Марзєєв, В. Ю. Чаговець, Д. О. Граве, Г. В. Пфейфер, О. Я. Орлов, М. П. Василенко, М. Г. Холодний, М. Ф. Кащенко, О. В. Фомін, чиє ім'я носить ботанічний сад Університету ім. Шевченка. Митці: В. В. Пухальський, С. Ф. Дурдуківський, М. А. та К. М. Шиповичі, Л. М. Гаккебуш, О. О. Мурашко, В. Д. Орловський, М. К. Пимоненко інші. Військові: М. М. Духонін, співавтор винайдення легендарної «Катюші» В. І. Александров, Євграф Крутень, П. М. Нестеров та інші [5].

Засновано Лук'янівське кладовище було як православне, хоча до 1887, фактично не підпорядковувалося духовному відомству. Згодом на цвинтарі проводились поховання представників різних національностей і віросповідань – тут є могили росіян, євреїв, фран-

цузів, німців, чехів, поляків, болгар, угорців, греків, вірмен, грузинів, естонців, караїмів, турків. Зокрема, є заховання буддійського віросповідальника У. Какужкого ще напочатку XX століття у 1912 році [10, с. 246]. З 1915 року міською управою прийнято рішення про надання ділянки для поховання католиків, оскільки розширення католицької частини Байкового кладовища стало неможливе. Наразі на території заповідника знаходяться братські могили полеглих під Крутами студентів та закатованих НКВС мешканців Києва [14].

Тепер завдяки такій політиці Лук'янівське кладовище вміщує на своїй території полікультурне та полінаціональне поєднання надгробків, намогильних знаків, скульптур, склепів, каплиць, що створює цікавий з точки зору декоративної привабливості архітектурний ансамбль для відвідувачів заповідника. Важливість Лук'янівського кладовища як культурного, історичного, культового та, зокрема, туристичного центра відзначено наданням некрополю статусу державного історико-меморіального заповідника. Архітектурні та скульптурні витвори на його території доглядаються та охороняються державою [9].

Одним з впливових факторів для розвитку туристичного потенціалу цих об'єктів на нашу думку є те, що кладовища фактично є діючим. Байківське та Лук'янівське кладовища (незважаючи на статус заповідника останнього) є цвинтарями напівзакритого типу, тобто в них дозволено підзаховання у сімейні могили. На нашу думку, це негативно впливає на туристичний потенціал цих об'єктів [12]. Нові поховання можуть псувати архітектурний ансамбль та візуальну цілісність місцевості, яку складають історичні пам'ятники, склепи та надгробки. Тоді як це один з ключових факторів привабливості історичних цвинтарів для туристів. Відвідування туристами цвинтарів, що пересікається з поховальним обрядом може призвести до соціального конфлікту та неприємних відчуттів незручності, що зіпсує враження від екскурсії.

Висновки. При розвитку кладовища, як туристичного об'єкта варто зважати на етнокультурні та релігійні особливості. Історичні цвинтарі Києва поліетнічні оскільки мають на своїй території поховання покійників різних етнічних та релігійних громад – це є беззаперечною перевагою для туристичного потенціалу об'єктів. Екскурсійна діяльність на цвинтарях та відвідування кладовищ як туристичних об'єктів відносно нова та спірна практика. Вона

викликає морально-етичні суперечності та питання, щодо доцільності такої комерційної діяльності у місцях «вічного спокою». При цьому створюючи нові джерела доходу, що дозволить вкладати кошти у розвиток та покращення стану об'єктів. При організації туристичних програм або турів, що охоплюють відвідання кладовищ, варто орієнтуватись на інтерес споживача, враховуючи неоднозначність такого туризму. При цьому популярність некропольного туризму привертає до себе більше уваги та залучає все більшу кількість відвідувачів до цвинтарів. Розвиток туристичної інфраструктури на історичних кладовищах дозволить урізноманітнити український туристичний ринок.

Джерела та література

1. Research and science on cemeteries / Association of Significant Cemeteries in Europe. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.significantcemeteries.org/p/research-and-science-on-cemeteries.html>
2. Бордун О. Ю., Деркач У. В. (2019). Теоретичні та практичні засади дослідження похмурого туризму України. Географія та туризм. Серія: Географія рекреації та туризму: теоретичні та практичні питання. Вип. 30. С. 66.
3. Гиголаєва Є. В. (2019). Советская похоронная индустрия в 1920-е годы: новый быт в контексте западных градостроительных идей. РСМ. Вип. 2(103). [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://cyberleninka.ru/article/n/sovetskaya-pohoronnaya-industriya-v-1920-e-gody-novyy-byt-v-kontekste-zapadnyh-gradostroitelnyh-idey>
4. Державний реєстр нерухомих пам'яток України. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://mkip.gov.ua/content/perelik-pamyatok-kulturnoi-spadshchini-nacionalnogo-znachennya.html>
5. Державний історико-меморіальний Лук'янівський заповідник м. Київ. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://dimlzapovidnik.wordpress.com/blog/home/%d0%b0%d0%b4%d1%80%d0%b5%d1%81%d0%b0/>
6. Жадько В. О. Некрополь на Байковій горі: Літературно-публіцистичне видання. К.: ПП «Видавництво «Фенікс», 2008. 312 с.
7. Малишева С. В. (2016). Красный Танатос: некротимологизм советской культуры. Археология русской смерти. Вип. 2. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://cyberleninka.ru/article/n/krasnyy-tanatos-nekrosimvolizm-sovetskoykultury>
8. Міста для живих і мертвих. Як цвинтарі впливають на міське життя. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://kufer.media/>

misto/mista-dlya-zhyvyh-i-mertvyh-yak-tsvyntari-vplyvayut-na-miske-zhyttya/?fbclid=IwAR1jV_J7cvKkxNENom-IkyB4CCailZ2kzn9hQqDLI1JrbZcZB1RikpiQkN0

9. Перелік об'єктів культурної спадщини національного значення, які занесені до Державного реєстру нерухомих пам'яток України. Додаток до постанови Кабінету Міністрів України від 3 вересня 2009 р. № 928. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.kmu.gov.ua/pras/239966145>

10. Проценко Л. А. Історія Київського некрополя. Ред. В. С. Трубенко. Національна академія наук України, Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського. Київ, 1995. 413 с.

11. Паньків Н. М. (2021). Темний туризм в Україні: факторний аналіз та перспективи розвитку. Наукові записки сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка. географічні науки, 2(2), 149–160. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://doi.org/10.5281/zenodo.4782641>

12. Ритуальна служба: спеціалізований комбінат підприємств комунально-побутового обслуговування. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://kievrutual.com/about/>

13. Сардак С. Е., Таран С. В. (2018). Потенціал «темного» туризму в країнах Європи. Економіка і суспільство. Вип. 19. С. 27–34. [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://economyandsociety.in.ua/journals/19_ukr/5.pdf

14. Сторінками історії. Державний історико-меморіальний Лук'янівський заповідник м. Київ: стара версія. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://oldnecropolis.wordpress.com/158-2/>

15. Стрілець К. М. (2013). Анализ функций, стандартов и правил управления содержанием и развитием кладбищ и мест погребения в странах Европы. Общество. Среда. Развитие (Terra Humana). Вип. 2(27). [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://cyberleninka.ru/article/n/analiz-funktsiy-standartov-i-pravil-upravleniya-soderzhaniem-i-razvitiem-kladbisch-i-mest-pogrebeniya-v-stranah-evropy>

16. Яріко М. О. Екзистенційний туризм на початку ХХІ століття. Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Туристичний бізнес та екзистенційний пошук особистості» (м. Харків, 3–4 квітня 2019 р.). Харків: ХДАК, 2019. С. 57–58. [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://tourlib.net/statti_ukr/yariko.htm

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Автушенко Ірина Борисівна – доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри теорії та історії держави і права Національного транспортного університету

Аксьонова Наталя Володимирівна – кандидат історичних наук, доцент кафедри українознавства, доцент кафедри туристичного бізнесу та країнознавства Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна

Бабушко Світлана Ростиславівна – доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри туризму Національного університету фізичного виховання і спорту України

Беденко Владислав Вікторович – студент 2 курсу ОС «Магістр» історичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Бех Микола Васильович – науковий співробітник відділу «Український етнологічний центр» Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України

Белова Анастасія Віталіївна – студентка 1 курсу ОКР «Магістр» історичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Бобіна Олег Валерійович – кандидат історичних наук, доцент, директор Навчально-наукового гуманітарного інституту Національного університету кораблебудування імені адмірала Макарова

Босенко Ростислав Сергійович – студент I курсу ОС «Бакалавр» історичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Вакулишин Сергій Миколайович – методист Святошинського центру позашкільної роботи м. Києва

Вітанова Єлена Хрїстова – доктор, викладач кафедри етнології історичного факультету Софійського університету «Св. Климент Охридський»

Голяченко Олександр Сергійович – завідувач Новоборівського краєзнавчого музею

Голяченко Тетяна Олександрівна – головний спеціаліст Новоборівської селищної ради

Гончаров Олександр Петрович – кандидат історичних наук, доцент кафедри етнології та краєзнавства Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Громова Наталія Олександрівна – кандидат історичних наук, доцент кафедри етнології та краєзнавства Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Дмитренко Алла Адамівна – кандидат історичних наук, доцент кафедри музеєзнавства, пам'яткознавства та інформаційно-аналітичної діяльності Волинського національного університету імені Лесі Українки

Зуденкова Катерина Сергіївна – студентка 2 курсу ОС «Магістр» історичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Іваницька Лілія Василівна – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії мистецтв Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Ігнатенко Ірина Василівна – кандидат історичних наук, доцент кафедри етнології та краєзнавства Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Ільченко Дар'я Григорівна – студентка 2 курсу факультету маркетингу, спеціальності «туризм» Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана

Ірчак Ірина Вікторівна – студентка 2 курсу ОС «Магістр» історичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Капелюшний Валерій Петрович – доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри етнології та краєзнавства Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Кисельова Валентина Павлівна – зав. сектора науково-дослідної роботи науково-методичного відділу Національної історичної бібліотеки України

Кізлова Антоніна Анатоліївна – доктор історичних наук, доцент кафедри історії Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»

Климова Софія Володимирівна – студентка 1 курсу ОС «Магістр» історичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Криштова Марія Юрївна – аспірантка історичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Кузіна Наталія Вікторівна – кандидат історичних наук, доцент кафедри етнології та краєзнавства Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Ладунова Ольга Сергіївна – кандидат історичних наук, історик I категорії міжкафедральної навчальної лабораторії «Центр підводної археології, археологічних та етнологічних досліджень» історичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Липявка Сергій – студент 2 курсу ОС «Магістр» історичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Лютий Святослав Ігорович – студент 1 курсу ОС «Магістр» юридичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка, студент 1 курсу ОС «Магістр» Бізнес-школи Норд Університету (Норвегія)

Малацай Ірина Володимирівна – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії Центральної та Східної Європи Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Маньковська Руслана Вікторівна – доктор історичних наук, провідний науковий співробітник Інституту історії України НАН України

Медвідь Федір Михайлович – доктор політологічних наук, професор кафедри теорії держави і права та конституційного права Міжрегіональної академії управління персоналом

Миронюк Олена Юрійвна – старший лаборант кафедри історії мистецтв Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Михайліченко Микола Анатолійович – кандидат історичних наук, доцент кафедри державно-правових дисциплін та українознавства Сумського національного аграрного університету

Михтуненко Вікторія Вікторівна – кандидат історичних наук, старший викладач кафедри всесвітньої історії, міжнародних відносин та методики навчання історичних дисциплін Сумського державного педагогічного університету імені А.С. Макаренка

Мордвінцев В'ячеслав Михайлович – доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Мотрук Світлана Миколаївна – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії Центральної та Східної Європи Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Мушта Олександр Анатолійович – завідувач музею О.С. Пушкіна і П.І. Чайковського Кам'янського державного історико-культурного заповідника

Ніколаєва Тетяна Михайлівна – кандидат історичних наук, доцент, професор кафедри політичних технологій Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана

Олійський В'ячеслав Олександрович – кандидат історичних наук, в.о. завідувача кафедри історії України Сумського державного педагогічного університету імені А.С. Макаренка

Олюніна Ірина Володимирівна – кандидат історичних наук, доцент Білоруського державного університету

Орлова Тетяна Володимирівна – доктор історичних наук, професор кафедри історії світового українства Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Петасюк Олена Іванівна – кандидат історичних наук, доцент кафедри новітньої історії України Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Пєвнєва Альона Дмитрівна – студентка 1 курсу ОС «Магістр» історичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Пилипенко Віктор Володимирович – кандидат історичних наук, доцент кафедри етнології та краєзнавства Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Пирог Валерія Євгенівна – студентка I курсу ОС «Бакалавр» історичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Плакида Валерій Андрійович – студент 2-го курсу ОС «Магістр» історичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Погрібняк Ольга Сергіївна – студентка 4 курсу ОС «Бакалавр» історичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Попова Юлія Олександрівна – студентка 2 курсу ОС «Магістр» історичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Попович Сергій Іванович – кандидат історичних наук, старший викладач кафедри туризму Національного університету фізичного виховання і спорту України

Процко Дар'я Владиславівна – студентка 2 курсу ОС «Магістр» історичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Родінова Наталія Леонідівна – кандидат історичних наук, старший викладач кафедри менеджменту та інноваційних технологій соціокультурної діяльності Національного педагогічного університету ім. М.П. Драгоманова

Роїк Юрій Віталійович – аспірант історичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Романів Яна Петрівна – студентка 2 курсу ОС «Магістр» історичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Романько Ірина Іванівна – кандидат історичних наук, доцент кафедри професійної педагогіки та соціально-гуманітарних наук Льотної академії Національного авіаційного університету

Ростока Марина Львівна – кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник відділу наукового інформаційно-аналітичного су-

проводу освіти Державної науково-педагогічної бібліотеки України імені В. О. Сухомлинського, НАПН України

Симоненко Ірина Миколаївна – провідний фахівець історичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Скред Марія Олександрівна – студентка 2 року ОС «Магістр» історичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Смирнов Ігор Георгійович – доктор географічних наук, професор кафедри краєзнавства та туризму Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Смолій Михайло – студент 2 курсу ОС «Магістр» історичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Сморжевська Оксана Олександрівна – кандидат історичних наук, доцент кафедри новітньої історії України Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Снігирьова Лілія Михайлівна – кандидат філологічних наук, доцент, бібліограф I категорії відділу довідково-бібліографічної та науково-інформаційної роботи Національної історичної бібліотеки України

Тверда Райса Петрівна – магістр

Твердохліб Анатолій Іванович – аспірант кафедри теорії держави і права та конституційного права Міжрегіональної академії управління персоналом

Теплюк Олександр Анатолійович – студент 1 курсу ОС «Магістр» історичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Терес Наталія Володимирівна – кандидат історичних наук, доцент кафедри етнології та краєзнавства Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Ткаченко Катерина Іванівна – заступник директора з наукової роботи Краєзнавчого музею м. Горішні Плавні Кременчуцького району Полтавської області

Томенко Микола Володимирович – доктор політичних наук, професор кафедри державного управління Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Уварова Олена Олександрівна – кандидат історичних наук, доцент кафедри суспільних наук Одеського національного медичного університету

Урбанський Максим Вікторович – здобувач кафедри теорії держави і права та конституційного права Міжрегіональної академії управління персоналом

Фесовець Олег Романович – кандидат історичних наук, докторант ННІ публічного управління та державної служби Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Циватий Вячеслав Григорович – кандидат історичних наук, доцент Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Чекаленко Людмила Дмитрівна – доктор політичних наук, професор кафедри історії світового українства Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Черевичний Геннадій Семенович – кандидат історичних наук, доцент кафедри новітньої історії України Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Чорна Людмила Олексіївна – кандидат історичних наук, завідувач відділу наукових досліджень Шевченківського національного заповідника

Чубата Марина Валеріївна – кандидат юридичних наук, доцент кафедри теорії та історії права та держави Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Шевчук Ірина Вячеславівна – студентка 2 курсу ОС «Бакалавр» історичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Яковенко Наталя Леонідівна – доктор історичних наук, професор кафедри міжнародних організацій та дипломатичної служби Навчально-наукового інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Ярова Єлизавета Валеріївна – студентка 4 курсу ОС «Бакалавр» історичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Наукове видання

ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНИЙ ТУРИЗМ: УКРАЇНСЬКИЙ ТА ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД

***Збірник матеріалів Другої міжнародної
науково-практичної конференції***

Відповідальна за випуск

Терес Наталія, кандидат історичних наук, доцент кафедри етнології та краєзнавства Київського національного університету імені Тараса Шевченка, заступник голови Київської міської організації Національної спілки краєзнавців України

Адреса редакційної колегії

01601, Київ, вул. Володимирська, 60,
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка, історичний факультет,
кафедра етнології та краєзнавства

*На обкладинці використано малюнок
пам'ятника Магдебурзькому праву. Художник В. Тімм. 1852.*

Керівник видавничого проєкту *В.І. Зарицький*
Комп'ютерний дизайн *О.П. Щербина*
Авторська редакція

Підписано до друку 11.01.2022. Формат 60х84 1/16.
Папір офсетний. Друк офсетний. Гарнітура Times New Roman.
Умовн. друк. аркушів – 26,85. Обл.-вид. аркушів – 24,42.
Тираж 100

Видавець і виготовлювач: ТОВ «Видавництво Ліра-К»
Свідоцтво № 3981, серія ДК.
03142, м. Київ, вул. В. Стуса, 22/1
тел./факс (044) 247-93-37; (050) 462-95-48
Сайт: lira-k.com.ua, редакція: zv_lira@ukr.net